

Φ Α Ι Σ Τ Ι Α Κ Α *

Ἀπὸ τοῦ ἔτους 1900 ἡ Ἰταλικὴ Ἀρχαιολογικὴ Σχολὴ ἔχει ὡς κύριον κέντρον τῆς ἀνασκαφικῆς τῆς δραστηριότητος ἐν Κρήτῃ τὴν Φαιστόν. Δυνάμεθα νὰ διακρίνωμεν δύο μεγάλας περιόδους εἰς τὴν ἱστορίαν ἐρεῦνης τοῦ σημαντικοῦ τούτου μινωικοῦ κέντρου: Ἡ πρώτη ἀρχίζει τὸ 1900. Αἱ σπουδαιότεραι ἐργασίαι, ἐγκαινισθηθεῖσαι ὑπὸ τοῦ FEDERICO HALBHERR καὶ συνεχισθεῖσαι ἀκολούθως ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ LUIGI PERNIER, συνετελέσθησαν κατὰ τὸ μέγιστον μέρος τὰ πρῶτα ἔτη μετὰ τὸ 1900. Ἡ δημοσίευσίς τῶν ἀποτελεσμάτων τῶν ἀνασκαφῶν ὑπῆρξεν ἔργον τοῦ PERNIER.

* Ἡ παρούσα μελέτη ἀποτελεῖ τμῆμα κύκλου ἐρευνῶν περὶ τῆς μινωικῆς κεραμικῆς, ΠΜ καὶ ΜΜ, αἱ ὁποῖαι ὀλοκληρώθησαν ἤδη εἰς ἔργον συστηματικόν, ἐκδοθησόμενον συντόμως εἰς γλῶσσαν γερμανικὴν. Μία πρώτη διατύπωσις τῶν συμπερασμάτων μας ἐνεκρίθη ὡς διδακτορικὴ διατριβὴ καὶ ἐβραβεύθη ὑπὸ τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Tübingen (Ἰούλιος 1964). Πλείστα θέματα, εἰς τὰ ὁποῖα γίνεται ἀπλὴ ἀναφορὰ ἐνταῦθα, ἐξετάζονται ἀναλυτικῶς εἰς τὸ βιβλίον μας (Der Kamares-Stil. Werden und Wesen), εἰς τὰ κεφάλαια τοῦ ὁποίου ἐνίστε κατ' ἀνάγκην παραπέμπομεν. Δι' ἄρκετὰ θέματα οὐσίας, ὄρολογίας κλπ. πρέπει ὁ ἀναγνώστης ν' ἀναμείνῃ τὴν ἔκδοσιν τοῦ βιβλίου. Ἡ παρούσα δημοσίευσίς ἐκρίθη ἀπαραίτητος, διότι τὰ φαιστιακὰ προβλήματα κατέστησαν ἐκρηκτικὰ εἰς τὴν ἔρευναν τῶν τελευταίων ἐτῶν καὶ εἶναι ἀνάγκη, ἐν ᾧφει μάλιστα τοῦ Β' κρητολογικοῦ συνεδρίου, νὰ γίνωνται γνωστὰ ὅλα τὰ στοιχεῖα, τὰ ὁποῖα θὰ βοηθήσουν εἰς ἀδιαβλήτους λύσεις. Αἱ ἐπαναστατικαὶ θεωρίαι LEVI ἀντιμετωπίζονται ἐνταῦθα διὰ συστηματικῆς προσπαθείας πρὸς διασάφησιν τῶν χρονολογικῶν προβλημάτων τῆς Φαιστοῦ. Ἐκτὸς τοῦ ἐλέγχου τῶν ἀνασκαφικῶν δεδομένων ἐπιχειρεῖται ἀνάλυσις καὶ ταξινόμησις τῆς κεραμικῆς. Μᾶς ἀπασχόλησε περισσότερο ὁ πρῶτος κλασσικὸς ρυθμὸς, διότι δὲν ἔχει ἐξετασθῆ εἰς ἄλλον τόπον. Διὰ τὴν εὐχερεστερὰν κατανόησιν τῆς μελέτης μας παραθέτομεν ἐνταῦθα πίνακα τῆς σχετικῆς χρονολογίας τῆς μινωικῆς κεραμικῆς:

1) Νεολιθικὴ κεραμικὴ.

Διάφοροι ρυθμοί, κυρίως μονόχρωμα στυλβωτὰ καὶ ἐγχάρακτα. Ἐν Φαιστῷ, κατὰ τὰς τελευταίας ἐρεῦνας, καὶ γραπτά.

Κύρια κέντρα: Κνωσός, Φαιστός.

2) Βαθμὶς Πύργου.

Ρυθμὸς Πύργου, ρυθμὸς Ἀγίου Ὀνουφρίου. Κύρια κέντρα: Πύργος (ὅπου καὶ κεραμικὴ τῆς ἐπομένης

βαθμίδος), Κυπαρίσι (καθαρὸν σύνολον), Λεβήνα (καθαρὰ στρώματα) κλπ.

3) Βαθμὶς Κουμάσας.

Ρυθμὸς Κουμάσας. Κύρια κέντρα: Κουμάσα, Κνωσός (καθαρὸν σύνολον), Μόχλος κλπ.

4) Βαθμὶς Βασιλικῆς.

Ρυθμὸς Βασιλικῆς. Κύριον σύνολον (καθαρὸν): Βασιλική. Λοιπὰ κέντρα: ἄλλοι τόποι ἀνατολικῆς Κρήτης, Τραπεζα, Μάλια κλπ.

5) Βαθμὶς λευκῆς κεραμικῆς.

Λευκὸς ρυθμὸς. Καθαρὰ σύνολα: Βορεία Τάφρος Γουρνιῶν, Βασιλική. Λοιπὰ κέντρα: Παλαίκαстро, Μόχλος, Μάλια, Μεσαρά.

6) Βαθμὶς τῆς πρῶτου πολυχρωμίας.

Πρῶτος πολυχρωμὸς ρυθμὸς. Κύρια κέντρα: Κνωσός (καθαρὰ σύνολα), Βασιλική, Παλαίκαстро, ὁμάδες Μεσαράς, Μάλια κλπ.

7) Φάσις τοῦ πρῶτου κλασσικοῦ ρυθμοῦ.

Κύρια κέντρα: Κνωσός, Φαιστός, με καθαρὰ σύνολα, κυρίως εἰς Φαιστόν.

8) Ὁρμὸς κλασσικὸς ρυθμὸς.

Κύρια κέντρα: Κνωσός, Φαιστός, με καθαρὰ σύνολα κυρίως εἰς Φαιστόν.

9) Ὑστερος κλασσικὸς ρυθμὸς.

Κύρια σύνολα: ΝΑ. οἰκία Φαιστοῦ, Καμηλάρι, Κνωσός κλπ.

Αἱ βαθμίδες 2-5 ἀποτελοῦν τὴν ΠΜ ἐποχὴν. Ὁ καμαραϊκὸς ρυθμὸς (ὑποδιαίρεσις 6-9) καλύπτει τὴν ΜΜ ἐποχὴν, προετοιμάζεται ὁμως ἀπὸ ὅλην τὴν ΠΜ ἐποχὴν καὶ κυρίως ἀπὸ τὴν κεραμικὴν τοῦ λευκοῦ ρυθμοῦ. Ὁ ἀνεπτυγμένος καμαραϊκὸς ρυθμὸς ἀνομάσθη κλασσικὸς ὑπὸ τοῦ καθηγητοῦ B. SCHWEITZER ὁ ὅρος ἀνταποκρίνεται ἀπολύτως πρὸς τὸ σχῆμα ἀναπτύξεως τῆς μινωικῆς κεραμικῆς καὶ τὴν οὐσίαν τοῦ καμαραϊκοῦ ρυθμοῦ.

Μετὰ τὰς δύο ἐκτεταμένους προσωρινὰς ἐκθέσεις (1902 καὶ 1903)¹ ἀνέλαβε τὴν τελικὴν δημοσίευσιν, τῆς ὁποίας ὁ πρῶτος τόμος ἐδημοσιεύθη τὸ 1935². Τὸ χειρόγραφον τοῦ δευτέρου τόμου παρέμεινεν ἡμιτελές, συνεπληρώθη δὲ καὶ ἐδημοσιεύθη ὑπὸ τῆς LUISA BANTI (1951)³.

Ἡ δευτέρα περίοδος εἰς τὴν ἱστορίαν τῶν ἀνασκαφῶν ἀρχίζει τὸ 1950, αἱ δὲ ἐργασίαι γίνονται ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ DORO LEVI. Εἰς τὸν ἐρευνητὴν αὐτὸν ὀφείλεται τιμὴ διὰ τὴν ἄμεσον δημοσίευσιν τῶν ἀποτελεσμάτων τῶν ἐρευνῶν του εἰς λεπτομερεῖς ἐτησίαις ἐκθέσεις, αἱ ὁποῖαι ὑπερτεροῦν εἰς πληρότητα καὶ ἀκριβείαν ἀκόμη καὶ ὀριστικῶν δημοσιεύσεων τῶν παλαιότερων ἐρευνητῶν τῆς Κρήτης⁴. Ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἐρευνῶν του κατέληξεν ὁ LEVI εἰς νέας ἀπόψεις περὶ τῆς μινωικῆς χρονολογίας, αἱ ὁποῖαι, ἀκολουθοῦσαι τὰ ἴχνη τῶν θεωριῶν τοῦ ΧΑΤΖΙΑΚΙ, ἀπειλοῦν νὰ συνταράξουν τὸ ὅλον οἰκοδόμημα τῆς Μινωικῆς Ἀρχαιολογίας.

Ἡ ἰσχὺς τῶν γνωμῶν τοῦ LEVI δύναται νὰ ἐλεγχθῇ μόνον κατόπιν συστηματικῆς μελέτης τῶν φαιστιακῶν ἀνασκαφικῶν δεδομένων καί, ἰδίως, τῆς κεραμεικῆς. Δι' ἡμᾶς ὑπῆρξεν ἡ ἔρευνα αὕτη ἀπολύτως ἀπαραίτητος, καθόσον ἀσχολούμενοι εἰδικῶς μὲ τὰ προβλήματα τῆς καμαραϊκῆς κεραμεικῆς ἔπρεπε νὰ γνωρίσωμεν ἐπακριβῶς τὸν κυριώτατον τόπον παραγωγῆς καὶ εὐρέσεως τῆς κεραμεικῆς ταύτης. Νομίζομεν σκόπιμον ν' ἀσχοληθῶμεν κατὰ πρῶτον μὲ τὰ ἀποτελέσματα τῆς πρώτης περιόδου καὶ ἀκολουθῶν, βοηθούμενοι ἀπὸ τὴν κερδηθησομένην γνῶσιν, νὰ προσπαθῶμεν νὰ ἴδωμεν καθαρώτερον τὰ δεδομένα τῆς δευτέρας περιόδου τῶν ἀνασκαφῶν. Συστηματικὴ ἀνάλυσις τῆς φαιστιακῆς κεραμεικῆς δύναται ν' ἀκολουθήσῃ μόνον μετὰ τὴν ἀντιμετώπισιν τῶν προβλημάτων διὰ τῆς ἱστορικῆς ἀναπτύξεως τῆς ἐρέυνης.

Ἡ χρονικὴ κατανομὴ τῆς φαιστιακῆς κεραμεικῆς.

Τὰ ἀνασκαφικὰ δεδομένα τοῦ ἀνακτορικοῦ λόφου τῆς Φαιστοῦ ἐπιτρέπουν νὰ διακρίνωμεν τὴν χρονικὴν σχέσιν τῶν διαφόρων ομάδων εὐρημάτων. Ἡ ἐκθεσις τοῦ PERNIER, Festos I, εἶναι ἀριστοτεχνικὴ ἐν τῇ βραχύτητι καὶ διαυγείᾳ τῆς προσεπά-

1 L. PERNIER, Scavi della missione italiana a Phaestos, 1900-1901. Rapporto preliminare... MA 12, 1902, στ. 5-142. Τοῦ αὐτοῦ, Scavi... 1902-1903, MA, 14, 1904, στ. 309-500. Τῶν πολλῶν μικροτέρων ἐργασιῶν βιβλιογραφίαν βλ. ἐν Festos I, σ. 50 κέξ.

2 L. PERNIER, Il palazzo minoico di Festos. Scavi e studi della missione archeologica italiana a Creta dal 1900 al 1934. Vol. I. Gli strati più antichi e il primo palazzo, Roma 1935 (=Festos I).

3 L. PERNIER - L. BANTI, Il palazzo... 1900-1950. Vol. II. Il secondo palazzo, Roma 1951 (=Festos II).

4 Ὁ δευτερός τόμος τῆς δημοσίευσως τῆς Φαιστοῦ (Festos II) σημειώνει τὸ τέλος τῆς πρώτης περιόδου ἐρέυνης τοῦ ἀνακτοροῦ. Ἡ νέα περίοδος ἀνασκαφῶν ἀρχίζει τὸ 1950. Ἡδη ἐνωρίτερον ὅμως (1939) εἶχε κά-

μεῖ ἡ BANTI μίαν σημαντικωτάτην δοκιμὴν. Τὰ ἀποτελέσματα δημοσιεύονται ὑπὸ M. GUARDUCCI ἐν Annuario 1939-40, σ. 231 κέξ. Πρόκειται περὶ τῆς σκαφῆς τοῦ δωματίου 11, ἡ ὁποία συνεπληρώθη κατὰ τὴν ἐναρξιν τῶν νέων ἀνασκαφῶν LEVI τὸ 1950 (βλ. κατωτέρω: δωματίον 11). Ὁ LEVI ἐδημοσίευσεν τακτικὰς ἐτησίαις ἐκθέσεις περὶ τῶν ἐργασιῶν του ἐν Φαιστῷ ἐν Bollettino καὶ Annuario ὡς ἀκολουθῶν:

Ἐργασίαι τοῦ ἔτους 1950 : Bollettino 1951, σ. 335 κέξ.
 » » » 1951 : Bollettino 1952, σ. 320 κέξ.
 » » » 1952 : Bollettino 1953, σ. 252 κέξ.
 » » » 1953 : Annuario 1952-54, σ. 389 κέξ.
 » » » 1954 : Bollettino 1955, σ. 141 κέξ.
 » » » 1955 : Bollettino 1956, σ. 238 κέξ.
 » » » 1956 : Annuario 1955-56, σ. 292 κέξ.
 » τῶν ἐτῶν 1956-57 : Annuario 1957-58, σ. 193 κέξ.

θησε νὰ παραμείνῃ ἐντὸς τῶν πραγμάτων ἄνευ τῆς διατυπώσεως τολμηρῶν θεωριῶν, συχνὰ ἐν τούτοις μᾶς λυπεῖ τὸ γεγονός, ὅτι αἱ πληροφορίες εἶναι ἀνεπαρκεῖς ¹.

Συμφώνως πρὸς τὰ δεδομένα τῆς πρώτης περιόδου δυνάμεθα νὰ κατανεύωμεν τὴν φαιστιακὴν κεραμεικὴν εἰς τὰς ἑξῆς χρονικὰς δμάδας:

α) Νεολιθικὴ κεραμεικὴ.

Αἱ παλαιότεραι ἔρευναι ἔβεβαίωσαν τὴν ὕπαρξιν ἐκτεταμένου νεολιθικοῦ συνοικισμού. Τὰ κεραμεικὰ εὐρήματα δεικνύουν ἀρκετὴν συγγένειαν πρὸς τὰ κνωσιακά, ἔχουν ἐν τούτοις βασικῶς διάφορον χαρακτήρα ².

β) Πρωτομινωικὴ κεραμεικὴ.

Τὸ ὕλικὸν εἶναι λίαν περιορισμένον, δύναται ὅμως νὰ ταξινομηθῇ ἄνευ δυσχερείας εἰς τὰς διαφόρους ΠΜ βαθμίδας ³.

γ) Πρώιμος μεσομινωικὴ κεραμεικὴ.

Κεραμεικὴ τῆς ἐποχῆς αὐτῆς (περίπου ΜΜΙ κατὰ τὸ σύστημα EVANS) ἔβεβαίωθη εἰς διάφορα σημεῖα ὑπὸ τὰ δάπεδα τοῦ πρώτου ἀνακτόρου, ἐνίοτε ἐπὶ ἰδίων δαπέδων ⁴.

δ) Κεραμεικὴ δαπέδων πρώτου ἀνακτόρου.

Εὐρέθη κατὰ κύριον λόγον *in situ* χάρις εἰς τὴν αἰφνιδίαν καταστροφὴν τοῦ ἀνακτόρου καὶ τὴν ἐπακολουθήσαν κάλυψιν τῶν ἐρειπίων διὰ τεχνητοῦ στρώματος κοινιάματος (ἀστράκι), τὸ ὁποῖον ἐχρησίμευσεν εἰς τὴν ἀνέγερσιν τοῦ δευτέρου ἀνακτόρου. Ἡ κεραμεικὴ αὐτὴ ἀνήκει εἰς τὴν κλασσικὴν καμαραϊκὴν βαθμίδα ⁵.

ε) Κεραμεικὴ τῆς ΝΔ. οἰκίας.

Ἡ κεραμεικὴ τῆς οἰκίας εἰς τὴν ΝΔ. κλιτὸν πλησίον τοῦ ἀνακτόρου («*casa sulla china di sud-ovest*») θεωρεῖται γενικῶς σύγχρονος τῆς κεραμεικῆς τῶν δαπέδων. Ἡ πα-

Εἰς τὸν αὐτὸν τόμον καὶ ἡ μεγάλη δημοσίευσίς βασικῆς σημασίας: L'archivio di cretule a Festos, σ. 7 κέξ.

(Αἱ παραπομπαὶ εἰς τὸν τόμον τοῦτον διακρίνουν τὴν ἔκθεσιν—Gli scavi—ἀπὸ τῆς δημοσιεύσεως τοῦ ἀρχείου—L'archivio—).

¹ Ἐργασίαι τῶν ἐτῶν 1959-60: Annuario 1959 - 60, σ. 431 κέξ.

² Ἐργασίαι τῶν ἐτῶν 1958-60: Annuario 1961 - 62, σ. 377 κέξ.

³ Ἡ δημοσίευσίς (Festos I) εἶναι μᾶλλον περιληπτικὴ παρὰ πλήρης ἔκθεσις τῶν ἀνασκαφικῶν ἀποτελεσμάτων. Ἀπὸ τὴν κεραμεικὴν τοῦ στρώματος ὑπὲρ τὴν δυτικὴν ἀθλὴν π. χ. δημοσιεύονται μόνον τρία ὄστρακα (Festos I, εἰκ. 93). Ἀπὸ τὴν πλουσίαν κεραμεικὴν τοῦ δωματίου X (αὐτ. σ. 241-42) ἢ τῆς ΜΜ οἰκίας τῆς ΝΔ. κλιτῶς (αὐτ. σ. 161-66) ἐλάχιστα δημοσιεύονται. Ἡ σπουδαιότερη τῆς οἰκίας διὰ τὴν σχετικὴν χρονολογίαν δὲν ἀνεγνωρίσθη. Δυσχέρειαι προκαλοῦνται ἐπίσης, διότι εὐρήματα χαρακτηρίζονται μὲ ἀριθμὸν ἀνασκαφῆς (προφανῶς, π. χ. XIX, 2 e ἐν σ. 273), χωρὶς

ν' ἀναφέρεται ἡ τυχὸν ὑπάρχουσα εἰκὼν (διὰ τὸ ἀνωτ. παράδειγμα προφανῶς πίν. XXXI). Ἡ δὲ δημοσίευσίς (περιγραφή ἢ ἀπεικόνισις) τῶν κομματιῶν γίνεται μὲ κριτήρια μὴ δηλούμενα εἰς τὸν ἀναγνώστην. Τὰ ἀπλῶς περιγραφόμενα καὶ μὴ ἀπεικονιζόμενα (ἔστω καὶ εἰς ἄλλας δημοσιεύσεις) εἶναι πολλὰ. Αἱ παρεχόμεναι εἰδήσεις ἔχουν ἐπομένως περιορισμένην ἀξίαν.

² Διὰ τὴν εἰκόνα τῆς νεολιθικῆς Φαιστοῦ, ὅπως ἐμφανίζεται ἀπὸ τὰς ἀνασκαφὰς τῆς πρώτης περιόδου, βλ. Festos I, σ. 67 κέξ. καὶ Museo Pigorini, σ. 11 κέξ., ἰδίᾳ σ. 15.

³ Festos I, σ. 115 κέξ.

⁴ Τὰ χαρακτηριστικὰ διὰ τὴν βαθμίδα τῆς πρώιμου πολυχρωμίας ἀγγελία, Festos I, πίν. XIV, εὐρέθησαν ἐπὶ παλαιότερου δαπέδου, αὐτ. σ. 139 κέξ. Ἡ ἔκθεσις ἐν BANTI, Cronologia, σ. 35 κέξ. προκαλεῖ σύγχυσιν: Ἡ περιμάχητος κεραμεικὴ τοῦ δωματίου XXVII ἀνήκει σαφῶς εἰς τὴν κλασσικὴν βαθμίδα (πρβλ. κατωτέρω).

⁵ Festos I, σ. 177 κέξ.

λαιότερα έρευνα παρείδεν έδω άδικοιοιογήτως σημαντικώτατον στοιχείον τής φαιστιακής χρονολογίας, καθ' όσον ή κεραμεική αυτή άνήκει προφανώς εις μεταγενεστέραν φάσιν ¹.

ς) Κεραμεική των ΒΑ. οικημάτων.

Τό τμήμα τουτο του άνακτόρου επέζησε τής μεγάλης (τελικής) ΜΜ καταστροφής και έχρησιμοποίηθη περαιτέρω, ως έδίδαξεν ό ΡΕΡΝΙΕΡ, ή δέ υπόθεσις αυτή φαίνεται ισχυρά. Έδω εύρέθη κυρίως ΜΜ ΙΙΙ κεραμεική ².

Ἡ άνωτέρω χρονική διαίρεσις (περι των ΥΜ φάσεων δέν πρόκειται να διαλάβωμεν εις την παροῦσαν έργασίαν) έξάγεται άβιάστως εκ τής εκθέσεως του ΡΕΡΝΙΕΡ, εν Festos I, αισθανόμεθα δε ζωηράν εκπληξιν, όταν εις τό κεφάλαιον των συμπερασμάτων του ³ βλέπομεν τάς εποχάς αυτές συμπιεζόμενας εις τέσσαρας μόνον (νεολιθικήν, ΠΜ, ΜΜ, τέλος ΜΜ - αρχήν ΥΜ) ⁴. Ὅτι έξ άλλου λέγεται εκεί περι τής καταστροφής του πρώτου άνακτόρου, είναι πράγματι παράδοξον ⁵: τοποθετείται εις την φάσιν ΜΜ ΙΙΙβ. Περι των in situ σφραγισθέντων ΜΜΙΙ τμημάτων δέν αναφέρεται εκεί οὔδε λέξις ⁶. Παραμένει δε άκαθόριστον, εάν ό ΡΕΡΝΙΕΡ θεωρεί την ΜΜ ΙΙ φάσιν ταυτόσημον με την ΜΜ ΙΙΙβ.

Ἡ μελέτη τής LUISA BANTI.

Ἀκριβή έρευνα τής φαιστιακής κεραμεικής έπεχείρησε τό 1939 ή L. BANTI ⁷ με σκοπόν την διασάφησιν των χρονολογικών προβλημάτων του άνακτόρου. Ἡ έρευνήτρια φαίνεται επιθυμοῦσα να στηρίξη την έργασίαν της επί σταθερῶς βάσεως, πράγμα τό όποιον τελικώς δέν επιτυγχάνει. Καθίσταται φανερόν, ότι δέν έχει την ικανότητα να ίδη τάς τεχνοτροπικάς σχέσεις των τεμαχίων ή των ομάδων μεταξύ των ⁸: ένεκα τουτου υπέπεσεν εις πλήρως άπαράδεκτα συμπεράσματα. Ὁ Ν. ΠΛΑΤΩΝ έδειξεν ήδη σαφώς

¹ Festos I, σ. 161-166.

² Αὐτ. σ. 353 κέξ.

³ Αὐτ. σ. 447 κέξ.

⁴ Πρακτικώς άπομένουν όμως τρεις περιόδοι μέχρι τέλους του Α' άνακτόρου: Ἡ περίοδος «fine del 'Middle Minoan' e prima parte del 'Late Minoan'» άποδίδονται (Festos I, σ. 447) εις τό Β' άνακτορον. Ἄλλ' εν σ. 452 τοποθετείται ή καταστροφή του Α' άνακτόρου εις την περίοδον ΜΜ ΙΙΙβ του EVANS! Τά συμπεράσματα του ΡΕΡΝΙΕΡ είναι, όπως βλέπομεν, έντελώς άνακόλουθα.

⁵ Festos I, σ. 452-53.

⁶ Ἡ παραπομπή, την όποιαν κάμνει ό ΡΕΡΝΙΕΡ (Festos I, σ. 453) εις τον έσφαλμένον χρονολογικόν πίνακα του ΑΒΕΡΓ είναι άνεξήγητος: ό άνασκαφεύς τής Φαιστου ὄφειλε ν' άναζητήσει διδασκαλίαν εις τό ίδιον αυτού έργον!

⁷ L. BANTI, Cronologia e ceramica del palazzo minoico di Festos, Annuario 1939-40, σ. 9-39.

⁸ Δέν ήμπορεί π.χ. να ίδη την στυλιστικήν συγγένειαν των δύο κυπέλλων Festos I, πίν. XX, τά όποια είναι προφανώς προϊόντα του αυτού εργαστηρίου, άν μη τής αυτής χειρός (πρβλ. BANTI, Cronologia, σ. 28): έξ άλλου φαίνεται, ότι δέν έχει καλήν έποπτείαν τής φαιστιακής κεραμεικής: Μās βεβαιώνει π.χ., ότι επί των δαπέδων του Α' άνακτόρου εύρέθησαν μόνον τρεις γαφυρόστομοι σκύφοι (boccali a finestrella), πρβλ. αὐτ. σ. 14, ενῶ ή δημοσίευσις αναφέρει πολύ περισσότερα παραδείγματα, οὔτω π.χ. εις τό δωμάτιον X εύρέθησαν πέντε παραδείγματα in situ (Festos I, σ. 242), άλλο εις τό γέμισμα του αυτού δωματίου X (Festos I, σ. 246, αρ. 12). Τά άγγεία του τύπου τουτου από την έπίχωσιν των λοιπών δωματίων έπρεπε να συνεξετασθουν, π.χ. του δωματίου XIII (Festos I, σ. 256: «grandi vasi a larga bocca con beccuccio a finestra e due anse...»). Τά άφθονα παραδείγματα τής ΝΔ. οικίας, τά όποια και ή ίδια αναφέρει (Cronologia, σ. 26-27), δέν έθεώρησε σκόπιμον να τά έξετάση.

τὰς ἀδυναμίας τῆς ἐργασίας αὐτῆς, ὥστε εἶναι περιττὸν νὰ ἐπαναλάβωμεν καὶ ἡμεῖς τὰ αὐτά¹. Πρέπει μόνον νὰ παρατηρηθῆ, ὅτι καὶ ἡ ΒΑΝΤΙ, ὅπως καὶ ὁ ΡΕΡΝΙΕΡ, οὐδένα κόπον κατέβαλον, ὥστε νὰ διακρίνουν σαφῶς τὴν ΜΜ ΙΙΙ περίοδον τοῦ ΕΥΑΝΣ. Ἐκαμον σύγχυσιν τῶν περιόδων ΜΜ ΙΙΙ καὶ ΜΜ ΙΙ καὶ ἐξ αὐτοῦ ἠκολούθησεν ἡ πλήρως ἀπαράδεκτος χρονολόγησις τῆς καταστροφῆς τοῦ πρώτου ἀνακτόρου εἰς τὸ τέλος τῆς ΜΜ ΙΙΙ, ἂν καὶ ἡ *in situ* σφραγισθεῖσα κεραμεικὴ τοῦ ἀνακτόρου τούτου εἶναι ΜΜ ΙΙ.

Ἡ σχετικὴ χρονολόγησις.

Εἰς τὸν συγκριτικὸν πίνακα Α' ἡ σχετικὴ χρονολόγησις τῆς φαιστικῆς κεραμεικῆς τῆς προερχομένης ἀπὸ τὴν πρώτην περίοδον τῶν ἀνασκαφῶν παρατίθεται κατὰ ΒΑΝΤΙ, ΠΛΑΤΩΝΑ καὶ κατὰ τὴν ἰδικὴν μας ἀντίληψιν. Φαίνεται σαφῶς, ὅτι ἡ χρονολόγησις τῆς ΒΑΝΤΙ δὲν εἶναι καθαρὰ ἀντιθέτως ἡ χρονολόγησις τοῦ ΠΛΑΤΩΝΟΣ εἶναι αὐστηρῶς λογικὴ καὶ ἀνταποκρίνεται πρὸς τὰ ἀνασκαφικὰ δεδομένα. Ἀπὸ ἡμετέρας πλευρᾶς ἐθεωρήθη ἀναγκαῖον νὰ τεθοῦν εἰς τὸ σχῆμα αὐτὸ μερικὰ ἐρωτηματικὰ καὶ νὰ ἐπιστηθῆ ἡ προσοχὴ εἰς ὠρισμένα σημεῖα:

α) Αἱ ΠΜ καὶ αἱ ΜΜ Ια-β φάσεις γίνονται τώρα, τῇ βοήθειᾳ τοῦ πλουσιωτέρου ὕλικου τῶν νέων ἀνασκαφῶν, καλύτερον ἀντιληπταί.

β) Ἡ ἀκριβὴς χρονικὴ τοποθέτησις τῆς κεραμεικῆς τῶν δαπέδων εἰς τὰ πλαίσια τῆς κλασσικῆς καμαραϊκῆς ἐποχῆς παρέμενεν ἀσαφής. Τὰ νέα εὐρήματα βοηθοῦν εἰς ἀσφαλῆ χρονολόγησιν.

γ) Ἡ κεραμεικὴ τοῦ δωματίου XXVII (ὑπὸ τὸ δάπεδον) προεκάλεσεν ἀδικαιολογήτους περιπλοκάς². Ἀνήκει ἀναντιρρήτως εἰς τὴν κλασσικὴν βαθμίδα. Διὰ τὴν ὀριστικὴν τακτοποίησίν τῆς ἔπρεπε νὰ εἶχε χρησιμοποιηθῆ ἡ τεχνολογικὴ ἀνάλυσις. Τῶν μεθόδων ἐρεύνης πρέπει νὰ γίνεται χρῆσις καὶ ὄχι ὑπερφαλάγγισις. Ἀφοῦ τὰ οἰκοδομικὰ δεδομένα τοῦ δωματίου XXVII ἦσαν παραπλανητικά, δὲν ἔπρεπε νὰ στηριχθῆ ἡ ἔρευνα εἰς ταῦτα: ἡ κεραμεικὴ ὁμιλεῖ μόνη μίαν καθαρὰν κατανοητὴν γλῶσσαν.

δ) Ἡ κεραμεικὴ τοῦ «γεμίματος» δύναται, ὡς ἔδειξε καὶ ὁ ΠΛΑΤΩΝ³, ν' ἀνήκει εἰς διαφόρους περιόδους. Δὲν ἐπιτρέπεται κατ' οὐδένα τρόπον νὰ θεωρηθῆ ὡς ὁμοιογενὴς ὁμάς.

¹ Ν. ΠΛΑΤΩΝ, Ἡ χρονολογία τῶν μινωικῶν ἀνακτόρων τῆς Φαιστοῦ, Κρητικὰ Χρονικά 3, 1949, σ. 150-166. Ἡ ἐργασία ἐγράφη ὑπὸ τύπον κρίσεως τῆς μελέτης τῆς ΒΑΝΤΙ. Ἦδη τὸ 1944 εἶχεν ὁ SCHACHERMAYER, Κlio 36 (N.F. 16), σ. 120, λάβει θέσιν ἐπὶ τῆς ἐργασίας τῆς ΒΑΝΤΙ. Ἐτόνισεν ὀρθῶς ὅτι ἡ κεραμεικὴ τοῦ κατωτέρου δωματίου XXVII ἔχει ἀνακτορικὸν χαρακτήρα. Ἡ ΒΑΝΤΙ προσεπάθησε, Festos II, σ. 566 κέξ., ν' ἀμυνθῆ εἰς τὴν κριτικὴν SCHACHERMAYER καὶ ΠΛΑΤΩΝΟΣ: Χωρὶς νὰ προσθέσῃ τι τὸ οὐσιώδες εἰς τὴν διάσαφην τῶν προβλημάτων, ἐκφράζει τὴν ἐλπίδα, ὅτι θὰ λυθοῦν ταῦτα διὰ τῶν τότε μόλις ἀρξαμένων (1950) νέων ἀνασκαφῶν. Ὁ ΛΕΝΙ δὲν ἔχει δίκαιον, Bollettino 1951, σ. 358, σημ. 32, χαρακτηρίζων ὡς ἀκαρπον

τὸν διάλογον ΒΑΝΤΙ - ΠΛΑΤΩΝΟΣ ἢ κατὰ βάσιν ὀρθῆ διατύπωσις τῆς σχετικῆς χρονολογίας τῆς Φαιστοῦ ὑπὸ τοῦ ΠΛΑΤΩΝΟΣ ὑπῆρξε κέρδος τῆς μινωικῆς Ἀρχαιολογίας. Εἶναι μόνον λυπηρὸν, ὅτι τὰ θετικὰ στοιχεῖα τοῦ διαλόγου δὲν ἠξιοποιήθησαν καὶ ἡ σύγχυσις παρέμεινεν ἰσχυρά.

² Περὶ τοῦ δωματίου XXVII: ΡΕΡΝΙΕΡ, ἐκθεσις ἀνασκαφῆς ἐν Festos I, σ. 139 κέξ., ΒΑΝΤΙ, Cronologia, σ. 35 κέξ., SCHACHERMAYER, Κlio 1944, σ. 120, ΠΛΑΤΩΝ, Κρητικὰ Χρονικά 3, 1949, σ. 154 κέξ., ΛΕΝΙ, Bollettino 1951, σ. 345. Περὶ τῆς νέας ἀνασκαφῆς πρβλ. κατωτέρω: δωματίον XXVII-XXVIII.

³ ΠΛΑΤΩΝ, Κρητικὰ Χρονικά 3, 1949, σ. 162-63.

ε) Ἡ κεραμεικὴ τῆς ΝΔ. οἰκίας εἶναι μία σαφέστατα ὑστερωτέρα ὁμάς, ἢ ὁποία ὁμως εὐρίσκεται ἀκόμη ἐντὸς τῶν ὁρίων τῆς κλασικῆς ἐποχῆς. Ἔχομεν ἤδη συγκεντρώσει τὰς σχετικὰς ἀποδείξεις καὶ θὰ τὰς παραθέσωμεν εἰς ἰδιαιτέραν μελέτην.

ς) Προβληματικὴ φαίνεται ἐπίσης ἡ χρονολόγησις τῆς κεραμεικῆς τοῦ δωματίου XXI¹. Δὲν δύναται αὕτη ἄνευ ἐτέρου νὰ συγκαταριθμηθῇ μὲ τὴν κεραμεικὴν τῶν δαπέδων οὔτε οἱ μεγάλοι πίθιοι μὲ ἀναγλύφους κοσμήσεις οὔτε τὰ μικρότερα ἄγγεῖα ἀνταποκρίνονται σαφῶς εἰς τὴν κεραμεικὴν τῶν δαπέδων, ἀντιθέτως εἶναι δυνατὴ ἡ ἀνεύρεσις σχέσεων τῆς κεραμεικῆς ταύτης πρὸς ὑστερωτέρας ὁμάδας².

Αἱ νέαι ἀνασκαφαὶ τῆς Φαιστοῦ.

Ἀπὸ τοῦ 1950 διενεργοῦνται εἰς τὴν Φαιστὸν ὑπὸ τῆς Ἰταλικῆς Σχολῆς νέαι συστηματικαὶ ἀνασκαφαί, τῶν ὁποίων τὰ ἀποτελέσματα ἀπεδείχθησαν ἐξαιρετικῆς σημασίας διὰ τὴν καλυτέραν κατανόησιν τοῦ μινωικοῦ πολιτισμοῦ ἐν γένει. Ἀπεκαλύφθη μία ὀλόκληρος πτέρυξ τοῦ ΜΜ ἀνακτόρου (εἰκ. 2) καθὼς καὶ σημαντικὰ τμήματα τῆς πόλεως. Εἰς τὰ ἐξῆς θὰ γίνῃ λόγος κυρίως περὶ τοῦ νέου ἀνακτορικοῦ τμήματος καὶ τῶν ἀφθονωτάτων κεραμεικῶν εὐρημάτων, τὰ ὁποία τοῦτο ἀπέδωκε. Τὰ ἀποτελέσματα τῶν ἀνασκαφῶν δημοσιεύονται, ὡς ἀνεφέρθη, ὑπὸ τοῦ ἀνασκαφέως DORO LEVI εἰς λίαν ἀναλυτικὰς ἐκθέσεις καὶ εἰς πλῆθος μικροτέρων ἐργασιῶν³. Δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἐπιχειρηθῇ ἐνταῦθα μία συστηματικὴ ἐκθεσις τῶν ἀποτελεσμάτων τῶν ἀνασκαφῶν καὶ τῶν θεωριῶν τοῦ LEVI· ὁ ἀναγνώστης δύναται νὰ ἴδῃ σχετικῶς τὰς ἐργασίας τοῦ ἀνασκαφέως. Ἐπὶ δύο σημαντικῶν ζητημάτων, τὰ ὁποία ἀναφέρονται εἰς τὴν σχετικὴν χρονολογίαν τῆς κεραμεικῆς, ὀφείλομεν ὁμως νὰ λάβωμεν θέσιν.

Ἄφ' ἐνὸς πρέπει νὰ προσπαθῆσωμεν νὰ διακρίνωμεν καθαρώτερα τὰ ἀνασκαφικὰ δεδομένα τῆς ἀνακτορικῆς πτέρυγος: Ἡ πτέρυξ αὕτη ἀπέδωκε τὰ πλουσιώτερα σύνολα καμαραϊκῆς κεραμεικῆς ἐξ ὅλων τῶν μέχρι σήμερον εὐρεθέντων ἐν Κρήτῃ. Ἡ διασά-

¹ Festos I, σ. 277 κ ἐξ.

² Ὁ ἀμφορεὺς Festos I, εἰκ. 164 μέσον, ἀνταποκρίνεται χρονικῶς πρὸς τὴν ΜΜ III ὁμάδα, πρβλ. αὐτ. εἰκ. 219, καὶ ἔχει ἀντίστοιχον, ὅπως παρατηρεῖ ἡ BAN- TI, Cronologia, εἰκ. 13 a-b (σ. 17), εἰς Ἁγίαν Τριάδα. Καὶ ἡ σύγκρισις αὐτ. εἰκ. 38 a-b (σ. 29), εἶναι σαφῆς. Αἱ μεγάλοι σπεῖραι (καὶ τὸ σφαιρικὸν σχῆμα;) τοῦ ἄγγείου Festos I, εἰκ. 165 (ἐπίσης 166 δεξιὰ, τὸ αὐτὸ) ὑποδεικνύουν φάσιν κειμένην πλησίον τῆς ΜΜ III περιόδου. Ὁ ἀμφορεὺς Festos I, εἰκ. 166 ἀριστερά, ὑπόκειται ἀκόμη πλήρως κατὰ τὸ σχῆμα καὶ τὴν κόσμησιν εἰς τὸ κλασσικὸν πνεῦμα· μία σύγκρισις ὁμως μὲ τὸ ἀμελέστερον κνωσιακὸν ἄγγειον Palace II 1, εἰκ. 176 A, —ὑπὸ τοῦ EVANS χρονολογούμενον ΜΜ IIIβ—, δεικνύει σαφῶς, ὅτι τὸ φαιστιακὸν ἄγγειον εἶναι χρονικῶς προχωρημένον. Ἐξ ἄλλου αἱ ἀσκοειδεῖς πρόχοι τοῦ δωματίου XXI, Festos I, εἰκ. 163 μέσον καὶ 164 δεξιὰ, ἔχουν παράλληλον τὸ ὠραῖον ἄγγειον ἐκ τοῦ προμαχώ- νος II, Annuario 1957-58, Gli scavi, σ. 314, εἰκ. 157d, τὸ ὁποῖον ἀνήκει ἀναμφισβητήτως εἰς τὴν πρῶμιν

κλασσικὴν φάσιν. Εἶναι ἐπομένως πιθανώτατον νὰ ἔγινε σύγχυσις εἰς τὰ δεδομένα τοῦ δωματίου XXI. Τοῦτο καθίσταται βέβαιον, ἂν λάβωμεν ὑπ' ὄψιν τὴν πληροφορίαν, ὅτι τὸ δωμάτιον ἐσκάφη ὑπὸ τοῦ HALBHERR, τοῦ ὁποίου τὰς συντόμους εἰδήσεις εἶχεν ὑπ' ὄψει ὁ PERNIER (πρβλ. Festos I, σ. 278-9).

³ Ἐκθέσεις περὶ τῶν ἀνασκαφῶν κατ' ἔτος ἀπὸ τοῦ 1951 ἐν Bollettino καὶ Annuario, βλ. ἀνωτ. σ. 28 σημ. 4. Τὴν ἐρμηνεῖαν τῶν δεδομένων καὶ τὰς ἀπόψεις τοῦ LEVI περὶ τῆς χρονολογίας βλ. ἰδίως ἐν Annuario 1957-58, L'archivio, σ. 155-192 καὶ Per una nuova classificazione della civiltà minoica ἐν La parola del passato 71, 1960, σ. 81-124. Διάφοροι μικρότεροι ἐργασίαι τοῦ LEVI ἁπλῶς ἐπαναλαμβάνουν εἰς τὸν αὐτὸν τόνον τὰς αὐτὰς ἀπόψεις, χωρὶς νὰ προσφέρουν τι τὸ νέον. Ὡς μίαν καλὴν περιλήψιν ἀναφερομένην τὴν νεωτέραν ἀνακοίνωσιν: Gli scavi di Festos e la cronologia minoica ἐν Atti 7 congr. intern. archeol. class., Roma 1961 (A' τόμος).

φρσις τῶν προβλημάτων, τὰ ὅποια παρουσιάζονται ἐνταῦθα εἶναι ἐπομένως ἀποφασιστικῆς σημασίας πρὸς καλυτέραν κατανόησιν τῆς κεραμεικῆς ἐξελίξεως κατὰ τὴν ΜΜ ἐποχὴν. Ἐφ' ἑτέρου αἱ ἀπόψεις τοῦ LEVI περὶ τῆς ΠΜ ἐποχῆς, τὰς ὁποίας στηρίζει εἰς τὰς βαθεῖας τομάς του (μέχρι τοῦ φυσικοῦ) εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ ἀνακτόρου εἶναι ἐκ διαμέτρου ἀντίθετοι πρὸς τὰς ἰδικὰς μας ἀντιλήψεις, ὡς αὐταὶ ἐκτίθενται εἰς τὸ πρῶτον βιβλίον τοῦ ἔργου μας περὶ τῆς μινωικῆς κεραμεικῆς (Kamarges-Stil, III-VI). Διὰ τοῦτο πρέπει νὰ προσπαθῆσωμεν νὰ κερδήσωμεν καὶ τῆς ΠΜ ἐποχῆς ἐν Φαιστῷ, τῇ βοηθείᾳ τῶν νέων εὐρημάτων καλυτέραν εἰκόνα. Ἐκ τῆς ἀντιμετωπίσεως τῶν δύο τούτων προβλημάτων θὰ προκύψῃ μία καλυτέρα σχετικὴ χρονολόγησις τῆς φαιστιακῆς κεραμεικῆς καὶ ἀντιστοίχως θὰ κατανοηθῇ πληρέστερον ἢ ἐν γένει ἱστορία τῆς μινωικῆς κεραμεικῆς.

Η ΕΡΜΗΝΕΙΑ ΤΩΝ ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΩΝ ΔΕΔΟΜΕΝΩΝ ΥΠΟ ΤΟΥ LEVI

I. ΤΟ ΜΜ ΑΝΑΚΤΟΡΟΝ

Ὁ LEVI εἶδεν εἰς τὸ ὑπ' αὐτοῦ ἀνασκαφὴν ἀνακτορικὸν τμήμα (εἰκ. 2), τὸ ὁποῖον ἐφεξῆς ὀνομάζομεν «πτέρυγα ἢ ἀνάκτορον LEVI» πρὸς διάκρισιν ἀπὸ τοῦ «ἀνακτόρου PERNIER» (εἰκ. 1), καὶ εἰς τὰ ΜΜ ἀνακτορικὰ λείψανα τὰ γνωστὰ ἐκ τῶν παλαιότερων ἐρευνῶν, τὴν διαδοχὴν τριῶν ὑπερκειμένων ἀνακτόρων, πάντων τῆς ΜΜ ἐποχῆς. Τὰ οἰκοδομήματα ταῦτα διακρίνονται σαφέστατα ἀλλήλων, χάρις εἰς τὴν χρησιμοποίηθῆσαν τεχνικὴν ἀνοικοδομήσεως, καθ' ἣν τὰ παλαιότερα καταστρεφόμενα ἐκαλύπτοντο πρὸ τῆς ἀνοικοδομήσεως δι' ἑνὸς σκληροτάτου στρώματος κονιάματος (εἰς τὰς δημοσιεύσεις ὀνομάζεται calcestruzzo ἢ ἀστράκι). Τὰ λείψανα τῶν τοίχων ἐνεδυναμώνοντο καὶ ἐχρησιμοποιοῦντο ἐκ νέου εἰς τὸ νέον οἰκοδόμημα¹. Ἐκάστη οἰκοδομικὴ φάσις δεικνύει ἰδίαν κεραμεικὴν. Ἡ σφραγίσις μὲ τὸ ἀστράκι μᾶς ἔδωκε τὴν δυνατότητα νὰ παρακολουθῆσωμεν τὴν κεραμεικὴν ἐξέλιξιν ἀπὸ φάσεως εἰς φάσιν. Διάφοροι χρονικαὶ στιγμαὶ ἐκάστης φάσεως ἐπιστοποιήθησαν ἐπίσης, χάρις εἰς ἐπὶ μέρους ἐπισκευὰς δωματίων².

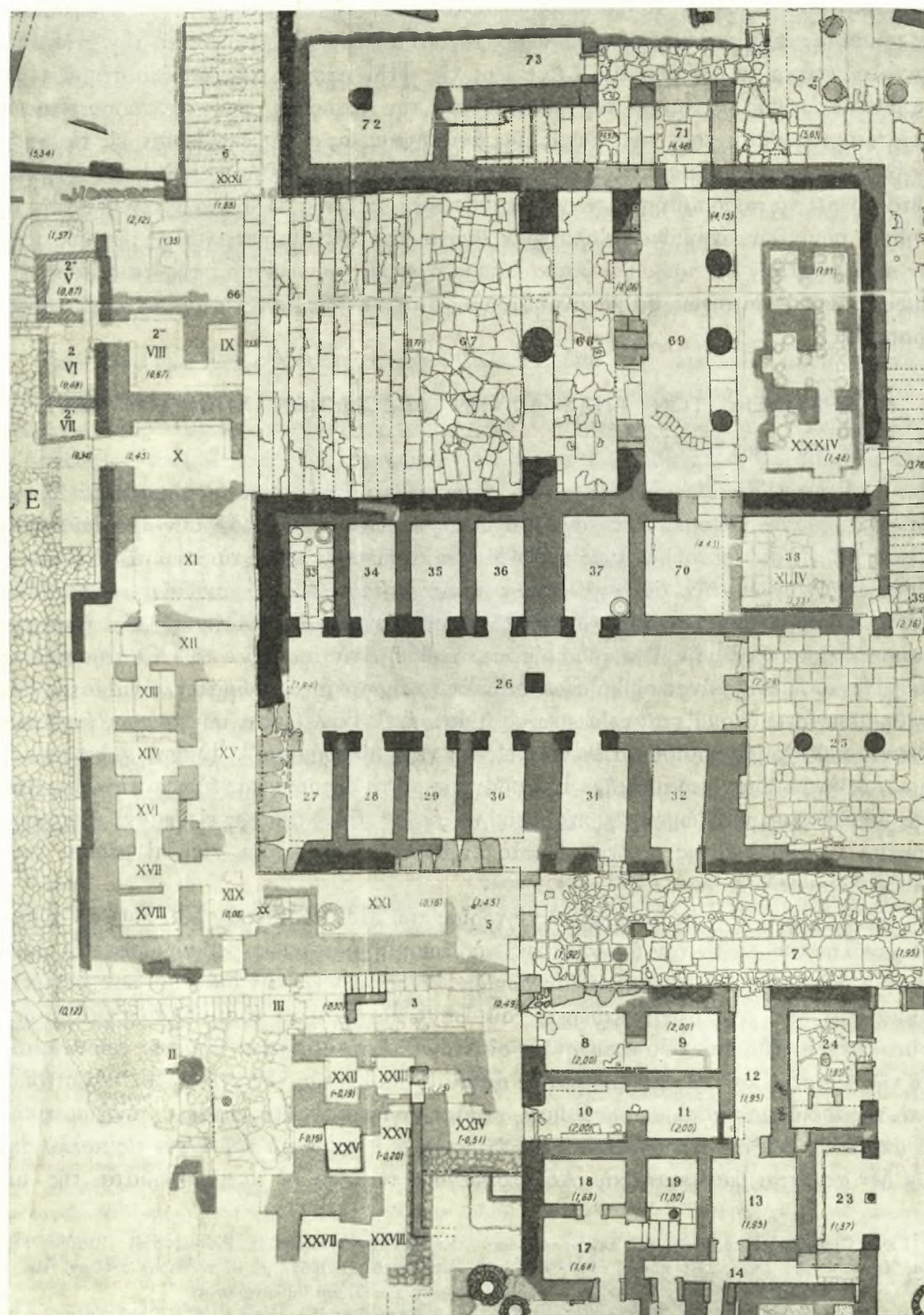
Τὸ σχῆμα τοῦτο τῆς οἰκοδομικῆς ἱστορίας τοῦ ΜΜ ἀνακτόρου ὁρᾷ δύνανται, παρὰ τὴν μεγάλην αὐθεντίαν τοῦ ἀνασκαφέως, νὰ θεωρηθῇ ὀριστικῶς βεβαιωμένον. Τὰ ἀνασκαφικὰ δεδομένα, διὰ τὴν ἐποπτεῖαν τῶν ὁποίων ἔχομεν εἰς τὴν διάθεσίν μας τὰς ὑποδειγματικὰς, λίαν ἀναλυτικὰς ἐκθέσεις τοῦ LEVI, δύνανται νὰ ἐρμηνευθοῦν καὶ ἄλλως. Τοῦτο ἐγένετο ἤδη ὑπὸ δύο ἐρευνητῶν, οἱ ὅποιοι εἶναι ἐξαίρετοι γινώσται τοῦ ἀνακτόρου τῆς Φαιστοῦ καὶ τῶν προβλημάτων αὐτοῦ (ΠΑΛΑΤΩΝ καὶ FIANDRA, βλ. κατωτέρω). Ἀπὸ τῆς ἰδικῆς μας πλευρᾶς ὀφείλομεν νὰ ὁμολογήσωμεν, ὅτι κατόπιν συστηματικῆς καὶ ἀκριβοῦς μελέτης τῶν ἐκθέσεων τῆς ἀνασκαφῆς ἢ ἐρμηνεία τοῦ LEVI εἰς πολλὰ σημεία δὲν φαίνεται ἰκανοποιητικὴ. Ἀσχολούμενοι ἀπὸ ἐτῶν μὲ τὰ προβλήματα τῆς μι-

¹ LEVI, *Classificazione*, σ. 81. Βλ. ἐπίσης τὰς νεωτάτας ἐργασίας τοῦ LEVI, *Gli nuovi scavi di Festos*, ἐν *Enciclopedia dell'arte antica (Ἄρθρον Minoico-micenea, Arte)*, τόμ. V, 1963, σ. 94 καὶ *The*

Recent Excavations at Phaestos ἐν Studies Medit. Arch. 11, 1964, μὲ τὸ νεώτερον σχέδιον, εἰκ. 2, (ἡμετ. εἰκ. 2) καὶ βιβλιογραφίαν.

² LEVI, *Classificazione*, σ. 82, *Gli nuovi scavi*, σ. 95.

Εἰκ. 1. Φαιστός. ΜΜ ἀνακτορική πτέρυξ PERNIER (λατ. ἀριθμοί).
(Ἀπόσπασμα τοῦ μεγάλου σχεδίου ΣΤΕΦΑΝΙ, Festos I, πίν. 2).

Είχ. 2. Φαιστός. ΜΜ ανατορική πτέρυξ ΛΕΝΙ (Medit. Studies 11, 1964, είχ. 2).

νωικῆς κεραμεικῆς ἐθεωρήσαμεν, ὅτι εἶναι καθήκον μας νὰ ἐκθέσωμεν τὰς παρατηρήσεις καὶ τὰ συμπεράσματά μας, τὰ ἀναφερόμενα εἰς τὰ φαιστιακὰ προβλήματα.

Ὁ σημερινὸς ἐπισκέπτης τῆς Φαιστοῦ ἀντιμετωπίζει κατὰ τὴν μελέτην τῶν ΜΜ ἀνακτορικῶν λειψάνων δύο κύρια οἰκοδομικὰ συγκροτήματα. Τὸ βόρειον (εἰκ. 1) εὐρίσκεται εἰς ὑψηλότερον ἐπίπεδον ἐπὶ τοῦ ἀνωτέρου ἀνδῆρου καὶ δεσπόζει διὰ τῆς ἀνατολικῆς του προσόψεως τῶν ὀρθοστατῶν τῆς μεγάλης δυτικῆς αὐλῆς, ἣ ὁποία ὀρίζεται κατὰ τὴν βορείαν αὐτῆς πλευρὰν ὑπὸ τῆς περιφήμου θεατρικῆς κλίμακος. Πρόκειται περὶ τῶν πλέον ἐντυπωσιακῶν ΜΜ ἐρειπίων ὀλοκλήρου τῆς Κρήτης. Τοῦ βορείου τούτου ἀνακτορικοῦ τμήματος εὐρέθη καὶ ἠρευνήθη ὑπὸ τῶν παλαιῶν ἀνασκαφῶν σειρὰ ὅλη συνεχομένων δωματίων. Κεῖνται ταῦτα κυρίως μεταξὺ τῆς προσόψεως τῶν ὀρθοστατῶν καὶ τῆς τοῦ ΥΜ ἀνακτόρου, τὸ ὁποῖον μετετοπίσθη κατὰ τὴν οἰκοδόμησίν του μέτρα τινὰ πρὸς Δυσμὰς ἐν σχέσει μὲ τὴν ΜΜ πρόσοψιν. Οὕτω παρέμειναν τὰ ΜΜ δωμάτια ἄθικτα, δεδομένου ὅτι εἶχον καλυφθῆ καὶ ὑπὸ ἰσχυροῦ στρώματος κονιάματος (ἀστράκι), ἀποδώσαντα πλεῖστα εὐρήματα — κυρίως καμαραϊκὴν κεραμεικὴν — κείμενα ἀκόμη *in situ*. Ἄλλα σπουδαῖα εὐρήματα ἀπέδωκεν ἡ ἐπίχωσις (*riempimento*, γέμισμα) τῶν δωματίων. Τὸ σύνολον τοῦτο τῶν δωματίων ἀποτελεῖ τὸ ΜΜ ἀνάκτορον PERNIER, διακρινόμενον διὰ κυανοῦ χρώματος εἰς τὸ μέγα σχέδιον τῆς δημοσιεύσεως (σχέδιον STEFANI — βλ. εἰκ. 1)¹.

Νοτίως τῆς πτέρυγος PERNIER καὶ εἰς χαμηλότερον ἐπίπεδον ἐκτείνεται τὸ συγκρότημα τοῦ νεωστὶ ἀνακαλυφθέντος ἀνακτόρου LEVI (εἰκ. 2). Μία πρόσοψις ὀρθοστατῶν καὶ μία δευτέρα πλακόστρωτος αὐλὴ ἀποτελοῦν τὴν δυτικὴν ἀπόληξιν τοῦ κτηρίου τούτου². Ὁ κύριος ὄγκος τῆς καμαραϊκῆς κεραμεικῆς, ἣν ἀπέδωκεν ἡ πτέρυξ LEVI, εὐρέθη *in situ* ἐπὶ πλακοστρώτων πατωμάτων, θρανίων, ἐρμαρίων ἀφειμένων εἰς τοὺς τοίχους, καθὼς ἐπίσης ἐντὸς στρώματος πυρκαϊᾶς, τὸ ὁποῖον ἐγέμιζεν ὅλα τὰ δωμάτια.

Εἰς τὸ νότιον τοῦτο ἀνακτορικὸν τμήμα εἶδεν ὁ LEVI κυρίως τὰ λείψανα δύο ὑπερκειμένων ἀνακτόρων (πρώτη καὶ δευτέρα φάσις) καὶ ἴχνη ἑνὸς τρίτου, πάντων τῆς ΜΜ ἐποχῆς. Τὸ βόρειον τμήμα (ἀνάκτορον PERNIER) ἀνήκει κατ' αὐτὸν εἰς τὴν τρίτην φάσιν. Δυστυχῶς ὁ ἀνασκαφεὺς δὲν ἔχει μέχρι σήμερον δώσει σαφῆ, κατανοητὴν καὶ μὴ ἐπιδεχομένην ἀντιρρήσεις ἐκθεσιν τῆς ἐρμηνείας του περὶ τῶν τριῶν ἀρχιτεκτονικῶν φάσεων ἢ τῆς σχετικῆς χρονολογικῆς σχέσεως τῶν διαφόρων κεραμεικῶν ὁμάδων μεταξὺ των. Αἱ περιληπτικαὶ ἐργασίαι του ἐξ ἄλλου (βλ. σ. 32 σημ. 3 καὶ σ. 33 σημ. 1) ἀμαυρώνουν τὴν εἰκόνα τὴν ὁποῖαν προσπαθεῖ νὰ μᾶς προσφέρει, μὲ τὴν προσπάθειαν, ἐπὶ τῇ βάσει τῶν φαιστιακῶν δεδομένων, ν' ἀνοίξῃ νέας ὁδοὺς εἰς τὴν περιοχὴν τῆς μινωικῆς καὶ κατ' ἐπέκτασιν τῆς ὅλης χρονολογίας τῆς Ἀνατολικῆς Μεσογείου.

Ποῖα εἶναι τὰ σπουδαιότερα προβλήματα ἐν ᾧ τῶν ἀνωτέρω συνθηκῶν; Κυ-

¹ Festos I, πίν. II. Κυρίως μᾶς ἐνδιαφέρουν τὰ δυτικὰ δωμάτια.

² Γενικὸν σχέδιον τῆς πτέρυγος LEVI, *Annuario* 1957-58, *Gli scavi*, εἰκ. 1 (σ. 194), *The Recent Excavations*, εἰκ. 1-2. Διὰ τὴν σύνδεσιν πρὸς τὴν πτέρυ-

γα PERNIER χρήσιμον καὶ τὸ παλαιότερον σχέδιον ἐν *Nuova antologia*, Nr. 1866, Ἰούλιος 1956 (LEVI), πίν. 1a, ἢ τὸ σχέδιον ἐν *FIANDRA*, *Periodi*, πίν. ΚΓ', δεικνύον καὶ τὰς δύο πτέρυγας.

ρία φροντίς μας είναι ή διάκρισις και χρονολογική κατάταξις τῶν κεραμεικῶν ομάδων τοῦ φαιστιακοῦ ἀνακτόρου. Πρὸς τοῦτο εἶναι ἀνάγκη νὰ προσπαθῆσωμεν νὰ ἴδωμεν σαφῶς τὴν οἰκοδομικὴν ἱστορίαν τοῦ ΜΜ ἀνακτόρου (ἢ ἀνακτόρων). Κατὰ ταῦτα θ' ἀσχοληθῶμεν μὲ τὰ ἑξῆς προβλήματα:

α) Ποῖαι εἶναι πράγματι αἱ οἰκοδομικαὶ φάσεις τοῦ ἀνακτόρου LEVI καὶ ποῖαι κεραμεικαὶ ομάδες πρέπει ν' ἀποδοθοῦν εἰς ἐκάστην φάσιν;

β) Ποῖα εἶναι ή σχέσις τῆς πτέρυγος PERNIER μὲ τὴν πτέρυγα LEVI (καὶ ἀντιστοίχως τῆς κεραμεικῆς ἐκάστης πτέρυγος);

γ) Ποῖα εἶναι ή σχετικὴ χρονολογικὴ σχέσις τῶν κεραμεικῶν ομάδων τοῦ ὄλου ΜΜ ἀνακτόρου;

δ) Ποῖα εἶναι ή θέσις τῆς κεραμεικῆς τοῦ φαιστιακοῦ ΜΜ ἀνακτόρου εἰς τὸ γενικὸν σχῆμα ἐξελίξεως τῆς μινωικῆς κεραμεικῆς;

Ἡ ἐρμηνεία τοῦ ΠΛΑΤΩΝΟΣ.

Τὰς δύο πρώτας ἀρχιτεκτονικὰς φάσεις, ἢ ὑπερκείμενα ἀνάκτορα, τὰ ὅποια βλέπει ὁ LEVI εἰς τὰ ὑπ' αὐτοῦ ἀποκαλυφθέντα ἀνακτορικὰ λείψανα, ἐρμηνεύει ὁ Ν. ΠΛΑΤΩΝ ὡς δύο ὀρόφους τοῦ αὐτοῦ κτηρίου: «Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία, ὅτι αἱ φάσεις I καὶ II τοῦ LEVI πρέπει νὰ συμπτυχθοῦν εἰς μίαν καὶ μόνην, καθ' ὅσον τὰ δύο ὑπερκείμενα ἀρχιτεκτονικὰ στρώματα φαίνονται ἀντιστοιχοῦντα εἰς δύο ὀρόφους τοῦ αὐτοῦ κτηρίου...»¹. Δυστυχῶς τὴν γνώμην του ταύτην δὲν ἐθεμελίωσε καὶ μέχρι σήμερον δὲν ἐπανῆλθεν ἐπὶ τοῦ θέματος². Ἡ ἐρμηνεία τοῦ ΠΛΑΤΩΝΟΣ φαίνεται, κατόπιν συστηματικῆς μελέτης τῶν ἀνασκαφικῶν ἐκθέσεων τοῦ LEVI, πλήρως δικαιολογημένη. Θὰ ἐκθέσωμεν ἐνταῦθα μίαν σειρὰν παρατηρήσεων, αἱ ὅποιαι στηρίζουν τὴν ἐρμηνείαν αὐτήν. Πρὸς τοῦτο θὰ χωρῆσωμεν κατ' ἀρχὴν ἀναλυτικῶς καὶ ἀκολουθῶς θὰ δώσωμεν μίαν περιληπτικὴν θεώρησιν.

Δωμάτιον 11.

Τὸ δωμάτιον τοῦτο (βλ. εἰκ. 1) δὲν ἔχει ἄμεσον σχέσιν οὔτε μὲ τὴν πτέρυγα PERNIER οὔτε μὲ τὴν πτέρυγα LEVI. Εὐρίσκειται ὀλίγον δυτικώτερον ἐντὸς τῆς περιοχῆς τοῦ Β' ἀνακτόρου (ὅθεν καὶ ἡ ἀραβικὴ ἀρίθμησις, ἢ ὁποῖα χαρακτηρίζει εἰς τὴν δημοσίευσιν τῆς Φαιστοῦ τὰ δωμάτια τοῦ Β' ἀνακτόρου, ἐνῶ ἡ λατινικὴ χρησιμοποιεῖται διὰ τὸ Α' ἀνάκτορον). Διὰ διαφόρους λόγους πρέπει ν' ἀρχίσωμεν τὴν ἐρευναν μὲ τὸ δωμάτιον 11: Ἦδη τὸ ἔτος 1939 ἔκαμεν ἐδῶ ἡ L. BANTI μίαν λίαν ἀποδοτικὴν δοκιμὴν. Πλουσία καμαραϊκὴ κεραμεικὴ ἦλθεν εἰς φῶς, σὺν τοῖς ἄλλοις καὶ δύο ἐξέχοντα δείγματα τοῦ καμαραϊκοῦ ρυθμοῦ: ὁ δίωτος σκύφος μὲ μέγαν στροβιλιζόμενον ρόδακα (πίν. 32) καὶ ἡ

¹ N. PLATON, Chronologie de la Crète et des Cyclades à l'Age du Bronze en Bericht V. intern. Kongress Vor- u. Frühgeschichte, Hamburg 1958, ἐκδοθὲν ὑπὸ G. BERSU καὶ W. DEHN, Berlin 1961, σ. 671-76 (χωρὶον: σ. 674).

² Ἴδὲ π.χ. τὴν τελευταίαν ἐργασίαν του: Συγκριτικὴ χρονολογία τῶν τριῶν μινωικῶν ἀνακτόρων, Κρητικά Χρονικά 15-16 (=Πρακτικά Α' Κρητολ. Συνεδρίου), 1961-62, I, σ. 127 κέξ., ἰδίως σ. 133, ὅπου παραμένει εἰς γενικότητα.

«πρόχους τοῦ δωματίου 11». Κατὰ τὴν ἔκθεσιν τῆς ἀνασκαφῆς¹ ἡ κεραμεικὴ εὐρέθη κατὰ μικρὸν μέρος εἰς τὴν ἐπίχωσιν (colmata) τοῦ ἀνακτόρου, κυρίως δὲ ἐπὶ τοῦ δαπέδου τοῦ δωματίου. Δίδεται βάθος 2.45 μ. διὰ τὸ δάπεδον τοῦτο, προφανῶς ἀπὸ τοῦ ἐπιπέδου τοῦ δαπέδου τοῦ Β' ἀνακτόρου. Ἡ σκαφή διεκόπη διὰ τὸν κίνδυνον πτώσεως. Μόλις τὸ 1950 ἐπανελήφθη ὑπὸ τοῦ LEVI. Τὰ κεραμεικὰ εὐρήματα ἐπολλαπλασιάσθησαν εἰς ἀπιστεύτους ποσότητες, ὥστε ἀπετέλεσαν μίαν τῶν μεγίστων ομάδων καμαραϊκῆς κεραμεικῆς. Κατὰ τὴν ἔκθεσιν τῆς ἀνασκαφῆς² ὁ κύριος ὄγκος τῶν ἀγγείων εὐρέθη εἰς ἓν γέμισμα μεταξὺ δύο τοίχων δωματίου σχηματιζόντων ὀρθὴν γωνίαν³. Δάπεδον δὲν ἀναφέρεται ἐδῶ. Βαθύτερον ἦσαν τὰ λείψανα ἑνὸς παλαιότερου τοίχου, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἐπάτει ἓν μέρος εἰς τῶν προηγουμένων. Ἐδῶ διεπιστώθη πλακόστρωτον δάπεδον. Ἐν ξύλινον κιβώτιον ἔκειτο ἐπὶ τοῦ δαπέδου (δηλ. εἶχεν ἀφήσει τὰ ἴχνη του ἐντὸς τοῦ χώματος τῆς ἐπιχώσεως) καὶ ἦτο πλήρες ἀγγείων, κυρίως τραχωτῶν (barbotine)⁴. Ἐπὶ τοῦ δαπέδου ἐσημειώθησαν σὺν τοῖς ἄλλοις τεμάχια γραπτῶν πίθων (πίναξ 31)⁵. Ἀπὸ τὸ μέγα πλῆθος τῆς κεραμεικῆς τοῦ δωματίου τούτου δημοσιεύονται ἀρκετὰ κομμάτια, κυρίως κύπελλα· ἐπίσης δίδεται κατάλογος τῶν εὐρεθέντων ἀγγείων καὶ ἀρκετὰ διακοσμητικὰ θέματα εἰς μέγαν πίνακα⁶.

Αἱ δύο ἐκθέσεις περὶ τοῦ δωματίου 11 περιέχουν εἰδήσεις, αἱ ὁποῖαι φαίνονται ἀσυμβίβαστοι μεταξὺ των καὶ καθιστοῦν τὰ δεδομένα προβληματικά. Ἐκεῖτο ἡ καμαραϊκὴ κεραμεικὴ κυρίως εἰς τὸ γέμισμα (LEVI) ἢ ἐπὶ πατώματος (BANTI); εἶναι τὸ ὑπὸ τοῦ LEVI ἀναφερόμενον πλακόστρωτον δάπεδον τὸ αὐτὸ μὲ τὸ ὑπὸ τῆς BANTI ἀναφερόμενον; εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν θὰ ἔπρεπε ἡ ὅλη κεραμεικὴ νὰ θεωρηθῆ ἑνιαία. Ἐὰν τὰ δάπεδα δὲν ταυτίζονται, πρέπει ἡ κεραμεικὴ τοῦ ξυλίνου κιβωτίου καὶ τὰ τεμάχια πίθων νὰ χρονολογηθοῦν εἰς παλαιότεραν φάσιν ἀπὸ τὸν κύριον ὄγκον τῆς κεραμεικῆς. Δυστυχῶς ὁ LEVI δὲν ἐξήτασε τὰς εἰδήσεις τῆς BANTI. Θὰ ἦτο κατ' ἀρχὴν δυνατὸν νὰ σκεφθῶμεν δυνατότητα ὑπάρξεως δύο δαπέδων καὶ ἐπομένως δύο κεραμεικῶν φάσεων. Τὰ τραχωτὰ ἀγγεῖα καὶ τὰ τεμάχια τῶν γραπτῶν πίθων εἶναι δυνατὸν καὶ ἀνεξαρήτως τούτων νὰ θεωρηθοῦν ὀλίγον ἀρχαιότερα τῶν κλασσικῶν κομματιῶν⁷.

Δωμάτιον 18.

Ἡ σκαφή τοῦ δωματίου τούτου⁸ ἀπεδείχθη σημαντικὴ διὰ τὰς τελευταίας φάσεις τῆς MM κεραμεικῆς. 1.20 μ. ὑπὸ τὸ δάπεδον τοῦ Β' ἀνακτόρου εὐρέθη ἀρχαιότερον

1 Annuario 1939-40, σ. 230-31, εἰκ. 1 (σχέδιον), 3-5 (κεραμεικὴ). Τὰ δύο μνημονευθέντα ἀριστουργηματικὰ ἀγγεῖα: εἰκ. 2 ἀριστερὰ καὶ εἰκ. 3 μέσον.

2 Bollettino 1951, σ. 351a-356a.

3 Αὐτ. σ. 351a.

4 Αὐτ. σ. 351a-352a: Ἐντὸς τοῦ κιβωτίου ἦσαν τὰ ἀγγεῖα, αὐτ. ἔγχρ. πίν. I ἀρ. 4, 7, 8, εἰκ. 39 ἀρ. 1, 5, εἰκ. 40, 2. Ὁ LEVI λέγει, αὐτ. σ. 351b, ὅτι τὸ κιβώτιον καὶ τὰ λοιπὰ εὐρήματα (τεμάχια πίθων) ἔκειντο εἰς τὸ αὐτὸ βάθος 1.75-1.80 μ. ὅπως καὶ ἓν MM δάπεδον τοῦ δωματίου 8, βλ. αὐτ. σ. 349, τὸ ὁποῖον χρονολογεῖ εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς MM ἐποχῆς (πρᾶγμα ποῦ εἰς αὐτὴν τὴν

ἔκθεσιν, ἀλλὰ καὶ γενικῶς παρὰ LEVI, σημαίνει τὴν κλασσικὴν καμαραϊκὴν ἐποχὴν τοῦ ὀρίμου ρυθμοῦ). Ἀπὸ τὸ ὕλικόν τοῦ δαπέδου τούτου ἀπεικονίζεται, αὐτ. εἰκ. 31, εἷς γεφυρόστομος σκύφος, ὁ ὁποῖος φαίνεται ἔξ ἴσου πρῶιμος, ὅπως καὶ ἡ κεραμεικὴ τοῦ ξυλίνου κιβωτίου (πρβλ. κατωτέρω δωμάτιον LXXV).

5 Bollettino 1951, σ. 352, εἰκ. 42-43, πρβλ. κατωτ. προμαχῶν II, ἀμφορεῦς.

6 Αὐτ. σ. 352 κέξ. (κατάλογος). Κοσμήματα: εἰκ. 41 (μερικὰ καὶ ἀπὸ ἄλλας ομάδας).

7 Πρβλ. παραπλεύρως σημ. 4.

8 Αὐτ. σ. 346-47.

δάπεδον. Ἡ μικρὰ κεραμεικὴ ὁμάς¹, ἡ ὁποία ἔκειτο ἐν μέρει ἐπὶ τούτου, δύναται νὰ θεωρηθῆ ὁμοιογενής. Ὑψηλότερον εὐρέθη κεραμεικὴ μὲ λάμπρον βερνίκιον, δυναμένη νὰ χρονολογηθῆ ὡς ΥΜΙ². Ὁ LEVI πιστεύει, ὅτι τὸ ὑψηλότερον τοῦτο στρώμα ἀντιπροσωπεύει μίαν παλαιότεραν φάσιν τοῦ Β' ἀνακτόρου³, ὀρθότερον θὰ ἦτο ἐν τούτοις νὰ ἴδωμεν εἰς τὰ δεδομένα αὐτὰ τὴν ἐποχὴν τῆς ἀνιδρύσεως τοῦ Β' ἀνακτόρου. Τὸ δάπεδον εἰς βάθος 1.20 μ. ὑπὸ τὸ Β' ἀνάκτορον ἐρμηνεύει ὡς ἀνήκον εἰς τὴν τελευταίαν φάσιν τοῦ Α' ἀνακτόρου⁴.

Ἡ σκέψις αὕτη — ὅτι τὸ δάπεδον ἀνήκει εἰς τὴν ὑστάτην φάσιν τοῦ Α' ἀνακτόρου — εἶναι κατὰ βάσιν ὀρθή, πρέπει ὅμως νὰ διορθωθῆ εἰς τὰ ἐξῆς σημεῖα:

α) Μερικαὶ συγκρίσεις τοῦ LEVI⁵ εἶναι ἐσφαλμέναι: ἡ πρόχους τοῦ δωματίου XXII⁶ καὶ ὁ γεφυρόστομος σκύφος τοῦ δωματίου XXIII⁷, — ἐσφαλμένως ὑπὸ τοῦ EVANS εἰς μίαν ἀτυχή σειρὰν σκέψεων περὶ ὀστρακοειδῶν κοσμημάτων χαρακτηριζόμενος ὡς MMIII⁸ —, ἀνήκουν ἄνευ ἐτέρου εἰς τὴν κεραμεικὴν δαπέδων τῆς πτέρυγος PERNIER. Ἡ πρόχους τοῦ δωματίου XXII ἔχει ἐν παράλληλον, τὸν ἀμφορέα τοῦ δωματίου IL τῆς πτέρυγος LEVI (πίν. 36), τὸν ὁποῖον ὁ LEVI χρονολογεῖ εἰς τὴν πρώτην φάσιν του⁹. Ὄρθη εἶναι ἀντιθέτως ἡ ἀναφορὰ εἰς τὴν κεραμεικὴν τῆς ΝΔ. οἰκίας¹⁰. Πρόκειται ἀσφαλῶς περὶ κεραμεικῆς τῆς αὐτῆς φάσεως, ἂν μὴ καὶ τοῦ αὐτοῦ ἐργαστηρίου.

β) Ἡ facies αὕτη (ἅς τὴν ὀνομάσωμεν «φάσιν τῆς ΝΔ. οἰκίας») δὲν εἶναι πιθανῶς ἡ τελευταία τοῦ Α' ἀνακτόρου καὶ ἀσφαλέστατα δὲν ἀνήκει εἰς τὸ τέλος τοῦ MM ρυθμοῦ. Τὸ τέλος τοῦ Α' ἀνακτόρου χαρακτηρίζεται ἀπὸ τὴν σφράγισιν μὲ τὸ ἀστράκι, ἐπάνω εἰς τὸ ὁποῖον ὀκοδομήθη τὸ Β' ἀνάκτορον. Θὰ πρέπει νὰ σκεφθῶμεν τί ἐμεσολάβησε μέχρι τῆς οἰκοδομήσεως τοῦ Β' ἀνακτόρου. Τὰ ΒΑ. κτήρια σημαίνουν (κατὰ PERNIER) μίαν ἐπιβίωσιν ἐπὶ μέρους τμημάτων τοῦ ἀνακτόρου μετὰ τὴν μεγάλην καταστροφὴν τῆς καμαραϊκῆς ἐποχῆς¹¹. Ἡ ΝΔ. οἰκία καὶ τὸ δάπεδον εἰς βάθος 1.20 μ. τοῦ δωματίου 18 εἶναι σύγχρονα, νεώτερα τῶν δαπέδων τοῦ Α' ἀνακτόρου (ἀδιακρίτως πτερύγων PERNIER ἢ LEVI) καὶ ἀρχαιότερα τῶν ΒΑ. κτηρίων. Εὐρίσκονται ἐπομένως χρονικῶς ἐντὸς τῆς ἀορίστου ταύτης μεταβατικῆς περιόδου ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ Α' μέχρι τῆς ἀρχῆς τοῦ Β' ἀνακτόρου. Καὶ ἀπὸ τὰς δύο χρονικὰς στιγμὰς εἶναι ἐν τούτοις σαφῶς μακράν.

1 Ἡ ὁμάς: Bollettino 1951, ἔγχρ. πίν. I ἀρ. 3 καὶ εἰκ. 18 (σ. 341). Ἐπίσης ἀπὸ θέσιν ὀλίγον ὑψηλότεραν ἀλλὰ χαμηλότερον τοῦ ΥΜ Ia στρώματος, αὐτ. εἰκ. 17,4 καὶ 18,6 (καὶ 17,3; πρβλ. σ. 347b).

2 Αὐτ. εἰκ. 17, 5-6 (σ. 341).

3 Αὐτ. σ. 346b-347a.

4 Αὐτ. σ. 347a.

5 Αὐτ. σημ. 40-41 (σ. 358).

6 Festos I, εἰκ. 172 (σ. 295-96).

7 Αὐτ. πίν. XXXV (κείμενον: σ. 299, 301).

8 Palace IV I, σ. 111, καὶ εἰκ. 78.

9 Bollettino 1952, σ. 333, εἰκ. 21b (πρβλ. κείμ., σ. 328b-329a). Ἡ σύγκρισις αὕτη, πρόχους δωμ. XXII —ἀμφορέως δωμ. IL, σημαίνει κατ' ἀρχὴν ἐξίσοσιν

χρονικὴν τῶν πτερύγων PERNIER καὶ LEVI βεβαίως διὰ μίαν ὀριστικὴν ἐκτίμησιν πρέπει αἱ ἐνδείξεις νὰ πληθυνθοῦν. Πρβλ. κατωτ. ἐξέτασιν κεραμεικῆς.

10 Ἀλλὰ διατὶ μόνον εἰς τὸ ἀγγεῖον Festos I, πίν. XIXb; τὸ ἀγγεῖον, αὐτ. XIXa, πρέπει ἐπίσης νὰ χρησιμοποιηθῆ. Αἱ συγκρίσεις πρέπει νὰ γίνων: Bollettino 1951, εἰκ. 18 ἄνω δεξιὰ μὲ Festos I, πίν. XIX.a, καὶ Bollettino 1951, ἔγχρ. πίν. I, 3 μὲ Festos I, πίν. XIX.b.

11 Πρβλ. Festos I, σ. 353-375, ἰδίᾳ σ. 375: Ἐν τούτοις αἱ ἀντιλήψεις τοῦ PERNIER περὶ τῶν MM II-III φάσεων καὶ τῶν ἀντιστοίχων καταστροφῶν τοῦ ἀνακτόρου εἶναι, ὡς εἶδομεν ἀνωτέρω, συγκεχυμένα.

Δωμάτιον XXVII - XXVIII ¹.

Ἡ ὀριστικὴ διασάφησης τῶν συνδεομένων μὲ τὰ δωμάτια XXVII - XXVIII προβλημάτων θὰ ἐσήμεαιε μίαν οὐσιαστικὴν συμβολὴν εἰς τὴν διασάφησην τῆς οἰκοδομικῆς ἱστορίας τοῦ ΜΜ ἀνακτόρου. Ἀποτελοῦν τμήμα τῆς πτέρυγος PERNIER καί, διὰ τῶν ὑπὸ τὸ δάπεδον τῆς πτέρυγος ταύτης ὑπαρχόντων χώρων, ἀποτελοῦν συγχρόνως τμήμα τῆς πτέρυγος LEVI (εἰκ. 1-2). Ἐὰν ἐρμηνευθοῦν ἐνταῦθα ὀρθῶς τὰ ἀνασκαφικὰ δεδομένα θὰ διασαφηθῆ καὶ τὸ πρόβλημα τῆς σχέσεως τῶν πτερυγῶν PERNIER καὶ LEVI. Τὰ σπουδαιότερα σημεῖα τῶν πραγματικῶν δεδομένων εἶναι:

Εἰς τὴν πτέρυγα PERNIER ἀποτελοῦν τὰ δύο συνεχόμενα δωμάτια τὸ νοτιώτατον διατηρηθὲν τμήμα τοῦ ἀνακτόρου. Τὸ στρώμα ἀπὸ ἀστράκι τοῦ Β' ἀνακτόρου ἐκάλυψε καὶ τὰ δωμάτια ταῦτα ². Ὑπὸ τὸ δάπεδον, ἀποτελούμενον ἀπὸ κτυπημένην ἄργιλλον ³, κεῖται, ὡς ἔδειξεν ἡ σκαφή LEVI, ἐν ἰσχυρὸν στρώμα ἀπὸ ἀστράκι ⁴. Θὰ ἠδυνάμεθα νὰ δεχθῶμεν, ὅτι ἐπὶ τοῦ στρώματος τούτου, τοῦ καλύπτοντος τὴν πτέρυγα LEVI, ἀνηγέρθη ἡ πτέρυξ PERNIER. Τὸ κατ' ἀρχὴν ὀρθὸν τοῦτο συμπέρασμα θὰ ἠθέλομεν ἐπὶ τοῦ παρόντος νὰ μὴ τὸ θεωρήσωμεν ὀριστικόν, προτοῦ ἡ τελικὴ δημοσίευσις δείξῃ ἄνευ δυνατότητος ἀμφισβητήσεως, ὅτι εἰς τὰς προσωρινὰς ἐκθέσεις λείπει: ὅτι δηλ. τὰ δάπεδα PERNIER πράγματι εἶναι κατεσκευασμένα ἐπάνω εἰς τὸ ἀστράκι.

Τὰ δύο δωμάτια ἀπετέλουν εἰς τὸ ἀνάκτορον LEVI, δηλ. ὑπὸ τὰ δάπεδα PERNIER, συνεχόμενον χώρον ⁵. Ὁ LEVI διακρίνει δύο (ἀρχαιότερας τῆς πτέρυγος PERNIER) οἰκοδομικὰς φάσεις, ὧν ἡ κατωτέρα καὶ ἀρχαιότερα ἀπέδωσε μίαν πλουσιωτάτην ὁμάδα κεραμεικῆς, κειμένην κυρίως *in situ* ἐπὶ ἐνὸς ἐν μέρει διατηρηθέντος πλακοστρώτου δαπέδου. Ἡ δευτέρα φάσις ἀπέδωσεν ἐπίσης μερικὰ κεραμεικὰ εὐρήματα.

Κατόπιν λίαν προσεκτικῆς μελέτης τῆς ἐκθέσεως ἀνασκαφῆς δὲν εἴμεθα εἰς θέσιν νὰ δεχθῶμεν τὴν ἐρμηνείαν τοῦ LEVI περὶ δύο οἰκοδομικῶν φάσεων. Ἀντιθέτως κλίνομεν νὰ θεωρήσωμεν ὀρθότεραν τὴν ἐρμηνείαν περὶ μιᾶς φάσεως καὶ δύο ὀρόφων τοῦ αὐτοῦ κτηρίου. Οἱ λόγοι πρὸς τοῦτο εἶναι:

α) Ἄν ἡ «δευτέρα φάσις» ὑπῆρχε πράγματι, ἔπρεπε νὰ διατηρηθοῦν σαφέστερα ἴχνη τοῦ δαπέδου ⁶. Ἀντιθέτως τὰ ἀνασκαφικὰ δεδομένα δεικνύουν δάπεδον ἄνω ὀρόφου στηριζόμενον ἐπὶ ξυλίνων δοκῶν ⁷.

β) Ὁ ἀριστουργηματικὸς πίθος τοῦ δωματίου XXVIII (πίν. 38) εὐρέθη εἰς ἄψογον διατήρησιν, ἀκόμη ὀρθῆς ἰστάμενος εἰς μίαν γωνίαν τῆς «δευτέρας φάσεως», ἀναμφισβητήτως *in situ* ⁸. Τὸ ἀγγεῖον εὐρέθη 40 ὄλα ἑκατοστὰ ὑπὲρ τὴν γραμμὴν τοῦ

¹ Πρβλ. παλαιότεραν βιβλιογραφίαν ἄνωτ. σ. 31 σημ. 2.

² Festos I, σ. 143.

³ Αὐτ. σ. 142, πρβλ. σ. 310 (=305, Vano XXVI).

⁴ Καλύτερον φαίνεται εἰς *Annuario* 1952-54, εἰκ. 50-51 (σ. 425-26), 70 (σ. 439), 74 (σ. 443).

⁵ Ἡ νέα σκαφή ἔγινε κατ' ἀρχὴν εἰς τὸ τμήμα XXVII (βλ. *Bollettino* 1952, σ. 330) καὶ ἀκολούθως εἰς ὅλον τὸν χώρον XXVII - XXVIII, ἐκθεσις ἐν

Annuario 1952-54, σ. 420 κέξ.

⁶ Περὶ τοῦ δαπέδου τῆς «δευτέρας φάσεως» πρβλ. *Annuario* 1952-54, σ. 421, 438b.

⁷ Αὐτ. σ. 438b. Μία νέα οἰκοδομικὴ φάσις θὰ ἐδείκνυνε ἀσφαλῶς πλακόστρωτα δάπεδα, ὡς τοῦτο συμβαίνει εἰς τὴν «πρώτην» καὶ τὴν «τρίτην» φάσεις LEVI (ἢ τοῦλάχιστον ἀπὸ «κτυπητὴν ἄργιλλον», ὅπως εἰς μερικὰ δωμάτια τῆς πτέρυγος PERNIER).

⁸ Αὐτ. σ. 433 κέξ., εἰκ. 70 (σ. 439), 71 (σ. 440).

δαπέδου, προφανώς, ως δέχεται ο LEVI, επί είδους βάσεως ξυλίνης ή εξ άλλου υλικού, ή όποία δέν άφησεν ίχνη¹. Αφοϋ ό πίθος διεφυλάχθη τόσον θαυμασίως, διατι δέν διεφυλάχθη και τό δάπεδον εις τήν θέσιν εκείνην; Μανθάνομεν υπό τοϋ άνασκαφέως, ότι και εις τό σημείον αυτό παρετηρήθησαν ίχνη πυρκαϊάς². Δυνάμεθα έπομένως νά σκεφθώμεν, ότι πυρκαϊά κατέστρεψε τό ξύλινον δάπεδον τοϋ όρόφου τούτου. Ό πίθος διεφυλάχθη προφανώς, διότι ή βάση του εκάη άτελώς ή διότι κατά τήν καταστροφήν τόν περιέβαλον τά έρείπια και βραδύτερον τό άστράκι.

γ) Άλλά και δια μίαν άλλην αίτιαν: Η βάση, έφ' ης ίστατο, έστηρίζετο επί μιās παραστάδος τοϋ κατωτέρου όρόφου («πρώτη φάσις» τοϋ LEVI)³. Ότι τοιαύτα οικοδομικά στοιχειά όμιλοϋν ύπέρ τής έρμηνείας ένός μόνον κτηρίου, θά ίδωμεν και άκολούθως.

δ) Ό ύπέροχος «κρατήρ άνευ ποδός τοϋ δωματίου XXVII-XXVIII» εύρέθη έν τεμαχίοις και εις τās δύο «φάσεις», πρᾶγμα, τό όποιον, δια τήν εξήγησιν του⁴, έπροξένησε δυσχερείας εις τόν LEVI. Η παραδοχή δύο όρόφων άντι φάσεων άποτελεί πολύ ίσχυροτέρην έρμηνείαν.

ε) Φαίνεται άμφίβολον, ότι ή «πρώτη φάσις» εκάλυπτετο με στρώμα από άστράκι όπως ή «δευτέρα». Τά άνασκαφικά δεδομένα έμφανίζουσι μίαν άλλην έρμηνείαν ως πιθανωτέραν: Ακριβώς επειδή έπρόκειτο περι δύο όρόφων, τό άστράκι εισεχώρησε μόνον εις σημεία τοϋ κάτω όρόφου (και δη πάντοτε εις ύψηλās θέσεις), όπου ό χῶρος δέν ειχε πληρωθῆ έντελώς από τά έμπεσόντα έρείπια.

Έξ άλλου έν στρώμα από άστράκι επί τών έρειπίων τής «πρώτης φάσεως» θά εξησφάλιζεν άσφαλώς τήν διατήρησιν τών δαπέδων τής «δευτέρας φάσεως», έφ' όσον ή φάσις αυτή θά εκτίζετο ακριβώς επάνω εις τό σκληρόν τοϋτο στρώμα. Έπειδή όμως έπρόκειτο περι ένός μόνου κτηρίου, έπασαν τά πατώματα τοϋ άνω όρόφου εις τόν κάτω και βραδύτερον, όταν εκύθη τό άστράκι επί τών έρειπίων, εισέδυσσε τοϋτο μόνον εις ώρισμένα σημεία υπό τήν γραμμήν τοϋ άνω όρόφου⁵.

Δωμάτιον ΙΙ⁶.

Τά άνασκαφικά δεδομένα τοϋ μεγάλου δωματίου ΙΙ (εικ. 2) δύνανται νά ενισχύσουν σημαντικώς τήν έρμηνείαν μας. Εύρίσκεται εις τήν άνατολικήν πλευράν τοϋ δωματίου XXVII και απέδωσε μίαν πλουσίαν ομάδα άρίστης καμαραϊκής κεραμεικής δυναμένην νά συγκριθῆ με τήν ομάδα τοϋ δωματίου 11. Η σχέσις άνακτόρων PERNIER και LEVI φαίνεται, ότι διαφωτίζεται κατ' άρχήν έδῶ: Τό δωμάτιον τοϋ άνακτόρου LEVI εκάλυπτετο με ίσχυροτάτην στρώσιν από άστράκι, επάνω εις τό όποιον—κατά τόν

1 Πρβλ. LEVI, Annuario 1952-54, σ. 434.

2 Αὐτ. σ. 438.

3 Πρβλ. αὐτ. σ. 434b· προφανώς πρόκειται περι τής αὐτ. έν εικ. 75 (σ. 444) όρατῆς παραστάδος εις τήν γωνίαν τοϋ κάτω όρόφου. Θά εκτίσθη βεβαίως δια στατικούς λόγους, πρβλ. κατωτ. δωμάτιον LI (κείμενον: δ).

4 Πρβλ. Annuario 1952-54, σ. 437-38, εικ. 73 (σ. 442), επίσης σ. 425a.

5 Πρβλ. αὐτ. σ. 440a.

6 Bollettino 1952, σ. 322b κέξ., και 1953, σ. 253a κέξ., σχέδιον, αὐτ. σ. 253, εικ. 3.

LEVI— είχε κτισθῆ τὸ δωμάτιον τοῦ ἀνακτόρου PERNIER¹. Δυστυχῶς τοῦτο δὲν δύναται νὰ δειχθῆ ἄνευ ἀμφισβητήσεως² καὶ οὕτω παραμένει καὶ μὲ αὐτὰ τὰ δεδομένα ἡ σχέσις τῶν περὺγων PERNIER καὶ LEVI ἀσαφής. Εἶναι πράγματι λυπηρόν, ὅτι ἡ σκαφή τῶν δωματίων XXVII-XXVIII καὶ IL, κειμένων εἰς μίαν γραμμὴν καὶ ἀνηκόντων ἀναμφισβητήτως καὶ εἰς τὰς δύο πτέρυγας τοῦ MM ἀνακτόρου (πτέρυγες PERNIER καὶ LEVI), δὲν ἔδωσαν ἀναντίλεκτα δεδομένα διὰ τὴν σχέσιν τῶν δύο περὺγων μεταξύ των. Ὅπως ἔχουν τὰ πράγματα δύο ὑποθέσεις εἶναι δυναταί :

α) Τὸ ἀνάκτορον PERNIER εἶναι νεώτερον τοῦ ἀνακτόρου LEVI, οἰκοδομηθὲν μετὰ τὴν καταστροφὴν τούτου, ἐν μέρει ἐπὶ τῶν ἐρείπιων του, τὰ ὅποια εἶχον καλυφθῆ μὲ ἰσχυρὰν στρώσιν ἀπὸ ἀστράκι.

β) Τὰ ἀνάκτορα PERNIER καὶ LEVI ἀνήκουν εἰς ἓν καὶ τὸ αὐτὸ οἰκοδόμημα. Εἰς τὸ νότιον τμήμα του, καὶ δὴ εἰς τὴν γραμμὴν τῶν δωματίων IL-XXVII-XXVIII, διετήρησε τὸ οἰκοδόμημα τοῦτο λείψανα τριῶν ὀρόφων, τ.ἔ. τὰ λείψανα τοῦ ἀνακτόρου PERNIER εἰς τὰ ἀναφερθέντα δωμάτια πρέπει νὰ ἐρμηνευθοῦν ὡς λείψανα τοῦ ἀνωτάτου διατηρηθέντος ὀρόφου.

Ἡ πρώτη ὑπόθεσις φαίνεται κατ' ἀρχὴν πιθανωτέρα, πρέπει ὅμως ν' ἀποδειχθῆ ἀσφαλῶς.

Ποία εἶναι ἡ σημασία τοῦ προβλήματος τούτου ; Δὲν θὰ μᾶς ἀπασχόλουν τόσον πολὺ τὰ ζητήματα ταῦτα, ἐὰν ἡ λύσις τοῦ προβλήματος δὲν ἦτο θεμελιώδους σημασίας διὰ τὴν σχετικὴν χρονολόγησιν τῆς MM κεραμεικῆς. Ἀμφότεραι αἱ ἀνακτορικαὶ πτέρυγες ἀπέδωσαν καμαραϊκὴν κεραμεικὴν, ἥτις κατὰ τὴν εὐρεσίαν της ἔκειτο ἀκόμη *in situ* εἰς τὰ δάπεδα τῶν διαφόρων δωματίων. Εἶναι ἐπομένως σπουδαῖον νὰ γνωρίζωμεν, ἐὰν πρὸ ἡμῶν ἔχωμεν μίαν, δύο ἢ τρεῖς οἰκοδομικὰς καὶ ἀντιστοιχῶς κεραμεικὰς φάσεις. Ὅφειλομεν εὐθύς νὰ εἴπωμεν ὅτι τὸ ἀνάκτορον LEVI πρέπει νὰ χρονολογηθῆ εἰς μίαν καὶ μόνην φάσιν, καὶ τοῦτο προσπαθοῦμεν νὰ δείξωμεν ἐνταῦθα. Περὶ τῆς σχέσεως πρὸς τὸ ἀνάκτορον PERNIER δὲν ἠδυνήθημεν ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἐκτεθέντων δεδομένων νὰ σχηματίσωμεν σαφῆ ἀντίληψιν. Ἄλλα δεδομένα, περὶ τῶν ὁποίων θὰ ὀμιλήσωμεν εἰς τὰ ἑξῆς, θὰ βοηθήσουν ἴσως εἰς τὴν λύσιν τοῦ προβλήματος.

Ὅτι αἱ δύο φάσεις τοῦ LEVI εἶναι εἰς τὴν πραγματικότητα δύο ὄροφοι, δεικνύεται σαφῶς καὶ ἀπὸ τὰ δεδομένα τοῦ δωματίου IL. Τὸ δάπεδον τοῦ ἄνω ὀρόφου («δευτέρα φάσις») δὲν διετηρήθη ὀλίγα ἔχνη του, διατηρούμενα ἀκόμη εἰς τὴν ἀρχικὴν των

¹ Bollettino 1952, σ. 323-24a καὶ 1953, σ. 255a. Ἡ εἰκ. 8, Boll. 1952, σ. 325, ἐμφανίζει τὴν ἐρμηνείαν αὐτὴν πιθανήν: Βλέπομεν τοὺς ὀρθοστάτας καὶ τὴν πλακοστρώσιν τοῦ Προπύλου II τοῦ ἀνακτόρου PERNIER, κτισθέντος ἐνδεχομένως ἐπάνω εἰς τὸ ἀστράκι τὸ καλύψαν τὸ προγενέστερον ἀνάκτορον LEVI. Τοῦτο δὲν εἶναι ὅμως κατὰ κανένα τρόπον βέβαιον. Τὸ σχέδιον τῆς Φαιστοῦ (STEFANI, ἐνταῦθα εἰκ. 1) δὲν δεικνύει πλακοστρώσιν εἰς τὸ δωμάτιον IL, εἰς τὸ ὕψος τῆς πλακοστρώσεως τοῦ Προπύλου II, οὕτε ὑπάρχουν εἰδήσεις περὶ οἰασθήποτε μορφῆς δαπέδου τοῦ δωματίου τούτου, δυναμένου ν' ἀποδοθῆ εἰς τὸ

ἀνάκτορον PERNIER. Εἶναι ὀπωσδήποτε δυνατόν ἐξ ἄλλου, ὅτι τὸ ἀστράκι τοῦ δωματίου IL, ὑπῆρξε τμήμα τῆς αὐτῆς μεγάλης στρώσεως, ἡ ὁποία ἐχύθη ἐπὶ τοῦ ἀνακτόρου PERNIER. Ἐπειδὴ τὸ δωμάτιον IL (ὅπως καὶ τὸ δωμάτιον XXVII-XXVIII) ἀνήκεν εἰς τὴν (νοτίαν) πτέρυγα LEVI, ἡ ὁποία ἔκειτο εἰς χαμηλότερον ἀπὸ τὴν πτέρυγα PERNIER ἐπίπεδον, διὰ τοῦτο ἀπαντᾶται τὸ ἀστράκι βαθύτερον καὶ τοῦ ἐπιπέδου τῶν δαπέδων ἐν τούτοις οὐδέποτε ἀναντιρρήτως ὑπὸ τὰ δάπεδα ταῦτα (τ.ἔ. οὐδέποτε ὑπὸ διατηρηθέντα δάπεδα τοῦ ἀνακτόρου PERNIER).

² Πρβλ. προηγούμε. σημ.

θέσιν εἰς τὴν ρίζαν τῶν τοίχων, κατέπεσαν κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς σκαφῆς ¹, σημείον ὅτι διετηρήθησαν ἀκριβῶς ἐπὶ ἡμικαύστων ξύλων, ὅπως ὁ πίθος τοῦ δωματίου XXVIII. Ὑπὸ τὴν γραμμὴν τοῦ πατώματος εὐρέθησαν πράγματι ἄφθονα λείψανα κεκαυμένων, δοκῶν ². Ὁ LEVI ὀρθότατα δίδει τὴν ἐρμηνείαν, ὅτι κατέπεσαν «ἀπὸ τὰ ὑψηλότερα μέρη». Ποῦ πρέπει ὁμως ν' ἀναζητηθῶν αὐτὰ τὰ «ὑψηλότερα μέρη»;

Ὁ κάτω ὄροφος παρουσιάζει καὶ εἰς τὸ δωμάτιον τοῦτο πλακόστρωτον δάπεδον ³. Τὸ ἀστράκι εἰσέδυσσε μόνον εἰς ἓν σημείον (νότιον τμήμα) τοῦ δωματίου ⁴, πράγμα δεικνύον, ὅτι ἢ «πρώτη φάσις» δὲν ἐκαλύφθη συστηματικῶς μὲ στρωσιν ἀπὸ ἀστράκι.

Τὸ στρωμα πυρκαϊᾶς τοῦ κάτω ὀρόφου, τὸ περιέχον τὴν καμαραϊκὴν κεραμεικὴν, εἶχε μέγα πάχος ⁵. Τὰ κεραμεικὰ εὐρίσκοντο καθ' ὅλον τὸ βάθος του. Μέγας ἀριθμὸς ἔκειτο ἀκόμη in situ ἐπὶ τοῦ δαπέδου. Ὁ LEVI ὀρθότατα δέχεται, ὅτι ἢ ὑψηλότερον κειμένη κεραμεικὴ ἐκρημνίσθη ἀπὸ ξύλινα ἐρμάρια ἢ ἀπὸ τὸν ἄνω ὄροφον ⁶.

Τὸ δωμάτιον τοῦτο ἐδείκνυεν ἐπὶ πλέον μίαν ἰδιοτυπίαν: Ὑπὸ τὸ δάπεδον τοῦ κάτω ὀρόφου, εἰς τὴν ΝΑ. γωνίαν ὑπῆρχεν εἰς ἀκόμη βαθύτερον κείμενος χώρος, μικρὰ ἀποθήκη, εὐρεθεῖσα πλήρης κεραμεικῆς ⁷. Μία μικρὰ κτιστὴ κλίμαξ ὠδήγει εἰς τὸν χώρον τοῦτον. Σημαντικὸν εἶναι, ὅτι εἰς τὸ γέμισμα τῆς κλίμακος εὐρέθη κεραμεικὴ παλαιότερων ἐποχῶν. Ἐν ὥραϊον κύπελλον δημοσιεύεται εἰς ἔγχρωμον πίνακα ⁸: εἶναι τοῦ τύπου τῶν tumblers καὶ ἴσεται χρονικῶς ἐπὶ τοῦ κατωφλίου τοῦ ὠρίμου κλασικοῦ ρυθμοῦ (περίπου MM Ιβ).

Εἶναι αὐτονόητον, ὅτι θεωροῦμεν τὸ σύνολον τῆς κεραμεικῆς τῶν δύο ὀρόφων καὶ τῆς ὑπογείου ἀποθήκης ὡς κλειστὸν εὔρημα. Πρόκειται πάλιν περὶ μιᾶς ἐξαιρετικῶς πλουσίας ομάδος ἀρίστης καμαραϊκῆς κεραμεικῆς, τῆς ὁποίας ἐξέχον δεῖγμα εἶναι ὁ «ἀμφορεὺς τῶν ναυτίλων» ⁹.

Δωμάτιον LI.

Διὰ τῆς σκαφῆς τοῦ δωματίου LI «ἢ ὑπαρξίς δύο ὑπερκειμένων ἀρχιτεκτονικῶν οἰκοδομῶν, ἀνηκουσῶν εἰς δύο διαδοχικὰ ἀνάκτορα, ἐβεβαιώθη, ἄνευ δυνατότητος ἀμφισβητήσεως...» ¹⁰. Ἡ διαβεβαίωσις αὕτη τοῦ LEVI δὲν δύναται νὰ στηριχθῆ ἀπὸ τὴν ἔκθεσιν τῆς ἀνασκαφῆς, ἢ ὁποία παρέχει δυνατοτήτας ἀντιρρήσεων. Ἡ ἰδιοτυπία τοῦ δωματίου τούτου (χρησιμοποιοῦμεν τὴν λέξιν «δωμάτιον» εἰς εὐρύτεραν ἔννοιαν, καθ' ὅσον συχνὰ δηλοῦται ὁ ἄνω καὶ ὁ κάτω ὄροφος συγχρόνως) ἦτο, ὅτι πλουσία κερα-

1 Bollettino 1952, σ. 324b καὶ 1953, σ. 255b καὶ εἰκ. 8-10 (σ. 257). Δυστυχῶς δὲν ὑπάρχουν ἀκριβεῖς εἰδήσεις περὶ τῶν λειψάνων τῶν δαπέδων τούτων. Τὰ in situ εὐρεθέντα ἀγγεῖα δὲν ἐδημοσιεύθησαν οὔτε τὰ λοιπὰ εὑρήματα τῆς «δευτέρας φάσεως», πρβλ. Bollettino 1953, σ. 254.

2 Bollettino 1952, σ. 325, καὶ 1953, σ. 256b.

3 Bollettino 1952, σ. 225-26, καὶ 1953, 258b, πρβλ. αὐτ. εἰκ. 7 καὶ 15.

4 Bollettino 1952, σ. 325a, πρβλ. καὶ 1953, σ. 257a, 258b.

5 Βλ. Bollettino 1952, σ. 325b.

6 Bollettino 1952, σ. 325, πρβλ. ἐπίσης τὰς ὁμοίας συνθήκας τοῦ δωματίου XXVIII, Annuario 1952-54, σ. 425.

7 Bollettino 1952, σ. 326b κέξ., πρβλ. εἰκ. 17 (σ. 330).

8 Αὐτ. ἔγχρ. πίν. IIIb.

9 Bollettino 1953, ἔγχρ. πίν. III. Ἄλλα ἐγχρώμως ἀπεικονιζόμενα ἀγγεῖα αὐτ. πίν. II καὶ Bollettino 1952, πίν. II-III.

10 Annuario 1952-54, σ. 393.

μεική ὁμάς τῆς κλασικῆς βαθμίδος εὐρέθη μόνον εἰς τὸν ἄνω ὄροφον καὶ δὴ κυρίως *in situ* ἐπὶ κτιστοῦ θρανίου, τὸ ὁποῖον συνεχίζετο ὡς ἐρμάριον ἐντὸς τοῦ τοίχου ¹. Εἰς τὸν κάτω ὄροφον τὰ κεραμεικὰ εὐρήματα ἦσαν ἀσήμαντα ².

Ὁ κυριώτερος λόγος, ὅστις συνηγορεῖ ὑπὲρ τῆς ἐρμηνείας δύο φάσεων εἶναι, ὅτι ὑπὸ τὰ λείψανα τοῦ κατεστραμμένου δαπέδου τῆς «δευτέρας φάσεως» εὐρέθη στρωσίς ἀστρακίου. Ὑπάρχουν ἐν τούτοις ἐνδείξεις ἐναντίον αὐτῆς τῆς ἐρμηνείας, καὶ δὴ:

α) Ἐὰν τὸ ἀστράκι τοῦ κατωτέρου δωματίου ἐχύθη πράγματι ἐπὶ μιᾶς «πρώτης φάσεως», ὄφειλε τὸ δάπεδον, τὸ ὁποῖον θὰ ἐστηρίζετο ἐπὶ τοῦ στρώματος τούτου, νὰ διατηρηθῆ καλύτερον.

β) Τὸ δάπεδον ἀπετελεῖτο καὶ ἐδῶ ἐκ ξυλίνων δοκῶν (ἢ ἐστηρίζετο ἐπ' αὐτῶν), τῶν ὁποίων εὐρέθησαν τὰ κεκαυμένα λείψανα ³. Θὰ ἦτο ἀνάγκη ν' ἀποδειχθῆ, ὅτι οἱ μινωικοὶ Κρητες εἶχον τὴν συνήθειαν νὰ κατασκευάζουν δάπεδα ξύλινα ἢ ἐπὶ ξύλου στηριζόμενα καὶ διὰ τὰ ἰσόγεια δωμάτια (ἄνευ ὑπογείων) τῶν οἰκοδομημάτων των. Ἄλλως ἢ ἐρμηνεία τοῦ LEVI εἶναι ἀβάσιμος.

γ) Τὸ ἀστράκι εἰσέδυσσε μόνον ἐξ ἑνὸς σημείου (νοτία πλευρὰ τοῦ δωματίου) εἰς τὴν «πρώτην φάσιν» ⁴. Ἐὰν σκεφθῶμεν, ὅτι κατὰ τὴν στιγμὴν τῆς ἐπιχύσεως τὸ ἀστράκι ἦτο μία ἡμίρρευστος μᾶζα, ὅτι ἐξ ἄλλου τὸ δάπεδον τοῦ ἄνω πατώματος (ὄροφή τῆς «πρώτης φάσεως») ἦτο μόνον ἐν μέρει κατεστραμμένον, εἶναι φυσικὸν νὰ σκεφθῶμεν, ὅτι τὸ ἀστράκι ἔρρευσε διὰ τῆς πλήρως κεκαυμένης, ἀκόμη χαινούσης νοτίας πλευρᾶς τοῦ δαπέδου εἰς τὸν κάτω ὄροφον καὶ ἐπλήρωσε τὸν κενὸν χῶρον τούτου ἀκόμη καὶ ὑπὸ τὰ μέχρι τότε διατηρούμενα τμήματα τοῦ δαπέδου. Αἱ ἀκριβεῖς συνθήκαι θὰ διασαφηθοῦν πάντως μόνον ὅταν ἐτοιμασθοῦν ἀκριβέσταται ἀναπαραστάσεις τῆς πραγματικῆς καταστάσεως τῶν ἀρχαίων, ἀποδίδουσαι τὴν μορφήν τῶν ἐρειπίων καὶ τὴν ἀκριβῆ θέσιν τοῦ ἀστρακίου.

Πρέπει ἀκόμη νὰ παρατηρηθῆ, ὅτι ἡ κεραμεική τοῦ ἄνω ὄροφου ἀνήκει εἰς τὴν αὐτὴν ἀκριβῶς χρονικὴν βαθμίδα, εἰς ἣν καὶ ἡ ἐκ τοῦ κάτω ὄροφου τῶν ἀνωτέρω ἐξετασθέντων δωματίων. Εἰς συγκρίσεις καὶ ἀναλύσεις τῆς κεραμεικῆς θὰ εἰσέλθωμεν βραδύτερον. Ἐνταῦθα περιοριζόμεθα εἰς τὰ οἰκοδομικὰ δεδομένα. Ἀναφέρομεν μόνον, ὅτι μιᾶ τῶν ἐξοχωτέρων δημιουργιῶν τοῦ καμαραϊκοῦ ρυθμοῦ, ἢ ὑπέροχος «καρποδόχη τοῦ δωματίου LI» ⁵, εὐρέθη μεταξὺ τῶν ἀγγείων τοῦ θρανίου.

Δωμάτιον L.

Καὶ ἡ ἐκθεσις περὶ τῆς σκαφῆς τοῦ δωματίου τούτου ⁶ ἔρχεται, ὡς νομίζομεν, νὰ ἐνισχύσῃ τὴν ἐρμηνείαν μας. Περιοριζόμεθα εἰς τὰ σπουδαιότερα δεδομένα:

α) Καὶ ἐδῶ τὸ δάπεδον τῆς «δευτέρας φάσεως» ἐστηρίζετο ἐπὶ ξυλίνων δοκῶν ⁷.

β) Τὸ δάπεδον τοῦτο ἐδείκνυεν εἰς τὸ ὕψος του μόνον ἐλάχιστα λείψανα ἀλαβα-

1 Annuario 1952-54, σ. 395b κέξ. καὶ εἰκ. 17-22.

2 Αὐτ. σ. 409 κέξ., ἰδίᾳ σ. 412.

3 Αὐτ. σ. 408-409.

4 Αὐτ. σ. 409a.

5 Αὐτ. εἰκ. 25 μέσον (σ. 409) καὶ ἔγχρ. πίν. II-IIIa.

6 Αὐτ. σ. 442 κέξ.

7 Αὐτ. σ. 445a.

στρίνων πλακῶν (τῆς συνήθους ἐπιστρώσεως τῶν μινωικῶν δαπέδων), ἐνῶ πολυάριθμα τοιαῦτα λείψανα ἔκειντο ὑπὲρ τὸ δάπεδον τῆς «πρώτης φάσεως» ἐντὸς τοῦ γεμίματος. Τὸ δεδομένον τοῦτο ἐπροξένησεν εἰς τὸν LEVI δυσχερείας διὰ μίαν ἐρμηνείαν. Μάλιστα ὁμιλεῖ περὶ τῆς δυνατότητος (εἰς τὴν ὁποίαν τελικῶς δὲν πιστεύει), νὰ ἔφθασε τὸ ἀστράκι τῆς «δευτέρας φάσεως» σχεδὸν μέχρι τοῦ πατώματος τῆς «πρώτης» μόνον διὰ τῆς ἰδίας αὐτοῦ πίεσεως¹. Τὸ ἀστράκι πράγματι ἐγέμισεν ὀλόκληρον τὸν χῶρον (ὁ ὁποῖος ἐδῶ εἶναι διάδρομος).

γ) Κατὰ τὸν LEVI τὸ ἀστράκι τοῦτο δὲν εἶναι τὸ αὐτὸ μὲ τὸ τοῦ ἄνω δωματίου διότι εἶναι ποιοτικῶς διάφορον². Ἡ σύστασις τοῦ ἀστρακίου πρέπει ἀσφαλῶς νὰ ἐρευνηθῆ συστηματικῶς, ὥστε νὰ κερδηθῶν πιθαναὶ δυνατότητες χρονολογήσεως. Δὲν δυνάμεθα πάντως νὰ ἰσχυριζώμεθα, ὅτι διαφορετικὴ σύστασις σημαίνει ὅπωςδήποτε καὶ διαφορετικὴν ἐποχὴν. Ἐὰν ἀναλογισθῶμεν τὸ πραγματικὸν γεγονός, ὅτι ἡ ἰσχυρὰ στρώσις ἀπὸ ἀστράκι ἐκάλυπεν ἓνα ἐκτεταμένον ἐρειπιῶνα, θὰ γίνῃ φανερόν, ὅτι ἀπητήθησαν εἰς σύντομον διάστημα τεράστια ποσότητες τοῦ ὑλικοῦ τούτου, τὸ ὁποῖον ἐπομένως θὰ ἐμειγνύετο συγχρόνως εἰς πλείονας θέσεις ὑπὸ πλείονων ὁμάδων ἐργατῶν, πιθανώτατα ὄχι κατὰ αὐστηρῶς ὁμοιόμορφον συνταγὴν. Ἐξ ἄλλου αὐτοὶ οἱ ἐρευνηταὶ τῆς Φαιστοῦ μᾶς λέγουν, ὅτι «τὸ ἀστράκι τῶν δύο τελευταίων περιόδων τοῦ Α' ἀνακτόρου» εἶναι ὅμοιον πρὸς τὸ πολὺ προγενεστέρως ἐν Βασιλικῇ χρησιμοποιηθέν³, δηλ. εἰς λίαν ἀπομεμακρυσμένους ἀλλήλων τόπους καὶ ἐποχάς. Δὲν δύναται ἐπομένως ἡ σύστασις τοῦ κονιάματος νὰ χρησιμοποιηθῆ ἀσφαλῶς ὡς χρονολογικὸν δεδομένον.

δ) Ἐν οἰκοδομικὸν στοιχείον, τὸ ὁποῖον σαφῶς ὁμιλεῖ ὑπὲρ τῆς παραδοχῆς ἑνὸς μόνου οἰκοδομήματος, παρέχεται ὑπὸ τοῦ θρανίου τοῦ διατηρηθέντος εἰς τὴν βορείαν πλευρὰν τοῦ ἄνω δωματίου⁴. Τὸ θρανίον διετηρήθη, διότι ἀποτελεῖ τὴν ἄνω ἀπόληξιν ἑνὸς τοίχου τοῦ κάτω ὀρόφου, ὁ ὁποῖος εἶναι ἐκτισμένος πρὸ τοῦ καθ' αὐτὸ τοίχου τοῦ δωματίου. Φαίνεται προφανές, ὅτι ὁ πρόσθετος αὐτὸς τοῖχος ἀνήκει εἰς τὴν «πρώτην φάσιν». Ὁ κάτω ὄροφος δὲν εἶναι καθ' αὐτὸ δωματίον, ἀλλὰ διάδρομος. Ὁ πρόσθετος τοῖχος πρέπει νὰ ἐρμηνευθῆ ὡς στήριγμα (εἶδος ἀντηρίδος) τοῦ καθ' αὐτὸ βορείου τοίχου, τοῦ δεχομένου τὰ βάρη τοῦ ἄνω ὀρόφου (ἢ ὀρόφων). Συγχρόνως ἐχρησιμοποιήθη οὗτος εἰς τὸν ἄνω ὄροφον ὡς θρανίον, τὸ λίαν χαρακτηριστικὸν στοιχείον τῶν μινωικῶν ἀνακτόρων, καὶ οὕτω ὑπηρετήσε καὶ δεύτερον σκοπόν.

Ὁ τοῖχος αὐτὸς ὑπηρετήσεν ἐπομένως, κατὰ τὴν εὐδιάκριτον θέλησιν τοῦ ἀρχιτέκτονος, καὶ εἰς τὰς δύο «φάσεις». Εἰς τὴν μίαν εἰς στατικὴν χρῆσιν, εἰς τὴν ἄλλην ὡς στοιχείον διαμορφώσεως τοῦ ἐσωτερικοῦ χώρου. Μία σαφὴς ἀπόδειξις τῆς ἐνότητος τοῦ οἰκοδομήματος! Ὅτι τὸ στοιχείον τοῦτο δὲν εἶναι μεμονωμένον, εἶδομεν κατὰ τὴν ἐξέτασιν τοῦ δωματίου XXVIII. Ἀνάλογα φαινόμενα παρατηροῦνται καὶ εἰς ἄλλα δωμάτια (πρβλ. κατωτέρω δωματίον LXIII).

1 Annuario 1952 - 54, σ. 445a.

2 Αὐτ. σ. 451.

3 FIANDRA, Periodi, σ. 126.

4 Annuario Αὐτ. σ. 444b κέξ., εἰκ. 85-87 (σ. 450-52).

Cubicolo LIV.

Καὶ ἐδῶ ἡ περιγραφή τῆς σκαφῆς ¹ ἐμφανίζει τὴν ἐρμηνείαν τῶν δύο ὀρόφων ἀντὶ δύο φάσεων πιθανωτέραν: Τὸ πάτωμα τοῦ ἄνω ὀρόφου ἐστηρίζετο ἐπὶ ξυλίνων δοκῶν ². Ἡ στρώσις ἀστρακίου τῆς «δευτέρας φάσεως», εἶχεν—ὡς συμπεραίνεται ἐκ τῆς περιγραφῆς—κατὰ μέγα μέρος πληρώσει καὶ τὸν κάτω ὀροφον ³. Τὰ λείψανα τῶν κεκαυμένων δοκῶν, τὰ ὁποῖα εὐρέθησαν μόνις 60 ἐκ. ὑπὸ τὴν γραμμὴν τοῦ δαπέδου τοῦ ἄνω ὀρόφου, ἐρμηνεύονται καὶ ὑπὸ τοῦ ἀνασκαφέως ὡς λείψανα ἄνω ὀρόφων ⁴, καθὼς ἐπίσης αἱ πλάκες καὶ ἡ κεραμεικὴ τοῦ ἰδίου στρώματος. Μεταξὺ τῶν κεραμεικῶν εὐρημάτων τοῦ δωματίου τούτου εἶναι καὶ δύο σπουδαῖα ἀγγεῖα τοῦ κλασσικοῦ ρυθμοῦ, ἡ «καρποδόχη τῶν χορευουσῶν γυναικῶν» καὶ ὁ «λεμβόσχημος σκύφος τοῦ δωματίου LIV» ⁵. (Περὶ τῆς χρονολογίας τοῦ δωματίου βλ. καὶ σχόλιον εἰς πίν. 7).

Δωμάτιον LV ⁶.

Εἰς τὸν νότιον τοῖχον τοῦ ἄνω ὀρόφου ὑπῆρχεν ἓν ἐρμάριον («*ripostiglio*», κρύπτη) χρησιμοποιούμενον διὰ τὴν φύλαξιν κεραμεικῆς. Ἐκ τῶν ἀγγείων, τῶν εὐρεθέντων ἀφθόνως ἐντὸς αὐτοῦ, οὐδὲν ἔχει ἀκόμη δημοσιευθῆ ⁷. Εἶδομεν ὅτι εἰς τὸ δωμάτιον LI εὐρέθη πλουσία κεραμεικὴ ὁμᾶς τῆς κλασσικῆς βαθμίδος ἐπίσης εἰς τὸν ἄνω ὀροφον ἐπὶ τοῦ θρανίου τῆς βορείας πλευρᾶς καὶ τοῦ συνεχομένου ἐρμαρίου καὶ εἰς τὰς δύο περιπτώσεις (πρβλ. ἀκόμη τὰς συνθήκας εὐρέσεως τοῦ πίθου τοῦ δωματίου XXVIII) φαίνεται σαφῶς ὅτι ἡ *in situ* κεραμεικὴ τῆς «δευτέρας φάσεως» LEVI διετηρήθη μόνον διὰ τὸν λόγον, ὅτι εὐρίσκετο εἰς θέσεις, αἱ ὁποῖαι ἦτο δυνατόν νὰ προφυλαχθοῦν ἀπὸ τὴν μεγάλην καταστροφὴν. Δὲν ἔχομεν ἐν τούτοις κεραμεικὴν *in situ* εἰς θέσεις περισσότερον εὐπαθεῖς τῆς «δευτέρας φάσεως», ὅπως ἐπὶ τῶν δαπέδων, κατὰ τὸν τρόπον, καθ' ὃν τοῦτο τόσον συχνὰ συμβαίνει εἰς τὴν «πρώτην φάσιν», ἀπλούστατα, διότι ἀκριβῶς τὰ κεκαυμένα ξύλινα δάπεδα ἐκρημνίσθησαν εἰς τὸν κάτω ὀροφον μεθ' ὅλων τῶν ἀντικειμένων τοῦ ἄνω ὀρόφου καὶ ἐσχημάτισαν τὸ τόσον πλούσιον εἰς κεραμεικὰ εὐρήματα γέμισμα (στρῶμα πυρκαϊᾶς) τῆς «πρώτης φάσεως».

Μία περαιτέρω χρήσιμος ἔνδειξις παρέχεται ἀπὸ τὰς συνθήκας εὐρέσεως τοῦ τεραστίου γεφυροστόμου σκύφου τοῦ δωματίου τούτου ⁸. Μερικὰ τεμάχια τοῦ ἀγγείου εὐρέθησαν ἐπὶ τῆς πρώτης βαθμίδος τῆς μικρᾶς κλίμακος τοῦ διαδρόμου μεταξὺ τῶν δωματίων LIII καὶ LV—ἅπαντα τῆς «δευτέρας φάσεως»—, ἐνῶ ἄλλα τεμάχια ἔκειντο ἐντὸς τοῦ γεμίματος τῆς «πρώτης φάσεως» πλησίον τοῦ Ν. τοίχου. Καὶ ἔτερα λείψανα τῆς «δευτέρας φάσεως», ὡς τεμάχια τοῦ «ὑστερωτέρου» δαπέδου, παρατηρήθησαν ὑπὸ τὰ «παλαιότερα» λείψανα ⁹. Ὡς συμπεραίνεται ἐκ τῆς ἐκθέσεως,

1 Bollettino 1955, σ. 142b κέξ.

2 Αὐτ. σ. 144a.

3 Αὐτ. σ. 144b.

4 Αὐτ. σ. 144b.

5 Αὐτ. εἰκ. 7 (σ. 145) καὶ ἔγχρ. πίν. Ib. Περὶ τῆς καρποδόχης βλ. ἐπίσης Bollettino 1952, σ. 332a καὶ

εἰκ. 27 (σ. 336): συγκεκολλημένη ἐν LEVI, Gli scavi, Atti, πίν. VII, εἰκ. 14.

6 Bollettino 1956, σ. 247 κέξ.

7 Αὐτ. σ. 247a καὶ εἰκ. 10.

8 Αὐτ. εἰκ. 18 (σ. 246), κείμ. σ. 247b.

9 Αὐτ. σ. 247b.

ὁ γιγάντιος σκύφος χρονολογείται εἰς τὴν «δευτέραν φάσιν». Ἐν ὠραῖον «φλασκί», τὸ ὅποιον ὁ LEVI (πιθανώτατα δικαίως) ἀποδίδει εἰς τὸν τεχνίτην τοῦ γιγαντίου σκύφου, εὐρέθη εἰς τὸ γέμισμα τῆς «πρώτης φάσεως», τ.ἔ. εἰς τὸν κάτω ὄροφον. Κατὰ τὸν LEVI ἀπερρίφθη τὸ ἀγγεῖον ἐκεῖ μετὰ τὴν καταστροφὴν, κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν ἐργασιῶν προετοιμασίας διὰ τὴν οἰκοδόμησιν τῆς «δευτέρας φάσεως».

Ἐνταῦθα πρόκειται προφανῶς περὶ ἐρμηνεύων μὴ ἀνταποκρινομένων πρὸς τὰ δεδομένα τῆς ἀνασκαφῆς. Ἀρκούμεθα νὰ ὑπενθυμίσωμεν τὰς συνθήκας εὐρέσεως τοῦ «κρατῆρος ἄνευ ποδὸς» τοῦ δωματίου XXVII-XXVIII (βλ. ἀν.), αἱ ὁποῖαι ἔχουν ἀνάλογον ἀποδεικτικὴν ἰσχύιν. Καὶ ἐπὶ πλέον: Ἐὰν ὁ γιγάντιος σκύφος πρέπει ἀπαραιτήτως ν' ἀνήκῃ εἰς τὴν «δευτέραν φάσιν», μὲ μεγαλύτερον δίκαιον πρέπει τὸ «φλασκί» ν' ἀνήκῃ εἰς τὴν «πρώτην» (καθόσον τούτου οὐδὲν τεμάχιον εὐρέθη εἰς τὸ στρώμα τῆς «δευτέρας»). Ἐὰν δὲ ἀποδίδωμεν καὶ τὰ δύο ἀγγεῖα εἰς τὸν αὐτὸν τεχνίτην (τὸ ὅποιον θὰ ἦτο ἀπολύτως παραδεκτόν), θὰ ἔπρεπε νὰ δεχθῶμεν, ὅτι ἔργα τοῦ αὐτοῦ κεραμέως ἀνευρίσκονται εἰς δύο διαφόρους φάσεις, καὶ δὴ τὸ ἀρχαιότερον ἔργον εἰς τὴν νεωτέραν φάσιν καὶ ἀντιστρόφως.

Ἐκ τῶν πλουσιῶν εὐρημάτων τοῦ κάτω ὄροφου πρέπει ν' ἀναφερθοῦν μερικὰ ἐξέχοντα δείγματα τοῦ κλασσικοῦ ρυθμοῦ: Ἡ μεγάλη δισκοειδῆς καρποδόχη ἐπὶ χαμηλοῦ ποδὸς μὲ σύστημα σπειρῶν ἐντὸς τοῦ δίσκου (μία τῶν ὠριμωτέρων σπειροειδῶν κοσμήσεων τοῦ κλασσικοῦ ρυθμοῦ), ὁ κρατῆρ μὲ τὰ πλαστικά ἀνθη, τὸ κάνιστρον μὲ κυματοειδῆ κόσμησιν κλπ.¹ Τὰ κεραμικά εὐρήματα ἔκειντο ἐντὸς στρώματος πυρκαϊᾶς καὶ «... ἐν μέρει πρέπει νὰ ἔπесαν ἀπὸ ἔπιπλα τοῦ δωματίου ἢ ἀπὸ τοὺς ἄνω ὄροφους...», ὅπως γράφει ὁ ἀνασκαφεύς.² Τὰ ἀνασκαφικά δεδομένα δὲν ἔπρεπεν ἐπομένως ν' ἀφήσουν ἀμφιβολίας διὰ τὴν χρονικὴν ταύτισιν τῶν δύο ὄροφων.

Ἀποθήκαι LVIII a-e³.

Τὰ ἀνασκαφικά δεδομένα εἶναι καὶ ἐδῶ τὰ αὐτά. Μεγάλῃς σπουδαιότητος εἶναι ἡ εὐρεσις εἰς τὸν κάτω ὄροφον πολλῶν πίθων, ἀκεραίων *in situ*, μὲ γραπτὴν κόσμησιν (πίν. 39)⁴. Ἀντιστοιχοῦν πλήρως εἰς τοὺς γραπτὸς πίθους τῶν ἀποθηκῶν XXXIV τῆς σκαφῆς PERNIER⁵ καὶ ἔχουν διὰ τοῦτο ἰδιαίτερον βᾶρος διὰ τὴν σύνταξιν ἐνὸς ὀριστικοῦ σχήματος τῆς φαιστιακῆς σχετικῆς χρονολογίας. Δυστυχῶς αἱ ἀποθήκαι XXXIV δὲν ἀνήκουν σαφῶς εἰς τὴν πτέρυγα PERNIER, καθ' ὅσον ἀποτελοῦν (σήμερον) μίαν MM νησίδα εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ YM ἀνακτόρου (βλ. εἰκ. 1), ἄλλως ἢ σχέσις τῶν ἀνακτόρων PERNIER καὶ LEVI θὰ διηκρινίζετο ὀριστικῶς.

1 Bollettino 1956, ἔγχο. πίν. II καὶ εἰκ. 22: Ἀπεικονίζονται καὶ ἀρετὰ ἄλλα σημαντικὰ ἀγγεῖα.

2 Αὐτ. σ. 248a.

3 Αὐτ. σ. 253 κέξ.

4 Αὐτ. σ. 254b-55a.

5 Δὲν δημοσιεύεται τίποτε ἐξ αὐτῶν. Ὁ LEVI, αὐτ.

σημ. 28, παραπέμπει εἰς Festos I, πίν. XXXVII. Ὅμοιοι πίθοι εὐρέθησαν καὶ εἰς ἄλλα σημεῖα τῆς πτέρυγος LEVI, πρβλ. Annuario 1957-58, Gli scavi, εἰκ. 23 (σ. 209), ἀπὸ τὸ δωματίον LXIV. Χρήσιμοι εἰκόνες ἐν FIANDRA, Periodi, πίν. ΛΓ'-ΛΔ'. (Ἀναλυτικῶς περὶ τῶν κοσμήσεων ἐν Kamares-Stil, XIII.)

Δωμάτιον LXII

Εἰς τὸ δωμάτιον τοῦτο δὲν εὐρέθησαν σαφῆ δάπεδα οὔτε τῆς «τρίτης» οὔτε τῆς «δευτέρας φάσεως». Τὸ ἀστράκι δεικνύει «τρεις ὑπερκειμέναις ἀλλήλων στρώσεις»: Ἡ ἀνωτέρα εἶναι σκληρά, ἡ μεσαία χαλαρωτέρα, ἡ κατωτάτη πάλιν σκληρά. Ὑπὸ τὰς στρώσεις αὐτὰς ἀπαντᾶται πάλιν τὸ σύνηθες στρώμα πυρκαϊᾶς τῆς «πρώτης φάσεως», ἡ ὁποία, ὡς πάντοτε, δεικνύει ἀσφαλὲς δάπεδον μὲ ἀγγεῖα *in situ*¹. Αἱ στρώσεις μὲ ἀστράκι θὰ ἠδύναντο νὰ θεωρηθοῦν ὡς ἐπιβεβαιώσεις τῶν ἀνωτέρω σχετικῶν μὲ τὸ ἀστράκι τοῦ δωματίου LII λεχθέντων. Προφανῶς αἱ στρώσεις αὗται δὲν ἀνήκουν εἰς διαφόρους φάσεις, ἀλλ' ἔγιναν ταυτοχρόνως, ὅπως φαίνεται καὶ ἀπὸ προσεκτικώτερον παρατήρησιν (πίν. 8-9 καὶ σχόλια).

Δωμάτιον LXIV²

Ἡ σκαφή τοῦ δωματίου τούτου εἶναι ἐξαιρετικῆς σπουδαιότητος, διότι τὰ πλούσια κεραμικὰ εὐρήματα ἐπιτρέπουν λίαν χρησίμους συγκρίσεις πρὸς ἄλλας κεραμικὰς ομάδας. Ἡ ἔκθεσις τῆς ἀνασκαφῆς ἀφήνει νὰ διαφαίνεται ἡ δυσκολία πρὸς ἀνεύρεσιν ἱκανοποιητικῆς ἐρμηνείας³. Ἐδῶ δὲν ὑπάρχει «πρώτη φάσις». Τὰ πάντα χρονολογῶνται εἰς τὴν «δευτέραν φάσιν». Πρόκειται ἐν τούτοις περὶ κάτω ὁρόφου (ἰσογείου): ὑπὸ τὸ δάπεδον διέρχεται μάλιστα εἰς ἀποχετευτικὸς ἀγωγός. Τὸ δωμάτιον ἔχει ἀσφαλῶς διατηρηθὲν δάπεδον καὶ τὰ συνήθη θρανία⁴, ὡς συμβαίνει πανταχοῦ εἰς τὸ ἰσόγειον τοῦ ἀνακτόρου LEVI.

Τὸ δωμάτιον ἀπέδωκεν ἀριθμὸν ἀπὸ «πιθαράκια», τὰ ὁποῖα ἔχουν ἀκριβῆ παρόλληλα εἰς τὴν «δευτέραν φάσιν» τοῦ δωματίου LI⁵. Αὐτὸς εἶναι ἴσως ὁ λόγος, ὅστις ὠδήγησε τὸν LEVI νὰ χρονολογήσῃ τὸ δωμάτιον LXIV εἰς τὴν «δευτέραν φάσιν». Μία ἄλλη ὁμως ὁμὰς ἀγγείων ἐπροξένησε σοβαρωτέρας δυσχερείας: Πρόκειται περὶ γραπτῶν πίθων τοῦ τύπου τῶν εὐρεθέντων εἰς μέγαν ἀριθμὸν εἰς τὰς ἀποθηκάς XXXIV (σκαφή PERNIER) καὶ εἰς τὴν «πρώτην φάσιν» τῶν ἀποθηκῶν LVIII (σκαφή LEVI, πρβλ. ἀμέσως ἀνωτέρω)⁶.

Ἀποδεικνύεται ἐπομένως σαφῶς καὶ ἀναντιλέκτως, ὅτι ἡ «πρώτη» καὶ «δευτέρα φάσις» κατὰ LEVI εἶναι μία καὶ μόνη. Ἡ παραδοχὴ ἑνὸς μόνου κτηρίου εἰς τὴν πτέρυγα LEVI ἐνδυναμώνεται οὕτω περισσότερον. Ἐξ ἄλλου δεικνύεται διὰ τῶν εὐρη-

¹ Annuario 1957-58, Gli scavi, σ. 195-96 καὶ εἰκ. 3-5.

² Αὐτ. σ. 205 κέξ.

³ Αὐτ. σ. 205-207.

⁴ Αὐτ. εἰκ 19 (σ. 206).

⁵ Σύγκρινε π.χ. Annuario 1952-54 (δωμ. LI, θρανίων), εἰκ. 23-24 (σ. 407-8) καὶ 29b (σ. 411), μὲ Annuario 1957-58, Gli scavi (δωμ. LXIV), εἰκ. 24b-c, (σ. 209) καὶ 28 (σ. 213). Τὰ τέσσαρα ἀγγεῖα Annuario 1952-54, (α) εἰκ. 25a (σ. 409), (β) εἰκ. 29b (σ. 411) τοῦ δωμ. LI καὶ (γ-δ) Annuario 1957-58, εἰκ. 28

(σ. 213) τοῦ δωμ. LXIV, δίδουν κατὰ πρώτην ἐξέτασιν τὴν ἐντύπωσιν, ὅτι εἶναι ἔργα τοῦ αὐτοῦ τεχνίτου, ἢ ἀκριβέστερον: Τὰ δύο πρῶτα (α-β) ἐξωγραφῆθησαν ὑπὸ τῆς αὐτῆς χειρὸς, τὰ τρία δὲ μὲ τὰ πλαστικά σχοινία (β, γ, δ) ἐποιήθησαν ὑπὸ τῆς αὐτῆς χειρὸς. Ἴσως τὰ γ-δ νὰ ἐξωγραφῆθησαν ἀπὸ ἄλλον τεχνίτην καὶ ὄχι τὸν ζωγράφον τῶν α-β. Βλ. καὶ κατωτ. «δευτέρα φάσις» καὶ σημ.

⁶ Annuario 1957-58, Gli scavi, εἰκ. 23 (σ. 209). πρβλ. ἀνωτ. ἀποθηκαὶ LVIII σ. 47 καὶ σημ. 5 καὶ κατωτ. περὶ τῆς Β' φάσεως LEVI (ἐπίσης Kamares-Stil, XIII).

μάτων τούτων σαφέστερον, ὅτι αἱ ἀποθήκαι XXXIV τῆς σκαφῆς PERNIER ἀνήκουν εἰς τὴν αὐτὴν φάσιν, ἐνδεχομένως εἰς τὸ αὐτὸ κτήριο ὡς καὶ ἡ πτέρυξ LEVI. Μεγάλῃ σπουδαιότητος διὰ τὴν λύσιν τοῦ προβλήματος τῆς σχέσεως τῶν πτερύγων PERNIER καὶ LEVI εἶναι ἡ ἀνεύρεσις εἰς τὸ δωμάτιον LXIV ἑνὸς ἀμφορέως μὲ ὑψηλόν, κομψὸν σῶμα καὶ μέγα κυκλικὸν κόσμημα, διότι ἔχει ἀκριβέστατον παράλληλον εἰς τὸν ἀμφορέα τοῦ δωματίου XVI τῆς πτέρυγος PERNIER ¹, ὅστις εὐρέθη ἐκεῖ in situ ἐπὶ τοῦ δαπέδου. Ἐκ τοῦ δεδομένου τούτου δὲν ἐξάγονται συμπεράσματα ὑπὸ τοῦ ἀνασκαφέως ².

Ἐκ τῶν πλουσιῶν κεραμειῶν εὐρημάτων τοῦ δωματίου τούτου πρέπει ν' ἀναφερθῶν τρεῖς πίθοι (πίν. 33-35) τοῦ καλλιτέρου πολυχρώμου ρυθμοῦ ³, οἱ ὅποιοι δύνανται νὰ συγκριθῶν μὲ τὰ ἀριστουργηματικὰ ἀγγεῖα τῶν ἄλλων δωματίων, τὰ ὅποια ἤδη ἀνεφέραμεν (περὶ τῶν πύθων κατωτέρω : «Δευτέρα φάσις»). Περὶ τῆς χρονολογήσεως τοῦ δωματίου LXIV βλ. καὶ σχόλια εἰς πίν. 3β, 4, 5α.

Δωμάτιον LXI.

Καὶ ἐδῶ διετήρησεν ἡ «πρώτη φάσις» ἀσφαλὲς δάπεδον, θρανίον καὶ κεραμεικὴν in situ ⁴.

Δωμάτιον LXIII.

Ἐν μικρὸν τμήμα τοῦ δαπέδου τῆς «δευτέρας φάσεως» διετηρήθη ⁵, διότι ἐστηρίζετο ἐπὶ τοίχου τῆς «πρώτης φάσεως». Πρόκειται προφανῶς περὶ οἰκοδομικοῦ δεδομένου ἀντιστοιχοῦ πρὸς τὰ ἀνάλογα τῶν δωματίων XXVII - XXVIII καὶ LI (πρβλ. ἀν.). Κεκαυμένα δοκοὶ ἐσημειώθησαν καὶ εἰς τὸ δωμάτιον τοῦτο καὶ δὴ 30 ἐκ. ὑπὸ τὸ δάπεδον τῆς «δευτέρας φάσεως» ⁶.

Εἰς τὸ ἰσόγειον ἀνευρέθη θρανίον, ἢ ἴσως λάραξ κτιστὴ εἰς σχῆμα θρανίου πλήρης κεραμεικῆς ⁷. Σημαντικὴ εἶναι ἡ ἀνεύρεσις μεταξὺ τῶν ἀγγείων τῆς παρουσίας ὁμάδος, ἢ ὅποια πρέπει νὰ θεωρηθῆ κλειστὸν εὐρημα (ἢ στρωματογραφία τοῦ LEVI δὲν βοηθεῖ εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο) μιᾶς πρόχου μὲ τράχωσιν ἐπιφανείας (Flächenbarbotine) ⁸, ἢ ὅποια ἀνήκει τεχνοτροπικῶς εἰς τὴν «φάσιν τραχωτῶν Ἁγίας Τριάδας» (περὶ τῆς χρονολογήσεως τῆς ὁμάδος βλ. κατωτέρω: Πρώτος κλασσικὴ φάσις, Φαιστός).

Δωμάτιον LXV⁹.

Κλείομεν τὴν θεώρησιν τῶν κυριωτέρων δεδομένων τῶν νέων ἀνασκαφῶν τοῦ φαιστικοῦ ἀνακτόρου μὲ τὸ δωμάτιον LXV. Τοῦτο εἶναι ἰδιαιτέρως σημαντικόν, διότι

¹ Annuario 1957-58, Gli scavi, εἰκ. 24.a (σ. 209), Festos I, πίν. XVI.c (πρβλ. αὐτ. κείμενον σ. 264 κέξ. καὶ εἰκ. 148), πρβλ. FIANDRA, Periodi, πίν. ΛΕ' 3-4.

² Annuario 1957-58, Gli scavi, σ. 212.

³ Αὐτ. εἰκ. 27 (σ. 212) καὶ ἔγχρ. πίν. XXI.a-b. Τὸν πρῶτον βλ. ἐπίσης εἰς Annuario 1955-56, ἔγχρ. πίν. III.

⁴ Annuario 1957-58, Gli scavi, σ. 222 κέξ.

⁵ Αὐτ. σ. 228 καὶ εἰκ. 47.

⁶ Αὐτ. σ. 229 καὶ εἰκ. 47.

⁷ Αὐτ. σ. 229 κέξ.

⁸ Αὐτ. εἰκ. 56c (σ. 235).

⁹ Αὐτ. σ. 237 κέξ., βλ. ἐπίσης LEVI, Gli scavi Atti, σ. 216 καὶ Gli nuovi scavi, Enciclop., σ. 95b.,

ἔδειξεν εἰς τὸ ἰσόγειον δύο ἀσφαλῆ ὑπερκείμενα ἀλλήλων δάπεδα, ἀνήκοντα εἰς δύο διαφόρους φάσεις τοῦ κλασσικοῦ ρυθμοῦ. Τούτων ἡ νεωτέρα εἶναι ἡ αὐτή, ἡ ἀνευρισκομένη εἰς ὅλα τὰ δωμάτια ἢ ἀρχαιοτέρα δύναται νὰ ὀνομασθῇ πρῶτος κλασσική. Τῆς ἔχει ἤδη δοθῆ τὸ ὄνομα φάσις Ἀγίας Φωτεινῆς (πρβλ. κατωτέρω), τὸ ὁποῖον ἐπίσης διατηροῦμεν.

Τὰ δεδομένα εἶναι καὶ ἐδῶ τὰ συνήθη: Ἄνω ὄροφος μὲ δάπεδον ἐπὶ ξυλίνων δοκῶν¹, οὐδὲν εὔρημα *in situ*. Δύο μικροὶ πῖθοι ἔχουν παράλληλα εἰς τὰ δωμάτια LI, LXIV κλπ.: διὰ τὸν LEVI σαφῶς «δευτέρα φάσις»².

Μία ἔνδειξις διὰ τὴν χρονικὴν ταύτισιν τῶν δύο φάσεων παρέχεται ἀπὸ τὴν ἀνεύρεσιν δύο ὁμοίων προχοϊσκῶν ἀντιστοίχως εἰς τὰς δύο «φάσεις»³.

Τὸ γέμισμα τοῦ κάτω ὄροφου ἀπετελεῖτο πάλιν ἀπὸ στρώμα πυρκαϊᾶς μὲ καμαραικὴν κεραμεικὴν⁴. Τὸ νεώτερον δάπεδον ἦτο κεκοιναμένον. Τὸ στρώμα πυρκαϊᾶς μὲ λείψανα ξυλίνων δοκῶν δεικνύει, ὅτι ἡ καταστροφή εἶναι ἔνταῦθα ἡ αὐτή, ὡς τῶν ἄλλων δωματίων. Τὸ δάπεδον ἐν τούτοις εἶναι νεώτερον τῶν πλακοστρώτων δαπέδων τῶν ἄλλων δωματίων.

Τὸ ἀρχικὸν δάπεδον μὲ πλακόστρωσιν (ὅπως καὶ εἰς τὰ λοιπὰ δωμάτια τοῦ ἰσογείου) εὑρέθη 30 ἐκ. βαθύτερον⁵. Τὸ γέμισμα μεταξὺ τῶν δύο δαπέδων συνίστατο κυρίως ἀπὸ κεραμεικὴν. Πρόκειται περὶ πλουσίας ὁμάδος, ἡ ὁποία ἀνήκει ἀναμφιβόλως εἰς ὀλίγον παλαιότεραν φάσιν, καθ' ἣν κυριαρχεῖ ἀκόμη ἡ ὄριμος *barbotine*. Ἡ ὁμὰς αὕτη πρέπει ν' ἀξιολογηθῇ ὡς σημαντικὸν κλειστὸν εὔρημα τῆς πρῶτου κλασσικῆς φάσεως Ἀγίας Φωτεινῆς, τὸ ὁποῖον δύναται νὰ συμβάλῃ οὐσιωδῶς εἰς ἓν ὀριστικὸν σχῆμα τῆς σχετικῆς χρονολογίας τῆς φαιστιακῆς κεραμεικῆς⁶.

Ἡ ἔρμηνεία τῆς ἀρχιτέκτονος E. FIANDRA.

Ἡ ἀρχιτέκτονος E. FIANDRA, ἡ ὁποία εἰργάσθη ἐν Φαιστῶ εἰς τὰς νέας ἀνασκαφάς, προσεπάθησε εἰς μίαν ἀνακοίνωσιν ἐνώπιον τοῦ Α' Κρητολογικοῦ Συνεδρίου⁷ νὰ διασαφήσῃ τὴν οἰκοδομικὴν ἱστορίαν τοῦ Α' ἀνακτόρου. Ἄλλ' ἡ ἔρμηνεία αὐτῆς δὲν δύναται, νομίζω, νὰ θεωρηθῇ ἱκανοποιητικὴ.

Πρέπει νὰ σημειωθῇ κατ' ἀρχὴν, ὅτι αἱ σπουδαῖαι στρώσεις ἀστρακίου καὶ τὸ μέγα στρώμα πυρκαϊᾶς δὲν παίζουσιν εἰς τὴν ἐργασίαν τῆς FIANDRA διὰ τὴν χρονολόγησιν οὐδένα ἀπολύτως ρόλον. Δὲν ἀναφέρονται μάλιστα καθόλου ὡς βαρύνοντα στοιχεῖα. Ἀναφέρεται μόνον, ὅτι «malte», «intonachi» καὶ «calcestruzzo» ὑπεβλήθησαν εἰς συστηματικὴν χημικὴν ἀνάλυσιν, ἡ ὁποία συνέβαλεν οὐσιωδῶς εἰς τὴν χρονολόγησιν⁸.

1 Annuario 1957-58, Gli scavi, σ. 238.

2 Αὐτ. σ. 238, εἰκ. 68 (σ. 244).

3 Αὐτ. εἰκ. 69b (σ. 244) καὶ 70d (σ. 245), κείμεν. σ. 238, 241: Ὁ LEVI καταφεύγει, ὅπως καὶ εἰς ἄλλας ἀναλόγους περιπτώσεις, εἰς περιπλόκους ὑποθέσεις διὰ τὴν εὔρεσιν ἔρμηνείας τῶν δεδομένων.

4 Αὐτ. σ. 239 κέξ., κεραμεικὴ: εἰκ. 70 (σ. 245).

5 Αὐτ. σ. 243, εἰκ. 67.

6 Ἡ κεραμεικὴ: αὐτ. εἰκ. 72-84, σ. 246 κέξ. καὶ ἔγχο. πίν. XXII.a, XXIII.d, XXIV.d (ἀνάλυσιν κατωτέρω).

7 E. FIANDRA, I periodi struttivi del primo palazzo di Festos, Πρακτικὰ Α' Κρητολ. Συνεδρίου, Κρητ. Χρον. 15-16 (1961-62) τεῦχος Α', σ. 112 κέξ.

8 FIANDRA, Periodi, σ. 125-26, πρβλ. ἀνωτ. δωμ. L: γ.

Ἡ FIANDRA βλέπει εἰς τὰ δεδομένα τοῦ Α' ἀνακτόρου τέσσαρας οἰκοδομικὰς περιόδους: Εἰς τὴν πρώτην ἀνήκει ἡ πτέρυξ LEVI. Ἡ δευτέρα σημαίνει μίαν ἐπέκτασιν, μὲ τὴν οἰκοδόμησιν τῆς πτέρυγος PERNIER. Οἱ ἀρχιτέκτονες ἔλαβον πρόνοιαν νὰ ἐμφανίσουν τὰς δύο πτέρυγας ὡς ἐνιαῖον οἰκοδόμημα. Πρόκειται πράγματι, περὶ ὠραίας ἐρμηνείας, ἡ ὁποία ἔχει μεγάλην σπουδαιότητα διὰ τὴν οἰκοδομικὴν ἱστορίαν τοῦ ἀνακτόρου διὰ τὰ ἐρωτήματά μας ἐν τούτοις ἔχει μικρὰν ἀξίαν. Ἡ περίοδος αὐτὴ κατεστράφη ὑπὸ σεισμοῦ. Ἡ τρίτη περίοδος σημαίνει μίαν ἀνοικοδόμησιν ἀμφοτέρων τῶν πτερυγῶν μὲ ριζικὰς ἀλλαγὰς. Τὰ σχέδια ἐν τούτοις, εἰς τὰ ὁποῖα ἡ ἀρχιτέκτων παραπέμπει, δεικνύουν μόνον μερικὰ νέα δωμάτια καὶ κατὰ τὰ λοιπὰ εἶναι τὸ κτήριο ἀπολύτως ὅμοιον μὲ τὸ προηγούμενον. Τὸ κτήριο τοῦτο κατεστράφη ὑπὸ πυρκαϊᾶς. Παραδόξως ἐξισοῦται ἡ περίοδος αὐτὴ μὲ τὴν «δευτέραν φάσιν» τοῦ LEVI¹. Γνωρίζομεν ἐν τούτοις, ὅτι στρῶμα πυρκαϊᾶς παρουσιάζει μόνον ἡ «πρῶτη φάσις» τοῦ LEVI: Πρόκειται ἄρα περὶ πλήρους συγχύσεως ἀνασκαφικῶν δεδομένων καὶ ἐρμηνειῶν.

Πιστεύομεν ὅτι τὸ πρῶτον ἐν τῇ ἐρευνῇ ταύτῃ θὰ ἔπρεπε νὰ ἦτο μία εὐθεῖα ἀντιμετώπισις τῆς ἐρμηνείας LEVI, ἡ ὁποία ἀπουσιάζει ἀπὸ τὴν ἐργασίαν τῆς. Ἐξ ἄλλου διὰ τὰ πολυάριθμα σημαντικὰ στοιχεῖα, τὰ ὁποῖα συνεκεντρώσαμεν εἰς τὴν ἀνωτέρω ἐπισκόπησιν τῶν ἀνασκαφικῶν δεδομένων (καὶ εἰς τὰ ὁποῖα ὁ LEVI δικαίως ἀποδίδει τόσον μεγάλην σπουδαιότητα) οὐδὲν λέγεται εἰς τὴν ἐργασίαν ταύτην τῆς FIANDRA. Εἶναι ἐπομένως προφανές, ὅτι ἡ ἐργασία αὐτὴ ἀφήνει ἀναπάντητα τὰ ἐρωτήματά μας.

Σχέσις ἀνακτόρων PERNIER καὶ LEVI.

Εἶδομεν, ὅτι τὸ ἀνάκτορον LEVI κατεστράφη ὑπὸ πυρκαϊᾶς. Θὰ ἦτο σημαντικὸν διὰ τὴν χρονολογικὴν ταύτισιν τῶν ἀνακτόρων PERNIER καὶ LEVI νὰ ἐγνωρίζομεν, ἐὰν ἀμφοτέρω κατεστράφησαν ὑπὸ τῆς αὐτῆς πυρκαϊᾶς. Μία τοιαύτη ὑπόθεσις δὲν δύναται ἐν τούτοις νὰ στηριχθῇ ὑπὸ τῆς ἐκθέσεως τῆς ἀνασκαφῆς. Ὁ PERNIER ἐδέχθη μὲν, ὅτι τὸ ὑπ' αὐτοῦ σκαφὲν MM ἀνάκτορον κατεστράφη «πιθανῶς ὑπὸ σεισμοῦ καὶ πυρκαϊᾶς»², χωρὶς ὅμως νὰ δώσῃ στοιχεῖα στηρίζοντα τὴν ἐκδοχὴν ταύτην. Εἰς τὰς περιγραφὰς τῶν δεδομένων τῆς ἀνασκαφῆς οὐδαμοῦ ἀναφέρεται στρῶμα πυρκαϊᾶς³. Φαίνεται ἐπομένως ἀσφαλές, ὅτι ἡ καταστροφὴ τῆς πτέρυγος PERNIER δὲν ταυτίζεται μὲ τὴν τρομερὰν πυρκαϊὰν τῆς πτέρυγος LEVI. Συνηντήσαμεν ἐν τούτοις κατὰ τὴν ἀνωτέρω ἔρευναν ἄλλας ἐνδείξεις συνηγορούσας ὑπὲρ τῆς χρονολογικῆς ταυτίσεως τῶν δύο πτερυγῶν: Ὁμοιότης ἀγγείων, ὡς τῆς πρόχου τοῦ δωματίου XXII τῆς πτέρυγος PERNIER μὲ τὸν ἀμφορέα τοῦ δωματίου IL τῆς «πρῶτης φάσεως» LEVI (πρβλ. κατωτ.

¹ Βλ. τὸν χρονολογικὸν πίνακα FIANDRA, *Periodi*, σ. 125.

² *Festos I*, σ. 446.

³ Ἀκόμη καὶ εἰς τὰ σημεία, ὅπου ἔπρεπε νὰ ἀναμνῶνται ἰχνη πυρκαϊᾶς ὁποσδήποτε, ὅπως εἰς τὰς ὀπάς-βάσεις τῶν κιόνων τῆς ἄνω ἀλῆς XXXII, *Festos I*, σ. 194, πρβλ. ἀκόμη σ. 216-17 καὶ ἐπίσης τὴν

γενικὴν περιγραφὴν τῶν στρωμάτων, σ. 209 κέξ. Ἐπίσης εἰς τὴν ἔκθεσιν περὶ τῶν ξυλίνων ὑλικῶν, αὐτ. σ. 444-45, δὲν ἀναφέρονται κεκαυμένα δοκοί. Ἀναφέρονται μόνον μερικὰ ἡμίοπτοι πλίνθοι γῆς (αὐτ. σ. 196, πρβλ. σ. 444), αἱ ὁποῖαι «ἴσως» νὰ ἐπήθησαν ὑπὸ τῆς πυρκαϊᾶς.

δωμ. 18.α) καὶ τῶν ἀμφορέων τῶν δωματίων LXIV τῆς «δευτέρας φάσεως» LEVI καὶ XVI τῆς πτέρυγος PERNIER (πρβλ. ἄνωτ. δωμ. LXIV). Τὰ σημαντικὰ ταῦτα δεδομένα δὲν πρέπει πάντως νὰ θεωρηθοῦν μεμονωμένως, ἀλλ' εἰς τὰ εὐρύτερα πλαίσια μιᾶς γενικῆς ἀναλύσεως τῆς κεραμεικῆς. Μία τοιαύτη ἀνάλυσις ἀκολουθεῖ κατωτέρω.

Συγκεφαλαίωσις.

Πιστεύομεν, ὅτι κατόπιν τῆς ἀνωτέρω ἀναλυτικῆς ἐρεῦνης εἶναι ἐπιτετραμμένον νὰ ταυτίσωμεν χρονολογικῶς τὴν «πρώτην» καὶ τὴν «δευτέραν φάσιν» LEVI, τ.ἔ. νὰ θεωρήσωμεν τὴν ὅλην πτέρυγα LEVI ὡς ἐνιαῖον οἰκοδόμημα καὶ τὴν ἐντὸς αὐτοῦ εἰς τοὺς δύο ὀρόφους εὐρεθεῖσαν κεραμεικὴν ὡς μίαν μεγάλην ἐνιαίαν ὁμάδα. Ἡ ὁμάς αὕτη δύναται νὰ ἀξιολογηθῆ ὡς ἐν τῶν μεγαλυτέρων καὶ ἀσφαλεστέρων «κλειστῶν» εὐρημάτων ὅλης τῆς ἱστορίας τῆς ἀρχαιολογίας. Οἱ κυριώτεροι λόγοι, οἱ ὅποιοι μᾶς ὀδηγοῦν ἀναγκαστικῶς εἰς τὸ συμπέρασμα τοῦτο, εἶναι:

α) Δὲν εἶναι βέβαιον, ὅτι εἶχε χυθῆ στρῶσις ἀπὸ ἀστράκι ἐπὶ τῶν ἐρειπίων τῆς «πρώτης φάσεως». Ἀντιθέτως φαίνεται βέβαιον, ὅτι τὸ ἀστράκι τῆς «πρώτης φάσεως» (ὄπου ὑπάρχει) ἀνήκει εἰς τὴν αὐτὴν ἰσχυρὰν στρῶσιν, ὡς τὸ τῆς «δευτέρας φάσεως» (πρβλ. ἄνωτ. δωμ. XXVIII.ε, II, LI.γ).

β) Ἡ ἰσχυρὰ ὁμοῦς αὕτη στρῶσις ἐκάλυψε τὸ σύνολον τῶν ἐρειπίων τῆς «δευτέρας φάσεως».

γ) Ἡ «πρώτη φάσις» δεικνύει σχεδὸν εἰς ἅπαντα τὰ δωμάτια καλῶς διατηρούμενα δάπεδα (συνήθως πλακόστρωτα) καὶ πλῆθος κτιστῶν θρανίων. Ἡ κεραμεικὴ ἐμφανίζεται πλουσία *in situ* ἐπὶ δαπέδων, θρανίων, ἐρμαρίων.

δ) Ἡ «δευτέρα φάσις» δεικνύει ἀντιθέτως μίαν πλήρως διάφορον εἰκόνα: οὐδὲν καλῶς διατηρούμενον δάπεδον καὶ μόνον ὀλίγα ἔγχρη διατηρηθέντα εἶτε δι' οἰκοδομικοὺς (δωμ. LXIII) εἶτε δι' ἄλλους λόγους (δωμ. XXVII - XXVIII).

ε) Ἐὰν εἶχε πράγματι μία στρῶσις ἀπὸ ἀστράκι καλύψει τὰ ἐρείπια τῆς «πρώτης φάσεως», θὰ ἔπρεπε τὰ πατώματα τῆς «δευτέρας», τὰ ὅποια θὰ εἶχον κτισθῆ ἐπὶ τῆς σταθερᾶς ταύτης στρώσεως, νὰ εἶχον διατηρηθῆ καλύτερον. Μέχρι τοῦδε δὲν ἐσημειώθησαν ἐν τούτοις λείψανα πατωμάτων τῆς «δευτέρας φάσεως» σαφῶς καὶ ἀσφαλῶς ἐπάνω εἰς τὸ ἀστράκι τῆς «πρώτης».

ς) Ἡ «δευτέρα φάσις» δὲν ἀπέδωκε κεραμεικὴν *in situ*, ἥτις νὰ ἔκειτο ἀκόμη ἐπὶ δαπέδων, εἰ μὴ μόνον εἰς θέσεις τῶν δωματίων, αἱ ὅποια ἦσαν κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον ἀσφαλεῖς, ὡς ἐρμάρια τοίχων (δωμ. LI, LV), ἐν (ἐνεκα πτώσεως φορτυοῦ) διατηρηθὲν θρανίον (δωμ. LI), μία γωνία δωματίου (δωμ. XXVIII.β).

ζ) Διάφορα οἰκοδομικὰ στοιχεῖα (καὶ κυρίως ἡ ἀπόλυτος ταυτότης τῶν κατόψεων, περὶ τῆς ὁποίας ἀνωτέρω δὲν ἐγένετο λόγος) ὁμιλοῦν ὑπὲρ τῆς ταυτίσεως τῶν «δύο φάσεων» (πρβλ. ἄνωτ. δωμ. XXVIII.γ, L, δ, LXIII).

η) Ἐπανειλημμένως ἐσημειώθησαν ἐντὸς τοῦ μεγάλου στρώματος πυρκαϊᾶς τοῦ πληροῦντος τὰ δωμάτια τῆς «πρώτης φάσεως» σημαντικὰ λείψανα δαπέδων. Ταῦτα δύναται νὰ ἐρμηνευθοῦν μόνον ὡς λείψανα τῶν καέντων δαπέδων τοῦ ἄνω ὀρόφου.

Ἡ ἀναζήτησις τοῦ ὀρόφου τούτου ἄλλοῦ που καὶ ὄχι εἰς τὸν πράγματι διατηρηθέντα θὰ ἦτο μεθοδικὴ ἀνακολουθία.

θ) Τεμάχια τῶν αὐτῶν ἀγγείων ἀνευρέθησαν καὶ εἰς τὰς δύο «φάσεις» (ἀνωτ. δωμ. XXVIII. δ, LV).

ι) Ἡ κεραμεικὴ εἶναι καὶ εἰς τὰς δύο φάσεις τεχνοτροπικῶς ἡ αὐτή. Ἐπὶ τοῦ σημαντικοῦ τούτου σημείου εἰσερχόμεθα βραδύτερον.

Εἰς τὴν μεγάλην δμάδα τῆς πτέρυγος LEVI πρέπει κατὰ ταῦτα νὰ συγκαταριθμηθοῦν:

α) Τὰ in situ εἰς τὸν κάτω ὄροφον («πρώτη φάσις») εὑρεθέντα ἀγγεῖα.

β) Ἡ κεραμεικὴ τοῦ μεγάλου στρώματος πυρκαϊᾶς (γέμισμα τοῦ κάτω ὀρόφου).

γ) Ἡ εὑρεθεῖσα in situ κεραμεικὴ τοῦ ἄνω ὀρόφου («δευτέρα φάσις»).

Εἰς τὴν μεγάλην αὐτὴν δμάδα (τὴν ὁποῖαν θεωροῦμεν κλειστὸν εὔρημα) πρέπει ἀκόμη νὰ ἀποδοθοῦν καὶ τὰ κεραμεικὰ ἐκεῖνα εὔρηματα, — ἐφ' ὅσον τοῦτο εἶναι τεχνοτροπικῶς δυνατόν —, τὰ ὁποῖα προέρχονται ἀπὸ ἀσαφεστέρως θέσεις, ὡς π.χ. ἀπὸ δωμάτια μὴ ἀνήκοντα εἰς τὸ σύνολον LEVI (κατὰ τὴν σημερινὴν κατάστασιν τῶν ἐρείπων, καθ' ὅσον εἶναι δυνατόν νὰ ἀνήκον ταῦτα ἀρχικῶς εἰς τὸ σύνολον τοῦτο), ἀπὸ ἐπιχώσεις μὴ ἀνηκούσας εἰς τὸ μέγα στῶμα πυρκαϊᾶς ἢ ἀπὸ τὸ ἀστράκι, τὸ ὁποῖον δυνατόν νὰ περιέχη παλαιότεραν καὶ νεωτέραν κεραμεικὴν. Ἀπὸ τὰ εὔρηματα αὐτὰ πρέπει ν' ἀναφερθῇ ἰδιαιτέρως ἡ μεγάλη κεραμεικὴ δμάς τοῦ δωματίου 11 (ἐν τούτοις ὄχι ἡ κεραμεικὴ τοῦ ξυλίνου κιβωτίου καὶ τοῦ μετ' αὐτῆς συνδεομένου δαπέδου), ἀνήκουσα ἀσφαλῶς εἰς τὴν δμάδα τῆς πτέρυγος LEVI.

Τὸ ἀνάκτορον PERNIER ἐμφανίζεται καταστραφὲν ὑπὸ ἄλλης αἰτίας, καὶ ὄχι ὑπὸ τῆς μεγάλης πυρκαϊᾶς, ἡ ὁποία ἠφάνισε τὸ ἀνάκτορον LEVI. Εἰς τὰ ἐξῆς θὰ χρησιμοποιήσωμεν τὴν διαπίστωσιν αὐτὴν ἀπλῶς ὡς ὑπόθεσιν ἐργασίας. Τῆς ὀριστικῆς χρονολογήσεως τῆς φαιστιακῆς κεραμεικῆς θὰ προταχθῇ συστηματικὸς τεχνοτροπικὸς ἔλεγχος τῶν διαπιστώσεών μας. Προηγουμένως ὀφείλομεν ν' ἀντιμετωπίσωμεν τὰς θεωρίας τοῦ LEVI περὶ τῆς ΠΜ ἐποχῆς.

Η ΕΡΜΗΝΕΙΑ ΤΩΝ ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΩΝ ΔΕΔΟΜΕΝΩΝ ΥΠΟ ΤΟΥ LEVI

II. Η ΠΜ ΕΠΟΧΗ ΕΝ ΦΑΙΣΤΩ

Ἦδη κατὰ τὴν ἔναρξιν τῶν νέων ἀνασκαφῶν ὑπεδήλωσεν ὁ LEVI εἰς τόνον προγραμματικὸν τὰς ἀπόψεις του περὶ τῆς ΠΜ ἐποχῆς. Ἀρχίζει μὲ μίαν κριτικὴν θεώρησιν τῆς ΠΜ χρονολογίας τοῦ EVANS καὶ χρησιμοποιεῖ ὡς ἐγγυητὰς του τοὺς ΧΑΤΖΗΔΑΚΙΝ καὶ ÅBERG. Δὲν θὰ κάμωμεν ἐδῶ κριτικὴν τῆς μεθοδικῆς σκέψεώς του, ὡς αὕτη ἐμφανίζεται εἰς τὸ προγραμματικὸν του κείμενον¹. Εἰς εἰδικὸν κεφάλαιον τοῦ ἔργου μας περὶ τῆς μινωικῆς κεραμεικῆς (Kamargos-Stil, X) ἀποδεικνύεται τὸ πλήρως ἀβάσιμον τῶν θεωριῶν τοῦ ΧΑΤΖΗΔΑΚΙ, εἰς τὰς ὁποίας ὁ LEVI ἀκόμη σήμερον πιστεύει. Ὅτι αἱ θεω-

¹ Bollettino 1951, Gli scavi di Festos : i problemi, σ. 340b κέξ.

οῖα τοῦ ÅBERG ἐξ ἄλλου εἶναι παντελῶς ἀπαράδεκτοι, ἀνεγνωρίσθη ἤδη ἀπὸ μακροῦ εἰς τὴν ἐπιστήμην καὶ δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ δειχθῇ τοῦτο ἐκ νέου. Ὅτι πάλιν ὁ LEVI ζητεῖ νὰ λύσῃ τὰ προβλήματα τῆς ΠΜ ἐποχῆς διὰ τῆς σκαφῆς ἐνὸς μόνου τόπου, μᾶς ἐπιβάλλει ἔτι μᾶλλον τὴν ἀπασχόλησιν μὲ τὸ θέμα.

Ἡ βασικὴ ἰδέα τοῦ LEVI, ὅπως τὴν ἐξέφρασε συχνὰ εἰς τὰς ἀνασκαφικὰς ἐκθέσεις καὶ τὰς λοιπὰς ἐργασίας του, εἶναι, ὅτι ἡ ΠΜ ἐποχὴ ἀποτελεῖ σύντομον μεταβατικὴν περίοδον μεταξὺ τῆς νεολιθικῆς καὶ τῆς ΜΜ. Ἄπαντες οἱ κεραμικοὶ ρυθμοί, τοὺς ὁποίους μέχρι σήμερον κατέτασσαν ἢ ἔρευνα εἰς τὰς διαφόρους ΠΜ φάσεις, εἶναι σύγχρονοι ¹. Τὴν θεωρίαν αὐτὴν ἐζήτησεν ὁ LEVI νὰ στηρίξῃ διαφοροτρόπως. Ἄφ' ἐνὸς διὰ τῶν ἀνασκαφικῶν δεδομένων τῆς Φαιστοῦ, ὅπου συχνὰ ὑπὸ τὰ ΜΜ στρώματα (ὑπὸ τὰ δάπεδα τῆς «πρώτης φάσεως» καὶ ἀλλαγῶν) ἀνευρίσκονται ὁμοῦ οἱ διάφοροι ΠΜ κεραμικοὶ ρυθμοί, ἄφ' ἑτέρου διὰ τῆς ἀναφορᾶς εἰς τὰ ἀνασκαφικὰ δεδομένα ἄλλων τόπων καὶ τὰς ἀντιτιθεμένας ἀπόψεις τῆς παλαιότερας βιβλιογραφίας.

Δὲν θὰ ἐπιχειρήσωμεν ἐνταῦθα συστηματικὴν ἀντίκρουσιν τῆς ἐπιχειρηματολογίας τοῦ LEVI. Νομίζομεν, ὅτι ἡ καλυτέρα ἀπάντησις δύναται νὰ εἶναι ἡ ἐξαντλητικὴ ἔρευνα τοῦ ἀρχαιολογικοῦ ὕλικου (ἄχι μόνον διὰ νέων ἀνασκαφῶν, ἀλλὰ καὶ δι' ἀκριβοῦς ἐλέγχου ὅλης τῆς παλαιότερας ἐρευνητικῆς ἐργασίας), «... μὲ τοὺς ὀφθαλμοὺς ἀνοικτοὺς εἰς τὰ παρουσιαζόμενα σήμερον προβλήματα, ἐλεύθεροι ἀπὸ προκαταλήψεις, ἐγκαταλείποντες τὸ σύστημα νὰ ἐφαρμόζωμεν εἰς τὰς νέας ἀνακαλύψεις τὰς ἐτικέτας τῶν παλαιῶν κατατάξεων: εἶναι ἀνάγκη ν' ἀποφασίσωμεν νὰ κάμωμεν *tabula rasa*, ἀπὸ ὅλα ὅσα ἐδιδάσκοντο μέχρι τοῦδε, καὶ ν' ἀρχίσωμεν ἐκ νέου οὕτως εἰπεῖν ἐξ ἀρχῆς», ὅπως ὁ ἴδιος ὁ LEVI διδάσκει ². Τὴν δυσχερῆ ταύτην ὁδὸν τὴν ἔχομεν ἤδη διανύσει, ὅσον ἀφορᾷ τὴν ΠΜ κεραμικὴν, εἰς τὸ πρῶτον βιβλίον (κεφ. III-VI) τοῦ ἔργου μας περὶ τῆς μινωικῆς κεραμικῆς. Ἐκεῖ ὑπάρχει καὶ ἡ ἀπάντησις εἰς τὰς θεωρίας τοῦ LEVI περὶ τῆς «συντόμου μεταβατικῆς περιόδου». Περιοριζόμεθα ἐπομένως ἐνταῦθα μόνον εἰς ὀλίγας παρατηρήσεις:

1) Ὅτι αἱ θεωρίαι τοῦ ΧΑΤΖΗΔΑΚΙ, εἰς τὰς ὁποίας ὁ LEVI ζητεῖ νὰ στηριχθῇ, εἶναι πλήρως ἀπαράδεκτοι, ἐλέγχθη ἤδη. Ἐδῶ σημειοῦμεν μόνον, ὅτι ὁ ἴδιος ὁ LEVI διαπραττεῖ ἐν παρόραμα ἀναφερόμενος εἰς τὸν ΧΑΤΖΗΔΑΚΙΝ: καθόσον τοποθετεῖ τὶς Γοῦρνες εἰς τὴν Μεσαράν, νομίζων ὅτι πρόκειται περὶ θολωτῶν τάφων, καὶ προχωρεῖ εἰς ταῦτις τῶν τάφων εἰς Γοῦρνες μὲ τοὺς κυκλικοὺς τάφους τῆς Μεσαρᾶς ³.

2) Ἡ σχετικὴ μὲ τὴν Βασιλικὴν ἐπιχειρηματολογία τοῦ LEVI ⁴ δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ συμβάλῃ εἰς τὴν λύσιν τῶν ΠΜ προβλημάτων. Ἄν ἡ μεγάλη ὁμάς τῶν κηλιδωτῶν

¹ Βλ. Bollettino 1952, σ. 328b, πρβλ. ἐπίσης 1953, σ. 258b καὶ: 1952, σ. 338, 1953, σ. 267-68, Annuario 1952-54, σ. 389, Bollettino 1956, σ. 267, Annuario 1957-58, L'archivio, σ. 167. Ἀναλυτικώτερον ἐκθέτει ὁ LEVI τὴν θεωρίαν του ἐν Annuario 1957-58, L'archivio, σ. 155 κέξ., πρβλ. τὴν σύντομον ἐκθεσιν ἐν Gli nuovi scavi, Enciclop., σ. 98 κέξ. καὶ The Recent Excavations, Med. St., σ. 5. Εἰς τὴν «Clas-

sificazione» ὁμιλεῖ μόνον ἐν παρόδῳ περὶ τῆς ΠΜ ἐποχῆς (σ. 118-19), ἀλλ' εἰς τὸν χρονολογικόν του πίνακα (αὐτ. σ. 121) ἐμφανίζεται μία «προανατορικὴ ἐποχὴ», εἰς τὴν ὁποίαν ἀποδίδεται διάρκεια μόνον 150 ἐτῶν.

² LEVI, Classificazione, σ. 120.

³ Annuario 1957-58, L'archivio, σ. 156.

⁴ Αὐτ. σ. 157-58.

ἀγγείων ἀποτελεῖ τὴν παραγωγὴν ἑνὸς ἐργαστηρίου ἢ ὄχι, ἔχει δευτερεύουσαν σημασίαν. Πρωτεύουσαν σημασίαν ἔχει τὸ γεγονός, ὅτι ἡ ὁμάς αὕτη εἶναι ἀναντιρρήτως χρονικῶς ὁμοιογενῆς καὶ δεικνύει σαφεῖς σχέσεις πρὸς τὴν παλαιότεραν καὶ τὴν νεωτέραν κεραμικὴν καὶ ἐπομένως δύναται νὰ διεκδικήσῃ δικαίως ἰδίαν χρονικὴν βαθμίδα. Ἡ ὑπαρξίς τοῦ κηλιδωτοῦ ρυθμοῦ καὶ παλαιότερον οὐδεμίαν ἔχει ἐπίδρασιν ἐπὶ τοῦ γεγονότος τούτου. Γνωρίζομεν τώρα, ὅτι ἡ ζωγράφισις μὲ λευκὸν ἐπὶ σκοτεινοῦ ἐμφανίζεται ἤδη εἰς τὴν πρώτην ΠΜ βαθμίδα ὡς λευκὸς ρυθμὸς Ἁγίου Ὀνουφρίου εἰς Λεβῆνα. Τοῦτο δεικνύει, ὅτι τὸ λευκὸν ἐπὶ σκοτεινοῦ πρέπει ν' ἀναμένεται καὶ εἰς τὰς μεσαίας φάσεις τῆς ΠΜ ἐξελίξεως, ἡ ὁποία ὠδήγησε τελικῶς εἰς τὴν μεγάλην ἀνθησιν τῆς ΠΜ ΙΙΙ λευκῆς κεραμικῆς. Λογίζομεθα εὐτυχεῖς, ὅταν κατέχωμεν ὥραϊα εὐρήματα, ὡς τὴν ὁμάδα κηλιδωτῶν τῆς Βασιλικῆς καὶ τὰ λευκὰ ρυθμοῦ Ἁγίου Ὀνουφρίου τοῦ Λεβήνου. Τοιαῦτα εὐρήματα μᾶς δίδουν ἐξαιρετοὺς ἀπόψεις τῆς ἐποχῆς των, τοῦτο ἐν τούτοις δὲν δύναται κατὰ κανένα τρόπον νὰ σημαίη, ὅτι πρέπει νὰ θεωρῶνται ἐκπροσωποῦντα κατ' ἀποκλειστικότητα τὴν ἐποχὴν των. Ἀκριβῶς τοιαῦτα ὥραϊα ἐνιαῖα εὐρήματα δεικνύουν, πόσον ἐλλιπῶς καὶ ἀποσπασματικῶς ἔφθασε μέχρις ἡμῶν τὸ ἀρχαιολογικὸν ὕλικόν.

3) Οἱ κυκλικοὶ τάφοι τῆς Μεσαρᾶς, εἰς τοὺς ὁποίους ἀναφέρεται ὁ LEVI¹, πρέπει νὰ ἐξετασθῶν ἐκ νέου, πρὸς διασάφισιν τῆς χρονολογίας των. Περιοριζόμεθα ἐνταῦθα ν' ἀναφέρωμεν τὸ γεγονός, ὅτι οὐδεὶς τῶν ὑπὸ τοῦ ΞΑΝΘΟΥΔΙΟΥ δημοσιευθέντων τάφων ἀνήκει εἰς τὴν πρώτην ΠΜ βαθμίδα. Μόνον ὀλίγοι (Κουμάσα, Μαροθοκέφαλο, Ἁγία Εἰρήνη) δεικνύουν ἀσφαλῶς, ὅτι ἐχρησιμοποιοῦντο ἤδη εἰς τὴν βαθμίδα Κουμάσας. Οἱ λοιποὶ ἀνήκουν εἰς τὸ τέλος τῆς ΠΜ καὶ τὴν ἀρχὴν τῆς ΜΜ ἐποχῆς (Πλάτανος, Πορτί, Δρακόνες, Καλαθιανά). Δὲν εἶναι ἐπομένως κατὰ κανένα τρόπον βέβαιον, ὅτι οἱ τάφοι (ἢ ταφικὰ σύνολα) τῆς Μεσαρᾶς ἔζησαν καθ' ὅλην τὴν ΠΜ ἐποχὴν. Οἱ νεωστὶ ἀνακαλυφθέντες τάφοι τοῦ Λεβήνου δεικνύουν ἐν γένει ἕνα διαφορετικὸν χρονικὸν ὄριζοντα (κυρίως ΠΜ Ι) ἀπὸ τοὺς τάφους τῆς Μεσαρᾶς, ἐνῶ τὸ ὑπὸ τοῦ LEVI ἐσχάτως ἐρευνηθὲν σύνολον εἰς Καμηλάρι ἐχρησιμοποιήθη κυρίως εἰς τὸ τέλος τῆς ΜΜ ἐποχῆς. Ἐπὶ πόσον χρόνον ἦτο ἐν χρήσει ἕκαστος τάφος ἢ ταφικὸν σύνολον δύναται νὰ δειχθῆ μόνον διὰ μιᾶς νέας ἐρεύνης. Ὅτι μεγάλα ταφικὰ σύνολα, ὅπως τοῦ Λεβήνου - Γεροκάμπου, Κουμάσας, Πλατάνου, Καμηλαρίου, ἠδύνατο νὰ χρησιμοποιῶνται ἐπὶ πολλοὺς αἰῶνας, θὰ ἦτο κατὰ τὴν γνώμην μας ἐν ἐντελῶς δυνατὸν καὶ φυσικὸν φαινόμενον. Διατί νὰ ζητῶμεν δυσχερείας, ἐκεῖ ἀκριβῶς ὅπου δὲν ὑπάρχουν τοιαῦτα;

4) Ἡ πολύχρωμος κεραμικὴ τοῦ Πλατάνου εἶναι προχωρημένη καὶ δύναται νὰ χαρακτηρισθῆ ὡς πρώιμος κλασσικὴ (περίπου ΜΜ Ι β). Τὰ δύο ποτήρια ἀρ. 6863 καὶ 6862² ἀνήκουν ἀκριβῶς εἰς τὴν αὐτὴν φάσιν, ὡς καὶ τὸ ὅμοιον ποτήριον τοῦ δωματίου ΙΙ, τὸ εὐρεθὲν εἰς τὸ γέμισμα τῆς μικρᾶς κλίμακος τοῦ ὑπογείου³, τὸ ὁποῖον ἀνήκει ἀσφαλῶς εἰς μίαν φάσιν προηγηθεῖσαν ἀλλ' ἐλάχιστα ἀπέχουσαν τῆς ἐποχῆς εἰς

1 Annuario 1957-58, L'archivio σ. 159 κἄξ.

2 VTM, ἔγχρ. πίν. ΙΧ.

3 Bollettino 1952, ἔγχρ. πίν. ΙΙΙ 2· πρβλ ἄνωτ. δωμ. ΙΙ.

ἦν ἀνήκει ἡ μεγάλη κλασσική ὁμάς τοῦ δωματίου τούτου. Τὰ ποτήρια τοῦ τύπου τούτου («tumblers») εἶναι καὶ ἄλλως χαρακτηριστικὰ τῆς πρώιμου κλασσικῆς (ΜΜ Ιβ) καὶ δὲν ἐμφανίζονται πλέον εἰς τὴν ὄριμον κλασσικὴν φάσιν (ΜΜ Ια). Ἐὰν ὁ περιμάχητος βαβυλωνιακὸς κύλινδρος τοῦ Πλατάνου¹ ἀνήκει εἰς τοὺς χρόνους τοῦ Χαμμουραμί, ὀφείλομεν νὰ δεχθῶμεν, ὅτι ἡ πρώιμος κλασσικὴ φάσις τῆς καμαραϊκῆς κεραμεικῆς ἀνταποκρίνεται πρὸς τοὺς χρόνους τοῦ Χαμμουραμί. Δὲν δυνάμεθα ἐν τούτοις νὰ ἐννοήσωμεν, κατὰ ποίαν ἀνάγκην μία καταβίβασις τῆς ΜΜ χρονολογίας πρέπει ἀπαραιτήτως νὰ φέρῃ μεθ' ἑαυτῆς καὶ μίαν σύντμησιν τῆς ΠΜ χρονολογίας. Πιστεύομεν ὅτι τὸ φλέγον πρόβλημα τῆς μινωικῆς ἀρχαιολογίας δὲν εἶναι τόσον ἡ ἀπόλυτος, ὅσον ἡ σχετικὴ χρονολογία καὶ ἐπ' αὐτοῦ πρέπει νὰ κάμωμεν κάτι περισσότερον ἀπὸ ὅ,τι ὁ EVANS εἰς τὸν καιρὸν του.

5) Τὰ πρώιμα στρώματα τῆς Φαιστοῦ, τὰ ὁποῖα ἠρεύνησεν ὁ LEVI, δὲν ἐπιτρέπεται κατὰ κανένα τρόπον νὰ χρησιμοποιηθῶν ὡς ἀπόλυτα κριτήρια διὰ τὴν λύσιν χρονολογικῶν προβλημάτων. Ὁ PERNIER ἀπέδειξε διὰ συστηματικῶν δοκιμῶν τὴν ἀνάμειξιν τῶν πρώιμων στρωμάτων (Festos I, 71). Αἱ βαθεῖαι σκαφαὶ τοῦ LEVI ἐπεβραίωσαν, ὡς νομίζομεν, τὴν ἀνάμειξιν αὐτῆν. Δὲν ὑπάρχει, ὅπως φαίνεται, οὐδὲ ἐν παράδειγμα πρώιμου καθαροῦ στρώματος ἐν Φαιστῷ περιέχοντος ἀσφαλῶς τοὺς διαφόρους ρυθμοὺς τῆς «μεταβατικῆς περιόδου» τοῦ LEVI. Αἱ πληροφορίες πάντως περὶ τῶν στρωμάτων τούτων εἰς τὰς προσωρινὰς ἐκθέσεις εἶναι λίαν φειδωλαὶ καὶ δὲν ἐπιτρέπουν μίαν ὀριστικὴν κριτικὴν θεώρησιν. Πρὸς τοῦτο πρέπει ν' ἀναμείνωμεν τὴν τελικὴν δημοσίευσιν. Νομίζομεν ἐν τούτοις, ὅτι τὰ προβλήματα τῆς ΠΜ ἐποχῆς δὲν πρόκειται νὰ μεταβληθῶν οὐσιωδῶς διὰ τῶν φαιστιακῶν εὗρημάτων, ἐφ' ὅσον ταῦτα δὲν ἀντιπροσωπεύουν καθαρὰ στρώματα. Ἀπλῶς θὰ καταταγῆ τὸ ὑλικὸν εἰς τὸ ἤδη διὰ τῆς ἐρεύνης ἄλλων τόπων ἀναπτυχθὲν σχῆμα ἐξελίξεως καὶ θὰ παράσχη εἰς τὴν ρυθμολογικὴν ἀνάλυσιν περαιτέρω βοήθειαν.

6) Ἡ σκαφή ὑπὸ τὴν δυτικὴν αὐλὴν εἶναι μεγάλης σπουδαιότητος, εἶναι δὲ ἡ μόνη σκαφή βάθους τοῦ LEVI, περὶ τῆς ὁποίας ὑπάρχουν λεπτομερεῖς εἰδήσεις². Εἶναι ἀνάγκη ἐπομένως ν' ἀναφερθῶμεν ἐνταῦθα συντόμως εἰς τὰ ἀνασκαφικὰ δεδομένα:

Ἡ βαθεῖα σκαφή τῆς κάτω δυτικῆς αὐλῆς.

Ἡ σκαφή διεξήχθη ὑπὸ τὴν πλακόστρωσιν τῆς δυτικῆς αὐλῆς τοῦ ἀνακτόρου LEVI. Εἰς μικρὸν βάθος εὐρέθησαν τὰ λείψανα δύο πρώιμων οἰκιῶν, τῶν ὁποίων τὰ δάπεδα κεῖνται περίπου 90 ἐκ. μ. ὑπὸ τὴν πλακόστρωσιν τῆς αὐλῆς. Διεκρίθησαν δύο κύρια στρώματα, τὰ ὁποῖα περιεῖχον πλεῖστα σημαντικὰ ὄστρακα καὶ ὀλίγα μερικῶς διατηρηθέντα ἀγγεῖα. Τὸ κατώτερον χαρακτηρίζεται ὡς στρῶμα δαπέδων, τὸ ἀνώτερον προφανῶς ἐσχηματίσθη μετὰ τὴν καταστροφὴν τῶν οἰκιῶν, καθ' ὅσον ἐνδιαμέσως ὑπάρχουν λείψανα τῆς καταστροφῆς ταύτης.

¹ VTM, σ. 116-17, πρβλ. LEVI, Annuario 1957-58, L'archivio, σ. 159 κέξ. ² LEVI, αὐτ. σ. 167 κέξ.

Κατώτερον στρώμα.

Εἰς τὴν εἰκόνα αὐτὴν ἀντιτίθενται ἰσχυρῶς τὰ κεραμεικὰ εὐρήματα τοῦ κατωτέρου στρώματος:

α) Ἐδῶ εὐρέθησαν κυρίως ὄστρακα μὲ κόσμησιν σκοτεινὴν ἐπὶ ἀνοικτοῦ, τὰ ὅποια ὁ ἀνασκαφεὺς κατατάσσει εἰς τὸν ρυθμὸν Ἁγίου Ὀνουφρίου¹. Ἐμφανίζουσι ποικίλας ἀποχρώσεις τοῦ χρώματος ζωγραφήσεως καὶ τοῦ ἐδάφους. Σημαντικὴ εἶναι ἡ ἀνεύρεσις μιᾶς πρόχου, μὲ ἐλλεῖπον μόνον τὸ κατώτατον τμήμα καὶ μικρὸν μέρος τοῦ ῥάμφους (πρβλ. κατωτ.).

β) Ἐπίσης πολυάριθμα ἀνευρέθησαν τὰ ὄστρακα τοῦ ρυθμοῦ Πύργου μὲ ἔντριπτα κοσμήματα (Politurmuster)². Αἱ κοσμήσεις τῶν ὄστράκων τούτων ὁμοιάζουν πολὺ (θεματικῶς) μὲ τῶν τῆς προηγουμένης κατηγορίας.

γ) Παρὰ τὰς δύο ταύτας κυρίας κατηγορίας ὑπάρχουσι μόνον ὀλίγα ὄστρακα μὲ λευκὴν κόσμησιν ἐπὶ μαύρου βερνικίου καὶ

δ) μόνον ἓν ἢ δύο τοῦ κηλιδωτοῦ ρυθμοῦ³.

ε) Ἄλλα ὄστρακα χονδροειδοῦς πηλοῦ ἐμφανίζουσι τὴν νεολιθικὴν στίλβωσιν. Πολυάριθμα ἐν τούτοις εἶναι τὰ νεολιθικὰ εἰς θέσεις ὑπὸ τὰ δάπεδα τῶν οἰκιῶν. Ἡ «πλησίον τῶν χαμηλῶν θεμελίων τῶν τοίχων ἐφ' ὧν ἀκκουμβοῦν τὰ δάπεδα»⁴.

ς) Ἀρχετὰ ὄστρακα μὲ σκοτεινὴν κόσμησιν πλατειῶν ταινιῶν ἀποτελοῦν κατὰ βάσιν τὴν αὐτὴν κατηγορίαν μὲ τὰ ὅμοια τοῦ ἀνωτέρου στρώματος (ἀνωτ. ζ')⁵.

ζ) Ὑπάρχουσι τέλος καὶ μερικὰ ὄστρακα μὲ ἐγγάρακτον κόσμησιν⁶.

Ἡ θεωρία τοῦ LEVI.

Μὲ αὐτὰ τὰ δεδομένα ὡς σημεῖον ἐκκινήσεως ζητεῖ ὁ LEVI τὴν οἰκοδομήσιν τὴν θεωρίαν του περὶ τῆς πρωτομινωικῆς ἐποχῆς. Ἀρχίζει μὲ μίαν μὴ δικαιολογουμένην ἐξίσωσιν τῶν δύο τόσον διαφορετικῶν στρωμάτων καὶ ἀναφέρεται εἰς τὰς προίμους ομάδας Πύργου, Κυπαρισίου, Σπηλαίου Εἰλειθυίας, Παρτίρων, Κράσι (χωρὶς νὰ τὰς ὑποβάλλῃ εἰς συστηματικὴν ἐξέτασιν), διὰ νὰ καταλήξῃ, — μετὰ καὶ ἀπὸ μικρὰν ἀνάπτυξιν περὶ τῆς νεολιθικῆς κεραμεικῆς τῆς Φαιστοῦ, ὅπως ἐμφανίζεται αὕτη μετὰ τὰς βαθεῖας τομᾶς του —, εἰς τὰ ἐξῆς συμπεράσματα: «...τῆς δημιουργίας τῶν μεγάλων κρητικῶν ἀνακτόρων... προηγείται, χωριζόμενος ἀπὸ μίαν ταχεῖαν μεταβατικὴν περίοδον, ὃ μέχρι τοῦδε ἀποκαλούμενος νεολιθικὸς πολιτισμὸς, ὃ ὅποῦς εὐθιγώτερον εἶναι ν' ἀποκαλεῖται μᾶλλον προανακτορικὸς καὶ τοῦ ὁποῦς ἡ διάρκεια δὲν εἶναι δυνατὸν ἀκόμη νὰ προσδιορισθῇ ἀκριβῶς, ἀλλὰ δὲν φαίνεται ἐκτεινόμενος πολὺ, διότι εὐθύς ἐξ ἀρχῆς φαίνεται φέρων ἐν ἑαυτῷ τὰ σπέρματα καὶ τὰ στοιχεῖα τοῦ ἀρχικοῦ μινωικοῦ πολιτισμοῦ»⁷. («Ἀρχικὸν μινωικὸν πολιτισμὸν» ἐννοεῖ ὁ LEVI, ὡς ἐμφαίνεται ἀπὸ διάφορα

¹ Annuario 1957-58, L'archivio, σ. 173 κέξ., εἰκ. 360-62 καὶ ἔγχρ. πίν. XVIII.

² Αὐτ. σ. 178, εἰκ. 364 (σ. 183).

³ Αὐτ. σ. 173, 177. Περὶ τῶν διὰ λευκοῦ (;) ἐζωγραφημένων ὄστράκων, αὐτ. εἰκ. 365 (σ. 184) κάτω σειρὰ, δὲν ἀνευρίσκονται εἰς τὸ κείμενον τοῦ LEVI

πληροφορία.

⁴ Αὐτ. σ. 173, 178.

⁵ Αὐτ. σ. 178, εἰκ. 358, πρβλ. εἰκ. 357: ἀνώτερον στρώμα.

⁶ Αὐτ. σ. 178, εἰκ. 365 (σ. 184).

⁷ Αὐτ. σ. 178 κέξ., χωρίον: σ. 187-88.

χωρία τῶν ἐκθέσεων του, τὴν «πρώτην φάσιν» του, τ.ἔ. τὴν ὄριμον καμαραϊκὴν ἐποχὴν).

Πρόκειται ἐνταῦθα, νομίζομεν, περὶ κάπως βεβιασμένης θεωρίας, τῆς ὁποίας δὲν διαφαίνεται ἡ μεθοδικὴ βάσις. Περιοριζόμεθα (καθ' ὅσον εἰς τὰ ἐξῆς ἀναλαμβάνεται ἀνάλυσις τῆς φαιστιακῆς κεραμεικῆς) νὰ σημειώσωμεν μόνον, ὅτι ἡ ἐξίσωσις τῶν δύο στρωμάτων τῶν προανακτορικῶν οἰκιῶν εἶναι ἀπολύτως ἀβάσιμος. Γὰ στρώματα ταῦτα ἀπέδωκαν διαφορετικὰ κεραμεικὰ εὐρήματα ἕκαστον, μίᾳ χρονολόγησις δὲ τούτων κατὰ τὸ σύστημα EVANS θ' ἀνταπεκρίνετο πολὺ περισσότερον πρὸς τὰ ἀνασκαφικὰ δεδομένα. Ἐξ ἄλλου τὰ «ὑπονεολιθικὰ» κεραμεικὰ εὐρήματα, — ὁ LEVI δημοσιεύει ἀριθμὸν τοιούτων καὶ ἐξ ἄλλων σημείων, ὅπου ἔκαμε βαθείας σκαφάς, διὰ νὰ στηρίξῃ τὰς ἀπόψεις του¹ —, δεικνύουν ὅψιν παντελῶς διάφορον. Θὰ εἴχομεν ἐπομένως, ἤδη διὰ μόνης τῆς σκαφῆς ὑπὸ τὴν δυτικὴν αὐλήν, ἐν Φαιστῷ τρεῖς μεγάλας περιόδους βεβαιωμένας, αἱ ὁποῖαι προηγούνται τῆς καμαραϊκῆς ἐποχῆς.

Ἐπειδὴ ὅμως τὰ στρώματα ταῦτα δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ περιέχουν καθαρὰ, ὁμοιογενῆ εὐρήματα, ὅπως φέρ' εἰπεῖν τὰ στρώματα τῆς «πρώτης φάσεως» τοῦ ἀνακτόρου, καθίσταται σαφές, ὅτι τὰ ἐκ τούτων προερχόμενα εὐρήματα δύνανται ν' ἀνήκουν εἰς πλείστας χρονικὰς βαθμίδας. Εἶναι τὸ ἀφ' ἑαυτοῦ ἐπιβαλλόμενον συμπέρασμα ἐκ τῆς τοιαύτης εἰκόνης τῶν εὐρημάτων. Ἐπὶ τῆς ἀναφορᾶς εἰς τὰς λοιπὰς πρώιμους ομάδας, τὴν ὁποίαν ἐπιχειρεῖ ὁ LEVI πρὸς στήριξιν τῆς θεωρίας του, δὲν θὰ εἰσέλθωμεν: Εἰς τὸ Α' βιβλίον τοῦ ἔργου μας περὶ τῆς μινωικῆς κεραμεικῆς, ἀπεσαφηνίσθη, ὅσον ἦτο δυνατόν, ἡ χρονολόγησις τῶν ομάδων αὐτῶν.

Η ΣΧΕΤΙΚΗ ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΑ ΤΗΣ ΦΑΙΣΤΙΑΚΗΣ ΚΕΡΑΜΕΙΚΗΣ

Εἰς τὰ ἐξῆς θὰ γίνῃ προσπάθεια νὰ ἐνταχθοῦν εἰς ἓν χρονολογικὸν σχῆμα ἡ νεολιθική, πρωτομινωική καὶ μεσομινωική κεραμεικὴ τῆς Φαιστοῦ. Πρὸς τοῦτο θὰ μᾶς βοηθήσουν κατὰ κύριον λόγον αἱ συνθηκαὶ εὐρέσεως εἰς αὐτὴν τὴν Φαιστὸν καὶ ἐκ δευτέρου τῶν ἄλλων τόπων. Ἐπίσης θὰ προσπαθήσωμεν νὰ διασαφήσωμεν τὰ ἀρχικὰ ἐρωτήματά μας, ὅσα ἔμειναν μέχρι τοῦ σημείου τούτου ἀναπάντητα, διὰ μιᾶς ρυθμολογικῆς ἐρεῦνης. Εἰς καθαρῶς τεχνολογικὴν ἔρευναν δὲν θὰ εἰσέλθωμεν ἐνταῦθα, καθόσον αὕτη ἔχει ἤδη γίνῃ εἰς ἄλλον τόπον (Kamares - Stil, XIII - XVI).

Νεολιθικὴ κεραμεικὴ.

Ἡ φαιστιακὴ νεολιθικὴ κεραμεικὴ μᾶς ἔχει ἀπασχολήσει ἀλλαχοῦ (Kamares-Stil, II). Περιοριζόμεθα ἐνταῦθα ν' ἀναφέρωμεν, ὅτι ἔχομεν ἐν Φαιστῷ ἓνα σημαντικὸν νεολιθικὸν ὄριζοντα, ὁ ὁποῖος ἐμφανίζεται βασικῶς διάφορος τῆς κεραμεικῆς τῆς βαθμίδος Πύργου (ρυθμὸς Πύργου καὶ Ἁγίου Ὀνουφρίου). Οὕτω καὶ ρυθμολογικῶς ἐμφανίζεται ἡ χρονικὴ διαφορὰ τῶν δύο τούτων μεγάλων ἐποχῶν ἀσφαλῶς βεβαιωμένη. Ἐὰν ἡ φαιστιακὴ Νεολιθικὴ εἶναι «ὑπονεολιθικὴ» ἢ ὄχι, στερεῖται σημασίας διὰ τὴν κερα-

¹ Annuario 1957-58, L'archivio, εἰκ. 367-371.

μεικὴν ἐξέλιξιν. Ποία εἶναι ἡ ἐξελικτικὴ-ἱστορικὴ σχέσις τῶν δύο τούτων μεγάλων ἐποχῶν, δύναται νὰ δειχθῆ ἴσως μόνον διὰ τῆς δημοσιεύσεως τοῦ πλουσίου νέου ὑλικοῦ. Θὰ ἠθέλομεν νὰ δεχθῶμεν προσωρινῶς, ὅτι ἡ ἐξέλιξις ἐκινήθη μὲ ἀπόλυτον ὁμαλότητα. Εἰς τὴν ὑπόθεσιν αὐτὴν μᾶς ὁδηγεῖ κατὰ κύριον λόγον ἡ ἀναλογία τῆς μεταγενεστέρως ἐξελίξεως, τὸ γεγονός δὲ δηλονότι τῆς γενετικῆς πρὸς ἀλλήλας σχέσεως βασικῶς διαφορῶν τεχνοτροπιῶν, ὅπως π.χ. τῶν ρυθμῶν Κουμάσας καὶ Βασιλικῆς πρὸς τὸν λευκὸν ρυθμὸν ἢ τοῦ τελευταίου πρὸς τὸν πρόωμον πολύχρωμον ρυθμὸν.

Βαθμὶς Πύργου.

Ἡ διὰ σκοτεινοῦ ἐπὶ ἀνοικτοῦ κοσμουμένη κεραμεικὴ τοῦ ρυθμοῦ Ἁγίου Ὀνουφρίου εὐρέθη κατὰ τὰς ἀνασκαφικὰς ἐκθέσεις εἰς ἀπάσας τὰς βαθεῖας τομάς. Ἐὰν ἐν τούτοις κρίνωμεν ἀπὸ τὸ ἐλάχιστον δημοσιευθὲν ὑλικόν, φαίνεται ὅτι τὸ μεγαλύτερον μέρος τῆς κεραμεικῆς ταύτης πρέπει ν' ἀποδοθῆ εἰς τὴν βαθμίδα Κουμάσας. Ἐλπίζομεν, ὅτι ἡ δημοσίευσίς τοῦ ὑλικοῦ θὰ δείξῃ τὴν βαθμιαίαν ἐξέλιξιν ἀπὸ τοῦ ρυθμοῦ Ἁγίου Ὀνουφρίου πρὸς τὸν ρυθμὸν Κουμάσας, ἂν μὴ τὴν πλήρη ἱστορίαν τοῦ σκοτεινοῦ ἐπὶ ἀνοικτοῦ ἀπὸ τῶν πρώτων αὐτοῦ καταβολῶν μέχρι τοῦ καμαραϊκοῦ ρυθμοῦ: Ἡ ἐλπίς αὕτη βασίζεται ἐπὶ τῶν ὀλίγων δημοσιευθέντων ὀστράκων, μεταξὺ τῶν ὁποίων μερικὰ φαίνεται ν' ἀνοίγουν νέας ἀπόψεις. Ὅτι ἡ ἐξέλιξις τῆς κεραμεικῆς μὲ σκοτεινὴν ζωγράφισιν ὑπῆρξε συνεχῆς, δύναται νὰ θεωρηθῆ βέβαιον, μᾶς διαφεύγει μόνον μέχρι σήμερον τὸ ὑλικόν, καθόσον αἱ δημοσιεύσεις τῶν μινωικῶν κέντρων εἶναι ἐξαιρετικῶς ἔλλιπεις.

Ἡ κατηγορία μὲ τὸ τυπικὸν δικτυωτὸν τοῦ ρυθμοῦ Κουμάσας κυριαρχεῖ μεταξὺ τῶν ὀστράκων μὲ σκοτεινὴν ζωγράφισιν τῆς Φαιστοῦ. Ὡρισμένα δύναται πάντως ν' ἀποδοθῶν μὲ βεβαιότητα εἰς τὸν ρυθμὸν Ἁγίου Ὀνουφρίου.

Τεμάχιον ἀμορίσκου (H u m p e n).

Προέρχεται ἀπὸ τὴν βαθεῖαν σκαφὴν εἰς τὴν κεντρικὴν αὐλὴν. Σώζεται τμήμα τοῦ ἄνω σώματος μὲ μίαν κυλινδρικήν (ἐλαφρῶς ταινωτὴν) λαβὴν καὶ τῶν χειλέων ¹. Ἡ κόσμησις τοῦ σώματος ἀποτελεῖται ἀπὸ πυκνὰς καθέτους γραμμὰς (στεναὶ ταινίαι), αἱ ὁποῖαι κρατοῦνται ἄνω ὑπὸ μιᾶς ὀριζοντίου. Μέχρι τῆς βάσεως τοῦ λαιμοῦ, ὁ ὁποῖος εἶναι ἀρκετὰ ὑψηλὸς μὲ ἐλαφρῶς πρὸς τὰ ἔξω κλίνοντα τοιχώματα, ἐμφανίζεται ἐξηρημένη πλατεῖα ταινία. Ὁ λαιμὸς φέρει ζωφόρον μὲ σειρὰν χιαστῶν θεμάτων, ὧν τὰ σκέλη ἀποτελοῦνται ἀπὸ τρεῖς παραλλήλους, σχηματιζόντων εἶδος ὀρθογωνίου πλοχμοῦ. Κάτω πλαισιοῦται ἡ ζωφόρος διὰ μιᾶς ὀριζοντίου. Ἡ κόσμησις αὕτη εἶναι λίαν τυπικὴ διὰ τὸν ρυθμὸν Ἁγίου Ὀνουφρίου ὅμοια συστήματα (ἐν τούτοις ὄχι καὶ ὁ αὐτὸς τύπος) εὐρίσκονται πλουσίως εἰς Κυπαρίσσι καὶ Λεβήνα ².

¹ Annuario 1957-58, L'archivio, σ. 179, εἰκ. 366.α (σ. 185).

² Πυκνὴ καθέτος γράμμωσις: Κυπαρίσσι, πίν. 13-14, BCH 84, 1960, εἰκ. 3 ἐν σ. 842, Arch. Rep. 1959-60, εἰκ. 19.—πολλὰ παραδείγματα. Διὰ τὰς δύο ὀριζοντίας τοῦ λαιμοῦ πρβλ. Κυπαρίσσι, πίν. 14.2 ἀρ. 2, BCH αὐτ.

εἰκ. 3 κάτω ἀρ., καὶ εἰκ. 4 ἄνω ἀρ., Arch. Rep. αὐτ. κάτω ἀρ. Διὰ τὴν ζωφόρον ζικ-ζάκ πρβλ. διάφορα παραδείγματα εἰς τοὺς σημειωθέντας τόπους, ἰδίᾳ τὸν μονόγραμμον πλοχμὸν ἐν BCH ἔ.ἀ. εἰκ. 4 ἄνω μέσον.

Ἐν δεύτερον τεμάχιον ¹ ἀπὸ τὴν αὐτὴν σκαφήν δεικνύει πάλιν πυκνάς καθέτους γραμμάς, αἱ ὁποῖαι ὁμως συνεχίζονται καὶ ἐπὶ τοῦ λαιμοῦ. Μία ὀριζόντιος δεικνύει ἀπλῶς τὴν βάσιν τοῦ λαιμοῦ ².

Π ρ ό χ ο υ ς.

Τὸ σπουδαιότερον τεμάχιον ρυθμοῦ Ἁγίου Ὀνουφρίου εἰς Φαιστὸν εἶναι ἕνεκα τῆς καλυτέρας διατηρήσεως μία πρόχους ³ ἐκ τοῦ κατωτέρου στρώματος τῶν προανακτορικῶν οἰκιῶν (βλ. ἄνωτ. σ. 58). Διατηρεῖ τὸ ἄνω σῶμα μὲ τὸν λαιμὸν καὶ τὴν λαβὴν, ἐλλείπουν τὸ κάτω σῶμα καὶ τὸ ράμφος. Τὰ διατηρούμενα μέρη ἀρκοῦν πάντως διὰ νὰ δώσουν μίαν παράστασιν τοῦ ἀρχικοῦ σχήματος. Τὸ σχῆμα δὲν ἀνταποκρίνεται πρὸς τὰ κλασσικὰ παραδείγματα ἐκ Πύργου, Κυπαρισίου, Λεβήνος κλπ. ⁴ Παρουσιάζει ὠρισμένα χαρακτηριστικά, τὰ ὁποῖα σημαίνουν ἄνευ ἑτέρου νεωτέραν ἐποχὴν, καὶ δὴ :

α) Τὸ σῶμα δὲν εἶναι πλέον σφαιρικὸν ἀλλ' ἀρχίζει σχεδὸν ἀνεπαισθήτως νὰ ἐμφανίζεται πεπεσμένον. Ἴσως νὰ εἶχε τὸ ἀγγεῖον μίαν ἀρχομένην ἐπίπεδον βάσιν.

β) Ὁ λαιμὸς εἶναι ὑψηλὸς καὶ κυλινδρικός, ἐνῶ παλαιότερον ἀνεπτύσσετο περισσότερον δίκην ἀνθους (μὲ ἔξω κλίνοντα τοιχώματα).

γ) Ἡ λαβὴ δὲν πατεῖ ἐπὶ τοῦ χείλους ἀλλ' ὀλίγον χαμηλότερον.

δ) Τὸ ράμφος δὲν ἦτο πιθανῶς ἐστραμμένον λοξῶς εἰς εὐθύ, ἀλλὰ πρὸς τὰ ἄνω μὲ ἐλαφρὰν τόξωσιν τῆς κορυφῆς ⁵.

Ἡ κόσμησις ἀποτελεῖται ἀπὸ ὄρθια γωνιώδη συστήματα (τρία, ὡς φαίνεται), τὰ ὁποῖα συνίστανται ἀπὸ ομάδας ἕξ παραλλήλων γωνιῶν μὲ φροντισμένην ἐκτέλεσιν καὶ μίαν ἐσωτερικὴν πλατεῖαν ταινίαν, ἐπίσης παράλληλον. Τὸ σύστημα τοῦτο ἐνθυμίζει ἰσχυρῶς τὴν κόσμησιν τῆς γνωστῆς μαστορικῆς πρόχου τοῦ Ἁγίου Ὀνουφρίου ⁶· ἐδῶ ὁμως ἔγινεν ἡ κόσμησις πολὺ ἀπλουστερα καὶ συγχρόνως αὐστηροτέρα. Εἰς τὴν κορυφήν τῶν γωνιῶν δὲν σχηματίζεται δικτύωσις καὶ δὲν ὑπάρχουν δευτερεύουσαι ομάδες γραμμῶν μεταξὺ τῶν τριγωνικῶν θεμάτων: Τὸ νέον σύστημα ἔχασε πολὺ εἰς ὀργανικὰς ἀξίας, χωρὶς, παρὰ τὴν αὐστηρότητα τῆς ἐκτελέσεως τῶν γραμμῶν, νὰ κερδίση εἰς τεκτονικὴν ἔκφρασιν. Ἐχομεν ἐνταῦθα μίαν προσωρινὴν λύσιν, ἡ ὁποία δεικνύει τὸν μέγαν κλασσικὸν ρυθμὸν τῆς βαθμίδος Πύργου εἰς μίαν ὑστέραν μεταβατικὴν φάσιν.

Ἐν τεμάχιον ράμφους μὲ πλαστικὸν ὀφθαλμὸν ἀπὸ τὸ αὐτὸ στρῶμα ⁷, δεικνύει ἀρχὴν τῆς λαβῆς κατὰ τὸν παλαιὸν τρόπον ὡς συνέχειαν τοῦ χείλους. Τὸ τεμάχιον

¹ Annuario 1957-58, L'archivio, εἰκ. 366.b (σ. 185)

² Πρὸβλ. τὸ ὅμοιον σύστημα ἐπὶ μιᾶς πρόχου τοῦ Λεβήνος, BCH ἔ.ἀ. εἰκ. 3.

³ Annuario αὐτ. εἰκ. 359 (σ. 178).

⁴ Πρὸβλ. π.χ. Κυπαρίσι, πίν. 13 (καὶ MARINATOS - HIRMER, εἰκ. 5 ἄνω) καὶ BCH ἔ.ἀ. εἰκ. 3.

⁵ Τὸ ἀγγεῖόν μας ἴσταται κατὰ τὸ σχῆμα μεταξὺ τῆς πρόχου μὲ καθέτον γραμμῶσιν ἀπὸ τὸν Λεβήνα-Γεροκάμπου, BCH ἔ.ἀ. εἰκ. 3 κάτω ἀριστερά, καὶ τῆς πρόχου τοῦ ἰδιομόρφου διπλοῦ ἀγγείου ἀπὸ τὸν Λεβήνα-Παπούρα I, AA 1959 (ΑΛΕΧΙΟΥ), εἰκ. 3 μέσον. Ἡ τελευταία ἔχει κατὰ βάσιν τὸ ἴδιον σχῆμα, ὡς καὶ αἱ δύο πρόχοι μὲ πλαστικὸς ὀφθαλμοὺς τοῦ αὐτοῦ τάφου (αἱ ὁποῖαι εἶναι ἀμελέστερα κομμάτια) ἐν BCH 83, 1959,

σ. 743 : εἰκ. 13 ἄνω ἀριστερά. Αἱ πρόχοι αὐταὶ ἐκ Λεβήνος - Παπούρας I ἠμποροῦν, λόγῳ τῆς μεγάλης ὁμοιότητός των μὲ τὰς πρόχους τῆς Κουμάσας, VTM πίν. XXVI.b, νὰ χρονολογηθοῦν ἀσφαλῶς εἰς τὴν βαθμίδα Κουμάσας. Οὕτω θὰ ἐκερδίετο καὶ διὰ τὴν φαιστιακὴν πρόχου μίαν χρονολόγησις, τ.ἔ. μία προχωρημένη φάσις τοῦ ρυθμοῦ Ἁγίου Ὀνουφρίου, ἡ ὁποία δὲν θὰ ἴστατο μακρὰν τοῦ ρυθμοῦ Κουμάσας.

⁶ Νεωτέρα εἰκόν: MATZ, Kreta u. frühes Griechenland, σ. 52.

⁷ Annuario 1957-58, L'archivio, εἰκ. 360, ἀριστερά (σ. 179) καὶ ἔγχρ. πίν. XVIII.e' αὐτ. Gli scavi, εἰκ. 34 ἀριστερά (σ. 218).

εἶναι σημαντικόν, εἰς τὸ ὅτι δεικνύει α) ὅτι ὑπάρχει καὶ ἄλλη ἀντίληψις τοῦ σχήματος τῆς πρόχου ἐν Φαιστῶ καὶ β) ὅτι ὁ τύπος αὐτὸς ἀντιπροσωπεύει μίαν παλαιότεραν φάσιν τοῦ φαιστιακοῦ ρυθμοῦ Ἁγίου Ὀνουφρίου. Τὸ τεμάχιον δμοιάζει πολὺ εἰς σχῆμα καὶ κόσμησιν μὲ τὴν πρόχου τῶν Γουρνιῶν ¹ (πρβλ. καὶ τὸ τεμάχιον σημ. 5 ἀρ. 1).

Ρυθμὸς Πύργου.

Ὅστρακα μὲ ἔντριπτον κόσμησιν τοῦ ρυθμοῦ τοῦ Πύργου εὐρέθησαν ἐπίσης εἰς ὅλας τὰς βαθεῖας σκαφάς. Ἐχουν δημοσιευθῆ μόνον ὀλίγα ².

Βαθμὶς Κουμάσας.

Πλεῖστα ὄστρακα μὲ σκοτεινὴν κόσμησιν δεικνύουν τὴν χαρακτηριστικὴν δικτύωσιν τοῦ ρυθμοῦ Κουμάσας. Σχετικῶς καλῶς ἔχει διατηρηθῆ μία «προτοτεϊοδόχη» ³, ἐνθυμίζουσα τὰ ἀγγεῖα ἀρ. 4147, 4108 καὶ 4118 τῆς Κουμάσας (VTM, πίν. XXVI b). Τὸ σχῆμα εἶναι τὸ αὐτό, ἢ ὁμοία κόσμησις ὁμῶς παρουσιάζει μερικὰς θέσεις (ἐν εἴδει ταινιῶν), ὅπου μερικὰ παράλληλοι ἐλλείπουν, ὡς ἐὰν παλαιότερα συστήματα, ὅπως τῆς πρόχου τοῦ Ἁγίου Ὀνουφρίου μὲ τὴν φειδωλὴν δικτύωσιν εἰς τὴν κορυφὴν τῶν τριγωνικῶν θεμάτων, εἶχον ἐμφανίσαι μίαν τελευταίαν ἀντίστασιν, προτοῦ δικτυωθῆ ἔντελῶς τὸ ἐμβαδὸν τῶν τριγώνων κατὰ τὸν τρόπον τῶν ἀγγείων τῆς Κουμάσας.

Τοιαῦτα παντελῶς δικτυωμένα τρίγωνα ἐμφανίζονται ἐπὶ ἄλλων φαιστιακῶν ὀστράκων ⁴, ὥστε δυνάμεθα νὰ δεχθῶμεν μὲ βεβαιότητα, ὅτι ἡ βαθμὶς Κουμάσας ἔχει νὰ παρουσιάσῃ ἐν Φαιστῶ κεραμικὰ προϊόντα, ἀνταποκρινόμενα πλήρως πρὸς τὰ τῆς Κουμάσας.

Ἀπὸ τὰ ὑπόλοιπα τεμάχια τοῦ ρυθμοῦ τούτου ἀναφέρομεν μόνον ἓν ⁵, τὸ ὁποῖον συνάπτεται πρὸς τὰς πρόχους τῆς βαθμίδος Κουμάσας, μὲ σειρὰς τριγώνων ἐν

¹ Gournia, ἔγρ. πίν. Α 3, Mosso, MA 19 ἔγρ. πίν. II 4.

² Annuario 1957-58, L'archivio, εἰκ. 364, σ. 183, Annuario 1961-62, εἰκ. 133.

³ Annuario 1961-62, εἰκ. 83.

⁴ Αὐτ. εἰκ. 82, 126, Annuario 1957-58, L'archivio, εἰκ. 361 (σ. 180) καὶ ἔγρ. πίν. XVIII. Καὶ ἄλλα ὄστρακα ἔχουν τὴν χαρακτηριστικὴν πυκνὴν δικτύωσιν τῶν ἀγγείων τῆς Κουμάσας, ὡς π.χ. Annuario 1961-62, εἰκ. 82 ἄνω μέσον κλπ.

⁵ Annuario 1961-62, εἰκ. 82 κάτω ἀριστερά. Πρέπει νὰ ἐπιστηθῆ ἡ προσοχὴ εἰς μερικὰ ἀκόμη τεμάχια μὲ σκοτεινὴν κόσμησιν, τὰ ὁποῖα ὑποδεικνύουν περαιτέρω, ὅτι ἡ Φαιστός ὑπῆρξε κύριον κέντρον τῶν βαθμίδων Πύργου τῆς Κουμάσας:

1) Εἰς τὴν αὐτὴν εἰκόνα, ὑπεράνω τοῦ ἔξετασθέντος τεμαχίου, φαίνονται τὰ πτωχὰ λείψανα μιᾶς πρόχου κατὰ πᾶσαν πιθανότητα) ἢ ὁποῖα ἐπαναλαμβάνει τὴν κόσμησιν τῆς πρόχου τῶν Γουρνιῶν (Gournia, πίν. Α 3), — τὸ τεμάχιον εἶναι ἀνεστραμμένον εἰς τὴν εἰκόνα! —.

Ἐδῶ εἶναι ὁμῶς ἡ φορὰ τῶν γραμμῶν ἐπιμελεστέρα, αἱ δικτυωταὶ ἐπιφάνειαι ἔχουν περισσοτέραν οὐσίαν, ἐμφανιζόμεναι τώρα ὡς κανονικὰ ἀντιθετικὰ τρίγωνα. Τὸ σκοτεινῶς ἐξωγραφημένον τριγωνικὸν θέμα ὑποκάτω εἶναι ἐδῶ πολὺ μεγαλύτερον, αἱ δὲ ἀγραφοὶ ἐπιφάνειαι μεταξὺ τῶν τριγώνων ἐμφανίζονται ὡς κανονικαὶ ἐξηρημέναι ταινίαι. Ἐχομεν ἐδῶ ἐν ἔργον ἔντελῶς ἐξαιρετικῆς ποιότητος, τὸ ὁποῖον χρονικῶς (δηλ. τεχνολογικῶς) ἴσεται ἐπὶ τοῦ κατωφλίου τῆς βαθμίδος Κουμάσας.

2) Ἡ αὐτὴ εἰκὼν, τρίτη σειρὰ, δεικνύει ἐν ὄστρακον μὲ ἀντιθετικὰ δικτυωμένα τρίγωνα. Ἴσως ἔχομεν ἐδῶ (βλ. τὴν κάτω δεξιὰν ἀπόληξιν τοῦ ὀστράκου) ἐν ἀνεξάρτητον κόσμημα πεταλούδας. Ἡ ἐξέλιξις ἀπὸ τὸ προηγούμενον σύστημα εἶναι φανερά.

3) Μεγάλου ἐνδιαφέροντος εἶναι καὶ τὸ ὄστρακον τῆς αὐτῆς εἰκόνας, κάτω μέσον, μὲ σειρὰν V—θεμάτων μεταξὺ ὁμάδων γραμμῶν. Πῶς ἀκριβῶς ἦτο τὸ σύστημα εἶναι δύσκολον νὰ γνωρίζωμεν. Πρέπει νὰ ὑπενθυμίσωμεν τὸ γεγονός, ὅτι τὸ V—θέμα εἶναι κοινὸν ἤδη εἰς

συνδυασμῶ πρὸς πλατείας ταινίας, αἱ ὁποῖαι ἐμφανίζονται εἰς διαφόρους τόπους (Βασιλικήν, Κνωσόν)¹.

Τὰ ἀναφεροθέντα παραδείγματα εἶναι, νομίζομεν, ἄρκετὰ πρὸς ἀπόδειξιν τῆς ὑπάρξεως τῆς βαθμίδος Κουμάσας ἐν Φαισιῶ. Τὸ ὅτι δὲν ἔχομεν ἐδῶ καθαρὰ σύνολα, δὲν σημαίνει κατὰ κανένα τρόπον, ὅτι πρέπει ν' ἀποκλεισθῇ ἡ βαθμὶς αὕτη. Τοῦτο θὰ ἦτο ἀπλῶς μεθοδικὸν σφάλμα. Τὰ αὐτὰ ἰσχύουν καὶ διὰ τὴν βαθμίδα Πύργου. Ἡ ὑπαρξίς τῆς ἐν Φαισιῶ εἶναι ἀποδεδειγμένη. Ὅτι αὕτη ἔχει ἰδίαν χρονικὴν ὄντοτητα ἀποδεικνύεται ἀπὸ τοὺς ἄλλους τόπους ἀναντιρρήτως. Ἡ ἔξωσίς τῆς ἀπὸ προσώπου τῆς ἱστορίας εἶναι μεθοδικῶς ἀδύνατος.

Βαθμὶς Βασιλικῆς.

Καὶ ἡ κεραμεικὴ τῆς βαθμίδος Βασιλικῆς μὲ τὴν τυπικὴν κατηγορίαν τῶν κηλιωτῶν ἀγγείων ἀντιπροσωπεύεται ἄρκούντως ἐν Φαισιῶ. Μέχρι τοῦδε ἔχει δημοσιευθῇ ἐν μοναδικῶν ὄστρακων διὰ μίαν ὀριστικὴν ἐκτίμησιν πρέπει ἐπομένως ν' ἀναμείνωμεν τὴν δημοσίευσιν τοῦ ὑλικοῦ².

Βαθμὶς τῆς λευκῆς κεραμεικῆς.

Ἡ κεραμεικὴ μὲ λευκὴν κόσμησιν εἶναι σπανία εἰς τὴν Μεσαρὰν, ὑπάρχουν ἐν τούτοις ἄρκετὰ ἐνδείξεις, ὅτι ἔχει αὕτη χαρακτῆρα ἀνάλογον τῆς ἐν Ἀνατολικῇ Κρήτῃ ἀφθόνης εὐρεθείσης. Ἰδιαιτέρας προσοχῆς ἀξίζουσιν τὰ ἑξῆς σημεῖα:

α) Ἡ λευκὴ κεραμεικὴ ρυθμοῦ Ἀγίου Ὀνουφρίου τοῦ Λεβήνου (ὄχι μακρὰν τῆς Φαιστοῦ) πρέπει ὡς τεχνικὴ νὰ ἐπέζησεν εἰς τὴν κεραμεικὴν τῆς Μεσαρᾶς.

β) Ὁ καμαραϊκὸς ρυθμὸς, ὁ ὁποῖος ἠνθίσει κυρίως ἐν Φαισιῶ, κατάγεται ἀπὸ τὴν κεραμεικὴν τοῦ λευκοῦ ρυθμοῦ³. Ἐφ' ὅσον ἡ κεραμεικὴ ἐξέλιξιν τῆς ΠΜ ἐποχῆς εἶναι εἰς τὴν Μεσαρὰν ὁμοία μὲ τῆς Ἀνατολικῆς καὶ Βορείου Κρήτης, πρέπει καὶ ἡ τελευταία ΠΜ βαθμὶς, ἡ τῆς λευκῆς ζωγραφίσεως, νὰ παρουσιάσῃ ἀνάλογον ἐξέλιξιν. Ἡ ὑπόθεσις αὕτη θὰ ἦτο ἴσως ἀντίθετος μὲ τὴν εἰς ἄλλον τόπον ἐκφρασθεῖσαν γνώμην μας (Kamares-Stil, VI), ὅτι ἡ λευκὴ κεραμεικὴ σημαίνει μίαν κίνησιν ἱστορικὴν ἐξ Ἀνα-

τὴν νεολιθικὴν κοσμηματικὴν καὶ ἐπιζῆ βραδύτερον, ἐμφανιζόμενον συχνὰ εἰς τὴν λευκὴν κεραμεικὴν καὶ τὴν πρῶτον πολυχρωμίαν.

4) Ἐν ἄλλο τεμάχιον, *Annuario* 1957-58, ἔγχο. πίν. XVIII κάτω μέσον, παρουσιάζει μίαν πολὺ πλατεῖαν (ἀρχαῖαν) δικτύωσιν, ὁμοία τῆς ὁποίας δὲν ἀπαντᾶται ἄλλαχού, παρὰ μόνον ἐπὶ ἐνὸς ἐπίσης φαιστιακοῦ ὄστράκου, *Festos* I, πίν. XII 2.

5) Ἰδιαιτέρας μνείας ἀξίον εἶναι καὶ ἐν τεμάχιον, *Annuario* ἔ.ἀ. κάτω μέσον, μὲ πλατείας παραλλήλους, τόσοσιν πυκνάς, ὥστε νὰ ἐμφανίζονται ὡς καθ' αὐτὸ κόσμησις μᾶλλον αἱ ἐξηρημέναι ἀνοικταὶ παράλληλοι τοῦ ἐδάφους. Εἰς τὸ τεμάχιον τοῦτο διακρίνομεν τὴν αὐτὴν ὑψηλὴν ποιότητα, ἣν εἶδομεν εἰς τὸ ὑπ' ἀριθ. 1.

Πρέπει τέλος νὰ μνημονευθῶν τὰ τεμάχια μεγάλων

ἀγγείων, κοσμουμένων διὰ σκοτεινοῦ: Καὶ ἀπὸ τὰ δύο στρώματα τῶν προανακτορικῶν οἰκιῶν τῆς κάτω δυτικῆς ἀθλῆς ἔχουν δημοσιευθῇ τοιαῦτα, *Annuario* 1957-58, *L'archivio*, εἰκ. 357-58 (σ. 176-77). Τοιαῦτα εὐρήματα δύνανται νὰ χρονολογηθῶν μόνον μὲ τὴν βοήθειαν τῆς καλύτερας κεραμεικῆς. Φαίνεται ὅτι χρονικῶς διαμοιράζονται εἰς ὅλας τὰς πρῶτους βαθμίδας.

1 *Palace I*, εἰκ. 40 ἄνω μέσον, *Gournia*, πίν. XII 20 A-B, *Malia, Necropoles 1*, πίν. II, μέσον.

2 Εἰς ὅλας τὰς βαθεῖας σκαφᾶς τοῦ ΛΗVI ἀναφέρονται κηλιωτὰ ὄστρακα. Τὸ δημοσιευθὲν ὄστρακον: *Festos* I, πίν. XI ἄνω (ἐκεῖ χαρακτηρίζεται νεολιθικὸν ἢ ὑπονεολιθικόν, μίαν τόσοσιν καθαρὰ φλόγωσις ὑποδεικνύει ἐν τούτοις τὴν βαθμίδα Βασιλικῆς).

3 Ἀναλυτικῶς ἐν *Kamares-Stil*, VI.

τολῶν. Ἡ ἀντίθεσις αὕτη δύναται ν' ἀπαλυνθῆ, ἐὰν δεχθῶμεν, ὅτι κατὰ τὰς πρωίμους καὶ μέσας ΠΜ φάσεις ἀπαντῶνται εἰς ὅλας τὰς περιοχὰς οἱ αὐτοὶ ρυθμοί, αἱ ὠθήσεις ἐν τούτοις διὰ τὸν νέον (καθ' αὐτὸ) λευκὸν ρυθμὸν ἔρχονται ἀπὸ τὴν Ἀνατολικὴν Κρήτην, ὅπου ὑπάρχουν καὶ αἱ πρῶται καταβολαὶ τῆς νέας τεχνοτροπίας (πρβλ. κεραμεικὴν Βορείας Τάφρου Γουρνιῶν).

γ) Τὸ ἀνώτερον στρῶμα τῶν προανακτορικῶν οἰκιῶν (βλ. ἀνωτ. σ. 57) ἀπέδωκεν ἀριθμὸν ὄστράκων μὲ λευκὴν κόσμησιν, τὰ ὅποια χρονολογοῦνται ἀσφαλῶς εἰς τὴν βαθμίδα τῆς λευκῆς κεραμεικῆς. Τὸ στρῶμα τοῦτο παρουσιάζει, ὡς εἶδομεν, ἀνάμειξιν ὑστέρων ΠΜ καὶ πρωίμων ΜΜ ρυθμῶν. Ἡ στρωματογραφικὴ βοήθεια δὲν στερεῖται ἐπομένως σημασίας.

δ) Ἡ ὁμάς τῶν Πατερικῶν ἀποτελεῖ τὸ κατώτερον ὄριον διὰ τὴν λευκὴν κεραμεικὴν τῆς Μεσαρᾶς. Τὰ τελευταῖα ἀπόηχα τῆς παραδόσεως τῆς Ἀνατολικῆς Κρήτης ἀκούονται εἰς αὐτὴν τὴν ὁμάδα εὐκρινῶς.

Ἀναφέρομεν κατ' ἀρχὴν τὰ σπουδαιότερα φαιστικὰ παραδείγματα:

1) Ἐν τούτων δεικνύει διπλὴν σειρὰν ρόμβων ἐπὶ ἐρυθροῦ ἐδάφους. Οἱ ρόμβοι εἶναι ἐπιμήκεις, ἔχουν δικτύωσιν καὶ πλαισιοῦνται ἀπὸ παραλλήλους. Τὸ ὅλον σύστημα ἦτο ἐξωγραφημένον εἰς τὸ ἄνω σῶμα ἐνὸς εὐρέος ἀγγείου. Πρόκειται ἀσφαλῶς περὶ πρωίμου δείγματος χρονολογουμένου μετὰ βεβαιότητος εἰς τὴν βαθμίδα τῆς λευκῆς κεραμεικῆς. Ἡ ρυθμολογικὴ συγγένεια μὲ ἀρκετὰ ὄστρακα τῆς Βορείας Τάφρου κλπ. εἶναι φανερά. Ζωφόροι ρόμβων ὁμοίου τύπου εἶναι γνωστοὶ ἐπίσης ἀπὸ τὰ Μάλια καὶ τὸ Παλαικάστρο· παρὰ τὴν σκοτεινὴν ἐπὶ ἀνοιχτοῦ ἐκτέλεσιν πρέπει ταῦτα νὰ χρονολογηθοῦν εἰς τὴν βαθμίδα τῆς λευκῆς κεραμεικῆς. Ἐν συγγενὲς σύστημα μὲ ἀτρακτοειδῆ θέματα ἀντὶ ρόμβων παρέχει ἡ γεφυροστόμος πρόχους ἀρ. Α.436 τοῦ Βρετανικοῦ Μουσείου (BMC-FORSDYKE). Εἰς τὴν βαθμίδα τῆς πρωίμου πολυχρωμίας ἔχομεν ἐν ὠραῖον σύστημα μὲ ζωφόρον ρόμβων ἐπὶ κνωσιακοῦ ὄστράκου, τὸ ὅποιον δεικνύει τὸ τέραμα τῆς ἐξελίξεως¹.

2) Ἐν ὄστρακον δεικνύει τρίγωνα πεπληρωμένα μὲ παραλλήλους, τὰ ὅποια κρέμανται ἀπὸ ὀριζόντιον λοξῶς κάτω δεξιὰ². Ὑπεράνω τῆς ὀριζοντίου ὑπάρχουν σειραὶ βραχέων γραμμιδίων (σχεδὸν στιγμῶν). Τὸ ἀτελῶς διατηρηθὲν τοῦτο σύστημα ἦτο ἐξωγραφημένον εἰς τὸ κάτω σῶμα τοῦ ἀγγείου ἐπὶ τῆς βάσεως ὑπῆρχε πλατεῖα ταινία. Τρίγωνα μὲ πλήρωσιν παραλλήλων εἶναι γνωστὰ εἰς ὅλας τὰς ὁμάδας λευκῆς κεραμεικῆς, ἐν τούτοις οὐδὲν τοῦ παρόντος τύπου. Ἴσως ἡ κόσμησις αὕτη νὰ ἔχη ἐξελικτικὴν συγγένειαν μὲ τὸ θέμα κλάδου ἐπὶ κυπέλλου ἐκ Παλαικάστρου (BSA, Suppl. I, πίν. IVb).

3) Ἐν ὄστρακον³ κοσμεῖται μὲ θέμα τροχοῦ, τὸ ὅποιον ἐμφανίζει ὠριμωτέραν ἐκτέλεσιν ἀπὸ τὸ ὅμοιον τῆς Βορείας Τάφρου (Kamares-Stil, Kreisornamente Nr. 2) Τὸ κόσμημα ἦτο συνδεόμενον, ὅπως δεικνύουν δύο ὄρατὰ ἀκόμη σκέλη.

¹ Festos I, πίν. XII.10 (ἐπίσης Museo Pigorini, V.4, κείμ. αὐτ. σ. 17 ἀριθ. 65, μὲ ὀρθὴν χρονολόγησιν) Μάλια, 4^e Rapport, πίν. IV.c. BSA Suppl. I, πίν. III.t., μᾶλλον ρόμβοι καὶ ὄχι κοσμήματα πεταλούδας Μάλια, Maisons II, πίν. LIII.g. BMC (FORS-

DYKE), πίν. VI.b ἀριθ. Α. 436. PENDINGBURY, BSA 30, 1932, ἔγχρ. πίν. XIV.16.

² Festos I, πίν. XII.9.

³ Annuario 1957-58, L'archivio, εἰκ. 351 (σ. 171) ἄνω μέσον.

Νέα θέματα, μὴ ἀπαντώμενα εἰς ἄλλας δμάδας, παρέχουν δύο τεμάγια, τὰ ὁποῖα, ὅπως καὶ τὸ ὑπ' ἀρ. 3, προέρχονται ἀπὸ τὸ ἀνώτερον στρώμα τῶν προανακτορικῶν οἰκιῶν :

4) Ἐπὶ τοῦ ἐνὸς βλέπομεν συνδυασμὸν ἰσταμένων γωνιῶν, τῶν ὁποίων ἑκάστη ἀποτελεῖται ἀπὸ δύο παραλλήλους, μὲ κρεμάμενα ζεύγη τόξων καὶ δύο ἐνδιαμέσους ὀριζοντίας¹.

5) Ἐπὶ τοῦ ἑτέρου τεμαχίου βλέπομεν σειρὰς μονῶν τόξων, μίαν ἰσταμένων καὶ μίαν κρεμαμένων, μεταξὺ ζευγῶν παραλλήλων γραμμῶν².

Αἱ σειραὶ τριγῶνων καὶ τόξων μεταξὺ παραλλήλων, αἱ ὁποῖαι ἀποτελοῦν συνήθη συστήματα τῆς λευκῆς κεραμικῆς, εἶναι αἱ συγγενέστεραι πρὸς τὰ φαιστιακά ταῦτα συστήματα κοσμήσεως.

6) Ἀρκετὰ ὄστρακα τοῦ ἰδίου στρώματος δεικνύουν σειρὰς χιαστῶν θεμάτων, τῶν ὁποίων τὰ σκέλη ἀποτελοῦνται ἀπὸ τρεῖς παραλλήλους (ἅπαξ ἀπὸ μονῆς) γραμμῆς, ἐξωγραφημένων μεταξὺ ὀριζοντιῶν δίκην ζωφόρου³.

Εἰς τὴν Βορείαν Τάφρον ὑπάρχει «τὸ κόσμημα τοῦ φακέλλου» εἰς ὅμοιον τύπον ἀλλ' ὡς μετόπη (Kamares - Stil, North Trench - Fragn. Nr. 113, πρβλ. ἀκόμη 97, 105). Ὅμοια χιαστὰ θέματα ἀπαντοῦν καὶ εἰς τὴν MM Ia κεραμικῆν τῆς Κνωσοῦ⁴.

Ἡ λευκὴ κεραμικὴ τῆς Μεσαρᾶς.

Εἰς τὰ ἐξῆς ἀναφέρονται τὰ σπουδαιότερα ἀγγεῖα μὲ λευκὴν ζωγράφειαν τῆς Μεσαρᾶς, τὰ ὁποῖα ἐπιβεβαιώνουν τὴν γνώμην, ὅτι ἡ κεραμικὴ ἐξέλιξις εἶναι εἰς αὐτὴν τὴν βαθμίδα ἀνάλογος τῆς Ἀνατολικῆς Κρήτης, ἀσχέτως τῆς πτωχείας τῶν εὐρημάτων.

1) Ἐν βαθύ πινάκιον ἀπὸ τὸ Πορτι⁵ φέρει ἐπὶ τῶν ἐξωτερικῶν τοιχωμάτων τὴν αὐτὴν κλαδωτὴν ζωφόρον ὡς τὸ τεμ. ἀρ. 35 τῆς Βορείας Τάφρου.

2) Εἰς γεφυρόστομος σκύφος πρωτογόνου σχήματος ἀπὸ τὴν ἰδίαν νεκρόπολιν⁶ φέρει τὰ αὐτὰ χιαστὰ θέματα ὅπως καὶ τὰ φαιστιακά ὄστρακα (ἀνωτ. ἀρ. 6). Ἐδῶ ὅμως καταλαμβάνουν τὰ θέματα ταῦτα ὅλον τὸ ὕψος τοῦ ἀγγείου.

3) Ἀπὸ τὰ Καλαθιανὰ δημοσιεύονται δύο πρόχοι μὲ σχεδὸν σφαιρικὸν σῶμα, μεγάλην ἐπιφάνειαν βάσεως, εὐρὴν στόμιον μὲ αὐλακωτὸν ράμφος καὶ ἰσχυρὰν ταινιωτὴν λαβὴν⁷, αἱ ὁποῖαι κοσμοῦνται μὲ μεγάλας λευκὰς σπείρας κυριαρχούσας (ἀνὰ μία) ὅλης τῆς ὄψεως τοῦ ἀγγείου. Τὸ σχῆμα δὲν ἔχει ἀκριβῆ παράλληλα, δὲν δύναται ὅμως νὰ χρονολογηθῇ ἀργά, δηλ. ὑπὲρ τὸν οὐδὸν πρὸς τὴν βαθμίδα τῆς πρῶμου πολυχρωμίας⁸. Ἐπειδὴ αἱ σπείραι ἐμφανίζονται ἐδῶ ὡς κυρίαρχα καὶ ὄχι πλέον ὡς

1 Annuario 1957 - 58, L'archivio, εἰκ. 352 (σ. 172) ἀριστερά.

2 Αὐτ. δεξιά.

3 Αὐτ. σ. 353 καὶ 354 ἀνω ἀριστερά.

4 RENDLEBURY, BSA 30, 1932, εἰκ. 5. 2.

5 VTM, πίν. XXXIV ἀριθ. 5051.

6 Αὐτ. πίν. XXXV ἀριθ. 5062.

7 Αὐτ. πίν. XLV ἀριθ. 5700-5701.

8 Ὁ τύπος αὐτὸς πρόχου μὲ ἀνοικτὸν, πλατὺ στόμιον κατάγεται ἀπὸ τὴν παράδοσιν ὠρισμένων σχημάτων τοῦ ρυθμοῦ Ἁγίου Ὀνουφρίου, πρβλ. π.χ. τὰ ἀγγεῖα: τοῦ Λεβήγος - Γεροκάμπου, BCH 84, 1960, σ. 842. εἰκ. 3 κάτω, ἐπίσης Κυπαρίσσι, πίν. 13.2. Πρὸς σύγκρισιν ἀκόμη τὰ ἀγγεῖα ἀπὸ τῆς Γοῦρνης ἀρ. 21-22 (ΧΑΤΖΗΔΑΚΙΣ, Ἄρχ. Δελτίον 4, 1918, εἰκ. 13, σ. 53

δευτερεύοντα στοιχεῖα, δύνανται τὰ ἀγγεῖα νὰ χρονολογηθῶν μόνον εἰς τὴν τελευταίαν φάσιν τῆς βαθμίδος τῆς λευκῆς κεραμεικῆς.

4) Ἐν κύπελλον τύπου Βαφειοῦ πάλιν ἀπὸ τὰ Καλαθιανὰ ¹ φέρει πλατείας ὀριζοντίους ταινίας καὶ σειρὰς ἀπὸ τῶν χειλέων κρεμαμένων συγκεντρικῶν τόξων. Ὅμοιας σειρὰς τόξων εἰς συνεχῶς ἀλλάσσοντας τύπους ἔχομεν εἰς τὰς κεραμεικὰς ομάδας τῆς Ἀνατολικῆς Κρήτης (πίνακες ἐν Kamares-Stil).

Πατερικιές ².

Ἡ κεραμεικὴ ὁμάς ἀπὸ τὶς Πατερικιές (πλησίον τῆς Φαιστοῦ) ἔχει ἰδιαιτέραν σπουδαιότητα διὰ τὴν ἱστορίαν τῆς ἐξελίξεως τῆς μινωικῆς κεραμεικῆς, διότι ἀντιπροσωπεύει κατὰ τρόπον ἰδανικὸν τὴν μετάβασιν ἀπὸ τὴν ὄριμον λευκὴν ζωγράφησιν πρὸς τὴν πρῶιμον πολυχρωμίαν: Τὰ θέματα εἴτε κατάγονται ἀπὸ τὴν παράδοσιν τῆς λευκῆς κεραμεικῆς (ἢ εἶναι ἐπαναλήψεις γνωστῶν θεμάτων) εἴτε ὑποδηλοῦν τὴν νέαν ἐποχὴν. Ἄς ἀρκεσθῶμεν εἰς ὀλίγας συγκρίσεις:

Κυκλικὰ κοσμήματα μὲ πλήρωσιν τεσσάρων ζευγῶν τόξων συνάπτονται πρὸς τὰ ἀνάλογα τῆς Ἀνατολικῆς Κρήτης ³.

Μία ζωφόρος ζίκ-ζάκ ⁴ ἐνθυμίζει τὰ συνήθη ἀνάλογα θέματα τῆς Ἀνατολικῆς Κρήτης ⁵.

Μία ζωφόρος φύλλων ⁶ εἶναι ἀκριβῶς ὁμοία μὲ τὰς τῆς Ἀνατολικῆς Κρήτης (π.χ. Βορεία Τάφρος, ἀρ. 41 καὶ σκύφος Μόχλου, Palace I, εἰκ. 76).

Ἐν δίφυλλον στροβιλιζόμενον θέμα ⁷ ἐνθυμίζει τὰ ὅμοια θέματα ἐκ Παλαικάστρου ⁸.

Τὰ ὠραῖα θέματα συστροφῆς (Torsion) ⁹ καὶ ἡ χρῆσις ἐρυθροῦ χρώματος εἰς μερικὰς κοσμήσεις εἶναι μάρτυρες τῆς ἀρχομένης νέας ἐποχῆς.

Ἡ ὁμάς Πατερικιῶν ἔχει ἐπίσης σαφεῖς σχέσεις πρὸς τὰ πρωιμότερα ΜΜ ἀγγεῖα τοῦ σπηλαίου τῶν Καμαρῶν: Οὕτω π.χ. ἡ τεῖοδόχη μὲ τὰς λευκὰς κλαδοσπείρας τῶν Πατερικιῶν ἔχει ἀκριβῆς παράλληλον εἰς τὸ σπήλαιον ¹⁰. Τὰ πρῶιμα ἀγγεῖα τοῦ σπηλαίου ἐξ ἄλλου δεικνύουν καὶ αὐτὰ σαφεῖς σχέσεις πρὸς τὴν πρωιμότεραν λευκὴν κεραμεικὴν ¹¹.

κατὰ τὸ σχῆμα συγγενῆ τοῦ ἀγγείου ἀπὸ τὸ Κυπαρίσσι, Κυπαρίσσι, πίν. 13.2 ἀριθ. 5), τὰ ὁποῖα χρονολογοῦνται λίαν ἀσφαλῶς εἰς τὴν βαθμίδα τῆς πρῶιμου πολυχρωμίας (ΜΜ Ια). Διὰ τὸν τύπον τῆς σπείρας (μὲ ἐπιστρέφουσαν δευτέραν γραμμὴν) βλ. π.χ. Mallia, 3e Rapport, πίν. IX.f.

¹ VTM, πίν. XLVI ἀρ. 5713. Τὸ σύστημα μὲ πολλὰ τόξα τοῦ κυπέλλου αὐτοῦ πρβλ. μὲ τὴν κόσμησιν τοῦ πινακίου 5070 ἀπὸ τὸ Πορτί, VTM, πίν. VI.

² Annuario, 1957-58, Gli scavi, σ. 348 κέξ.

³ Αὐτ. εἰκ. 209.A.c (πρβλ. Kamares-Stil, Kreisornamente ἀριθ. 36, 17).

⁴ Αὐτ. εἰκ. 209.A.d.

⁵ Βορεία Τάφρος ἀριθ. 36, 37, 74 (ἀρίθμησις Kamares-Stil) καὶ τεῖοδόχη Μόχλου M.74.

⁶ Annuario αὐτ. εἰκ. 209.B.i.

⁷ Αὐτ. εἰκ. 210.d.

⁸ Πρβλ. BSA Suppl. I, πίν. V.B.

⁹ Annuario αὐτ. εἰκ. 209.A.f. καὶ 209.B.k.

¹⁰ Πρβλ. αὐτ. εἰκ. 209.A.b. καὶ BSA 19, 1912-13, πίν. IV ἄνω. Σύγκρινε ἐπίσης Πατερικιές, Annuario αὐτ. 209. B.k. μὲ BSA αὐτ. πίν. V κάτω.

¹¹ Σύγκρινε π.χ. τὸν γεφυρόστομον σκύφον, BSA ἔ.ἀ. πίν. V ἄνω, μὲ τὸ πινακίον τῆς Ψύρας, MARAGHIANIS II, πίν. XXII.3. Ὁ γεφυρόστομος σκύφος, BSA ἔ.ἀ. πίν. V.b, ἐνθυμίζει μὲ τὰ θέματα ἰχθύων καὶ ταινιῶν ζίκ-ζάκ πάλιν τὴν κοσμηματικὴν τῆς Ἀνατολικῆς Κρήτης, πρβλ. π.χ. BSA Suppl. I, πίν. IV.d-e διὰ τοὺς ἰχθύς καὶ Βορείαν Τάφρον ἀριθ. 74 ὡς καὶ τὴν τεῖοδόχην τοῦ Μόχλου ἀριθ. M.74 διὰ τὰς ταινίας ζίκ-ζάκ.

Αί διευθύνσεις αὐταὶ συγγενείας θὰ ἠδύναντο ἀπείρως ν' ἀυξηθοῦν. Εἰς ἄλλους τόπους (βλ. καὶ ὀλίγον κατωτέρω) ἐκτίθενται τὰ σημαντικώτερα δεδομένα. Σημασίαν εἶχε δι' ἡμᾶς νὰ τονισθῇ ἔνταῦθα ἡ σπουδαία ἐνδιάμεσος χρονικὴ θέσις τῶν Πατερικιῶν.

Πρώιμος πολυχρωμία.

Ἡ βαθμὶς τῆς πρώιμου πολυχρωμίας δύνανται νὰ θεωρηθῇ ἀσφαλῶς ὡς μία μακρὰ περίοδος, ἐκπληροῦσα τὸν μέγαν σκοπὸν νὰ σχηματοποιήσῃ τὸν πλοῦτον τῶν μορφῶν τῆς λευκῆς κεραμεικῆς εἰς τὸν καμαραικὸν ρυθμὸν. Καθ' ἑαυτὴν ἀνέπτυξεν ἡ ἐποχὴ αὐτὴ τὸν ἰδικὸν τῆς ὑπέροχον ρυθμὸν, τὸν ὁποῖον σπουδάζομεν ἀναλυτικώτατα εἰς ἄλλον τόπον (Kamares-Stil, κυρίως κεφ. VII-IX). Δὲν πρόκειται ἔνταῦθα νὰ ἐπιχειρηθῇ ἐξαντλητικὴ μελέτη τῆς ἐποχῆς αὐτῆς εἰς τὴν Φαιστὸν ἢ τὴν Μεσαράν, καθόσον ἡ ἐξέλιξις τῆς κεραμεικῆς εἶναι ἀκριβῶς ὁμοία μὲ τὴν τῆς Κνωσοῦ καὶ τῆς Ἀνατολικῆς Κρήτης. Περιοριζόμεθα ἐπομένως μόνον εἰς ὀλίγα σημεῖα:

α) Τὸ κλειστὸν εὔρημα τῶν Πατερικιῶν θὰ ἔπρεπε εἰς μίαν προσπάθειαν συστηματικῆς μελέτης τῆς πρώιμου πολυχρώμου κεραμεικῆς τῆς Μεσαρᾶς νὰ χρησιμεύσῃ ὡς σημεῖον ἐκκινήσεως.

β) Ἐπὶ τοῦ λόφου τῆς Φαιστοῦ, ὡς ἀνεφέραμεν ἤδη, ἡ βαθμὶς τῆς πρώιμου πολυχρωμίας εἶναι βεβαία ¹.

γ) Τὸ ἀνώτερον στρώμα εἰς Γεροκάμπον - Λεβῆνα καὶ ἡ σύγχρονος κεραμεικὴ τῶν λοιπῶν τάφων τοῦ Λεβῆνος παρέχουν περαιτέρω καλὰς δυνατότητας συγκρίσεως τῆς κεραμεικῆς τοῦ Νότου μὲ τὴν κνωσιακὴν MM Ia καὶ τὴν πρώιμον πολυχρόμον τῆς Ἀνατολικῆς Κρήτης.

δ) Σχεδὸν ὅλοι οἱ κυκλικὸι τάφοι τῆς Μεσαρᾶς ἔχουν κεραμεικὴν χρονολογούμενην ἀσφαλῶς εἰς τὴν βαθμίδα τῆς πρώιμου πολυχρωμίας ².

Ἡ πρώιμος κλασσικὴ φάσις: Γενικά.

Ἡ βαθμὶς τῆς πρώιμου πολυχρωμίας ἀποτελεῖ ἱστορικὸν μέγεθος μὲ ἰδίαν ὄντοτητα. Εἰς τὴν ἀξιολόγησιν αὐτὴν βοηθοῦμεθα ἀπὸ τὰ κνωσιακὰ ὁμοιογενῆ σύνολα τῆς MM Ia φάσεως τοῦ EVANS, τὰ ὁποῖα δεικνύουν, ὅτι ἡ βαθμὶς αὐτὴ ἐξελίξεως τῆς μινωικῆς κεραμεικῆς ἀνέπτυξεν ἴδιον ὑπέροχον ρυθμὸν. Τὸν ρυθμὸν τοῦτον δυνάμεθα νὰ παρακολουθήσωμεν καὶ εἰς τὰς λοιπὰς περιοχὰς τῆς Κρήτης. Μεταξὺ τῆς MM Ia

¹ Πρβλ. τὰ ἐν ἀρχῇ τῆς παρουσίας ἐργασίας καὶ σημ. 4, σ. 29. Ἐπίσης σύγκρινε τὴν τεϊοδόχην Festos I, εἰκ. 59,1 (σ. 135) μὲ τὰ τῶν Πατερικιῶν, Annuario ἔ.ἀ. εἰκ. 209.A f. διὰ τὴν κόσμησιν (=τυπικὴ κόσμησις εἰς ὅλας τὰς MM Ia ομάδας, πρβλ. διὰ τὴν Κνωσὸν π.χ. ΜΑСКΕΝΖΙΕ, JHS 1906, πίν. X. 7) καὶ 209. B, 1-III, καθὼς καὶ 210 f. διὰ τὸ σχῆμα. Αἱ μικραὶ ἄτοι τεϊοδόχοι Festos I, εἰκ. 59.4,5,7 εἶναι τυπικώταται διὰ τὴν MM Ia-β κεραμεικὴν εἰς ὅλην τὴν Μεσαράν (βλ. προχείρως πίνακας VTM).

² Σημειώνομεν τὰ χαρακτηριστικώτερα ἀγγεῖα ἐκ τῶν πινάκων VTM: πίναξ V: 4156, VI: ἅπαντα πλην τῆς τεϊοδόχης 5067, VII: 5055, IX: 6861, 6860, — τὰ δύο ποτήρια καὶ τὸ πινάκιον τοῦ αὐτοῦ πίνακος χαρακτηριστικὰ MM Ib, XIX: 4163, XXX: 4982, 4987, XXXV: ἅπαντα πλην τῶν 5067, 5129, 5127, XXXVII: 5143 (πολύχρωμον), XLI: ἅπαντα=«φάσις Δρακόων», XLV: μεσαία σειρά. Τὰ ἀγγεῖα ταῦτα δὲν εἶναι βεβαίως τὰ μόνα τῆς ἐποχῆς ταύτης ἀλλ' ἁπλῶς τὰ ἀσφαλέστερον χρονολογούμενα.

φάσεώς του, — ή οποία ἀντιστοιχεί πρὸς τὴν ἰδικήν μας βαθμίδα τῆς πρώιμου πολυχρωμίας —, καὶ τῆς ΜΜ IIα, ή οποία πρέπει νὰ ἐξισωθῆ με τὸν ἰδικόν μας ὄριμον κλασσικὸν ρυθμόν (ὅπως ἀντιπροσωπεύεται ἀπὸ τὸ μέγα φαιστιακὸν σύνολον τοῦ ἀνακτόρου LEVI), τοποθετεῖ ὁ EVANS μίαν ἐνδιάμεσον φάσιν, τὴν ΜΜ Iβ. Ἡ ὄριμος κλασσική καμαραϊκή κεραμεική (με κύριον κέντρον τὴν Φαιστὸν) ἀντιπροσωπεύεται ἐν Κνωσῷ λίαν ἐπαρκῶς, ὁμοίως δὲ ή πρώιμος πολύχρωμος κεραμεική (με πλούσια σύνολα ἐν Κνωσῷ) εἰς τὴν Μεσαράν.

Ὁ πρώιμος πολύχρωμος ρυθμὸς ἐξειλίχθη διὰ μιᾶς διαδικασίας ἀορίστου διαρκείας εἰς τὸν ὄριμον κλασσικόν. Εἶναι μεγάλης σπουδαιότητος ή ἐξέλιξις αὕτη νὰ γίνῃ καθ' ὅλα κατανοητή. Ὁ σκοπὸς αὐτὸς δὲν εἶναι ἐν τούτοις εὐκόλον νὰ ἐπιτελεσθῆ. Πρὸς τοῦτο θὰ ἀπητεῖτο μία ἐκτεταμένη ἐργασία, ή οποία δὲν εἶναι δυνατὸν ν' ἀναληφθῆ εἰς τὰ πλαίσια τῆς παρούσης μελέτης. Θὰ προσπαθῆσωμεν ἐν τούτοις νὰ οἰκειωθῶμεν τὰ προβλήματα καὶ νὰ προσφέρωμεν μίαν πρώτην συμβολὴν εἰς τὴν διάσφησίν των.

Ἡ ΜΜ Iβ κεραμεική ἔχει ἐρευνηθῆ ἐλάχιστα, ὑπάρχουν ἐν τούτοις ἐπαρκῆ εὐρήματα (τῶν ὁποίων πολλὰ νέα), ἐπιτρέποντα μίαν ἱκανοποιητικὴν κατανόησίν της. Πρέπει μόνον νὰ σημειωθῆ, ὅτι ή κεραμεική τῆς φάσεως αὕτης ἀντιπροσωπεύεται ἀνίσως εἰς τὰς διαφόρους περιοχάς, ἀν καὶ ὑπάρχουν ἀρκετὰ ἀποδείξεις, ὅτι ἦτο ἐξηπλωμένη πανταχοῦ τῆς Κρήτης. Ἐν δεδομένον μεγάλης σπουδαιότητος εἶναι, ὅτι ή λίαν χαρακτηριστικὴ κατηγορία τῆς τραχωτῆς κεραμεικῆς (barbotine), ὡς φαίνεται, κατεσκευάζετο κυρίως εἰς τὴν Μεσαράν, ὅπου καὶ ἀνευρίσκεται ἀφθόνως εἰς τὰ περισσότερα κέντρα. Ἡ Κνωσὸς παρέσχεν ἐπίσης ἀρκετὰ δείγματα τραχωτῆς κεραμεικῆς, ἐνῶ εἰς τὰς λοιπὰς περιοχὰς ἐμφανίζεται ή κατηγορία αὕτη κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον σποραδικῶς.

Δυνάμεθα νὰ δεχθῶμεν, ὅτι τὰ δεδομένα αὐτὰ ἀντιπροσωπεύουν καὶ τὴν πραγματικὴν κατάστασιν: Τὰ ἐργαστήρια τῆς Μεσαράς ἀνέπτυξαν καθ' ὅλα τὰ φαινόμενα ἀπὸ τὸν πρώιμον πολύχρωμον ρυθμόν, ὁ ὁποῖος ἦτο πανταχοῦ ἐξηπλωμένος, τὸν πρώιμον κλασσικόν, τοῦ ὁποίου οὐσιῶδες τμήμα ἀποτελεῖ ή κατηγορία τῶν τραχωτῶν. Ἡ περαιτέρω ἐξέλιξις πρὸς τὸν ὄριμον κλασσικὸν ρυθμόν ἐτελειώθη ἀκολουθῶς εἰς τὰ αὐτὰ ἐργαστήρια τῆς Μεσαράς, τῶν ὁποίων τὴν πρωτοπορίαν, ὡς δυνάμεθα βασίμως νὰ ὑποθέσωμεν, εἶχον τὰ ἀνακτορικὰ ἐργαστήρια τῆς Φαιστοῦ. Ἡ ὑπόλοιπος Κρήτη μόνον μέχρις ἐνὸς σημείου ἠδυνήθη ν' ἀκολουθήσῃ τὰς ἀπιστεύτους αὐτὰς ἐξελίξεις. Τὴν ὄλην ἀπόστασιν ἠδυνήθη, ὡς φαίνεται, μόνον ή Κνωσὸς νὰ συμβαδίσῃ, ἐνῶ τὰ ὑπόλοιπα κέντρα ἀπέμειναν εἰς τὰ μισὰ τοῦ δρόμου.

Ἡ μελλοντικὴ ἔρευνα πρέπει νὰ διασαφήσῃ τὸ πρόβλημα, εἰς ποῖον βαθμόν ή ἐκτὸς τῆς Μεσαράς ἀνευρισκομένη πρώιμος καὶ ὄριμος κλασσική κεραμεική κατεσκευάζετο εἰς τοπικὰ ἐργαστήρια ἢ εἰσήγετο ἐκ τῆς Μεσαράς. Καὶ αὕτη ή Κνωσὸς θὰ ἔπρεπε νὰ ἐξετασθῆ ἀπὸ τὴν ὀπτικὴν αὕτην γωνίαν. Ὅτι μία ἐξέλιξις, ὡς ή ἐνταῦθα διατυπωθεῖσα (καὶ κατὰ τὰ φαινόμενα ὑπῆρξε πράγματι τοιαύτη), εἶναι ἀπολύτως δυνατή, δὲν πρέπει νὰ μιᾶς γεννήσῃ ἀπορίαν. Ἀρκεῖ νὰ σκεφθῶμεν τὰ ἀνάλογα φαινόμενα τῆς Ἑλληνικῆς ἐποχῆς με τὴν ἀνθησιν τῆς ἀττικῆς κεραμεικῆς τοῦ μελανομόρφου καὶ ἐρυθρομόρφου ρυθμοῦ, ή οποία ὑπερεφάλαγγισεν ἅπαντα τὰ ἑλληνικὰ κέντρα.

Τὰ κεραμεικὰ σύνολα τῆς πρωίμου κλασικῆς φάσεως.

Θὰ συγκεντρώσωμεν εἰς τὰ ἐξῆς τὰς σπουδαιότερας ομάδας ἢ τεμάχια τῆς πρωίμου κλασικῆς φάσεως, τῶν ὁποίων ἡ ἀκριβὴς ἔρευνα πρέπει ν' ἀποτελέσῃ τὴν βᾶσιν διὰ μίαν μελλοντικὴν ἀναλυτικὴν ἐργασίαν περὶ τῆς φάσεως αὐτῆς. Θὰ προσέξωμεν κυρίως τὰ στοιχεῖα ἐκεῖνα, τὰ ὁποῖα ὀδηγοῦν εἰς τὴν ὄριμον κλασικὴν φάσιν, ὥστε νὰ ὀλοκληρωθῇ ἡ ἱστορία τῆς ἐξελίξεως τῆς μινωικῆς κεραμεικῆς (ἀναπτυσσομένη ἐν ἐκτάσει ἐν Kamarg-Stil) μέχρι τῆς φάσεως αὐτῆς. Θὰ περιορίσωμεν τὴν ἔρευναν κυρίως εἰς τὴν Κνωσὸν καὶ τὴν Μεσαράν, καθ' ὅσον εἰς τοὺς τόπους αὐτοὺς ἔχομεν τὰ καλύτερα καὶ ἀσφαλέστερα κεραμεικὰ σύνολα τῆς ἐποχῆς αὐτῆς.

Κνωσός.

Εἰς τὴν Κνωσὸν ἔχομεν ἓν σημαντικὸν καθαρὸν σύνολον ἀπὸ ἓν δάπεδον οἰκίας ὑπὸ τὴν δυτικὴν αὐλὴν (δυστυχῶς ἀτελέστατα δημοσιευμένον)¹. Τὸ πᾶν εἰς αὐτὴν τὴν ομάδα σημαίνει μίαν ἐποχὴν μεταξὺ πρωίμου καὶ ὄριμου πολυχρωμίας. Κύπελλα τοῦ παλαιότερου παραδεδομένου τύπου Βαφειοῦ δεικνύουν ἀκόμη κρεμάμενα ἢ ἰστάμενα τόξα εἰς ομάδας ἢ εἰς σειράς, κατὰ τρόπον, ὁ ὁποῖος πράγματι εὐρίσκεται εἰς τὸ μέσον τῶν παλαιότερων καὶ τῶν νεωτέρων παραδειγμάτων τῆς αὐτῆς ἐξελικτικῆς γραμμῆς². Ἄλλα σχήματα κυπέλλων εἶναι πλησιέστερα πρὸς τὴν ἀκολουθοῦσαν ἐξέλιξιν³.

Καὶ τὰ κοσμηματικὰ θέματα ἔχουν χαρακτηριστὰ δεικνύοντα φάσιν μεταβατικὴν, ὡς π.χ. ἐν σύστημα μὲ ζεύγη λοξῶν γραμμῶν (τὰ ὁποῖα προφανῶς ἐσχημάτιζον γωνιώδη θέματα) καὶ σειράς μεγαλυτέρων ἢ μικροτέρων δισκίων ὡς καὶ εἰς δύο ἀνεξάρτητα σκέλη διαλελυμένων σιγμοειδῶν θεμάτων⁴. Εἰς τοὺς πίνακας 20-29 δίδονται μερικαὶ νέαι εἰκόνες ἐκ τοῦ σπουδαιότατου κνωσιακοῦ ὕλικου (βλ. καὶ σχόλια πινάκων).

Κνωσιακὰ τραχωτά.

Ἡ ὁμάς αὐτὴ δὲν περιλαμβάνει δείγματα τραχωτῶν τοιαῦτα εἶναι ἐν τούτοις εἰς ἄλλα κνωσιακὰ σύνολα γνωστά. Σπουδαιότερον φαίνεται, ὅτι ἦτο τὸ West Polychrome Deposit, τοῦ ὁποίου ὅμως δὲν ἔγινε δυστυχῶς δημοσίευσις, ἀλλ' ἀπλῶς μᾶς δίδονται ὑπὸ τοῦ EVANS μερικαὶ πληροφορίαι⁵. Ἡ ὁμάς αὐτὴ εἶχε κατὰ τὸν EVANS μεγάλην

1 EVANS, BSA 10, 1903-4, σ. 14 κέξ. καὶ εἰκ. 4: ἐκεῖ χαρακτηρίζεται ἡ ὁμάς MM II. Palace I, σ. 186 κέξ. καὶ εἰκ. 136 (ἡ αὐτὴ εἰκὼν!). PENDLEBURY, Ἐγχειρίδιον, σ. 109 κέξ. καὶ πίν. XVII. 2-4, μερικαὶ καλύτεραι εἰκόνες. Ὁραία ἔγχρωμος εἰκὼν ἐνὸς γεφυροστόμου σκύφου ἐν MARINATOS-HIRMER, πίν. VI κάτω (τὸ αὐτὸ, PENDLEBURY, αὐτ. πίν. XVII.c, ἀριθ. Μουσειοῦ 4390): Ἡ διδομένη ἐκεῖ χρονολόγησις (MM II) ἐσφαλμένη. Πρβλ. κατωτέρω δωμάτιον LXV («πρόχους μὲ δισκιόροδακας») τὴν «φάσιν τῶν δισκιόροδάκων».

2 Πρβλ. τὰ κύπελλα, PENDLEBURY, ἔ.ἀ. πίν. XVII. 3.a καὶ c ἀφ' ἐνὸς μὲ τὰ παλαιότερα παραδείγματα τοῦ

Μόχλου, Palace I, εἰκ. 76, ἢ τοῦ Παλαικάστρου, BSA Suppl. I, π.χ. πίν. V καὶ ἀφ' ἑτέρου μὲ τὰ κλασικὰ τῆς Φαιστοῦ, π.χ. Annuario 1952-54, εἰκ. 68. b-c.

3 Palace I, εἰκ. 136. g, o, p (=PENDLEBURY, ἔ.ἀ. 4). Διὰ τὸ κύπελλον εἰκ. 136. o, πρβλ. τὰ κλασικὰ ἐν MACKENZIE, JHS 23, 1903, ἔγχρ. πίν. V.2-3. Διὰ τὰ κύπελλα g (ἐνταῦθα πίν. 29) καὶ p πρβλ. MACKENZIE, αὐτ. 1 καὶ Annuario 1952-54, εἰκ. 61.

4 Palace I, εἰκ. 136. h (=τὸ μέγα ἀγγεῖον εἰς τὸ μέσον), ἐνταῦθα πίν. 20-21.

5 Palace IV.1, σ. 97 κέξ. Περὶ τραχωτῶν πρβλ. ἀκόμη Palace I, σ. 239 κέξ.

πρόσκειξιν ΜΜ ΙΙ κεραμεικῆς. Σημαντικὴ εἶναι ἡ πληροφορία, ὅτι ὑπερέκειτο ΜΜ Ια στρώματος. Δυστυχῶς δὲν γνωρίζομεν περὶ οὐδενὸς τῶν ὑπὸ τοῦ EVANS ἀπεικονιζομένων ὀστράκων ἐπακριβῶς, ἂν προέρχεται ἀπὸ τὴν περὶ ἧς ὁ λόγος ὁμάδα, καθ' ὅσον οὗτος, θέλων μόνον νὰ ἐκθέσῃ θεωρίαν περὶ τῆς καταγωγῆς τῶν τραχωτῶν, οὐδεμίαν παρέχει περαιτέρω πληροφορίαν. Οὕτω ἀναφέρονται παλαιόθεν γνωστὰ τεμάχια (ἀπὸ τὰς ἐργασίας HOGARTH-WELCH καὶ MACKENZIE) ὁμοῦ μετὰ νεωτέρων χάριν τῆς θεωρίας περὶ θαλασσιῶν ὀστράκων — χωρὶς ἀκριβῆ στοιχεῖα προελεύσεως. Περιοριζόμεθα κατωτέρω εἰς ὀλίγας παρατηρήσεις.

Π ρ ω τ ο - τ ρ α χ ω τ ᾶ.

Εἰς ἄλλον τόπον (Kamargos - Stil, VII) ἐξετάζονται τὰ κνωσιακὰ ΜΜ Ια ἀγγεῖα μὲ κομβιωτὴν τράχωσιν καὶ γίνεται ἀναφορὰ εἰς τὰ ὅμοια τῆς Μεσαρᾶς (κυρίως τῶν Δρακόνων, VTM). Εἰς Γοῦρνες ἀπαντᾶται ὁμοία πρῶιμος τεχνικὴ τραχώσεως ἐπὶ ἀγγείων τινῶν (Γοῦρνες, ΑΔ 4, 1918, ἀρ. 15, 17, 20). Τὰ ἀγγεῖα τῶν Γοῦρνῶν (νὰ μὴ γίνεταί σύγχυσις μὲ τὰ Γοῦρνια) ἐπιτρέπεται νὰ θεωρηθοῦν ὀλίγον νεώτερα τῶν τῆς Κνωσοῦ καὶ τῶν Δρακόνων, καθ' ὅσον φέρουν σειρὰς μικροτέρων καὶ πυκνοτέρων κομβίων. Ἡ κομβιωτὴ τράχωσις (Knöpfchenbarbotine) πρέπει νὰ θεωρηθῆται ἐν γένει ἀρχαιότερα τῆς τραχώσεως ἐπιφανείας («Barnacle Work» τοῦ EVANS) ὡς καὶ τῆς ἀκανθωτῆς τραχώσεως («Prickle Ornament» τοῦ EVANS). Δείγματα τραχώσεως ἐπιφανείας παρατηροῦνται πάντως καὶ εἰς ΜΜ Ια ὁμάδας, ἀλλὰ ἐλάχιστα (ὡς ἐμφαίνει ἡ στάθμη τῶν δημοσιεύσεων)¹. Εἰς τοὺς πίνακας 10-19 δημοσιεύομεν πρῶιμα τραχωτὰ καὶ σύγχρονα αὐτῶν ἐκ Μεσαρᾶς καὶ Κνωσοῦ, χαρακτηριστικὰ τῆς φάσεως ταύτης.

Τ ρ ῖ ο υ ς π ρ ὄ χ ο υ ς.

Ἡ καλῶς διατηρηθεῖσα τραχωτὴ πρόχους τῆς Κνωσοῦ (πίν. 24)² δύναται νὰ θεωρηθῆ ἀριστοῦργημα τοῦ πρῶιμου κλασσικοῦ ρυθμοῦ τῆς τραχωτῆς κεραμεικῆς. Τὸ σχῆμα τοῦ ἀγγείου εἶναι ὡς βασικὸς τύπος λίαν χαρακτηριστικὸς τοῦ τραχωτοῦ ρυθμοῦ: Μία ραμφόστομος πρόχους, ἡ ὁποία πλὴν τῆς συνήθους ἰσχυρᾶς κυλινδρικοῦ λαβῆς ἔχει δύο ἐπὶ πλεον λαβὰς εἰς τὰς πλευράς, ἐπίσης καθέτους ἀλλὰ μικροτέρας καὶ ταινιωτάς. Αἱ πλάγαι αὐταὶ λαβαὶ ἀρχίζουσιν συνήθως ὀλίγον κατωτέρω τοῦ χείλους καὶ ἐνώνουν τὸν λαιμὸν μετὰ τοῦ ὄμου. Δὲν εἶναι ὀρθὸν νὰ ὀνομάζεται ὁ τύπος ἀμφορεύς, διότι ὁ χαρακτήρ τῆς πρόχους, — ἡ καθορίζουσα τὴν λειτουργίαν τοῦ ἀγγείου σχέσις εἶναι ἡ τῆς κυρίας λαβῆς πρὸς τὴν πρόχυσιν — δὲν παραβλάπτεται. Πρόκειται περὶ σχήματος τυποποιηθέντος εἰς τὴν Μεσαράν. Πολλὰ εἶναι τὰ ἀγγεῖα τοῦ τύπου τούτου εἰς τὴν Grande Tomba τῆς Ἁγίας Τριάδας (πίν. 12-13, ἀρ. 3975, 3990, 3991)³. Εἰς τὴν Φαιστὸν ἀντιπροσωπεύονται εἰς τὴν κεραμεικὴν τῆς φάσεως Ἁγίας Φωτεινῆς μὲ ὄραϊα παραδείγματα (βλ. κατωτέρω).

¹ Βλ. MACKENZIE, JHS 23, 1903, εἰκ. 1 ἀρ. 5-6. Palace IV. 1, εἰκ. 54 (σ. 86), 67-68 (σ. 102). Κομβιωτὴ τράχωσις ἐν Μεσαρᾶ: Ἐκτὸς τῆς σημαντικῆς ὁμάδος τῶν Δρακόνων βλ. ἀκόμη Κουμάσα, VTM, πίν. XXX ἀρ. 4982, Καλαθιανὰ, VTM, πίν. XLV ἀρ. 5696, Πορτί, VTM, πίν. VI ἀρ. 5066. Τὰ ἀγγεῖα αὐτὰ νὰ

συγκριθοῦν μετὰ τῶν καὶ μὲ τὴν πρόχους τῶν Δρακόνων ἀρ. 4956, VTM, πίν. XLI, ἐνταῦθα πίν. 10 κάτω ἀριστερά.

² Βλ. σημ. 1 σελ. 71.

³ Grande Tomba, εἰκ. 133.b, 135, 136, 139, 140, 141, 143.a-b, πίν. XVII.c, ἔγχο. πίν. XIX. f, Museo

Τὸ κνωσιακὸν ἀγγεῖον διαφέρει ἀπὸ ὅλα τὰ ἄλλα μὲ τὸ ὠραῖον, ἰσόρροπον ὡσειδὲς σχῆμά του. Αἱ πλάγια λαβαὶ εἶναι ἐπίσης μικρότεραι ἐν συγκρίσει πρὸς τὰ παραδείγματα τῆς Μεσαρῶς. Ἡ τραχωτὴ κόσμησις εἶναι εἰς τὸ ἀγγεῖον τοῦτο ¹ ὑποτεταγμένη εἰς τὴν πολύχρωμον γραπτήν. Ἐπὶ τοῦ ἄνω σώματος εἶναι ἐξωγραφημένα τέσσαρα μεγάλα τριγωνικὰ ἢ πρὸς τὰ ἄνω στενούμενα τετράπλευρα θέματα περιβαλλόμενα ἀπὸ τράχωσιν ἐπιφανείας μὲ λευκὴν ζωγράφησιν. Εἰς τὴν μέσην τοῦ ἀγγείου ὑπάρχει πλατεῖα ταινία δι' ἀνοικτοῦ ἐρυθροῦ, ἀφ' ἧς κρέμανται ζεύγη μεγάλων λευκῶν τόξων ἐπὶ τοῦ βερνικίου τοῦ κάτω σώματος. Τὸ καστανὸν βερνίκιον ἐμφανίζεται εἰς τὸ κάτω μέρος καὶ εἰς τὸν λαιμόν, τὸ ράμφος, τὰς λαβάς καὶ τοὺς πέριξ χώρους. Οὕτω διατηρεῖ τὸ ἀγγεῖον τὴν ὀργανικὴν αὐτοτέλειάν του, ἡ δὲ κόσμησις τοῦ ἄνω σώματος ἐμφανίζεται ὡς μία λάμπουσα ἐορταστικὴ ζακέττα, τὴν ὁποίαν φορεῖ τὸ ἀγγεῖον. Περισσότερον ὀργανικὸν χαρακτῆρα ἔχει ἀντιθέτως ἡ τράχωσις εἰς ἓν εἶδος ὀδοντώσεως ἐπὶ τῶν χειλέων.

Τὸ θέμα τῆς ἐρυθρῆς ταινίας μὲ ἐξαρτώμενα λευκὰ τόξα ἐπαναλαμβάνεται καὶ κατὰ τὴν ἄνω ἀπόληξιν τῶν τραχωτῶν ἐπιφανειῶν, ἡ ὁποία δὲν εἶναι ὀριζοντία, ἀλλὰ σχεδὸν κυματοειδής, διότι περιθεῖ τὰς λαβάς. Ἐδῶ εἶναι ἡ ταινία στενοτέρα τὰ δὲ τόξα ἰστάμενα (ἴχι κρεμάμενα) πολὺ μικρότερα εἰς μονὴν σειρᾶν. Ἡ ὄλη κόσμησις τοῦ ἄνω ἀγγείου ἐμφανίζεται ὡς εἶδος ζωφόρου, τῆς ὁποίας τὸ ἔδαφος εἰς τὸ κάτω μέρος ἔχει ὀριζοντίαν ἀπόληξιν, ἐνῶ εἰς τὸ ἄνω εἰσδύει εἰς τοὺς χώρους μεταξὺ τῶν λαβῶν. Τὸ καθ' αὐτὸ βάθος ἀποτελοῦν αἱ τραχωταὶ ἐπιφάνειαι, αἱ περιβάλλουσαι τὰ κύρια ζωγραφητὰ θέματα.

Τὰ κύρια κοσμήματα ἔχουν πλαισίωσιν ἀπὸ καθέτους ταινίας δι' ἐρυθροῦ σκοτεινοῦ μὲ ἐπιζωγράφησιν λευκῶν κυματοειδῶν γραμμῶν. Τὸ ἐμβαδὸν τῶν κυρίων κοσμημάτων εἶναι κιτρινωπὸν καὶ χρησιμεύει ὡς βάθος δι' ἕτερα θέματα: Πλατεῖαι ὀριζόντιαι ταινίαι διὰ σκοτεινοῦ ἐρυθροῦ (δίκην κλίμακος) μὲ λευκὰς ἐπιζωγραφημένας στι-

Rigorini, πίν. XII.2. Μερικαὶ καλύτεραι εἰκόνες ἐν ΖΕΡΝΟΣ, Crète, εἰκ. 310-312. Ἄπαντα τὰ ἀγγεῖα προέρχονται ἀπὸ τὰ μικρὰ δωμάτια πλησίον τῆς Μεγάλης Θόλου (: camerette a sud della tholos A). Ἰδιαιτέρως πρέπει ν' ἀναφερθοῦν τὸ ἀγγεῖον Grande Tomba, εἰκ. 27 (ἀνευ τράχωσεως) μὲ ὀριζοντίας πλαγίας λαβάς, ἀντὶ καθέτων, ἐπὶ τῶν ὤμων καὶ τὸ αὐτ. ἐν εἰκ. 142 μὲ δύο μικράς, ἐπίσης ὀριζοντίας πλαγίας λαβάς ἐπὶ τοῦ λαιμοῦ, εἰς τὴν θέσιν ὅπου εἰς ἄλλα πρωιμώτερα καὶ ὑστερώτερα ἀγγεῖα τοποθετοῦνται οἱ πλαστικοὶ ὀφθαλμοί. Τράχωσις ἐπιφανείας καὶ ἐν εἶδος ἐξελιγμένης, — εἰς τὴν πρῶμον κλασσικὴν φάσιν συνηθεστάτης —, κομβιωτῆς τράχωσεως ἀπὸ μικρὰ ἀκανθοειδῆ ἑξάρματα, — τὴν ὀνομάζομεν «ἀκανθωτὴν τράχωσιν» (ὁ EVANS «Prickle Ornamant») —, χρησιμοποιοῦνται εἰς τὰς τριώτους πρόχους ἐξ ἴσου. Ὅπως εἰς τὰ πλεῖστα τραχωτὰ ἀγγεῖα συνεδύζοντο καὶ εἰς τὰ ἐνταῦθα ἀναφερόμενα αἱ τραχωταὶ κοσμήσεις προφανῶς μὲ πολύχρωμον ζωγράφησιν (σκοτεινὸν βερνίκιον, ἐρυθρόν, λευκόν): καλὴν ἔγχρωμον εἰκόνα

βλ. ἐν MARINATOS-HIRMER, πίν. IV κάτω δεξιὰ. Ἄπὸ τὴν Κουμάσαν ἀπεικονίζονται τρία ἀγγεῖα ἐγχρώμως, VGM, πίν. V ἀρ. 4971, 4972, 4973. Ἄπὸ τῆς Γοῦρνης παραδίδεται ἐπίσης ἐν ἀγγεῖον, ΑΔ 1, 1915, σ. 61, εἰκ. 3 μέσον (πολὺ κακὴ εἰκὼν).

¹ Πρβλ. τὴν περιγραφὴν ἐν Palace I, σ. 179-180 καὶ HOGARTH-WELCH, σ. 84 (ἀριθ.7). Ὁ EVANS δίδει ἔ. ἀ. εἰκ. 128, ἐν σχέδιον (ἢ ἴσως εἶναι κατὰ τὴν συνηθειαν τοῦ EVANS ἐπιζωγραφημένη φωτογραφία:) τοῦ ἀγγείου, τὸ ὁποῖον ἔχει ὀρισμένας διαφορὰς ἐν σχέσει μὲ τὴν ἔγχρωμον εἰκόνα παρὰ HOGARTH-WELCH, ἔγχρ. πίν. VI.1: κάπως βαρύτερον σχῆμα, μὲ ἐλλείπουσαν τὴν ἀνοικτόχρωμον ταινίαν τῆς βάσεως. Τὴν ἔγχρωμον εἰκόνα δίδει καὶ ὁ EVANS ἐν Palace IV.1. πίν. XXVIII. RENDLEBURY, Ἐγχειρίδιον, πίν. XVII. 1. b. Ὁ SCHACHERMAYER, Die minoische Kultur des alten Kreta, 1964, εἰκ. 30. a, δίδει τὴν εἰκόνα ἐκ Palace I. Καλαὶ φωτογραφίαι τοῦ ἀγγείου δὲν ὑπάρχουν (αἱ τοῦ ἡμετ. πίνακος 24 δημοσιεύονται ἀπλῶς πρὸς πρόχειρον κάλυψιν τῆς ἀνάγκης).

γμάς καὶ ἀνοικταὶ ἐρυθραὶ ταινίαι εἰς φορὰν ζίκ-ζάκ μὲ ἐπιζωγραφημένας λευκάς καὶ πλαισιούσας ἐρυθρὰς στιγμάς. Ὅτι τὰ ἐπὶ μέρους θέματα τῆς γραπτῆς κοσμήσεως τῆς πρόχου δύνανται νὰ παρακολουθηθοῦν πρὸς τὰ ὀπίσω μέχρι τῆς λευκῆς κεραμεικῆς, φαίνεται ἐκ πρώτης ὄψεως ¹. Ὅτι ἐξ ἄλλου εὐρισκόμεθα χρονικῶς ὑπὲρ τὴν βαθμίδα τῆς πρώιμου πολυχρωμίας δύναται νὰ δειχθῇ διὰ τῆς συγκρίσεως μὲ τὰς πλέον προχωρημένας ἀπὸ τὰς κοσμήσεις τῆς βαθμίδος αὐτῆς, π.χ. τὰς ἐπὶ τῶν ὀστράκων τῶν οἰκιῶν ὑπὸ τὶς Κουλοῦρες ².

Ἰδιαιτέρου ἐνδιαφέροντος εἶναι εἰς αὐτὸ τὸ ἀγγεῖον ἡ πολλαπλότης τῶν ζωγραφικῶν ἑδαφῶν: Τὸ καστανομέλαν βερνίκιον ἀποτελεῖ τὴν καθ' αὐτὸ ἐπιδερμίδα τοῦ ἀγγείου, ἐπὶ τῆς ὁποίας ἔχει τὸ ὅλον διακοσμητικὸν σύστημα ἐκτελεσθῆ (φορεθῆ). Αἱ λευκαὶ τραχωταὶ ἐπιφάνειαι ἀποτελοῦν κατόπιν τὸ ἔδαφος διὰ τὰ κύρια κοσμήματα, εἰς δὲ τὰ τελευταῖα ταῦτα χρησιμεύει ἡ κιτρινωπὴ ἐσωτερικὴ ἐπιφάνεια ὡς ἔδαφος διὰ τὰ πληροῦντα θέματα.

Εἰς τὴν πολλαπλότητα τῶν χρησιμοποιηθέντων χρωμάτων (καστανομέλαν, σκοτεινὸν ἐρυθρόν, ἀνοικτὸν ἐρυθρόν, λευκόν, κίτρινον) ἐνθυμίζει τὸ ἀγγεῖον τὴν γνωστὴν πρώιμον πολύχρωμον πρόχου ἐκ τῆς Δυτικῆς Αὐλῆς (BSA 11, 1904-5, ἔγχο. πίν. I).

Γ ω ν ι ω τ ὸ ν κ ὺ π ε λ λ ο ν .

Ἐν ἀριστούργημα μὲ φειδωλὴν τράχωσιν εἶναι τὸ ὑπὸ τοῦ EVANS ὁμοῦ μὲ τὴν ἐξετασθεῖσαν πρόχου δημοσιεύμενον κύπελλον (ἐνταῦθα πίν. 25, ἀρ. 8388) ³ τοῦ κλασσικοῦ γωνιωτοῦ τύπου (Knicktasse), τὸ ὁποῖον κοσμεῖται μὲ μεγάλα μονὰ κρινοειδῆ ἄνθη καὶ δισκιροδάκας. Τὸ σχῆμα ὡς τύπος ἀπαντᾷ ἤδη εἰς τὴν λευκὴν κεραμεικὴν ⁴, ἐμφανίζεται δέ, ὡς δεικνύει τὸ παρὸν κύπελλον, κατὰ τὴν πρώιμον κλασσικὴν φάσιν εἰς τὴν ὀριστικὴν τυπικὴν μορφήν του.

Ἐν τεμάχιον ἀσκοῦ, τὸ ὁποῖον μαρτυρεῖ τὴν ὑπαρξίν τοῦ σπανίου τούτου σχήματος καὶ εἰς τὴν παροῦσαν φάσιν καὶ μερικὰ ὄστρακα ἀκόμη, εἶναι τὰ ὑπόλοιπα δημοσιευμένα δείγματα τῶν κνωσιακῶν τραχωτῶν ⁵. Διὰ πλουσιώτερα σύνολα πρέπει νὰ στραφῶμεν πρὸς τὴν Μεσσαράν.

Crande Tomba.

Ἡ νεκρόπολις τῆς Ἀγίας Τριάδας ἀνεσκάφη τὰ ἔτη 1903-1904. Ἡ δημοσίευσις τοῦ Μεγάλου Τάφου ἐπέπρωτο νὰ καθυστερήσῃ ἐπὶ τρεῖς πλήρεις δεκαετίαι. Μόλις τὸ 1933 ἐδημοσίευσεν ἡ L. BANTI τὰ εὐρήματα τοῦ μεγάλου κυκλικοῦ τάφου καὶ τῶν μι-

¹ Ἐπὶ μέρους στοιχεῖα τοῦ διακοσμητικοῦ συστήματος: σειραὶ τόξων, τριγωνικὰ θέματα, κυματοειδεῖς γραμμαί, ζίκ-ζάκ, στίγμωσις κλπ., ὅλα κοινὰ εἰς τὴν βαθμίδα τῆς λευκῆς κεραμεικῆς.

² PENDLEBURY, BSA 30, πίν. XIV. Πρβλ. ἐπίσης MACKENZIE, JHS 26, 1906, πίν. VII.

³ Palace IV. 1, ἔγχο. πίν. XXVIII.c.

⁴ Πρβλ. π.χ. BSA, Suppl. I, πίν. IV.f.

⁵ Palace IV. 1, ἔγχο. πίν. XXVIII.b καὶ εἰκ. 73 (βλ. ἐπίσης εἰκ. 54, αὐτ.). Πρωιμωτέρα εἶναι προφανῶς ἡ καρποδόχη (διατηρεῖται μόνον ὁ πούς) μὲ κομβιωτὴν τράχωσιν MACKENZIE, JHS 26, 1903, σ. 175, εἰκ. 2. Ἐτερον τεμάχιον καρποδόχης, Palace I, ἔγχο. πίν. Ib., ἀνήκει προφανῶς εἰς τὴν MM Ib φάσιν.

κρῶν δωματίων ὑπεράνω (νοτίως) αὐτοῦ. Διὰ κρητικὰ μέτρα εἶναι ἡ δημοσίευσίς αὐτῆ πρότυπος ¹.

Ἐκτὸς τῶν τριῶτων πρόχων (πρβλ. σημ. 3, σ. 70) ὑπάρχει ἐπίσης ἀριθμὸς πρόχων τοῦ συνήθους τύπου μὲ μίαν λαβὴν, αἱ ὁποῖαι ἐπίσης κοσμοῦνται μὲ τράχωσιν ἐπιφανείας. Ὅλα αὐτὰ τὰ τραχωτὰ ἀγγεῖα τῆς Ἁγίας Τριάδας δεικνύουν τόσον μεγάλας ὁμοιότητος πρὸς ἄλληλα, ὥστε δυσκόλως δύναται νὰ μᾶς διαφύγη ἡ σκέψις, ὅτι εἶναι προϊόντα τοῦ αὐτοῦ ἐργαστηρίου. Δὲν θὰ εἰσέλθωμεν ἐνταῦθα εἰς συστηματικὴν ἀνάλυσιν ἀλλ' ἀπλῶς θὰ σημειώσωμεν τὰ σπουδαιότερα στοιχεῖα ²:

Τὰ περισσότερα ἀγγεῖα κοσμοῦνται μὲ τράχωσιν ἐπιφανείας συνδυαζομένην μὲ σκοτεινὴν γραπτὴν κόσμησιν (τρία τυπικὰ παραδείγματα ἐν πίνακι 14). Ἡ τράχωσις ἐκτείνεται ἐπὶ τοῦ ἄνω σώματος καὶ ἐνίοτε ὀλίγον κάτω ἀπὸ τὴν μέσην λαιμὸς καὶ κάτω σῶμα δὲν ἔχουν συνήθως, ἀντιθέτως ὑπάρχει συχνὰ εἰς τὸ στόμιον (χειλὴ) καὶ τὰς λαβὰς (κυρίως τὰς πλαγίας). Ἡ τραχωτὴ ἐπιφάνεια ὀρίζεται κάτω μὲ μίαν πολὺ πλατεῖαν γραπτὴν ζώνην ὁμοία ὑπάρχει συνήθως καὶ χαμηλότερον ἐπὶ τῆς βάσεως. Ἐπὶ τοῦ λαιμοῦ ζωγραφίζονται στενότεραι ταινίαι. Ἐπὶ τῆς τραχωτῆς ἐπιφανείας ζωγραφίζονται σκοτεινὰ δισκία, συνδυαζόμενα καὶ μὲ ἄλλα θέματα, ὅπως εἰς τὴν τραχωτὴν ἐπιφάνειαν ἐξηρημέναι συστρεφόμενα ζῶναι μὲ ἐπιζωγράφησιν σκοτεινῶν ταινιῶν (πίν. 14) ³, θέματα τόξων ⁴ ἢ ἄλλα στοιχεῖα ⁵.

Τὰ πλέον ἐνδιαφέροντα ἀγγεῖα εἶναι τὰ ἐξῆς (οἱ ἀριθμοὶ κατὰ τὴν δημοσίευσιν τῆς ΒΑΝΤΙ):

α) Μία τρίωτος πρόχους (ἀρ. 299) ⁶ μὲ φειδωλὴν τράχωσιν. Ἡ κυρία κόσμησις ἀποτελεῖται ἀπὸ μεγάλας μονὰς τραχωτὰς σπειράς (Schnurspiralen). Τὰ τραχωτὰ στοιχεῖα εἶναι λευκὰ ἐπὶ καστανευθροῦ ἀλοιφῆς καὶ πλαισιοῦνται (μόνον ἀπὸ τὴν μίαν πλευρὰν) ἀπὸ στενὰς ἐρυθρὰς ταινίας.

¹ Ε. STEFANI, La Grande Tomba a Tholos di Hagia Triada, Annuario 1930-31, σ. 147 κέξ. (: εἶδος ἐκθέσεως ἀνασκαφικῆς μὲ μερικὰ ἀρχιτεκτονικὰ σχέδια). L. BANTI, La Grande Tomba a Tholos di Hagia Triada, αὐτ. σ. 155 κέξ. (: δημοσίευσίς τῶν εὐρημάτων). Πρβλ. ἀκόμη Museo Pigorini, σ. 45 κέξ., τραχωτὰ ἀγγεῖα ἐν πίν. XII: ὀκτὼ πρόχοι μὴ ἀπεικονιζόμενοι ὑπὸ τῆς ΒΑΝΤΙ. Μερικαὶ νεώτεραι εἰκόνες ἐν ZERVOS, Crète, εἰκ. 310 κέξ. Τὸ ἀγγεῖον, αὐτ. εἰκ. 311, μέσον (ἢ «πρόχους μὲ μετάλλια ροδάκων»), προέρχεται ἀπὸ τὸν μικρὸν κυκλικὸν τάφον: Περί τούτου καὶ τῶν γειτονικῶν δωματίων βλ. R. PARIBENI, Ricerche nel Sepolcreto di Hagia Triada, MA 14, 1904, σ. 677 κέξ., τὸ ἀγγεῖον: ἔγχρ. πίν. XLII 2.

² Διὰ τὰ ἐπὶ μέρους χαρακτηριστικὰ, τὰ ἀπαντώμενα εἰς πλείονα παραδείγματα, βλ. τὰς εἰκόνας εἰς τὰς σημειωθείσας δημοσιεύσεις (ἀμέσως ἀνωτ. σημ. 1).

³ Museo Pigorini, πίν. XII. 1, 4, 5, Grande Tomba, εἰκ. 147 (πρβλ. 146 μὲ καθέτους ταινίας, κατὰ τὴν σύνταξιν συγγενὲς μὲ τὴν κνωσιακὴν πρόχου, καὶ 133 a,

ὅπου ἡ τράχωσις δὲν ἀπλοῦται ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας, ἀλλὰ χρησιμοποιεῖται μόνον διὰ τὰς συστρεφόμενας ταινίας).

⁴ Grande Tomba, εἰκ. 145, Museo Pigorini, πίν. XII 3.

⁵ Τὸ ἀγγεῖον Grande Tomba εἰκ. 137 (προφανῶς τὸ αὐτὸ ἐν ZERVOS, Crète, εἰκ. 310 ἀριστερὰ) μὲ ἀκανθωτὴν τράχωσιν εἰς διάταξιν ἐπιφανείας, δεικνύει κύκλους, τῶν ὁποίων ἡ ἐπιφάνεια ἐκοσμεῖτο ἴσως μὲ γραπτὸς ροδάκας (πρβλ. τὴν πρόχου τῆς σημ. 3 σ. 74). Τὸ ἀγγεῖον Grande Tomba εἰκ. 135 (ἐνταῦθα πίν. 12, κάτω δεξιὰ), δεικνύει σειρὰς μικρῶν λευκῶν δίσκων ἐν συστροφῇ καὶ ἐπίσης περὶ τὸν λαιμὸν καὶ τὴν λαβὴν. Βλ. ἀκόμη τὸ ἀγγεῖον εἰκ. 138, αὐτ., μὲ σειρὰν εἰδους «θεμάτων φασιόλων».

⁶ Grande Tomba, σ. 225 ἀρ. 299 (εἰκ. 136 καὶ ἔγχρ. πίν. XIX f.), ZERVOS, Crète, εἰκ. 310 δεξιὰ. Διὰ τὰς μεγάλας μονὰς σπειράς πρβλ. τὸ ἀγγεῖον τοῦ Παλαικάστρου, BSA Suppl. I, πίν. IX d.

β) Μία ἄλλη πρόχους (ἀρ. 294)¹ κοσμεῖται μὲ μίαν ἀπὸ τὰς γνησιωτέρας συστροφὰς ἐκτελουμένην διὰ τραχώσεως. Μεταξὺ τῶν συστρεφομένων τραχωτῶν θεμάτων (σχοινίων) εἶναι ἐξωγραφημένοι ἀνὰ τρεῖς λευκαὶ γραμμαὶ εἰς παράλληλον, ἐπίσης συστροφικὴν, φορὰν.

γ) Μία τρίωτος πρόχους (ἀρ. 338)² δεικνύει ὠραίαν πολύχρωμον, καλῶς διατηρουμένην κόσμησιν, μὲ κύρια θέματα ἀπὸ τοῦ λαίμοῦ κρεμάμενα μεγάλα τρίγωνα μὲ ἀκανθωτὴν τράχωσιν. Ὅμοια τρίγωνα ἴστανται εἰς τὰς πλευρὰς τοῦ ἀγγείου. Τὰ τρίγωνα εἶναι λευκὰ καὶ πλαισιοῦνται ἀπὸ ἐρυθρὰς ταινίας, ἐνῶ τὸ καθ' αὐτὸ ἔδαφος τοῦ ἀγγείου φέρει κυανομέλαν βερνίκιον. Ὁριζόντιαι ταινίαι καὶ μικρὰ κυκλικὰ θέματα συμπληρῶνουν τὸ σύστημα.

δ) Ἐὰν ἀναφερθῆ ἑλὸς ἡ πρόχους μὲ μετάλλια ροδάκων³ ἀπὸ τὸν μικρὸν κυκλικὸν τάφον, ἡ ὁποία δὲν ἀπέχει πολὺ χρονικῶς ἀπὸ τὰ ἀγγεῖα τοῦ Μεγάλου Τάφου καὶ εἶναι προφανῶς σύγχρονος τῆς πρόχους ἀρ. 338 (ἀνωτ. γ). Πράγματι τὰ δύο τελευταῖα ἀγγεῖα (γ-δ) πρέπει νὰ θεωρηθοῦν, λόγῳ τῆς ὠριμωτέρας τραχώσεως καὶ τῆς ὠραίας πολυχρώμου κοσμήσεώς των, τὰ νεώτατα τῆς ὅλης ομάδος τραχωτῶν τῆς Ἀγίας Τριάδας.

Λ ο ι π α ῖ ὀ μ ἄ δ ε ς.

Ἡ κεραμεικὴ τοῦ μεγάλου ταφικοῦ καὶ λατρευτικοῦ κέντρου τῆς Ἀγίας Τριάδας (κυκλικὸι τάφοι Α, μέγας, καὶ Β, μικρός, μὲ συναπτόμενα καὶ γειτονικὰ σύνολα δωματίων) δὲν μᾶς προσφέρεται πάντοτε εἰς τὰς δημοσιεύσεις μὲ ἀκριβῆ στοιχεῖα προελεύσεως. Μᾶς ἀπομένει διὰ τὴν χρονολόγησιν ἡ τεχνοτροπικὴ ἀνάλυσις. Πλὴν τῶν τραχωτῶν διακρίνονται τρεῖς ἀκόμη ὀμάδες κεραμεικῆς, ἐκάστη μὲ ἴδιον χαρακτῆρα. Τὰς ἀναφέρομεν μὲ ὀλίγας λέξεις :

Π ρ ὠ ῖ μ α π ο λ ὺ χ ρ ω μ α ἀ γ γ ε ῖ α.

Εἰς ἀριθμὸς ἀγγείων⁴ ἀντιπροσωπεύουν καλῶς τὸν πρώιμον πολύχρωμον ρυθμὸν ἐν Μεσαρᾷ. Τειθοδοχαί, πρόχοι, κύπελλα, μὲ κυριαρχοῦσαν κόσμησιν λευκῶν καὶ ἐρυθρῶν καθέτων ταινιῶν, ἔχουν τόσον στενὴν συγγένειαν πρὸς ἄλληλα, ὥστε ἐνδεχομένως εἶναι ἔργα τοῦ αὐτοῦ ἐργαστηρίου.

Ὠ ρ ῖ μ α π ο λ ὺ χ ρ ω μ α ἀ γ γ ε ῖ α.

Εἰς τὴν ὠριμον κλασσικὴν φάσιν χρονολογοῦνται ἐπίσης ἀσφαλῶς μερικὰ ἀγγεῖα. Προέρχονται ἀπὸ τὴν περιοχὴν τῆς μικρᾶς θόλου, ὅπου εὐρέθη καὶ ἡ περιφήμος σαρ-

¹ Grande Tomba, σ. 224, ἀρ. 294 (εἰκ. 134 καὶ ἔγχρ. πίν. XIX d), ΖΕΡΝΟΣ, Crète, εἰκ. 122 μέσον (μὲ ἐσφαλμένην προέλευσιν). Ὅμοια πρόχοι μὲ ἀναγλύφους συστροφὰς ἐκ Δρακόνων καὶ Σπηλαίου Καμαρῶν, εὐθὺς κατωτέρω.

² Grande Tomba, σ. 234, ἀρ. 338, πίν. XVII c, ΖΕΡΝΟΣ, Crète, εἰκ. 311 ἀριστερά, ὠραία ἔγχρ. φω-

τογραφία: MARINATOS - HIRMER, πίν. IV κάτω δεξιά.

³ MA 14, 1904, ἔγχρ. πίν. XLII 2 (κείμ.: στ. 683). ΖΕΡΝΟΣ, Crète, εἰκ. 311 μέσον (πρβλ. ἀνωτ. σημ. 1 σ. 73).

⁴ Τὰ πέντε ἀγγεῖα Grande Tomba, ἔγχρ. πίν. XVIII καὶ εἰκ. 22, 36, 157.

κοφάγος, και δεικνύουν, ότι τὸ ταφικὸν σύνολον ἐχρησιμοποιεῖτο καὶ εἰς αὐτὴν τὴν ἐποχὴν (ἴσως μόνον διὰ λατρευτικούς σκοπούς) ¹.

Ἄγγεῖα μὲ σκοτεινὴν κόσμησιν.

Τὰ ἀγγεῖα μὲ σκοτεινὴν κόσμησιν τοῦ Μεγάλου Τάφου πρέπει νὰ μᾶς ἀπασχολήσουν περισσότερο. Ἀνήκουν εἰς μίαν κατηγορίαν κεραμεικῆς, ἣ ὁποία ἀνευρίσκεται εἰς τὰ περισσότερα κέντρα καὶ δὲν εἶναι πάντοτε εὐκόλον νὰ χρονολογηθῇ ἀκριβῶς ².

Πρόχοι.

Αἱ τέσσαρες πρόχοι ἀρ. 284-287 ³ εἶναι ἀσφαλῶς σύγχρονοι καὶ πιθανώτατα ἔργα τῆς αὐτῆς χειρός. Πρόκειται περὶ ἀγγείων πτωχῆς ἐμφανίσεως καὶ κοσμήσεως. Τὸ σχῆμα τῆς πρόχου διατηρεῖ καὶ εἰς τὰ τέσσαρα τὸν ΜΜ Ια τύπον καὶ ἀνταποκρίνεται πλήρως πρὸς τὰ τραχωτὰ παραδείγματα τοῦ αὐτοῦ τόπου. Ἐὰν λάβωμεν ὑπ' ὄψιν καὶ τὸ γεγονός, ὅτι τὰ πλεῖστα τραχωτὰ παραδείγματα φέρουν συμπληρωματικὰς σκοτεινὰς κοσμήσεις, συγγενεῖς τῶν κοσμήσεων τῶν τεσσάρων πρόχων (π.χ. ὅμοιαι πλατεῖαι ὀριζόντιαι ταινίαι), πρέπει νὰ δεχθῶμεν, ὅτι αἱ δύο ὁμάδες πρόχων εἶναι σύγχρονοι.

Αἱ σκοτεινὰ κοσμήσεις τῶν τεσσάρων ἀγγείων ἐνθυμίζουσιν ἰσχυρῶς τὰς κοσμήσεις τῆς λευκῆς κεραμεικῆς. Ἀπαξ ἐμφανίζεται τὸ «feathery design» (ἀρ. 284) καὶ τρεῖς ἠνωμένα κυκλικὰ κοσμήματα (285-287).

Ἐς σημειωθῆ ἐπὶ πλέον ἢ μικρὰ προσοχὴ κατὰ τὴν ἐκτέλεσιν τῶν γραπτῶν θεμάτων: Πρόκειται περὶ χαρακτηριστικοῦ, τὸ ὁποῖον εἰς τὴν λευκὴν κεραμεικὴν ἀποτελεῖ σχεδὸν διακοσμητικὴν ἀρχήν. Ὅλα αὐτὰ τὰ στοιχεῖα ὀδηγοῦν προφανῶς εἰς μίαν πρῶτον χρονολόγησιν τῆς παρουσίας ὁμάδος καὶ ἐπομένως κατ' ἀνάγκην καὶ τῆς ὁμάδος τῶν τραχωτῶν τῆς Grande Tomba, τὰ ὁποῖα (ἐξαιρουμένων τῶν δύο νεωτέρων κομματιῶν) εὐρίσκονται χρονικῶς πρὸ τῆς κατηγορίας τῶν ὠρίμων πολυχρῶμων τραχωτῶν. Εἰς τὴν Φαιστὸν ἔχομεν τώρα πλουσίας ὁμάδας τραχωτῶν (βλ. κατωτ. «φάσις Ἁγίας Φωτεινῆς» σ. 77 κέξ.), τὰ ὁποῖα εἶναι πράγματι πολὺ περισσότερο προχωρημένα καὶ ἀξίζουν δικαίως τὸ ὄνομα «πρῶτος κλασσικὴ φάσις».

Μετὰ τῆς ὁμάδος τῶν τεσσάρων πρόχων πρέπει νὰ συγκαταριθμηθοῦν μερικὰ ἀγγεῖα ἀκόμη, ὅπως πρόχοι ⁴ καὶ ἀμφορεῖς μὲ ὀριζοντίας λαβᾶς (Schulteramphoren) ⁵. Δύο ἀσκοειδεῖς πρόχοι ⁶ μὲ κάθετα τόξα ἢ συστρεφομένας ταινίας ἀνήκουν εἰς μίαν κατηγορίαν, περὶ τῆς ὁποίας θὰ ὀμιλήσωμεν καὶ κατωτέρω σ. (82-83').

¹ Τὸ κύπελλον ἐν PARIBENI, MA 14, ἔγχο. πίν. XLII 4 (ἴσως ἐπίσης τὸ τεμ. ἀρ. 3, ἐνῶ τὸ «tumbler» ἀρ. 1 ἀνήκει μᾶλλον εἰς τὴν πρῶτον κλασσικὴν φάσιν) καὶ τὰ δύο ἀγγεῖα αὐτ. ἔγχο. πίν. XLIII.

² Ἀντίστοιχος κεραμεικὴ εἰς Μάλια (Premier Charnier), Κράσι, Γοῦρες, Κουμάσαν κλπ.

³ Grande Tomba, εἰκ. 125-129 καὶ ἔγχο. πίν. XIX c.

⁴ Αὐτ. εἰκ. 124.

⁵ Αὐτ. εἰκ. 150 (ἐπίσης ἔγχο. πίν. XIX a-b), 154. Πρβλ. σχόλια εἰς ἡμέτ. πίνακα 19.

⁶ Αὐτ. εἰκ. 130-131.

⁷ Αἱ τρεῖς πρόχοι Grande Tomba, εἰκ. 16, πρέπει νὰ χρονολογηθοῦν πολὺ ἐνωρίτερον, ἴσως εἰς τὴν βαθμίδα Κουμάσας.

Δρακόνες, Σπήλαιον Καμαρών, Πατερικιές.

'Ανεφέρθη άνωτέρω ή σημαντική κεραμεική ομάδα τών Δρακόνων¹, χρονολογηθείσα εις μίαν πρώιμον φάσιν τών πρωτο-τραχωτών. 'Εκτός τών άγγείων με κομβιωτήν τραχώσιν υπάρχουν εις την ομάδα αὐτήν επίσης ώραία παραδείγματα με συστρεφομένην τραχώσιν σχοινίων (*tordierende Schnurbarbotine*), έντελώς όμοια πρὸς τὸ άγγεϊον τῆς 'Αγίας Τριάδας (άρ. 294, άνωτ. β), τὸ όποϊον μόνον φέρει λευκάς ταινίας. 'Εχει άσφαλῶς σημασίαν, ὅτι ή ομάδα τών Δρακόνων δέν περιλαμβάνει κανέν παράδειγμα με τραχώσιν έπιφανείας (ή δημοσίευσις είναι έν τούτοις έλλιπεστάτη) και έπομένως μία χρονολόγησις πρὸ τῆς ομάδος τραχωτών τῆς 'Αγίας Τριάδας φαίνεται δικαιολογημένη (μερικὰ άγγεϊα Δρακόνων εις τούς πίνακας 10-13 και 15-16).

'Ετέρα πρόχους με άνάγλυφον συστροφήν εύρέθη εις τὸ Σπήλαιον τών Καμαρών, όπου έμφανίζεται και άλλη με τραχώσιν έπιφανείας και συστρεφομένην ταινίαν². Καί τὰ δύο άγγεϊα άντιστοιχοῦν πλήρως πρὸς τὰ όμοια τοῦ Μεγάλου Τάφου και τών Δρακόνων³. 'Η πρόχους άπό τὸ Πορτί (πίν. 11 άριστερὰ) διατηρεῖ καλῶς τὰς πλατείας σκοτεινάς ταινίας.

'Από τὸ Σπήλαιον τών Καμαρών δέν υπάρχουν στρωματογραφικὰ δεδομένα, ή δέ κεραμεική δύναται νὰ χρονολογηθῆ μόνον με ρυθμολογικὰ κριτήρια. 'Αρκετὰ άγγεϊα πρέπει νὰ χρονολογηθοῦν εις την πρώιμον πολυχρωμίαν ή εις την πρώιμον κλασσικήν φάσιν⁴. Οί γεφυρόστομοι σκύφοι έχουν μάλιστα σχῆμα, εύρισκόμενον πλησιέστατα πρὸς τὸν τύπον τοῦ ώριμου κλασσικοῦ ρυθμοῦ. Γνωρίζομεν όμως άπό τὰς νέας άνασκαφὰς τῆς Φαιστοῦ, ὅτι ὁ πρώιμος κλασσικός τύπος τοῦ γεφυροστόμου σκύφου διαφέρει ελάχιστα άπό τὸν ώριμον κλασσικόν⁵.

'Εν σπουδαϊον άγγεϊον τοῦ Σπηλαίου τών Καμαρών είναι ή τεϊοδόχη με λευκάς κλαδοσπείρας, ή όποία, ὡς άνεφέρθη άνωτέρω, έχει παράλληλον εις την ομάδα Πατερικιῶν.

Τὸ τιθέμενον έρώτημα είναι : Ποία είναι ή σχέσις τῆς ομάδος Πατερικιῶν πρὸς τὰς ομάδας 'Αγίας Τριάδας και Δρακόνων και κατὰ πόσον ήμποροῦν τὰ εθρήματα τοῦ Σπηλαίου τών Καμαρών νὰ συμβάλουν εις την σχετικήν χρονολόγησιν.

'Εδέχθημεν ήδη, ὅτι ή ομάδα τών Δρακόνων πρέπει νὰ χρονολογηθῆ πρὸ τῆς ομάδος 'Αγίας Τριάδας (τῶν τραχωτών). 'Οτι ή ομάδα τών Δρακόνων είναι χρονικῶς ένιαία, φαίνεται σαφῶς και δι' άπλῆς παρατηρήσεως τών άγγείων. Είναι άσφαλῶς

1 VTM, πίν. ΧLI (πρὸβλ. κείμ. αὐτ. σ. 77 : 'Εκ τριάκοντα περίπου πρόχων δημοσιεύονται μόνον έξι, εκ τούτων δύο με κομβιωτήν και δύο με τραχώσιν συστροφῆς. Γραπτή σκοτεινή κόσμησις διεκρίνετο άκόμη εις μερικὰ άγγεϊα).

2 Σπήλαιον Καμαρών, BSA 19, 1912-13, πίν. VII a-b (πρὸβλ. κείμ. αὐτ. σ. 19).

3 Σύγκρινε τὸ κομμάτι έ.ά. πίν. VII a με Museo Pi-

gorini, πίν. XII 4, τὸ b με VTM, πίν. ΧLI άρ. 4953 (πρὸβλ. κατωτ. σχόλιον εις πίν. 12 : 4953).

4 Σπήλαιον Καμαρών έ.ά. εικ. 3 (σ. 16 και πίν. IV-V).

5 Σύγκρινε τὰ πρώιμα κλασσικὰ *Annua rio* 1957-58, έγχο. πίν. XXIV (έπίσης αὐτ. *Gli scavi*, εικ. 74, σ. 247) με τὰ ώριμα κλασσικὰ *Bollettino* 1952, έγχο. πίν. II.

ὀρθὸν νὰ ὑποθέσωμεν, ὅτι αἱ ομάδες Δρακόνων καὶ Πατερικῶν ἀποτελοῦν ἀντιστοιχῶς προϊόντα ἐνὸς ἐργαστηρίου. Τὸ αὐτὸ ἐδέχθημεν ἤδη διὰ τὴν ομάδα Ἁγίας Τριάδας. Καὶ ὁ ΞΑΝΘΟΥΔΙΔΗΣ δέχεται, ὅτι ἡ κεραμεικὴ τῶν Δρακόνων προέρχεται ἀπὸ ἴδιον ἐργαστήριον ¹. Ἐπομένως πρέπει διὰ μίαν χρονολόγησιν νὰ λαμβάνεται ὑπ' ὄψιν καὶ ἡ διαφορὰ τεχνολογίας τῶν ἐργαστηρίων.

Αἱ ομάδες Δρακόνων καὶ Ἁγίας Τριάδας πρέπει, ἂν καὶ εἶναι μεταξὺ των τοπικῶς καὶ χρονικῶς ἀπομακρυσμένοι, ν' ἀποδοθοῦν εἰς τὴν αὐτὴν ἐργαστηριακὴν παράδοσιν. Ἡ ὁμάς Πατερικῶν δεικνύει ἄλλην ἀντίληψιν. Ὅτι ἀκόμη ὑπόκειται εἰς τὴν κοσμηματικὴν παράδοσιν τῆς λευκῆς κεραμεικῆς, εἶδομεν ἀνωτέρω. Εἰς μίαν ἔρευναν ἐξ ἄλλου περὶ τοῦ τύπου τῆς μινωικῆς τεῖοδόχης (Kamarges-Stil, VI) δὲν ἠδυνήθημεν νὰ δώσωμεν ὀριστικὴν ἀπάντησιν εἰς τὸ ἐρώτημα περὶ τῆς χρονικῆς σχέσεως τῶν κεραμεικῶν ομάδων Πατερικῶν καὶ Δρακόνων, εἰς τὰς ὁποίας ἀφθονεῖ ὁ τύπος αὐτός. Πρέπει ἐπομένως νὰ δεχθῶμεν, ὅτι πρόκειται περὶ δύο περίπου συγχρόνων ομάδων ἀπὸ διαφορετικὰ ἐργαστήρια. Ἡ κεραμεικὴ τοῦ Σηλαιίου τῶν Καμαρῶν, ὅπου ἀπαντοῦν ἀγγεῖα καὶ τῶν δύο ἐργαστηρίων, δύναται, μὲ τὰ κυριαρχοῦντα πρῶιμα πολύχρωμα ἀγγεῖα, νὰ ἐνισχύσῃ τὴν ὀρθότητα τῆς ἀπόψεως αὐτῆς.

Οἱ πρῶιμοι γεφυρόστομοι σκύφοι τοῦ Σηλαιίου ἔχουν καθ' αὐτοὺς κοινὰ χαρακτηριστικά. Ὅσον ἀφορᾷ τὴν κατασκευὴν των δὲν ἔχουν καμμίαν καθαρὰν σχέσιν πρὸς τὰς μνημονευθείσας ομάδας καὶ πρέπει ἐπομένως ν' ἀποδοθοῦν εἰς ἄλλο ἐργαστήριον. Δυνάμεθα βασίμως νὰ δεχθῶμεν, ὅτι παρήχθησαν εἰς τὰ φαιστιακὰ ἀνακτορικὰ ἐργαστήρια (πρβλ. κατωτ. Δωμάτιον XLV, σ. 79-80).

Φαιστός: Ἡ φάσις Ἁγίας Φωτεινῆς.

Εἰς τὴν πρῶιμον κλασσικὴν κεραμεικὴν τῆς κατηγορίας τῶν τραχωτῶν ἔδωσεν ὁ LEVI τὸ ὄνομα «κεραμεικὴ Ἁγίας Φωτεινῆς», διότι τὴν εὔρε διὰ πρώτην φορὰν (ὁ ἴδιος, διότι ἤτο ἤδη γνωστὴ, πρβλ. Festos I, εἰκ. 230-31 καὶ πίν. XVII) κατὰ τὴν σκαφὴν τμήματος τῆς ἀρχαίας πόλεως εἰς τὴν ΒΑ. κλιτὸν τοῦ φαιστιακοῦ λόφου πλησίον τοῦ ἐξωκκλησίου τῆς Ἁγίας Φωτεινῆς ². Ἡ κατηγορία αὐτὴ εὐρέθῃ κατόπιν ἀφθόως εἰς τὴν σκαφὴν τοῦ ἀνακτόρου εἰς σημαντικὰ ὁμοιογενῆ σύνολα. Εἰς σύντομον ἐξέτασιν τούτων εἰσερχόμεθα εὐθὺς ἀμέσως.

¹ VTM, σ. 79 (ἐπὶ τῇ βάσει τῆς συστάσεως τοῦ πηλοῦ. Ἰσχυρότεροι ἐνδείξεις ἐνισχύουν τὴν γνώμην αὐτὴν, ὅπως σχῆμα καὶ κόσμησις).

² Σύντομοι ἀναφοραὶ περὶ τῆς κατηγορίας αὐτῆς: LEVI, Gli scavi, Atti, σ. 216, — Gli nuovi scavi, Enciclop., σ. 95-96, — The Recent Excavations, Med. St., σ. 8. Ἡ ἀνασκαφὴ πλησίον τοῦ ἐξωκκλησίου (ἐκθεσις) ἐν Bollettino 1955, σ. 159b κέξ., κεραμεικὴ: αὐτ. ἔγχο. πίν. I a καὶ εἰκ. 36, 40. Ἡ τραχωτὴ κεραμεικὴ πρέπει νὰ θεωρῆται μόνον ὡς μία (ἔστω ἡ σπου-

δαιοτέρα) τῶν κατηγοριῶν τῆς πρῶιμον κλασσικῆς φάσεως. Εἰς τὴν παρούσαν ἐκθεσιν λαμβάνονται ὑπ' ὄψιν καὶ αἱ λοιπαὶ κατηγορίαι: Ὁ ὄρος «κεραμεικὴ» ἢ «φάσις Ἁγίας Φωτεινῆς» δὲν πρέπει ν' ἀναφέρεται μόνον εἰς τὰ τραχωτά (ὅπως τὸν χρησιμοποιοῖ ὁ LEVI), ἀλλὰ εἰς ὅλην τὴν κεραμεικὴν τῆς ἐποχῆς. Ὁρθότερον εἶναι νὰ χρησιμοποιῶνται οἱ ὄροι «πρῶιμος κλασσικὴ κεραμεικὴ» καὶ «ὄριμος τραχωτὴ κεραμεικὴ»: Ἡ «ὄριμος τραχωτὴ» ἀποτελεῖ μέρος μόνον (= μίαν κατηγορίαν) τῆς «πρῶιμου κλασσικῆς κεραμεικῆς».

Δωμάτιον L^{XV}¹.

Περὶ τῶν ἀνασκαφικῶν δεδομένων τοῦ δωματίου τούτου ὠμιλήσαμεν ἀνωτέρω. Ἡ πρόμος κλασικὴ ὁμάς, ἡ εὐρεθεῖσα μεταξὺ τῶν δύο δαπέδων («φάσις Ia» τοῦ L^{VI}), περιλαμβάνει μερικὰ ἀπὸ τὰ ὠραιότερα καὶ καλύτερον διατηρούμενα τραχωτὰ ἀγγεῖα, τὰ ὁποῖα μέχρι σήμερον γνωρίζομεν.

Τρίωτοι πρόχοι.

Αἱ δύο τρίωτοι πρόχοι τοῦ δωματίου L^{XV}² εἶναι ἀριστουργήματα τοῦ τραχωτοῦ ρυθμοῦ καὶ ἀντιπροσωπεύουν τὸν ὄριμον τύπον ἑνὸς βασικοῦ σχήματος τῆς πρώιμου κλασικῆς κεραμεικῆς, ὅπως ἀνεπτύχθη εἰς τὰ ἀνακτορικὰ ἐργαστήρια.

Πρόχους μὲ ὠοειδῆ θέματα.

Ἡ πρώτη πρόχους εἶναι ἀπὸ κάθε ἄποψιν ἀριστουργηματικὴ³ καὶ ἔχει εὐτυχῶς καλὴν διατήρησιν. Ἡ κυρία κόσμησις ἀποτελεῖται ἀπὸ πλατεῖαν ζωφόρον μὲ μεγάλα πρὸς τὰ ἀριστερὰ κλίνοντα ὠοειδῆ θέματα, τῶν ὁποίων τὸ ἐμβαδὸν πληροῦται ἀπὸ σειρὰς — ὁμοίως πρὸς τὰ ἀριστερὰ φερομένης — ἀκανθωτῆς τραχώσεως. Τὰ ὠοειδῆ θέματα πλαισιοῦνται ἀπὸ λευκὰς ταινίας. Ἐρυθραὶ καὶ λευκαὶ ταινίαι, δισκία (ἐπίσης κίτρινα δισκία μὲ λευκὴν πλαισίωσιν), συμπληρώνουν τὸ σύστημα. Μεγαλύτερα τραχωτὰ ἐξάρματα (πάλιν τοῦ ἀκανθωτοῦ τύπου) ὑπάρχουν ἐπὶ τῶν πλαγίων λαβῶν καὶ χειλέων. Ὅτι ἡ φάσις ἐξελιξέως τῆς MM κεραμεικῆς, ἡ ἀντιπροσωπευομένη ἀπὸ τὸ ἀγγεῖον τοῦτο, εὐρίσκεται πλησιέστατα πρὸς τὸν ὄριμον κλασσικὸν ρυθμὸν, δύναται νὰ δειχθῆ διὰ μιᾶς συγκρίσεως μὲ τὸν τρίωτον γεφυρόστομον σκύφον τοῦ δωματίου IL, ὁ ὁποῖος ἐπαναλαμβάνει τὸ κύριον θέμα τῆς πρόχου μὲ νέαν ἀντίληψιν⁴.

Πρόχους μὲ δισκιορόδακας.

Τὸ ὠραῖον ἀγγεῖον εἶναι καὶ διὰ χρονολογικοὺς σκοποὺς πολύτιμον: Φέρει κόσμησιν ἀκανθωτῆς τραχώσεως μὲ λευκὸν ἐπίχρῖσμα καὶ γραπτὰ πολύχρωμα κυκλικὰ

1 Annuario 1957-58, Gli scavi, σ. 243 κέξ., κεραμεική: εἰκ. 72-84.

2 Ἐ.ἀ. εἰκ. 72 d καὶ f (κέιμ., αὐτ., σ. 252), ἔγχρ. πίν. XXII a. Ἐπίσης ἐν The Recent Excavations, Med. St. εἰκ. 16.

3 Δὲν εἰσερχόμεθα εἰς τὴν παρούσαν μελέτην εἰς τεχνολογικὴν, αἰσθητικὴν θεώρησιν τῆς τραχωτῆς κεραμεικῆς. Ἄς παρατηρηθῆ μόνον ἐνταῦθα, ὅτι ἡ κεραμεικὴ αὐτὴ ἀποτελεῖ μίαν φυσικὴν, συνεπῆ ἐμφάνισιν εἰς τὴν ἐν γένει ἐξελικτικὴν φορὰν πρὸς τὸν κλασσικὸν ρυθμὸν, εἰς τοῦ ὁποίου τὸ κατώφλιον πατεῖ, ἢ, διὰ τὴν ἐκφρασθῶμεν ὀρθότερον, εἰς τοῦ ὁποίου τὸν κύκλον ἐκφράσεως μετέχει. Ἡ χαρὰ διὰ τὸ κεραμικὸν χειροτέχνημα ἦτο ἐν πραγματικόν, ἰσχυρὸν βίωμα τοῦ μινωικοῦ κεραμείου. Ἡδυνήθη νὰ μεταβιβάσῃ εἰς τὰ χαριέντα ἔργα τῶν χειρῶν του τὸν ὑποκειμενικὸν δυναμισμόν καὶ τὴν χαρὰν τῆς ὑπάρξεως καὶ κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον συμπεριέλαβε καὶ ἡμᾶς, τοὺς ἀπλοὺς θεατὰς

τῶν ἔργων του, εἰς ὄρισμένον βαθμὸν, εἰς τὸν κύκλον τῶν κινήματων τῆς ψυχῆς του. Τὰ τραχωτὰ ἀγγεῖα εἶναι κατὰ κανόνα μικρὰ, χαριέντα ἔργα μὲ λαμπρὰν πολυχρωμίαν. Ἡ ἀπαρέσκεια τοῦ PENDINGBURY, Ἐγχρ. χειρίδιον, σ. 110, 134, 137, διὰ τὸν ρυθμὸν αὐτὸν εἶναι πλήρως ὑποκειμενικὴ καὶ ἀστήρικτος. Βεβαίως ὁ ὀφθαλμὸς καὶ ἡ ἀντιληπτικὴ λειτουργία χρειάζονται μακρὰν προπαιδείαν, ἕως ὅτου κατορθωθῆ ἡ θεώρησις οἰουδῆποτε εἰδους τέχνης. Ἡ ἀγγλικὴ ἔρευνα δὲν συνήθιζε δυστυχῶς νὰ προσπαθῆ νὰ ἴδῃ τὰς πιθανὰς καλλιτεχνικὰς ἀξίας τοῦ ὑλικοῦ, τὸ ὁποῖον διεπραγματεύετο. Ἐν σχέσει μὲ τὴν κατηγορίαν τῶν τραχωτῶν πρέπει ἀκόμη νὰ λεχθῆ, ὅτι ἡ κακὴ διατήρησις ἐβοήθησε τὴν ὑποτίμησίν της. Κυρίως αἱ νέαι ἀνασκαφαὶ τῆς Φαιστοῦ ἔφεραν εἰς φῶς καλῶς διατηρούμενα παραδείγματα, εἰς τὰ ὁποῖα εἶναι αἰσθητὴ ὅλη ἡ δροσερότης τοῦ ἀνατέλλοντος κλασσικοῦ ρυθμοῦ.

4 Bollettino 1952, ἔγχρ. πίν. II a.

συστήματα ἐν εἴδει μεταλλίων ἀπὸ στιγμο - καὶ δισκιροδάκας. Ἡ ἐξετασθεῖσα ἀνωτέρω (σ. 74:δ') πρόχους μὲ μετάλλια ροδάκων τῆς Ἁγίας Τριάδας δύναται νὰ συγκριθῆ μετὰ τὴν παροῦσαν καθὼς καὶ ὁ γεφυροστόμος σκύφος ἀπὸ τὴν δμάδα τοῦ ξυλίνου κιβωτίου τοῦ δωματίου 11 (βλ. ἀνωτ.: δωμ. 11, σ. 37-38). Οὕτω χρονολογεῖται ἀσφαλῶς ἡ κεραμεικὴ τοῦ ξυλίνου κιβωτίου εἰς τὴν πρῶμον κλασσικὴν φάσιν καὶ λύεται τὸ πρόβλημα τῶν δύο δαπέδων: Τὸ δωματίον 11 εἶχε, φαίνεται, δύο δάπεδα ὅπως τὸ δωματίον LXV (ἐπὶ πλέον στοιχεῖα περὶ τοῦ δωματίου 11 κατωτέρω, σ. 83).

Ἄλλα τέσσαρα τραχωτὰ ἀγγεῖα καὶ μερικὰ ὄστρακα δημοσιεύονται ἀπὸ τὸ αὐτὸ σύνολον¹, μεταξὺ τούτων καὶ ἐν κεραμεικὸν ἀριστούργημα, τὸ χαριέστατον «τάσι τοῦ δωματίου LXV».

Μία ἐνδιαφέρουσα παρατήρησις, τὴν ὁποῖαν ἐπιτρέπει τὸ ὕλικόν τοῦτο εἶναι, ὅτι ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἐξετασθεῖσαν πρόχουν (καὶ τὰ προμνημονευθέντα δύο παράλληλα ἀγγεῖα) καὶ ἄλλα κομμάτια στολίζονται μὲ δισκιροδάκας, οἱ ὅποιοι ἐμφανίζονται ὡς σύνηθες θέμα τῆς κοσμηματικῆς τῆς παρούσης φάσεως², ὥστε θὰ ἦτο δυνατόν νὰ τὴν ὀνομάσωμεν «φάσιν τῶν δισκιροδάκων»³. Εἰς ὅλα αὐτὰ τὰ πρῶμα κλασσικὰ προϊόντα τοῦ ὀρίμου τραχωτοῦ ρυθμοῦ μὲ τὰς πολυμόρφους κυκλικὰς κοσμήσεις, ὅπου ἐπικρατοῦν τὰ δισκία, θὰ ἠθέλαμεν νὰ ἴδωμεν προϊόντα τοῦ αὐτοῦ ἐργαστηρίου τοῦ φαιστιακοῦ ἀνακτόρου.

Γεφυροστόμοι σκύφοι.

Γεφυροστόμους σκύφους ὀνομάζομεν τὰ τυπικώτατα ἀγγεῖα τοῦ καμαραϊκοῦ ρυθμοῦ μὲ γεφυρωτὴν προχοὴν καὶ δύο ὀριζοντίας ἄνω στρεφομένας λαβὰς, κατὰ κανόνα σφαιρικοῦ σχήματος. Ἡ ἱστορία τοῦ τύπου καλύπτει πλήρως τὴν ΜΜ ἐποχὴν, ἔχει δὲ τὰς ρίζας τῆς εἰς τοὺς μεσαίους χρόνους τῆς ΠΜ ἐποχῆς. Μετὰ τὸ τέλος τῆς ΜΜ ἐποχῆς δὲν ἀπαντᾷ πλέον. Εἰς τὴν βιβλιογραφίαν φέρει ὁ τύπος ποικιλώτατα ὀνόματα. Εἶναι ἀνάγκη νὰ μὴ γίνεταί σύγχυσις πρὸς τὰς γεφυροστόμους πρόχους, ὁμοίως μικρὰ ἀγγεῖα μὲ γεφυρωτὴν προχοὴν καὶ μίαν μόνην κάθετον λαβὴν ὀπίσω, τὰ ὁποῖα ἔχουν περιεργωτάτην ἱστορίαν, καθ' ὅσον ἐμφανίζονται ὡς τυπικὰ ἀγγεῖα τῆς βαθμίδος τῆς πρῶμου πολυχρωμίας (ΜΜ Ια) εἰς Βασιλικὴν, Παλαίκαστρον, Μάλια διὰ νὰ ἐξαφανισθοῦν ἀκολούθως καθ' ὅλην τὴν καμαραϊκὴν ἐποχὴν καὶ νὰ ἐμφανισθοῦν κατὰ τὴν ΜΜ ΙΙΙ - ΥΜ Ι ἐπίσης ὡς τυπικώτατον, λίαν διαδεδομένον σχῆμα.

Οἱ τέσσαρες γεφυροστόμοι σκύφοι τῆς «φάσεως Ια» τοῦ δωματίου LXV⁴ δεικνύουν τύπον σχήματος, ὁ ὁποῖος δύναται μὲ ἀπόλυτον δίκαιον νὰ ὀνομασθῆ κλασσι-

¹ Annuario 1957-58, Gli scavi, εἰκ. 72, 76 (σ. 246 κέξ.), ἔγχρ. πίν. XXIII d καὶ XXV a.

² Ε.ά. εἰς τὸ κέντρον τῶν μεγάλων κυκλικῶν θεμάτων τοῦ γεφυροστόμου σκύφου εἰκ. 72 e, ἐπίσης εἰς τὸ τεμ. εἰκ. 76 κάτω ἀριστερά. Τὰ σταυροειδῆ θέματα εἰς τὸ τάσι εἰκ. 72 b καὶ ἔγχρ. πίν. XXIII d (ἐξωτερικῶς) εἶναι πολὺ συγγενῆ τῶν ροδάκων.

³ Ὁ ρόδαξ ἀρχίζει τὴν ἐξελικτικὴν του πορείαν

ἐκτὸς τῆς κρητικῆς ἀγγειογραφίας εἰς τὴν πρῶμον λευκὴν κεραμεικὴν, ὅπου ἐμφανίζεται διὰ πρώτην φορὰν δειλὰ ὡς στιγμορόδαξ (Βορεία Τάφρος, Παλαίκαστρο). Εἰς τὴν πρῶμον πολυχρωμίαν γίνεται δισκιροδάξ (Κνωσός, Μόχλος, Μάλια). Ἐπὶ μέρους παρατηρήσεις ἐν Kamares-Stil.

⁴ Annuario 1957-58, Gli scavi, εἰκ. 74 καὶ ἔγχρ. πίν. XXIV d (κέιμ. αὐτ. σ. 247, 253-54).

κός. Τὸ σῶμα εἶναι σφαιρικόν, ἔλαφρῶς πεπιεσμένον, αἱ λαβαὶ κυλινδρικαὶ γωνιούμεναι εἰς τὴν κορυφήν (καὶ εἰς τὰ τέσσαρα παραδείγματα), τὸ ράμφος βραχύ. Αἱ πολύχρωμοι κοσμήσεις τῶν ἀγγείων τούτων δύνανται ἐπίσης νὰ χαρακτηρισθοῦν ὡς γνησίως κλασσικαί.

Εἰς ἄλλα φαιστιακὰ σύνολα, ἦτοι εἰς τὸν Προμαχῶνα II (Bastione II, βλ. εὐθύς κατωτέρω) καὶ εἰς τὴν ομάδα τοῦ θρανίου τοῦ δωματίου LXIII (πρβλ. ἀνωτέρω, σ. 49) ἔχομεν γεφυροστόμους σκύφους ἀπολύτως ὁμοίου τύπου¹. Ἀπὸ τὸ Σπηλαῖον τῶν Καμαρῶν ὑπάρχουν παραδείγματα ἐκκληκτικῆς συγγενείας πρὸς τ' ἀνωτέρω ἀγγεῖα². Ἡ κεραμεικὴ τοῦ Προμαχῶνος II ἀνήκει ἀσφαλῶς εἰς τὴν πρώιμον κλασσικὴν φάσιν, ὡς καὶ ἡ ὁμάς τοῦ δωματίου LXV. Διὰ τῶν ἀναφερομένων γραμμῶν συνδέσεως γίνεται ἐπομένως σαφές, ὅτι καὶ τὸ κλειστὸν εὐρημα τοῦ θρανίου τοῦ δωματίου LXIII ἀνήκει εἰς τὴν αὐτὴν πρώιμον κλασσικὴν φάσιν, ὅπως καὶ ἡ κεραμεικὴ ἀπὸ τὸ παλαιότερον δάπεδον τοῦ δωματίου LXV καὶ ἀπὸ τὸν Προμαχῶνα II. Οὕτω δικαιολογεῖται καὶ ἡ ἐμφάνισις μιᾶς πρόχου με τράχωσιν ἐπιφανείας εἰς τὴν ομάδα αὐτὴν³. Ἡ χρονολόγησις τῶν δύο γεφυροστόμων σκύφων τοῦ Σπηλαίου τῶν Καμαρῶν καθίσταται ἐπίσης ἀσφαλῆς.

Ὅτι ὁ ὄριμος κλασσικὸς τύπος τοῦ γεφυροστόμου σκύφου ὀλίγον διαφέρει τοῦ πρώιμου κλασσικοῦ, δύνεται νὰ δειχθῆ ἀπὸ πλῆθος ἀσφαλῶν παραδειγμάτων. Τὰ ὄρια ἀγγεῖα διαφέρουν κυρίως εἰς τὸ σῶμα, τὸ ὁποῖον εἶναι συνήθως ὑψηλότερον, ἔλαφρῶς στενούμενον πρὸς τὰ κάτω, καὶ εἰς τὰς λαβάς, αἱ ὁποῖαι εἶναι συνήθως ταινιωταὶ καὶ τοξωταί, μὴ γωνιούμεναι εἰς τὴν κορυφήν⁴.

Προμαχῶν II.

Ἡ σπουδαιότερα ὁμάς πρώιμου κλασσικῆς κεραμεικῆς, τὴν ὁποίαν κατέχομεν μέχρι σήμερον, προέρχεται ἀπὸ τὴν σκαφήν τοῦ Προμαχῶνος II⁵. Τὸ κτίσμα τοῦτο (πίν. 3-4) ἀποτελεῖ τὴν βορειὰν κατάληξιν τῆς κάτω δυτικῆς αὐλῆς καὶ ἦτο κατὰ τὸν

1 Ἐ.ἀ. δωμ. LXIII: τρία παραδείγματα, εἰκ. 55 κάτω σειρὰ καὶ ἔγχρ. πίν. XXIV b. Προμαχῶν II: κυρίως τὰ παραδείγματα εἰκ. 153 καὶ ἔγχρ. πίν. XXIV a, c.

2 Σύγκρινε τὰ δύο ἀγγεῖα τοῦ Σπηλαίου Καμαρῶν BSA 19, 1912-13, πίν. IV b καὶ V b μετὰ Annuario 1957-58, ἔγχρ. πίν. XXIV b καὶ c.

3 Φαίνεται, ὅτι ἡ ἄνω ἀπόληξις τοῦ θρανίου δὲν ἀνεγνωρίσθη ἀσφαλῶς ἢ ἦτο κατεστραμμένη, πρβλ. τὰς παρατηρήσεις τοῦ Lενη, Annuario 1957-58, Gli scavi, σ. 229-230. Παράδοξοι εἶναι αἱ συνθηκαὶ εὐρέσεως τοῦ ἀγγείου, αὐτ. εἰκ. 57 b: πρβλ. Lενη, αὐτ. σ. 232. Διὰ τὴν χρονολόγησιν τῆς ὁμάδος τοῦ θρανίου δύνανται νὰ βοηθήσουν καὶ οἱ δύο μικροὶ πίθοι, αὐτ. εἰκ. 52 καὶ 53: Ὁ πίθος μετὰ ἐπιφανείας δισκίων καὶ χιαστὰς ταινίας μετὰ ἐπιζωγράφησιν στιγμῶν (εἰκ. 52) δεικνύει στοιχεῖα χαρακτηριστικὰ τῆς πρώιμου κλασσικῆς φάσεως, πρβλ. π.χ. τοὺς τραχωτούς γεφυροστόμους σκύφους ἀπὸ τὸ ξύλινον κιβώτιον τοῦ δωμ. 11, Bollettino 1951 ἔγχρ.

πίν. I 7-8 διὰ τὰς ἐπιφανείας δισκίων (ἐδῶ ἐπιζωγραφημένη ἀκανθωτὴ τράχωσις) καὶ τὴν κνωσιακὴν τρίτον πρόχου (βλ. ἀνωτ. Κνωσός) διὰ τὰς ταινίας μετὰ στίγμωσιν. Ὁ πίθος μετὰ συστρεφόμενον ρόδακα (εἰκ. 53) ἔχει εἰς τὸ κέντρον τῶν κύκλων, ὁπόθεν φύονται τὰ φύλλα, τοὺς τυπικοὺς δισκιορόδακας (πρβλ. ἀνωτ. «φάσις τῶν δισκιοροδάκων»). Ἄς παραβληθῆ τὸ ἀγγεῖον τοῦτο μετὰ τὸ ἀριστούργημα τοῦ ὄριμου κλασσικοῦ ρυθμοῦ ἀπὸ τὸ δωμ. XXVIII, Annuario 1952-54, εἰκ. 79, διὰ νὰ φανῆ καθαρὰ ἡ χρονικὴ διαφορὰ.

4 Εἰς τὰ ἀνωτ. σημ. 4 σ. 76 ἀναφερόμενα ὄριμα κλασσικὰ ἄς προστεθοῦν μερικὰ ἀκόμη, π.χ. Annuario 1939-40, εἰκ. 2 δεξιὰ (= Ζερνός, Crète, 334 ἀριστ.): σχῆμα ἀκόμη πεπιεσμένον, ταινιωταὶ λαβαί, — Bollettino 1953, ἔγχρ. πίν. II b-c, μετὰ διαφόρου ὕψους σῶμα, — Bollettino 1956, εἰκ. 25, καθ' αὐτὸ ὄριμος κλασσικὸς τύπος, — Annuario 1961-62, εἰκ. 188 κλπ.

5 Περὶ τοῦ Προμαχῶνος II βλ. Bollettino 1955, σ. 154-55 καὶ εἰκ. 24 (σ. 153), — Annuario 1955-56,

LEVI «προφανῶς πύργος φυλακῆς καὶ ἀμύνης»¹. Ὡς ἔδειξεν ἡ σκαφή, ὑπῆρχε δεύτερος τοῖχος, παράλληλος τοῦ ἐξωτερικοῦ τοῦ πλαισιούντος τὴν αὐλήν. Κατὰ τὴν FIANDRA² πρέπει νὰ ἐρμηνευθοῦν οἱ τοῖχοι αὐτοὶ ὡς ἀπλοὶ ἀναλημματικοί. Ἐν λιθόστρωτον κεκλιμένον ἐπίπεδον (rampa), τοῦ ὁποίου σημαντικὰ λείψανα διετηρήθησαν, ἀποτελεῖ οἰκοδομικὴν ἐνότητα μὲ τοὺς τοίχους τούτους. Πρόκειται περὶ ὁδοῦ, ἡ ὁποία παρακάμπτουςα τὸν Προμαχῶνα κατὰ τὸ ἀνατολικόν του ἄκρον ἐχρησίμευε προφανῶς πρὸς ἐπικοινωνίαν τῆς κάτω αὐλῆς (καὶ τοῦ ἰσογείου τοῦ ἀνακτόρου) μὲ τὸ ἀνώτερον ἄνδρον.

Ἡ ἐρμηνεία τοῦ LEVI εἶναι, ὅπως πιστεύομεν, πλησιεστέρα πρὸς τὴν ἀλήθειαν: Ὁ «Προμαχῶν» οὗτος πρέπει νὰ εἶχε μίαν λειτουργίαν, ἡ ὁποία θὰ ἦτο κάτι περισσότερον ἀπὸ αὐτὴν τοῦ ἀπλοῦ ἀναλήμματος. Εἰς τὸ συμπέρασμα αὐτὸ ὀδηγούμεθα ἀναγκαστικῶς ἀπὸ τὸ γεγονός, ὅτι ἄνω ὁ Προμαχῶν ἦτο πολὺ εὐρυχωρότερος ἀπὸ ὅσον θὰ ἦτο ἀναγκαῖον διὰ τὴν ὁδόν, ἐσχημάτιζε δηλαδὴ ἓν μικρὸν ἄνδρον (ἐὰν ὁ χῶρος δὲν εἶχε χρησιμοποιηθῆ κατ' ἄλλον τρόπον) μὲ ἐμβαδὸν περιήτου 9×3 μ. (παραπλεύρως τῆς ὁδοῦ ἀνόδου)³.

Συμφώνως πρὸς τὰ ἀνασκαφικὰ δεδομένα ὁ ἐσωτερικὸς (βόρειος) τοῖχος εἶναι ἀρχαιότερος τοῦ ἐξωτερικοῦ (νοτίου). Ὁ LEVI χρονολογεῖ τὸν ἐσωτερικὸν εἰς τὴν «πρώτην φάσιν» του καὶ πιστεύει, ὅτι κατεστράφη ἀπὸ τὴν αὐτὴν μεγάλην καταστροφὴν τῆς «πρώτης φάσεως». Τὸν ἐξωτερικὸν τοῖχον καὶ ἐπομένως τὸν ὅλον Προμαχῶνα εἰς τὴν τελικὴν μορφήν του χρονολογεῖ εἰς τὴν «δευτέραν φάσιν» του⁴. Εἶδομεν ἀνωτέρω, ὅτι αἱ δύο φάσεις LEVI εἶναι εἰς τὴν πραγματικότητα μία. Ἡ σκαφή τοῦ Προμαχῶνος II ἔρχεται νὰ ἐνδυναμώσῃ τὴν ἐρμηνείαν αὐτὴν καὶ νὰ προσφέρῃ ἐπὶ πλέον πολύτιμα δεδομένα διὰ τὴν ἱστορίαν τοῦ ἀνακτόρου: Τὸ παλαιότερον κτίσμα τοῦ Προμαχῶνος (ὁδὸς καὶ ἐσωτερικὸν ἀνάλημμα) εἶναι σύγχρονον τοῦ ἀνακτόρου LEVI, κατεστράφη ὁμως (ἢ κατηδαφίσθη) καὶ ἀνφοδομήθη πρὸ τῆς μεγάλης καταστροφῆς τοῦ ἀνακτόρου τούτου. Τὸ γέμισμα μεταξὺ τῶν δύο τοίχων δὲν ἐσχηματίσθη κατὰ τὴν διάρκειαν καταστροφῆς, ὅπως τὸ μέγα στῶμα πυρκαϊᾶς τοῦ ἀνακτόρου, ἀλλ' ἐρρίφθη (δηλ. ὁ χῶρος μεταξὺ τῶν τοίχων μπαζώθηκε) ἀπὸ τοὺς ἐργάτας κατὰ τὴν ἀνοικοδόμησιν τοῦ Προμαχῶνος πρὸς δημιουργίαν τοῦ ἀνδῆρου⁵.

Τὸ «γέμισμα» ἀποτελεῖ ἐπομένως οἰκοδομικὸν στοιχεῖον, χρησιμοποιηθὲν κατὰ τὴν αὐτὴν χρονικὴν στιγμήν ὅπως καὶ τὰ λοιπὰ ὑλικά τῆς ἀνοικοδομήσεως: αὕτη ἔγινεν εἰς χρόνον μεταγενέστερον τῆς ἀνιδρύσεως τοῦ ἀνακτόρου, ὅπως δεικνύουν τὰ οἰκοδομικὰ δεδομένα καὶ προγενέστερον τῆς μεγάλης καταστροφῆς, ὅπως μαρτυρεῖ ἡ κεραμεικὴ τοῦ γεμίματος. Τὸ γέμισμα ἀποτελεῖται σχεδὸν ἀποκλειστικῶς ἀπὸ πρῶιμον κλασσικὴν κεραμεικὴν (μὲ ὀλίγην γῆν καὶ λίθους) καὶ ἐπομένως πρέπει ὁ ἐξωτερικὸς

σ. 296-97 καὶ εἰκ. 6 (σ. 294), — Annuario 1957-58, Gli scavi, σ. 283-320, — Annuario 1961-62, σ. 398-99 καὶ εἰκ. 38 (: τὰ ὑπὸ τοῦ LEVI εἰς τὴν προηγουμένην ἔκθεσιν, σ. 285, σημ. 1, ὑπεσχημένα σχέδια δὲν ἀνευρίσκονται δυστυχῶς ἐνταῦθα!). FIANDRA, Periodi, σ. 114.
1 Bollettino 1955, σ. 154.

2 FIANDRA, Periodi, σ. 114 καὶ πίν. IH' 1.

3 Βλ. Τὸ σχέδιον ἐν The Recent Excavations, Med. St., εἰκ. 2 (ἐνταῦθα εἰκ. 2, σ. 35).

4 Περὶ τῆς χρονολογίας: Bollettino 1955, σ. 155, — Annuario 1957-58, Gli scavi, σ. 285, 288.

5 Annuario, αὐτ. σ. 299.

τοιχος, καὶ τὸ ὄλον κτίσμα εἰς τὴν νέαν μορφήν του, νὰ χρονολογηθῆ ἄνευ ἐτέρου εἰς τὴν πρόωμον κλασσικὴν φάσιν, — κατὰ κανένα τρόπον εἰς μίαν ἐποχὴν (= «δευτέρα φάσις») —, ἢ ὁποία εἶναι μεταγενεστέρα καὶ τοῦ χρόνου τῆς μεγάλης καταστροφῆς (= «πρώτη φάσις»).

Ἐξ ἄλλου ἔχομεν σειρὰν παραλλήλων φαινομένων, τὰ ὁποῖα σαφῶς μαρτυροῦν, ὅτι κατὰ τὴν πρόωμον κλασσικὴν φάσιν κάτι συνέβη εἰς τὴν Φαιστόν: Περὶ τοῦ ἀρχαιοτέρου δαπέδου τοῦ δωματίου LXV, περὶ τῆς ομάδος τοῦ ξυλίνου κιβωτίου καὶ τοῦ μετ' αὐτῆς συνδεομένου δαπέδου τοῦ δωματίου 11, περὶ τοῦ θρανίου τοῦ δωματίου LXIII ἔχομεν ἤδη ὁμιλήσει. Μὲ τὸν Προμαχῶνα II ἔχομεν μίαν τετάρτην περίπτωσιν ἀναλόγων οἰκοδομικῶν δεδομένων καὶ μίαν τετάρτην ομάδα κεραμεικῆς, ἀνήκουσαν, ὡς καὶ αἱ λοιπαὶ τρεῖς, εἰς τὴν αὐτὴν πρόωμον κλασσικὴν φάσιν.

Ἡ κεραμεικὴ τοῦ Προμαχῶνος II.

Ἡ κεραμεικὴ, ἢ εὐρεθεῖσα μεταξὺ τῶν δύο τοίχων τοῦ Προμαχῶνος II, τοῦ ὁποίου ἀπετέλει κατὰ κύριον λόγον τὸ γέμισμα, ἀποτελεῖ μίαν τῶν μεγαλυτέρων ομάδων μινωικῆς κεραμεικῆς, ἐξ ἐκείνων πού εὐρέθησαν εἰς ἓνα χῶρον. Ἀναφέρονται ἑκατοντάδες κιβωτίων, πληρωθέντων διὰ τοῦ ὑλικοῦ τούτου¹. Εἰς τὴν ἔκθεσιν τῆς ἀνασκαφῆς δημοσιεύονται ὀλίγον περισσότερα τῶν 70 ἀγγείων καὶ 50 τεμαχίων². Ἐγχρόμως ἀπεικονίζονται δύο ἀγγεῖα³. Ὁ ἀνασκαφεὺς τονίζει, ὅτι πρόκειται περὶ «γεμίματος ὁμοιογενοῦς, δημιουργηθέντος δηλαδὴ εἰς μίαν μοναδικὴν στιγμὴν»⁴.

Ἐχομεν ἐπομένως πάλιν ἓν σημαντικὸν κλειστὸν εὐρημα πρὸς ἡμῶν, ἀντιπροσωπεῦον κατὰ τὸν καλύτερον τρόπον τὴν ἀνακτορικὴν κεραμεικὴν παραγωγὴν τῆς Φαιστοῦ εἰς τὴν αὐγὴν τῆς ζωῆς τοῦ ἀνακτόρου κατὰ τὴν πρόωμον κλασσικὴν φάσιν. Συγχρόμως ἀποτελεῖ τὴν σπουδαιότεραν ομάδα αὐτῆς τῆς φάσεως. Ἐπὶ τοῦ δημοσιευθέντος ὑλικοῦ παραθέτομεν μερικὰς παρατηρήσεις πρὸς ὀλοκλήρωσιν τῆς εἰκόνας, τὴν ὁποίαν ἐκερδίσαμεν διὰ τῶν ἄλλων ομάδων.

Πρόχοι.

Μερικαὶ ἀπὸ τὰς δημοσιευθεῖσας ἐμφανίζονται ὡς δίδυμοι τῶν πρόχων τῆς Grande Tomba μὲ τράχωσιν ἐπιφανείας καὶ σκοτεινοὺς δίσκους καὶ τόξα⁵. Ἡ καταφανὴς αὐτῆ ἐπαφὴ δὲν δύναται, ὅπως νομίζομεν, κατὰ κανένα τρόπον νὰ σημαίνῃ, ὅτι ἡ μεγάλη ὁμάς τῆς Ἁγίας Τριάδας εἶναι σύγχρονος τῆς κεραμεικῆς τοῦ Προμαχῶνος II. Τὰ εὐρήματα τῆς Ἁγίας Τριάδας δὲν ἀποτελοῦν κλειστὸν εὐρημα καὶ ἡ χρονολόγησις μας τοῦ κυρίου ὄγκου τῆς κεραμεικῆς εἰς πρωιμωτέρας φάσεις δύναται νὰ διατηρήσῃ τὴν ἰσχύν της.

Μία πρόχους μὲ σκοτεινὴν κόσμησιν μνηοειδῶν ὀρθίων θεμάτων πρέπει νὰ συνα-

¹ Annuario 1957-58, Gli scavi, σ. 285, — ἐν ἐκτάσει περὶ τῶν συνθηκῶν εὐρέσεως καὶ ἀνάλυσις τῆς κεραμεικῆς, αὐτ. σ. 299 κέξ.

² Αὐτ. εἰκ. 144-162.

³ Αὐτ. ἔγχρ. πίν. XXIV a καὶ c.

⁴ Αὐτ. σ. 299.

⁵ Αὐτ. εἰκ. 157 a-b (σ. 314), πρβλ. Grande Tomba εἰκ. 145 (σ. 226) καὶ Museo Pigorini, πίν. XII ἄνω δεξιὰ ἢ ἡμέτ. πίνακα 14.

φθῆ εἰς ὅτι ἀφορεῖ τὴν κόσμησιν μὲ μίαν ἀσκοειδῆ πρόχουν τῆς αὐτῆς ομάδος ¹. Τὰ δύο ἀγγεῖα ἔχουν ἀπλούστερα παράλληλα εἰς Ἀγίαν Τριάδα ². Εἰς τὴν κόσμησιν τῶν ἀγγείων τούτων ἔχομεν τὴν αὐτὴν ἰδέαν τῶν πυκνῶν καθέτων τόξων, μὲ χαρακτηριστικὰ συστροφῆς καὶ μεγάλην ὀργανικὴν ἐκφραστικότητα. Ἡ ἀσκοειδῆς πρόχους εἶναι ἀσφαλῶς ἀριστούργημα εἰς τὸ εἶδος τοῦτο, ἐνῶ ἡ πρόχους μὲ τὰ μηνοειδῆ θέματα λόγῳ τῆς χρήσεως πλατειῶν ὀριζοντίων ταινιῶν ὑπόκειται περισσότερον εἰς τὰς ἀρχὰς τῆς τεκτονικότητος.

Αἱ ὑπόλοιποι πρόχοι εἶναι διαφόρων ἐπὶ μέρος τύπων : Μία ἔχει σῶμα σφαιρικό ³, δύο ἔχουν ὑψηλὸν στενούμενον πρὸς τὰ κάτω σῶμα καὶ πλαστικούς ὀφθαλμούς ⁴. Μία ἄλλη μὲ βαρύτερον σχῆμα κοσμεῖται εἰς τὸ κυρίως σῶμα μὲ σκοτεινόχρουν τράχωσιν ἐπιφανείας, ἐπὶ τῆς ὁποίας ἐξωγραφῆθησαν λευκὰ δισκία εἰς διάταξιν ἐπιφανείας· εἰς τὸ κάτω σῶμα εἶναι αἱ συνήθεις πλατεῖαι ὀριζόντιαι ταινίαι μὲ σκοτεινὸν εἰς δὲ τὸν λαιμὸν στεναὶ ταινίαι μὲ λευκόν ⁵. Ἀναφέρομεν ἐν τέλει μίαν τριώτον πρόχουν μὲ τράχωσιν ἐπιφανείας ⁶, ἡ ὁποία ἐξ ὄλων τῶν τριώτων ἀγγείων τοῦ τύπου αὐτοῦ τῆς Μεσαρᾶς εἶναι ἡ μόνη ἀνταποκρινομένη κάπως κατὰ τὸ σχῆμα πρὸς τὴν κνωσιακὴν πρόχουν (βλ. ἀνωτέρω : Κνωσός).

Ἄ μ φ ο ρ ε ὕ ς.

Ὁ μοναδικὸς ἀμφορεὺς τοῦ συνήθους καμαραϊκοῦ τύπου, ὁ ὁποῖος ἐμφανίζεται μεταξὺ τῶν ὀλίγων δημοσιευμένων ἀγγείων τῆς παρούσης ομάδος ⁷, εἶναι τὸ ἀρχαιότατον γνωστὸν παράδειγμα αὐτοῦ τοῦ τύπου ἐν Μεσαρᾶ καί, καθ' ὅσον δυνάμεθα νὰ γνωρίζωμεν, ἐπίσης τὸ μοναδικόν, τὸ ὁποῖον εἶναι ἀρχαιότερον τῶν ὀρίμων κλασσικῶν ἀμφορέων τῆς Φαιστοῦ, τυπικῶν ἀγγείων τῆς καμαραϊκῆς κεραμεικῆς. Ἐν Κνωσῶ ἔχομεν τὰ πρωιμώτατα (MM Ia) παραδείγματα εἰς τὴν κεραμεικὴν τοῦ Vat Room Deposit. Περίπου εἰς τὴν ἐποχὴν τοῦ φαιστιακοῦ ἀγγείου, ἂν μὴ ὀλίγον ἐνωρίτερον, πρέπει νὰ χρονολογηθοῦν καὶ τὰ ἐλάχιστα παραδείγματα ἄλλων τόπων (Βασιλική, Γοῦρνες, Τύλισος).

Τὸ φαιστιακὸν ἀγγεῖον φέρει σκοτεινὴν κόσμησιν μεγάλων ταινιωτῶν σπειρῶν μὲ πρόσθετα θέματα κλάδων καὶ εἰς τὸ κάτω μέρος πλατειῶν ὀριζοντίων ταινιῶν. Τὸ τεμάχιον πίθου μὲ ὅμοια σκοτεινὰ θέματα κλάδων ἀπὸ τὸ δάπεδον τοῦ ξυλίνου κιβωτίου τοῦ δωματίου 11 (πίναξ 31) ⁸ εἶναι προφανῶς ἔργον τοῦ αὐτοῦ τεχνίτου. Διὰ τῆς παρούσης συγκρίσεως ἐπιβεβαιοῦται ἡ ἐρμηνεία μας τῶν δεδομένων τοῦ δωματίου 11.

1 Annuario ἔ.ἀ. εἰκ. 157 c καὶ d. *Ἄλλαι ἀσκοειδεῖς πρόχοι ἐν Annuario 1961-62, εἰκ. 150 (σ. 475) ἀπὸ τὴν Ἀγίαν Φωτεινὴν καὶ Kamilarí, αὐτ. εἰκ. 114 (σ. 86) ἀπὸ τὸν Καμηλάρη. Ἐξ ὄλων τῶν παραδειγμάτων τοῦ τύπου τὸ ἀξιολογώτερον εἶναι τὸ ἐκ τοῦ Προμαχώνος II, Annuario 1957-58, Gli scavi, εἰκ. 157 d. Πρβλ. καὶ ἀνωτ. σ. 32 σημ. 2, τὰ δείγματα τοῦ δωματίου XXI.

2 Grande Tomba, εἰκ. 130-131 (σ. 222).

3 Annuario 1957-58, Gli scavi, εἰκ. 158 c.

4 Αὐτ. εἰκ. 157 e-f: Ἡ πρόχους f μὲ «κυκλαδικόν»

ράμφος (τύπος τοῦ «πίνοντος ὕδωρ πτηνοῦ»).

5 Αὐτ. εἰκ. 156 b.

6 Αὐτ. εἰκ. 156 c.

7 Αὐτ. εἰκ. 156 a.

8 Bollettino 1951, σ. 352 a, εἰκ. 42 (: Τὸ ἀξιόλογον τοῦτο τεμάχιον συνεπληρώθη ὑφ' ἡμῶν τὸ 1962 εἰς τὸ Μουσεῖον Ἡρακλείου (πίν. 31) μὲ μερικὰ ὄστρακα —ἴσως ἐκ τῆς σκαφῆς BANTI; Τὸ μοτίβο ἐν Bollettino 1951, εἰκ. 41 ἀρ. 32 δὲν ἀνταποκρίνεται πρὸς τὸ πρωτότυπον).

Πρὸς τὸν ἀμφορέα τοῦ Προμαχῶνος ΙΙ συνάπτεται κατὰ τὸ σχῆμα καὶ τὴν κόσμησιν, ἐν δεύτερον φαιστιακὸν ἀγγεῖον, τοῦ ὁποῖου ἀγνοεῖται ἡ ἀκριβὴς προέλευσις ¹. Τὸ ἀγγεῖον τοῦτο θεωρούμενον καθ' ἑαυτὸ δίδει ἐντύπωσιν πολὺ μεταγενεστέραν (θὰ ἡδύνατο ἄνευ δισταγμοῦ νὰ χρονολογηθῆ ΜΜ ΙΙΙ), ἢ σύγκρισις εἶναι ἐν τούτοις σαφής: πρέπει μόνον νὰ δεχθῶμεν, ὅτι προέρχεται ἀπὸ ἄλλο ἐργαστήριον, ἢ, ὅτι εἶναι κάπως νεώτερον.

Τὸ δεύτερον αὐτὸ ἀγγεῖον συσχετίζεται ἀπὸ τὸν Μ. BORDA μετὰ ἕνα ἀμφορέα τοῦ δωματίου XXVII ², ὁ ὁποῖος ἔχει ἐπίσης σχῆμα πολὺ συγγενὲς μετὰ τὸν ἀμφορέα τοῦ Προμαχῶνος ΙΙ. Ἀπὸ τὸ αὐτὸ δωμάτιον προέρχεται μία τρίτος πρόχους μετὰ λευκὰ κυκλικὰ κοσμήματα (ἀνὰ ἐν εἰς τὴν ἐμπροσθίαν καὶ τὴν ὀπισθίαν ὄψιν)³, ἢ ὁποῖα συγγενεῦει πολὺ κατὰ τὸ σχῆμα μετὰ τὴν τρίτον πρόχουν τοῦ Προμαχῶνος ΙΙ. Αἱ ὁμοιότητες αὐταὶ δὲν πρέπει νὰ ἐρμηνευθοῦν, ὅτι ὑποδεικνύουν χρονικὴν ταύτισιν τῆς κεραμεικῆς τοῦ δωματίου XXVII καὶ τοῦ Προμαχῶνος ΙΙ. Ἡ κεραμική τοῦ δωματίου XXVII ἀνήκει εἰς τὸ μέγα ὄριμον κλασσικὸν σύνολον τῆς Φαιστοῦ. Γίνεται μόνον σαφές, ὅτι ἡ κεραμική τοῦ Προμαχῶνος ΙΙ (ὅπως καὶ τῶν ἄλλων συγχρόνων ομάδων) εὐρίσκεται χρονικῶς πλησιέστερα πρὸς τὴν ὄριμον κλασσικὴν φάσιν. Ἀρκετὰ ἀγγεῖα καὶ ὄστρακα φανερόνουν μάλιστα, ὅτι ὁ ὄριμος κλασσικὸς ρυθμὸς ἐμφανίζεται ἤδη εἰς αὐτὴν τὴν φάσιν σποραδικῶς ἐν πλήρει ἀνθῆσει. Τὴν παρατήρησιν ἐκάμαμεν ἀνωτέρω καὶ σχετικῶς μετὰ τοὺς γεφυροστόμους σκύφους τοῦ δωματίου LXV. Εἰς τὴν ομάδα τοῦ Προμαχῶνος ΙΙ ὑπάρχουν ἀρκετὰ παραδείγματα, ἐπιβεβαιουῦντα αὐτὰ τὰ συμπεράσματα (κυρίως γεφυρόστομοι σκύφοι καὶ κύπελλα).

Πάντως αἱ πρόιμοι κλασσικαὶ κεραμικαὶ ομάδες ἔχουν, ρυθμολογικῶς ὁρώμεναι, χαρακτηριστὰ ἀκριβῶς «πρόιμον κλασσικὸν» καὶ διακρίνονται σαφῶς τῆς μεγάλης ὄριμου κλασσικῆς ομάδος. Τὸ γεγονός, ὅτι αἱ συγκρίσεις μετὰ πρῶιμων καὶ ὄριμων κλασσικῶν παραδειγμάτων εἶναι δυνατὸν ν' αὐξηθοῦν ἐπ' ἄπειρον δεικνύει ἀκριβῶς, ὅτι ἡ χρονικὴ διαφορὰ μετὰ τῶν δύο μεγάλων ΜΜ κεραμικῶν ὀριζόντων τῆς Φαιστοῦ δὲν δύναται νὰ εἶναι μεγάλη. Πιστεύομεν, ὅτι μετὰ τῶν δύο τούτων μεγάλων κεραμικῶν συνόλων δὲν ὑπάρχει κενὸν εἰς τὴν ρυθμολογικὴν ἐξέλιξιν: Ὁ ὄριμος κλασσικὸς ρυθμὸς ἀκούεται ἤδη εὐκρινῶς εἰς τὰς πρόιμους κλασσικὰς ομάδας, ἐνῶ ἡ πρόιμος κλασσικὴ παράδοσις συνεχίζεται εἰς τὸν ὄριμον ρυθμὸν. Ἡ πιστοποίησις αὐτὴ δὲν δύναται ἐν τούτοις νὰ σημαίνῃ ρυθμολογικὴν ἐξίσωσιν τῶν δύο φάσεων. Τοῦτο δεικνύεται διὰ τῶν ἐπὶ μέρος ἀναλύσεων.

Γεφυροστόμοι σκύφοι.

Οἱ πλεῖστοι τῶν δημοσιευθέντων γεφυροστόμων σκύφων εἶναι τοῦ πρόιμου κλασσικοῦ τύπου, τὸν ὁποῖον ἐγνωρίσαμεν εἰς τὴν κεραμικὴν τοῦ δωματίου LXV (ἀνωτέρω) ⁴. Μερικὰ παραδείγματα φανερόνουν ἐξ ἄλλου, ὅτι ἐν ρεῦμα ἀπὸ διαφορο-

¹ Museo Pigorini, ἀρ. 113 (σ. 24), πίν. VIII 4.

² Αὐτ. βλ. ἐπίσης Festos I, εἰκ. 69 (σ. 149).

³ Festos I, εἰκ. 68 (σ. 149) καὶ Museo Pigorini, πίν. VIII 1 (χρήσιμοι καὶ αἱ δύο εἰκόνες)

⁴ Παραδείγματα: Annuario 1957-58, Gli scavi, εἰκ. 147 Α ἀριστερά καὶ 148 δευτέρα σειρά ἀριστερά, 150 d καὶ f, 153 d-g, 154 ἄνω ἀριστερά.

ποιήσεις τοῦ σχήματος διαρρέει τὴν φάσιν αὐτὴν καὶ σημαίνουν, ὅτι ὁ ὄριμος κλασσικός ρυθμός, εἰς τὸν ὁποῖον ὅλοι ἐκβάλλουν, δὲν εἶναι μακρὰν¹. Ἐνδιάμεσα σχήματα (ὕβριδια) ὑπάρχουν ἐπίσης, π.χ. ἐν ἀγγεῖον, τοῦ ὁποῖου τὸ σχῆμα ἴσταται μεταξὺ τεϊοδόχης καὶ γεφυροστόμου σκύφου: τοῦτο ἔχει ἀντίστοιχον εἰς Ἁγίαν Τριάδα, τὸ ὁποῖον διὰ τῆς παρούσης συγκρίσεως χρονολογεῖται ἀσφαλῶς εἰς τὴν πρώιμον κλασσικὴν φάσιν².

Μικρὰ ἰεῖοδόχα.

Αὐτὰ τὰ δύο ἀγγεῖα, τὰ ὁποῖα διατηροῦν ἀκόμη μίαν πνοὴν ἀπὸ τὴν παράδοσιν τοῦ σχήματος τῆς τεϊοδόχης, μᾶς βοηθοῦν νὰ συνειδητοποιήσωμεν ἐκ νέου τὸ γεγονός, ὅτι ὁ τύπος τῆς τεϊοδόχης, ὁ ὁποῖος ἀντιπροσωπεύεται τόσον πλουσίως εἰς τὴν πρώιμον πολυχρωμίαν, παύει πλέον νὰ ἐμφανίζεται εἰς τὴν πρώιμον κλασσικὴν φάσιν. Ἀπομένουν μόνον οἱ περίεργοι μικροσκοπικοὶ ἀπόγονοί του, αἱ ἄωτοι τεϊοδόχοι, ὡς τυπικὸν σχῆμα τῆς κεραμεικῆς τῆς Μεσαρᾶς, ἐπιζῶσαι σποραδικῶς καὶ εἰς τὸν ὄριμον ρυθμόν. Ἀπὸ τὸν Προμαχῶνα II δημοσιεύονται μερικά³.

Κύπελλα.

Ἀνεφέραμεν ἤδη τὸ γεγονός, ὅτι εἰς τὰς πρώιμους κλασσικὰς ομάδας, τὰ ἀγγεῖα, τὰ ὁποῖα κυρίως φανερώνουν τὰς νέας τεχνοτροπικὰς τάσεις, εἶναι οἱ γεφυροστόμοι σκύφοι (τοῦ συνήθους μικροῦ μεγέθους) καὶ τὰ κύπελλα. Εἶναι φυσικὸν εἰς ἓν ἀνακτορικὸν περιβάλλον τὰ ἀγγεῖα πόσεως (τοιαῦτα ἦσαν βεβαίως καὶ οἱ γεφυροστόμοι σκύφοι) νὰ εἶναι τὰ ὄραιότερα ἀπὸ ὅλα τὰ σκεύη. Τὰ κύπελλα ἀπὸ τὸν Προμαχῶνα II εἶναι πράγματι πολὺ προχωρημένα καὶ ἐφάπτονται σχεδὸν μὲ τὰ ὄριμα κλασσικά των παράλληλα⁴.

Αἱ ἀνωτέρω σύντομοι εἰδήσεις περὶ τῆς κεραμεικῆς τοῦ Προμαχῶνος II παρεσχέθησαν ἀπλῶς πρὸς ὀλοκλήρωσιν τῆς ἐπιδιωκομένης προσωρινῆς εἰκόνης τῆς πρώιμου κλασσικῆς κεραμεικῆς τῆ βοηθεία τῶν σπουδαιότερων συνόλων. Ἡ πλουσιωτάτη ὁμάς τοῦ Προμαχῶνος II περιλαμβάνει μερικὰς ἀπὸ τὰς ὄραιότερας δημιουργίας τοῦ καμαραϊκοῦ ρυθμοῦ: Ἀναφέρομεν μόνον τὸ κἀνίστρον μὲ ἐναλλαγὴν καθέτων καὶ ὀριζοντίων ταινιῶν εἰς τὰς δύο πλευράς (πίν. 30), ἐν τῶν σημαντικωτέρων κεραμεικῶν δημιουργημάτων τῆς Κρήτης (πρβλ. Kamares-Stil, XVI). Εἶναι σαφές, ὅτι ἡ διαπραγματεύσις τῆς ὁμάδος αὐτῆς ἀποτελεῖ τὸ πρῶτον καθῆκον μιᾶς μελλοντικῆς ἐργασίας περὶ τοῦ πρώιμου κλασσικοῦ ρυθμοῦ. Ἡ ὑψηλὴ καλλιτεχνικὴ ποιότης τῆς κεραμεικῆς αὐτῆς θὰ εἶναι ἀσφαλῶς γνησία χαρὰ διὰ τὸν μελετητὴν της.

¹ Πρβλ. *Annuario* 1957-58, *Gli scavi*, εἰκ. 150 a-b καὶ 151 b.

² Πρβλ. αὐτ. εἰκ. 151 a καὶ *Grande Tomba*, πίν. XVI (= *ZERVOS*, Crète, εἰκ. 244 - 45). Περαιτέρω ἰδιόζοντα σχήματα δεικνύουν οἱ γεφυροστόμοι σκύφοι,

Annuario αὐτ. εἰκ. 152 καὶ 150 e.

³ *Annuario* αὐτ. εἰκ. 161 n, p, q (ἐπίσης r:).

⁴ Πρβλ. π.χ. αὐτ. εἰκ. 160 μὲ *Bollettino* 1951, εἰκ. 46-47 καὶ *Bollettino* 1952, εἰκ. 20.

Ὁ χρόνος ἀνιδρύσεως τοῦ ἀνακτόρου.

Ἐν πρόβλημα, εἰς τὸ ὁποῖον ἀναγκαστικῶς φερόμεθα διὰ τῆς ἀνωτέρω ἐρεῦνης, εἶναι τὸ τοῦ χρόνου ἀνιδρύσεως τοῦ ἀνακτόρου. Εἰς τὴν πρῶτον κλασσικὴν φάσιν ἐμφανίζεται τὸ ἀνάκτορον ἐν πλήρει ἀνθήσει καὶ εἶναι πρακτικῶς τὸ αὐτό, ὅπως καὶ τῆς ὀρίμου φάσεως. Ἐνεκα λόγων, τοὺς ὁποίους δὲν γνωρίζομεν, συνεσωρεύθησαν κατὰ τὴν (ἀπερχομένην) πρῶτον κλασσικὴν φάσιν αἱ ὁμοιογενεῖς κλεισταὶ ὁμάδες κεραμεικῆς, χρησιμοποιοῦνται ὡς οἰκοδομικὸν ὕλικόν (γιὰ μπάζωμα) εἰς νέα δάπεδα δωματίων (δωματίον LXV, ἴσως δωμάτιον 11), εἰς ἐν κτιστὸν θρανίον (δωματίον LXIII), εἰς ἓνα «Προμαχῶνα». Τὸ ἀνάκτορον πρέπει νὰ ἐκτίσθῃ εἰς ἐποχὴν παλαιότεραν τῆς χρονικῆς αὐτῆς στιγμῆς.

Ἡ ἀρχιτέκτων FIANDRA μνημονεύει τὴν κεραμεικὴν «ἀπὸ τὴν τάφρον τῶν θεμελίων τοῦ ἀνακτόρου», ἥτοι ἀπὸ τὸ ἀνώτερον στρώμα τῶν προανακτορικῶν οἰκιῶν¹, προκειμένου νὰ χαρακτηρισθῇ ἡ στιγμή ἀνιδρύσεως τοῦ ἀνακτόρου. Μεταξὺ τῶν εὐρημάτων τούτων, τὰ ὁποῖα δὲν εἶναι καθαρὰ, ἀλλὰ μείγμα προϊόντων διαφόρων χρονικῶν περιόδων (βλ. ἀνωτ. σ. 56 - 59), ἐπιτρέπεται τὰ νεώτατα νὰ χρησιμοποιοῦνται διὰ τὸν καθορισμὸν τοῦ χρόνου ἀνιδρύσεως τοῦ ἀνακτόρου: Εἶναι ταῦτα ὄστρακα μὲ τράχωσιν ἐπιφανείας, σκοτεινοὺς δίσκους καὶ συστρεφόμενα θέματα. Τὰ ὄστρακα αὐτὰ ἀνταποκρίνονται πλήρως (καὶ ὡς πρὸς τὸ σχῆμα, ἐφ' ὅσον εἶναι δυνατὸν ν' ἀναπαρασταθῇ) πρὸς τὸν τύπον τῶν τραχωτῶν πρόχων τῆς Grande Tomba². Διὰ τῆς προηγηθείσης ἀνωτέρω ἐρεῦνης ἔγινε σαφές, ὅτι ἡ ὁμάς τῶν τραχωτῶν τῆς Ἁγίας Τριάδας εἶναι ἀρχαιότερα τῆς «κεραμεικῆς Ἁγίας Φωτεινῆς» τῆς Φαιστοῦ, τοῦτο δὲ πιστοποιεῖται καὶ στρωματογραφικῶς διὰ τῆς σκαφῆς τῆς κάτω δυτικῆς αὐλῆς: Ὁ Προμαχῶν II, ὁ ὁποῖος ἀπέδωκε τὴν μεγάλην πρῶτον κλασσικὴν ὁμάδα, πατεῖ ἐπὶ τῆς πλακοστρώσεως τῆς αὐλῆς, ἐνῶ τὰ ἀναφερόμενα ὄστρακα ἔκιντο ὑπὸ τὴν πλακόστρωσιν. Θὰ ὀνομάσωμεν τὸν χρόνον, καθ' ὃν ἦτο ἐν χρήσει ἡ ὁμάς τραχωτῶν τῆς Ἁγίας Τριάδας, «φάσιν τραχωτῶν Ἁγίας Τριάδας» καὶ θὰ τὴν ἐννοήσωμεν ὡς ἀρχικὴν φάσιν τοῦ πρῶτου κλασσικοῦ ρυθμοῦ. Κατὰ τὴν διάρκειάν της ἀνιδρῦθη πιθανώτατα τὸ φαιστιακὸν ἀνάκτορον³.

Ἡ μόνη (κατ' ἀρχὴν) δυσχέρεια, ἡ ὁποία ἀντιβαίνει εἰς αὐτὴν τὴν ὑπόθεσιν, συνίσταται εἰς τὴν παρουσίαν μερικῶν (μεταξὺ τῶν δημοσιευμένων ἀγγείων) τραχωτῶν πρόχων τοῦ πρῶτου τύπου Ἁγίας Τριάδας (τοῦ ἡμετ. πίν. 14) εἰς τὰς πρῶτους κλασσικὰς ὁμάδας τοῦ δωματίου LXIII καὶ τοῦ Προμαχῶνος II (περὶ ὧν ἀνωτέρω)⁴. Ἡ δυσχέρεια αὐτὴ δύναται ν' ἀπαλυνθῇ, ἐὰν δεχθῶμεν, ὅτι ὁ πρῶτος τύπος πρόχου μὲ τράχωσιν ἐπιφανείας κλπ., — ὅπως καὶ κάθε σχῆμα ἢ κόσμημα —, δὲν περιορίσθη εἰς αὐστηρὰ χρονικὰ πλαίσια, ἀλλ' ἐπέζησε καὶ εἰς μίαν ὀλίγον νεωτέραν ἐποχὴν. Ὅπως καὶ ἂν ἔχουν τὰ πράγματα, δυνάμεθα, ὅπως δεικνύει ἡ ρυθμολογικὴ ἔρευνα, νὰ θεωρήσω-

¹ FIANDRA, *Periodi*, σ. 114-15, πίν. IΘ'.

² Πρβλ. π. χ. τὰ ὄστρακα *Annuario* 1957-58, I, *archivio*, εἰκ. 355, σ. 175 (ἐπίσης FIANDRA, πίν. IΘ') μὲ τὰς πρόχους *Museo Pigorini*, πίν. XII, ἢ πίν. ἡμέτ. 14.

³ Πρβλ. ἐπίσης ΠΛΑΤΩΝΑ, *Συγκριτικὴ χρονολογία*,

Κρητ. Χρον. 15-16, *Πρακτικὰ Α' Κρητολ. Συνεδρίου I*, σ. 133.

⁴ *Annuario* 1957-58, *Gli scavi*, εἰκ. 56 c καὶ 157 a-b (πρβλ. *Museo Pigorini*, πίν. XII, ἢ πίν. ἡμέτ. 14).

μεν ὡς βέβαιον, ὅτι μεταξὺ τῆς «φάσεως τραχωτῶν Ἁγίας Τριάδας» καὶ τῆς πρωίμου κλασσικῆς φάσεως τῆς Φαιστοῦ δὲν ὑπάρχει μεγάλη χρονικὴ ἀπόστασις. Διὰ τὸν ὀριστικὸν προσδιορισμὸν τοῦ χρόνου ἀνιδρύσεως τοῦ ἀνακτόρου εἰς τὴν «φάσιν τραχωτῶν Ἁγίας Τριάδας» πρέπει ν' ἀναμείνωμεν περισσότερον βέβαια ἀνασκαφικὰ δεδομένα.

Η ΩΡΙΜΟΣ ΚΛΑΣΣΙΚΗ ΚΕΡΑΜΕΙΚΗ ΤΗΣ ΦΑΙΣΤΟΥ: Η «ΔΕΥΤΕΡΑ ΦΑΣΙΣ»

Ὁ ἔλεγχος τῶν ἀνασκαφικῶν δεδομένων τοῦ νεωστὶ ἀνακαλυφθέντος ἀνακτορικοῦ τμήματος τῆς Φαιστοῦ ἔδειξε σαφῶς, ὅτι αἱ δύο πρῶται φάσεις τοῦ LEVI εἶναι εἰς τὴν πραγματικότητά μία καὶ μόνη. Μία σύγκρισις τῆς κεραμεικῆς τῶν δύο φάσεων δύναται νὰ ἐπιβεβαιώσῃ τὴν ἀλήθειαν αὐτήν. Εἰς τὰ ἐξῆς θὰ ἐξετάσωμεν τὰ κεραμικὰ εὐρήματα τοῦ ἄνω δωματίου LI καὶ τοῦ δωματίου LXIV: Πρόκειται περὶ τῶν δύο σπουδαιότερων ομάδων τῆς «δευτέρας φάσεως» τοῦ LEVI, τὰς ὁποίας θὰ ἀντιπαραθέσωμεν πρὸς τὴν κεραμεικὴν τῆς «πρώτης φάσεως».

Τὸ πρῶτον ἐρώτημα εἶναι κατὰ πόσον αἱ δύο αὐταὶ ομάδες εἶναι τεχνοτροπικῶς ὁμοιογενεῖς, δηλαδὴ κατὰ πόσον ἀνήκουν πράγματι εἰς τὴν αὐτὴν φάσιν. Ἐσημειώσαμεν ἤδη τὸ γεγονός (ἀνωτ. δωμ. LXIV), ὅτι εἰς ἀμφοτέρας τὰς ομάδας ἐμφανίζονται «πιθαράκια» τοῦ αὐτοῦ τύπου· ἐδέχθημεν μάλιστα (σ. 48 σημ. 5), ὅτι ἔργα τῆς αὐτῆς χειρὸς μοιράζονται εἰς ἀμφοτέρας τὰς ομάδας. Τὰ τέσσαρα ἄγγεῖα τῆς σημ. 5 σ. 48, τὰ ὁποῖα ἀποδίδομεν εἰς τὸν αὐτὸν τεχνίτην (ἢ ἀπλῆ ἀντιπαραβολὴ εἶναι τόσον σαφῆς, ὥστε ἡ ἀνάλυσις εἶναι περιττή), ἐφ' ὅσον ἀναγνωρίζονται ὡς ὁμοειδῆς ὁμάς, ἐλκύουν πρὸς ἑαυτὰ ὅλα τὰ «πιθαράκια» τοῦ αὐτοῦ τύπου (: σχῆμα «χαμηλόν», πρὸς τὸ σφαιροειδές, δύο ὀριζόντια λαβαὶ καὶ—εἰς τὰ περισσότερα—ἀνάγλυφα ὀριζόντια σχοινία εἰς τὴν βάσιν καὶ τὸν ὦμον) ἀπὸ τὰς ομάδας τῶν δωματίων LI καὶ LXIV. Πρόκειται προφανέστατα περὶ προϊόντων τοῦ αὐτοῦ ἐργαστηρίου, εἰς τὰ ὁποῖα, κατὰ μίαν πρώτην ἐντύπωσιν, διασταυροῦνται δύο ἀγγειοπλάσται καὶ δύο (ἢ τρεῖς) ἀγγειογράφοι¹.

Εἶναι ἐπομένως σαφές, ὅτι αἱ δύο ομάδες δὲν εἶναι ἀπλῶς σύγχρονοι ἀλλὰ περιλαμβάνουν καὶ ἄγγεῖα τοῦ αὐτοῦ ἐργαστηρίου.

¹ Πρῶτος ἀγγειοπλάστης: *Annuario* 1952-54, εἰκ. 23, 24, 29 b, *Annuario* 1957-58, *Gli scavi*, εἰκ. 24b-c, 28 a-b

Δεύτερος ἀγγειοπλάστης: *Annuario* 1952-54 εἰκ. 25a, 29 a (ἴσως ἐπίσης: 14a, 27, *Annuario* 1957-58, ἔ.ἀ. εἰκ. 22 a-b).

Πρῶτος ζωγράφος: *Annuario* 1952-54, εἰκ. 23, 24 (ἴσως καὶ 25 a, 29 b).

Δεύτερος ζωγράφος: *Annuario* 1957-58, *Gli scavi*, εἰκ. 24 b-c, 28 a-b.

Τρίτος ζωγράφος (μαθητευόμενος;): *Annuario* 1952-54, εἰκ. 29 a.

Πρβλ. κατωτ. καὶ σ. 89 σημ. 2 καὶ σ. 90 σημ. 1-2. Ἐν ὠραῖον πιθαράκι εὐρέθη εἰς Χάλαρα (Φαιστός), βλ. *Annuario* 1961-62, εἰκ. 187: Ἔργον τοῦ πρώτου ἀγγειοπλάστου ζωγραφηθὲν ἀπὸ τὸν πρῶτον ζωγρά-

φον. Ὁ γεφυρόστομος σκύφος ἀπὸ τὰ Χάλαρα, *Annuario* αὐτ. εἰκ. 188, ἐξωγραφῆθη ἴσως ἀπὸ τὸν ἴδιον τεχνίτην. Ἡ παρατήρησις αὐτῆ εἶναι δυνατόν νὰ μᾶς δώσῃ τὴν κλεῖδα διὰ τὴν ἀναγνώρισιν μιᾶς ἰσχυρᾶς προσωπικότητος τοῦ κλασσικοῦ ρυθμοῦ, ἐργαζομένης καὶ εἰς τὸν πολύχρωμον καὶ εἰς τὸν ἀπλούστερον ρυθμὸν (πρὸς τὸν σκύφον ἀπὸ τὰ Χάλαρα πρβλ. τοὺς σκύφους Palace I, εἰκ. 107 καὶ 108, ἀναφερομένους κατωτέρω σ. 92 σημ. 2, ἐξ ἀφορμῆς τῆς τριώτου πρόχου τοῦ δωμ. LV). Ἡ ἀνωτέρω διάκρισις ἀγγειογράφων καὶ ἀγγειοπλαστῶν ἀποτελεῖ ἀπλῆν προσωρινὴν ὑπόθεσιν, δυναμένην νὰ χρησιμεύσῃ ὡς σημεῖον ἐκκινήσεως διὰ μίαν ἔρευναν πρὸς αὐτὴν τὴν κατεύθυνσιν, ἐφ' ὅσον βεβαίως θὰ ὑπάρχουν πλήρεις καὶ καλὰ ἀπεικονίσεις τοῦ ὕλικου.

Εἰς ἀξιολόγησιν τῶν δύο ομάδων βοηθούμεθα κατὰ τὸν καλύτερον τρόπον ἀπὸ τὰ κεραμεικὰ ἀριστουργήματα, τὰ ὅποια ἐμφανίζονται εἰς ἀμφοτέρας. Ἀπὸ τὸ δωμάτιον LI ἔχομεν τὸ λίαν ἐντυπωσιακὸν «κιονωτὸν ἀγγεῖον»¹ ἀπὸ δὲ τὸ δωμάτιον LXIV τρεῖς πίθους: Τὸν «τετράωτον πίθον μὲ παράστασιν ἰχθύων» (πίν. 33), τὸν «τετράωτον πίθον μὲ κρινοσπείρας» (πίν. 34) καὶ τὸν «τρίωτον πίθον μὲ σπείρας ἐπιφανείας» (πίν. 35) (: «πρῶτος, δεύτερος, τρίτος πίθος τοῦ δωματίου LXIV»)².

Καὶ τὰ τέσσαρα ἀγγεῖα εὐρίσκονται εἰς τὸ ὕψος τοῦ καλυτέρου ὄριμου MM πολυχρώμου ρυθμοῦ³: Σχῆμα καὶ διακοσμητικὰ συστήματα διαφέρουν ἀπὸ τοῦ ἐνὸς εἰς τὸ ἄλλο, ὥστε ἡ συγκριτικὴ πρὸς ἄλληλα μελέτη εἶναι δυσχερής: Τὰ ἀπλούστερα «πιθαράκια» ἔδωσαν εὐθύς ἀμέσως πολυτίμους πληροφορίας· ἀντιθέτως τὰ ὑψηλὰ δημιουργήματα τοῦ πολυχρώμου ρυθμοῦ ἀποδεικνύονται εἰς ἔπακρον αὐτόνομοι μονάδες μιᾶς τέχνης, ἡ ὅποια ἀπαιτεῖ ἀπὸ τὸν θεατὴν (ἐφ' ὅσον ἡ θέασις δὲν γίνεται μόνον διὰ τὴν ἀπλῆν αὐτῆς χαρὰν), ὑψηλὸν βαθμὸν πνευματικῆς παρουσίας. Δὲν θὰ ἐπιχειρήσωμεν συστηματικὴν ἀνάλυσιν τῶν τεσσάρων ἀριστουργημάτων (τοιαύτη ἀνάλυσις μερικῶν κλασσικῶν ἀγγείων γίνεται εἰς ἄλλον τόπον), ἀλλὰ θ' ἀρκεσθῶμεν μόνον εἰς ὀρισμένα παρατηρήσεις, σημαντικὰς διὰ τὴν «τεχνικὴν» πλευρὰν τῆς ἐρεῦνης μας:

Τὰ τέσσαρα ἀγγεῖα ἐμφανίζουν τὴν οἰκειάν, εὐκόλως ἀναγνωριζομένην ὀριμότητα τοῦ καλυτέρου καμαραϊκοῦ ρυθμοῦ, χωρὶς καθόλου σημεῖα, τὰ ὅποια θὰ ὑπεδήλωνον τὸν μεταβατικὸν ρυθμὸν. Ὅτι εἶναι μεταξύ των σύγχρονα καὶ προϊόντα ἀνακτορικῶν ἐργαστηρίων, δὲν χρειάζεται ἀπόδειξιν: Ἐδείχθη ἤδη, ὅτι τὰ συνευρεθέντα «πιθαράκια» τῶν δύο ομάδων προέρχονται ἀπὸ ἓν ἐργαστήριον. Μία φυσικὴ ἐρώτησις, ἡ ὅποια ἀνακύπτει σχετικῶς, εἶναι, κατὰ πόσον τὰ τέσσαρα πολύχρωμα ἀριστουργήματα προέρχονται ἐπίσης ἀντιστοιχῶς ἀπὸ ἓν ἐργαστήριον καὶ κατὰ πόσον ταυτίζεται τοῦτο μὲ τὸ ἐργαστήριον, ποῦ παρήγαγε τὰ «πιθαράκια». Δὲν θὰ εἴχομεν κατ' ἀρχὴν δυσκολίαν ν' ἀπαντήσωμεν θετικῶς εἰς τὸ ἐρώτημα τοῦτο· ἡ ἀπόδειξις ὅμως δὲν θὰ ἦτο καὶ τόσον ἀπλῆ καὶ ἐξ ἄλλου θὰ εἶχε μικρὰν μόνον ἀξίαν διὰ τὴν παροῦσαν ἐρευναν. Τὰ ἐξῆς σημεῖα πρέπει νὰ ἐξαρθοῦν:

α) Τὰ πολύχρωμα ἀριστουργήματα δὲν πρέπει νὰ θεωροῦνται ὡς ἰδία τεχνοτροπικὴ κατηγορία. Διαφέρουν ἀπλῶς κατὰ τὴν τεχνικὴν ζωγραφίσεως τῶν πολλῶν χρωμάτων καὶ λόγῳ τῶν περισσότερον ἀνεπτυγμένων διακοσμητικῶν συστημάτων· ἀνήκουν ὅμως εἰς τὸν αὐτὸν ρυθμὸν, ὅπως καὶ τὰ ἀπλούστερα σύγχρονα ἀγγεῖα.

β) Εἶναι φυσικὸν τὰ περισσότερον ἐπιμεμηλημένης τεχνικῆς πολύχρωμα ἀγγεῖα νὰ εἶναι καλλιτεχνικῶς ἀνώτερα. Τοῦτο δὲν εἶναι πάντως ἀπόλυτον. Παρὰ τὰ ἄριστα πολύχρωμα ἀγγεῖα τῶν δύο ἐνταῦθα ἐξεταζομένων ομάδων, — τὸ «κιονωτὸν ἀγγεῖον» τοῦ δωματίου LI καὶ τὸν «πίθον μὲ κρινοσπείρας» τοῦ δωματίου LXIV —, ἐμφανίζεται ὡς ἰσάξιον εἰς τὴν αὐτὴν ὑψηλὴν βαθμίδα καλλιτεχνικῆς ἐκφράσεως ἰστάμενον, τὸ

¹ Annuario 1952-54, ἔγχρ. πίν. II καὶ III α.

² Πρῶτος: Annuario 1957-58, Gli scavi, εἰκ. 27 καὶ Annuario 1955-56, ἔγχρ. πίν. III, — δεύτερος καὶ τρίτος: Annuario 1957-58, ἔγχρ. πίν. XXI α-β. Ὁραϊαί

ἔγχρωμοι ἀπεικονίσεις τῶν τριῶν πίθων ἐν MARINATOS-HIRMER, πίνακες IX-XI. Ὑψη ἀντιστοιχῶς 50, 45, καὶ 69 ἐκ.μ.

³ Δηλ. ὅτι ἔχομεν συνηθίσει ν' ἀποκαλοῦμεν MM II α.

διακοσμημένον με ἀπλουστέραν τεχνικήν «πιθαράκι με θέμα ἀγκύρας» ἀρ. 482 τοῦ δωματίου LI¹.

γ) Τὸ γεγονός, ὅτι τὰ τέσσαρα πολύχρωμα ἀγγεῖα διαφέρουν τόσον πολὺ ἀφ' ἑνὸς μεταξύ των καὶ ἀφ' ἑτέρου ὡς ὁμὰς ἀπὸ τὴν ὑπόλοιπον κεραμεικὴν τῶν δύο δωματίων πρέπει νὰ ληφθῆ ὑπ' ὄψιν εἰς τὴν περαιτέρω ἔρευναν.

δ) Δὲν θὰ μᾶς ἐξέπληττε πολὺ, ἐὰν μία ἀναλυτικὴ ἔρευνα ἀπεδείκνυεν, ὅτι τὰ τέσσαρα πολύχρωμα ἀγγεῖα προέρχονται ἀπὸ τὸ αὐτὸ ἐργαστήριον, ἢ ἀκόμη, ὅτι ἐκοσμήθησαν ὑπὸ τῆς αὐτῆς χειρός. Δίδομεν ὀλίγας χρήσιμους ἐνδείξεις σχετικῶς ἴσως πρόκειται περὶ γενικωτέρων τεχνοτροπικῶν χαρακτηριστικῶν, δὲν εἴμεθα ἐν τούτοις ἀκόμη εἰς θέσιν νὰ τὰ ἀξιολογήσωμεν ἐπαρκῶς: Τὸ «κιονωτὸν ἀγγεῖον» ἄς συγκριθῆ κατ' ἀρχὴν με τὸν «δεύτερον πίθον». Τὰ θέματα τῆς μεσαίας ζωφόρου, φυλλοειδῆ καὶ σταγονοειδῆ τοῦ «κιονωτοῦ ἀγγείου», δύνανται νὰ συγκριθοῦν με τὰ κρεμάμενα κρινοειδῆ τοῦ πίθου, τὰ ὁποῖα νοοῦνται ὡς «κοσμήματα σταγόνων». Οἱ διάφοροι τύποι δισκίων τοῦ «κιονωτοῦ ἀγγείου» ἔχουν ἀντιστοίχους καὶ εἰς τοὺς τρεῖς πίθους. Αἱ σπεῖραι τοῦ «πρώτου» καὶ τοῦ «δευτέρου πίθου» εἶναι συγγενεῖς πρὸς ἀλλήλας καὶ εἰς ἀνάλογον συντακτικὴν χρῆσιν ἐπίσης συγγενεῖς εἶναι αἱ σπεῖραι τοῦ «πρώτου» πρὸς τὰς τοῦ «τρίτου» πίθου, πάντως διαφορετικῶν τύπων, εἰς τὸν ἕνα «μοναί», εἰς τὸν ἕτερον «διπλαῖ». «Διπλαῖ» εἶναι καὶ αἱ σπεῖραι τῆς ἀνωτέρας ζωφόρου τοῦ «κιονωτοῦ ἀγγείου» καὶ λίαν συγγενεῖς τῶν σπειρῶν τοῦ «τρίτου πίθου». Τὸ αὐτὸ «κιονωτὸν ἀγγεῖον» ἔχει ἐν τούτοις ἐπὶ τοῦ δίσκου τῆς βάσεως μίαν ἐντελῶς διάφορον μορφήν σπείρας με «κισόφυλλα» καὶ συνηνωμένας ὀπισθοδρομοῦσας «δισκοσπείρας». Τὸ σύστημα τοῦτο εὐρίσκει πάλιν ἀπήχησιν συγγενείας εἰς τὰς σπείρας ἐπὶ τοῦ ὀριζοντίου τμήματος τοῦ στομίου τοῦ αὐτοῦ «τρίτου πίθου» (πίν. 35, κάτω), αἱ ὁποῖαι με τὴν ἀρχαϊκωτέραν διατύπωσιν των ἀποτελοῦν προφανῶς τὸ πρότυπον τῶν πλέον προχωρημένων τοῦ «κιονωτοῦ ἀγγείου». Λίαν συγγενεῖς εἶναι καὶ αἱ σπεῖραι ἐπὶ τοῦ ὄμου τοῦ ἀμφορέως τοῦ δωματίου IL (πίν. 36, ἄνω δεξιὰ).

Αἱ ἀνωτέρω παρατηρήσεις περὶ τῆς κεραμεικῆς τῆς «δευτέρας φάσεως» τῶν δωματίων LI καὶ LXIV ἔδειξαν σαφῶς, ὅτι ἔχομεν πρὸ ἡμῶν δύο συγχρόνους ὁμάδας, ἀνηκούσας εἰς τὸν ὄριμον καμαραϊκὸν ρυθμὸν, τοῦ ὁποίου τὴν ποικιλίαν μορφῶν ἀριστα ἀντιπροσωπεύουν. Θὰ θεωρήσωμεν τὰς δύο ὁμάδας ὡς ἐνιαῖον, ὁμοιογενὲς σύνολον καὶ θὰ τὰς ἀντιπαραθέσωμεν εἰς τὰς ὁμάδας τῆς «πρώτης φάσεως» τοῦ LEVI ἢ σύγκρισις αὐτῆ τῆς κεραμεικῆς τῶν δύο «φάσεων» ἀναλαμβάνεται ὡς ἔλεγχος τῶν συμπερασμάτων τῆς ἐρέυνης μας τῶν ἀνασκαφικῶν δεδομένων (ἀνωτ. σ. 52-53):

1) Τὰ ἀνωτέρω ἐξετασθέντα «πιθαράκια» τῶν δωματίων LI καὶ LXIV ἔχουν ἀκριβῆ παράλληλα ὄχι μόνον εἰς τὴν «δευτέραν φάσιν» ἄλλων δωματίων (δωμ. LXV)²

1 Annuario 1952-54, εἰκ. 23 (σ. 407): Τὸ ἀριστούργημα τοῦτο τοῦ καμαραϊκοῦ ρυθμοῦ ἦτο προφανῶς ἀγγεῖον τῆς καθημερινῆς χρήσεως, ἐνῶ τὰ πολύχρωμα δὲν ἀποκλείεται νὰ ἐχρησιμοποιοῦντο εἰς ἐπισημοὺς περιστάσεις.

2 Annuario 1957-58, Gli scavi, εἰκ. 68 (σ. 244):

Νὰ συγκριθῆ ὁ ὄσειδης πίθος ἀριστερὰ με τὰ ἀγγεῖα τῆς αὐτῆς κατηγορίας τοῦ δωμ. LXIV, αὐτ. εἰκ. 23. Ὁ πίθος δεξιὰ (εἰκ. 68) εἶναι τοῦ αὐτοῦ ἐργαστηρίου ὡς καὶ οἱ πίθοι τῶν εἰκόνων 24 καὶ 28, αὐτ. (=πρῶτος ἀγγειοπλάστης, δεύτερος ἀγγειογράφος, ἀνωτ. σ. 87 σημ. 1).

ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν κεραμεικὴν τοῦ περιμαχίτου κατωτέρου δωματίου XXVII (πρβλ. ἄνωτ.), τὸ ὁποῖον ὁ ΛΕΝΙ ἀνάγει εἰς τὴν «πρώτην φάσιν» του. Τὰ δύο «πιθαράκια» μὲ ἀνάγλυφα σχοινία τοῦ δωματίου XXVII προέρχονται προφανῶς ἀπὸ τὸ αὐτὸ ἐργαστήριον, ὅθεν καὶ τὰ ὅμοια ἀγγεῖα τῶν δωματίων LI καὶ LXIV¹. Ἡ νέα σκαφή ΛΕΝΙ τοῦ δωματίου XXVII ἔφερεν εἰς φῶς ἓν δεῖγμα ἀκόμη, τὸ ὁποῖον ἔκειτο ἐπὶ τοῦ «στρώματος δαπέδου» τῆς «πρώτης φάσεως». Τοῦτο συνάπτεται ἐπίσης σαφῶς πρὸς τὰ παραδείγματα τῶν δωματίων LI καὶ LXIV².

2) Ἐν Kamares-Stil, κεφάλ. XIII, ἀναλαμβάνεται συστηματικὴ ἔρευνα περὶ τοῦ θέματος «ἀγκύρας καὶ παπύρου». Ὁ «φαιστιακὸς ἀμφορεύς», ὁ ὁποῖος ἐξελέγη ὡς σημεῖον ἐκκινήσεως τῆς ἐρεῦνης, προέρχεται ἀπὸ τὴν μεγάλην ὁμάδα τῆς «πρώτης φάσεως» τοῦ δωματίου II. Τὸ ἀγγεῖον ἐξωγραφήθη πιθανώτατα ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ τεχνίτου ὡς καὶ τὰ «πιθαράκια» τοῦ «δευτέρου ζωγράφου» τῆς σημ. 1 σ. 87³. Ὁ «κνωσιακὸς ἀμφορεύς» ἀφ' ἑτέρου⁴, ὁ ὁποῖος ἐξετάζεται (ἔ.ἀ.) ἐν συνεχείᾳ τοῦ «φαιστιακοῦ» εἶναι κατὰ τὸ σχῆμα καὶ τὴν κόσμησιν δίδυμος τοῦ «φαιστιακοῦ» κατὰ τὴν τεχνικὴν ζωγραφίσεως συγγενεῖ ὅμως τόσον πολὺ μὲ τὸ ἀριστουργηματικὸν «πιθαράκι» ἀρ. 482 τοῦ δωματίου LI⁵, ὥστε ἀναγκαζόμεθα νὰ δεχθῶμεν, ὅτι ὁ αὐτὸς ζωγράφος ἐκόσμησε τὰ δύο ἀγγεῖα. Πάντα τὰ ἀναφερόμενα ἐνταῦθα ἀγγεῖα εἶναι προφανῶς σύγχρονα.

3) Οἱ πίθοι μὲ «θέματα σταγόνων καὶ καταλειβάδων» τῆς «δευτέρας φάσεως» τοῦ δωματίου LXIV ἔχουν, ὡς ἤδη ἀνεφέρθη, ἀκριβέστατα παρὰλληλα ὄχι μόνον εἰς τὰς ἀποθήκας XXXIV τῆς σκαφῆς PERNIER, ἀλλ' ἐπίσης καὶ εἰς τὴν «πρώτην φάσιν» τῶν ἀποθηκῶν LVIII τῆς σκαφῆς ΛΕΝΙ (πίν. 39)⁶. Ὁ ἀριστουργηματικὸς πίθος τῆς «δευτέρας φάσεως» τοῦ δωματίου XXVIII (πίν. 38) ἔχει πολὺ καλὴν ἀντιστοιχίαν κατὰ τὸ σχῆμα εἰς πίθον μὲ καταλειβάδας τῆς «πρώτης φάσεως» ἐκ τῶν ἀποθηκῶν LVII (πίν. 39α).

4) Τὰ τέσσαρα πολύχρωμα ἀριστουργηματικὰ ἀγγεῖα τῶν δωματίων LI καὶ LXIV δεικνύουν σαφέστατα τὴν αὐτὴν τεχνοτροπικὴν βαθμίδα, ἣν καὶ τὰ καλύτερα ὄριμα κλασσικὰ ἀγγεῖα τῶν διαφόρων δωματίων τῆς «πρώτης φάσεως», τὰ σπουδαιότερα τῶν ὁποίων ἀνεφέρθησαν ἀνωτέρω εἰς τὴν ἐπιθεώρησιν τῶν ἀνασκαφικῶν δεδομένων. Ἐνεκα τοῦ ὑψηλοῦ βαθμοῦ αὐτονομίας τῶν ἀγγείων τούτων δὲν εἶναι δυνατὴ ἐνταῦθα

1 Καλύτερα παρὰλληλα τοῦ ἀγγείου Festos I, εἰκ. 67 (σ. 147) εἶναι τὰ δύο ἀγγεῖα τοῦ δωμ. LI, Annuario 1952-54, εἰκ. 23-24 (σ. 407-8). Τὸ δεύτερον ἀγγεῖον Festos I, εἰκ. 66 (σ. 146) ἔχει ἰδιάζον σχῆμα.

2 Annuario 1952-54, εἰκ. 64 (σ. 435) ἄνω σειρά, πρὸς σύγκρισιν μὲ τὸ ἀγγεῖον τοῦ δωμ. LI, αὐτ. εἰκ. 23 (σ. 407), 29 κλπ. Τὸ ἀγγεῖον τῆς σκαφῆς PERNIER, Festos I, εἰκ. 67 (σ. 147), ὁμοιάζει πολὺ κατὰ τὸ σχῆμα πρὸς τὸ πιθαράκι τῆς νέας σκαφῆς ἀπὸ τὸ «στῶμα τοῦ δαπέδου» καὶ ἐπομένως χρονολογεῖται ἀσφαλῶς εἰς τὴν αὐτὴν φάσιν (καὶ ἀκολουθεῖ βεβαίως τὸ δεύτερον ἀγγεῖον Festos I, εἰκ. 66 μὲ τὴν συνευρεθεῖσαν κεραμεικὴν). Βλ. ἀκόμη ἓν παράδειγμα ἀπὸ τὸ τμήμα XXVIII, «πρώτην φάσιν», Annuario αὐτ. εἰκ. 77 (σ. 446) δευτέρα σειρά, τρίτον ἐξ ἀριστ.,—πρὸς σύγκρισιν μὲ ἓν τῆς «δευτέρας φάσεως» τοῦ δωμ. LI,

αὐτ. εἰκ. 25 α (σ. 409).

3 Bollettino 1952, εἰκ. 21 α (σ. 333), «πρώτη φάσις»: εἰς τὴν τεχνικὴν ζωγραφίσεως συγγενεῖ ὁ ἀμφορεύς πρὸς τὰ δύο ἀγγεῖα, Annuario 1957-58, Gli scavi, εἰκ. 24, πολὺ περισσότερον ἀπὸ ὅ,τι τὰ ὅμοια (τοῦ αὐτοῦ ἀγγειοπλάστου! πρβλ. σ. 87 σημ. 1) αὐτ. εἰκ. 28.

4 BCH 84, 1960, σ. 834, εἰκ. 1. Πρβλ. PELLAGATTI, Osservazioni, σ. 99 καὶ σημ. 1.

5 Annuario 1952-54, εἰκ. 23 (σ. 407).

6 Πρβλ. Annuario 1957-58, Gli scavi, εἰκ. 23 α καὶ c μὲ Festos I, πίν. XXXVII (ἐπίσης αὐτ. εἰκ. 190-194) καὶ FIANDRA, Periodi, σ. 120 καὶ πίν. ΔΓ', ἐπίσης ἡμέτ. πίν. 39. Οἱ λίαν ἐνδιαφέροντες πίθοι τῶν ἀποθηκῶν τῆς πτέρυγος PERNIER εἶναι δυστυχῶς ἐλλιπέστατα δημοσιευμένοι.

μία πλήρης μελέτη των. Θα περιορισθῶμεν ἐπομένως εἰς ἐπὶ μέρους παρατηρήσεις ἐπὶ τῶν τεσσάρων καὶ τινων ἀκόμη ἀγγείων.

5) Οἱ ἡμιρόδακες, οἱ ἐμφανιζόμενοι εἰς μίαν τῶν ζωφόρων τοῦ «κιονωτοῦ ἀγγείου» τοῦ δωματίου LI καὶ ἐπίσης ἐπὶ κυπέλλου τοῦ δωματίου LXIV (ἀμφοτέρων τῆς «δευτέρας φάσεως») ¹ ἀποτελοῦν θέμα κοινόν, ἀπαντῶμενον εἰς διαφόρους μορφὰς ἐπὶ ἀγγείων τῆς «πρώτης φάσεως», ὅπως π.χ. ἐπὶ ἐνὸς γεφυροστόμου σκύφου τοῦ δωματίου IL καὶ μιᾶς πρόχου τοῦ δωματίου LV ².

Τὰ πλάγια φύλλα τῶν σπειρῶν τῆς ἀνωτέρας ζωφόρου τοῦ «κιονωτοῦ ἀγγείου» τοῦ δωματίου LI ἐπανέρχονται εἰς ταυτόσημον τύπον εἰς ὁμοίαν ζωφόρον σπειρῶν τοῦ θαυμασίως κοσμημένου ἀγγείου-ἡθμοῦ (vaso-colatoio) τοῦ δωματίου LV ³. Ἐὰν ἡ ἐπανάληψις τοῦ θέματος δὲν ὀφείλεται ἀπλῶς εἰς τὸν σύγχρονον ρυθμόν (πρᾶγμα πού θὰ ἴσκει διὰ τὴν χρονολογικὴν ἔρευναν), πρέπει νὰ σκεφθῶμεν, ὅτι ὀφείλεται εἰς τὸν αὐτὸν ζωγράφον ⁴.

Τοιαῦται ἐπὶ μέρους παρατηρήσεις φαίνονται ἴσως σχολαστικαὶ εἰς τὸν ἀναγνώστην, ἐφ' ὅσον τὸ ὑπέροχον «κιονωτὸν ἀγγεῖον» τοῦ δωματίου LI ὁμιλεῖ ἀφ' ἑαυτοῦ γλῶσσαν καθαρωτάτην. Ὀφείλομεν ἐν τούτοις νὰ προσέχωμεν πάντοτε τὰς σαφεῖς συγκρίσεις, διότι παρέχουν ἀσφαλῆ ἐπιχειρήματα.

6) Τὸ ὠραῖον κυλινδρικὸν ἄωτον ποτήριον τοῦ δωματίου LI ⁵ μὲ κόσμησιν δριζοντίων ταινιῶν καὶ ζωφόρον κυκλικῶν θεμάτων μὲ ρόδακας, ἔχει ρόδακας τοῦ αὐτοῦ τύπου ὡς καὶ μία τρίτος κομψὴ πρόχου τῆς «πρώτης φάσεως» τοῦ δωματίου LV ⁶. Καὶ εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τῶν δριζοντίων ταινιῶν εἶναι τὰ δύο ἀγγεῖα συγγενῆ.

7) Ἡ RAOLA PELAGATTI ἐπιχειρεῖ εἰς τὴν ἐργασίαν τῆς περὶ τῶν κεραμέων τῆς Φαιστοῦ ⁷ μίαν συναρπαστικὴν ἀπόδοσιν τοῦ πίθου μὲ κρινοσπείρας τοῦ δωματίου LXIV (πίν. 34) εἰς μίαν δμάδα (: «Gruppo B»), εἰς τὴν ὁποίαν ἀνήκει καὶ ἡ «πρόχου τοῦ δωματίου 11» ⁸. Ἡ πρόχου προέρχεται ἀπὸ τὴν σκαφὴν BANTI (πρβλ. ἀνωτ. σ. 37-38: Δωμάτιον 11), ἀλλὰ ἀνήκει ἀναμφιβόλως εἰς τὴν μεγάλην δμάδα τῆς «πρώτης φάσεως» τοῦ δωματίου τούτου. Ἡ PELAGATTI δὲν δικαιολογεῖ ἐπαρκῶς τὴν ἀπόδοσιν αὐτῆν, εἶναι ἐν τούτοις λίαν πιθανὸν νὰ ἔχη δίκαιον. Θα ἠθέλαμεν σχετικῶς νὰ ὑποδείξωμεν τὴν συντακτικὴν συγγένειαν τῶν διακοσμητικῶν συστημάτων τῶν δύο ἀγγείων, ἢ ὁποῖα ὀφείλεται εἰς τὴν χρῆσιν ὁμοίων «ἰσταμένων» γωνιωδῶν θεμάτων («θέματα

¹ Annuario 1952-54, ἔγχρ. πίν. II, Annuario 1957-58, Gli scavi, εἰκ. 25 i (σ. 210): ἐπὶ τοῦ κυπέλλου σταυροειδῶς.

² Bollettino 1952, ἔγχρ. πίν. II d, Bollettino 1956, εἰκ. 23 b (σ. 249), σταυροειδῶς ὅπως εἰς τὸ κύπελλον τοῦ δωμ. LXIV (ἀμέσως ἀνωτ. σημ. 1): Ἀντίστοιχον κύπελλον προέρχεται ἀπὸ τὸ δωμ. LV (sottoscala), Bollettino 1956, εἰκ. 24 a, δωδέκατον. Ὁμοίους ἡμιρόδακας μὲ συνδυασμὸν σπειρῶν καὶ κοραλλίων φέρει τὸ θαυμάσιον ρυτὸν τοῦ δωμ. LXI, Annuario 1957-58, ἔγχρ. πίν. XXII b: Ρυθμὸς τῆς αὐτῆς ἐποχῆς (ὡς τοῦ «κιονωτοῦ ἀγγείου»), ἀλλὰ προφανῶς ἄλλος ζωγράφος. Ὁ ζωγράφος τοῦ ρυτοῦ ἐκόσμησε καὶ ἓνα γεφυροστόμον

σκύφον τοῦ δωμ. LV, Bollettino 1956, εἰκ. 25 b (σ. 250).

³ Bollettino 1956, ἔγχρ. πίν. III b, ζωφόρος σπειρῶν εἰς τὸ κάτω σῶμα τοῦ ἀγγείου.

⁴ Πρβλ. τὴν λίαν ἐνδιαφέρουσαν (ἀλλὰ δυστυχῶς λίαν περιληπτικὴν) ἀνάλυσιν τῆς PELAGATTI, Osservazioni, σ. 104 κέξ.: Gruppo A.

⁵ Annuario 1952-54, εἰκ. 32 (σ. 412).

⁶ Bollettino 1956, ἔγχρ. πίν. III a (κείμε. αὐτ. σ. 248 b).

⁷ PELAGATTI, Osservazioni, σ. 103 κέξ.

⁸ MARINATOS-HIRMER, ἔγχρ. πίν. VIII (πρόχου) καὶ X (πίθος).

Λάμβδα»): Τὰ θέματα αὐτά (τὰ ὁποῖα ἔχουν καὶ εἰς τὰ δύο ἀγγεῖα πρὸς τὰ ἔσω καμπυλούμενα σκέλη), βοηθοῦν εἰς τὸν καθορισμὸν τῶν μεγάλων ἐπιφανειῶν, ὅπου εὐρίσκουν θέσιν τὰ κύρια διακοσμητικὰ θέματα καὶ συγχρόνως χρησιμεύουν ὡς πλαισιοῦσαι δυνάμεις. Ὅτι ἔχουν ἐπίσης μίαν συνδυαστικὴν (ἀκριβέστερον «μεταβιβαστικὴν») λειτουργίαν, ἐκτίθεται εἰς ἄλλον τόπον εἰς τὴν ἀνάλυσιν τῆς πρόχου τοῦ δωμ. 11 (Kamares-Stil, XVI). Εἶναι περαιτέρω συντακτικῶς συγγενῆ τὰ δύο ἀγγεῖα εἰς τὸ ὅτι κύρια καὶ δευτερεύοντα κοσμήματα συνδέονται μὲ ὅμοιον τρόπον μεταξύ των, ἢ, μὲ ἄλλους λόγους, εἰς τὴν διαδοχὴν κυρίων καὶ «πλαγίων» ὄψεων. Βεβαίως τὸ διακοσμητικὸν σύστημα τοῦ πίθου εἶναι συντακτικῶς πολὺ ὠριμώτερον παρὰ τῆς πρόχου καὶ ἐπομένως θὰ ἠδυνάμεθα ἴσως νὰ θεωρήσωμεν τὴν πρόχου ὡς κάπως παλαιότερον ἔργον τοῦ αὐτοῦ τεχνίτου (χωρὶς τοῦτο νὰ σημαίη, ὅτι δεχόμεθα καὶ ἀντίστοιχον χρονικὴν διαφοροποίησιν τῶν κεραμεικῶν ομάδων, ὅθεν τὰ δύο ἀγγεῖα προέρχονται).

Σημαντικῶς συγγενῆς πρὸς τὰ δύο ἀγγεῖα εἶναι ἡ «τρίωτος πρόχους μὲ σπείρας ροδάκων (Rosettenspiralen) καὶ κλάδους» τοῦ δωματίου LV (τῆς «πρώτης φάσεως», πρβλ. ἁμέσως ἀνωτέρω : 6) ¹. Ἐὰν καὶ αὕτη ἀνήκει εἰς τὸν αὐτὸν τεχνίτην, δύναται νὰ δείξῃ μόνον μία συστηματικὴ μελλοντικὴ ἔρευνα ². Εἶναι πάντως ἡ τρίωτος πρόχους εἰς πολλὰ σημεῖα συγγενῆς τῶν δύο ἀγγείων : Ἄς συγκριθῇ π.χ. ἡ μεταχειρίσις τοῦ κάτω σώματος (βάσεως) τῆς τριώτου πρόχου καὶ τοῦ πίθου μὲ τὰς τρεῖς ὁμοίας πλατείας ὀριζοντίας ταινίας. Τὰ γωνιώδη πλαισιοῦντα συστήματα εἶναι ἐντελῶς διάφορα εἰς τὰ δύο ἀγγεῖα, μάλιστα εἰς τὴν τρίωτον πρόχου ταῦτα δὲν ἴστανται πλέον, ἀλλὰ «κρέμανται» δίκην γιρλάντας κατὰ τὸν παλαιὸν τρόπον τοῦ λευκοῦ ρυθμοῦ τῆς Ἀνατολικῆς Κρήτης (π.χ. τεϊοδόχοι Βασιλικῆς). Αἱ διαφοραὶ εἶναι ἐν τούτοις περισσότερον ἐξωτερικαί : μία ἐσωτερικὴ συγγένεια διακρίνεται εὐκόλως : Ἡ σύνδεσις τῶν «ἰσταμένων» γωνιωδῶν συστημάτων τοῦ πίθου διὰ τῶν ἡμισελήνοειδῶν θεμάτων ἔδωκεν ἴσως ἀφορμὴν διὰ τὴν ἐκτέλεσιν ἐν σχήματι γιρλάντας τοῦ συστήματος εἰς τὴν τρίωτον πρόχου. Ἡ πρόχους τοῦ δωματίου 11 ἐξ ἄλλου δεικνύει τὴν ἀρχικὴν ἀντίληψιν μὲ τὴν γωνιώδη ἀκόμη σύνδεσιν τῶν «θεμάτων Λάμβδα». Ἐπίσης εἶναι λογικὸν νὰ διατυπωθῇ ἡ ὑπόθεσις, ὅτι τὰ πλαισιοῦντα λογχοειδῆ θέματα τῆς πρόχου τοῦ δωματίου 11 ἐξειλίχθησαν εἰς τὰ «φλογωτὰ» τοῦ πίθου, τὰ ὁποῖα ἀκολούθως μετηλλάγησαν εἰς τὴν τρίωτον πρόχου εἰς τὰς ἡσύχους ὀδοντωτὰς ταινίας. Πιστεύομεν, ὅτι τοιαῦτα ἀπίστευτα κατ' ἀρχὴν ἄλματα εἶναι ὀπωσδήποτε δυνατὰ εἰς τὴν συνεχῶς ἐναλλασσομένην φορὰν τοῦ ὠρίμου καμαραϊκοῦ ρυθμοῦ καὶ δὴ εἰς τὸ ἔργον τοῦ αὐτοῦ τεχνίτου. Ἐδῶ εὐρίσκεται καὶ ὁ πυρὴν τοῦ αἰνίγματος τῆς ἀφαντάστου δυναμικῆς τοῦ κλασσικοῦ ρυθμοῦ. Ἐξ ἄλλου κατόπιν προσεκτικωτέρας παρατηρήσεως δυνάμεθα νὰ ἴδωμεν, ὅτι τὰ ἄλματα αὐτὰ δὲν ἔγιναν ἀπλῶς καθαρὰ, ἀλλὰ καθορίζονται ἐν πολλοῖς ὑπὸ τῆς κυρίας κοσμήσεως : Τὰ εἰς τὴν ἐπιφάνειαν ἐκτεινόμενα θέματα κλάδων τῆς τριώτου πρόχου καὶ τὰ φλογωτὰ θέματα τοῦ πίθου δὲν θὰ ἦτο δυνατὸν ν' ἀνεχθοῦν

¹ Bollettino 1956, ἔγχο. πίν. III a.

² Πρὸς τὴν τρίωτον πρόχου πρβλ. τὸν γεφυρόστομον σκύφον τῆς Κνωσοῦ, Palace IV 1, εἰκ. 107 (σ. 137). Ὁ ὅμοιος σκύφος τῆς Ἀβύδου, αὐτ. εἰκ. 108,

δεικνύει τὰ αὐτὰ θέματα ἀστερίσκων, ὅπως ὁ πίθος μὲ σπείρας ἐπιφανείας τοῦ δωμ. LXIV, ἀνωτ. «δευτέρα φάσις» (πρβλ. ἀκόμη τὸν σκύφον ἀπὸ τὰ Χάλαρα, σ. 87 σημ. 1).

ἄλληλα. Ἦτο ἀνάγκη, τὸ πλαισιοῦν στοιχεῖον νὰ εὐρίσκειται εἰς ἀπολύτως οὐδετέραν σχέσιν πρὸς τὴν κυρίαν διακοσμητικὴν ἐπιφάνειαν, καθ' ὅσον τὸ κύριον κόσμημα διὰ τῶν ἐκτεινομένων θεμάτων κλάδων ἀπῆτει δι' ἑαυτὸ τὴν ἐπιφάνειαν ταύτην. Εἰς τὸν πίθον ἔχομεν τὴν αὐτὴν σχέσιν ἀλλὰ αἱ δυνάμεις εἶναι ἀντίστροφοι: Ἐδῶ εἶναι τὰ πλαισιοῦντα συστήματα ἐκεῖνα, τὰ ὁποῖα, διὰ τῶν «ὀδόντων» τῶν «φλογωτῶν θεμάτων», ἐκτείνονται εἰς τὴν κυρίαν ἐπιφάνειαν, ἐνῶ τὰ κύρια κοσμήματα ἔχουν ἥρεμον ἀπόληξιν. Τὰ γωνιώδη συστήματα ἔχουν ἐπὶ πλέον εἰς τὸν πίθον μεγαλυτέραν διακοσμητικὴν σημασίαν.

Καὶ ἀκόμη, ἡ κυρία κόσμησις τῆς τριώτου πρόχου δεικνύει ἀνάλογον συγγένειαν πρὸς τὴν κυρίαν κόσμησιν τῶν δύο ἀγγείων: Ἡ κατανομὴ τῶν ἐπὶ μέρους δυνάμεων (θεμάτων) τῆς τριώτου πρόχου ὁμοιάζει πολὺ πρὸς τὴν διάταξιν τῆς πρόχου τοῦ δωματίου 11. Ἐπίσης αἱ μεγάλαι σπεῖραι μὲ τοὺς ρόδακας ἔχουν μεγάλην συγγένειαν πρὸς τὰ θέματα «κρίων - σταγόνων» τοῦ πίθου.

Δὲν θὰ ἐπιμείνωμεν εἰς εὐρυτέραν ἀνάλυσιν τῶν τριῶν ἀριστουργηματικῶν ἀγγείων: Ἀκόμη καὶ ἐὰν δὲν ἀνήκουν εἰς τὸν αὐτὸν τεχνίτην, δεικνύουν σαφῶς, ὅτι αἱ δύο φάσεις τοῦ LEVI παρουσιάζουν τὸν αὐτὸν ὄριμον κλασσικὸν ρυθμὸν.

Ἐτερματίσαμεν οὕτω τὴν ἀνάλυσιν τῆς κεραμεικῆς τῶν δύο πρώτων φάσεων τοῦ LEVI: Ἡ κεραμεικὴ εἶναι καὶ εἰς τὰς δύο ἢ αὐτὴ, ὅχι μόνον τεχνοτροπικῶς ἔργα τῶν αὐτῶν τεχνιτῶν ἢ τῶν αὐτῶν ἐργαστηρίων διαμοιράζονται καὶ εἰς τὰς δύο φάσεις. Τὸ συμπέρασμα τῆς ἐρεῦνης εἶναι ἐπομένως τὸ αὐτό, ὡς καὶ τῆς προηγηθείσης ἐξετάσεως τῶν ἀνασκαφικῶν δεδομένων: Ἡ «πρώτη» καὶ ἡ «δευτέρα φάσις» τοῦ LEVI ἀποτελοῦν μίαν καὶ μόνην φάσιν εἰς τὴν οἰκοδομικὴν ἱστορίαν τοῦ ἀνακτόρου καὶ τὴν τεχνοτροπικὴν ἐξέλιξιν τῆς κεραμεικῆς εἶναι αὐτὴ ἡ μεγάλη ἐποχὴ τοῦ ὄριμου κλασσικοῦ καμαραϊκοῦ ρυθμοῦ.

Η «ΤΡΙΤΗ ΦΑΣΙΣ» ΤΟΥ LEVI: Η ΚΕΡΑΜΕΙΚΗ ΤΟΥ ΑΝΑΚΤΟΡΟΥ PERNIER

Εἰς τὴν προηγηθεῖσαν ἔρευναν (τῶν ἀνασκαφικῶν δεδομένων) δὲν ἠδυνήθημεν νὰ δώσωμεν ὀριστικὴν λύσιν εἰς τὸ πρόβλημα τῆς χρονικῆς σχέσεως τῶν ἀνακτόρων PERNIER καὶ LEVI πρὸς ἄλληλα. Εἰσερχόμεθα ἤδη εἰς συγκριτικὴν ἔρευναν τῆς κεραμεικῆς τῶν δύο ἀνακτορικῶν τμημάτων. Ἡ κεραμεικὴ διαπέδων ¹ τῆς πτέρυγος PERNIER θ' ἀντιπαρατεθῆ πρὸς τὴν μεγάλην ομάδα ² τῆς πτέρυγος LEVI ³. Εἰς τὰ ἐξῆς ἐξετάζονται αἱ σχέσεις ἀριθμοῦ ἀγγείων, τὰ ὁποῖα ἀνήκουν ἀναμφισβητήτως εἰς τὴν «τρίτην φάσιν» (ἀγγεῖα τῶν ἐπὶ μέρους τίτλων παραγράφων), πρὸς τὴν ὄριμον κλασσικὴν κερα-

¹ Κατὰ τὸν κατάλογον τῆς ΒΑΝΤΙ, *Cronologia*, σ. 10: Ἡ κεραμεικὴ τοῦ δωμ. XXI καὶ τῶν ἀποθηκῶν XXXIV δὲν συνεξετάζεται, πρβλ. ἄνωτ. σ. 32 (κείμενον καὶ σημ. 2). Τὴν κεραμεικὴν τοῦ κατωτέρου δωμ. XXVII, συνυπολογίζομεν, ἐπὶ τῇ βάσει τῆς προηγηθείσης ἐρεῦνης, μετὰ τῆς μεγάλης ομάδος τῆς

πτέρυγος LEVI.

² Ὡς εἶναι εὐνόητον, ἄνευ διακρίσεως «πρώτης» καὶ «δευτέρας φάσεως».

³ Πρέπει νὰ ὑπενθυμίσωμεν τὸ γεγονός, ὅτι τὰ ἀνασκαφικὰ δεδομένα τῆς πτέρυγος PERNIER παραδίδονται ἑλλιπῶς, πρβλ. ἄνωτ. σ. 28-29 καὶ σημ. 1. σ. 29.

μεικὴν τῆς πτέρυγος LEVI (συμπεριλαμβανομένης τῆς ομάδος τοῦ δωματίου 11):

Πρόχους τοῦ δωματίου XIII.

Ἡ P. PELAGATTI ἀποδίδει τὰς δύο ἐξαιρέτους πρόχους τῶν δωματίων 11 καὶ XIII εἰς τὸν αὐτὸν τεχνίτην ¹, τ.ἔ. τὸν «ζωγράφον τοῦ πίθου μὲ κρινοσπείρας τοῦ δωματίου LXIV». Ὅτι ἡ πρόχους τοῦ δωματίου 11 δύναται πράγματι ν' ἀποδοθῆ εἰς τὸν τεχνίτην αὐτὸν προσεπαθήσαμεν νὰ δείξωμεν εἰς τὴν ἀνωτέρω ἔρευναν. Ὅτι ὁμως εἶναι δυνατὸν αἱ δύο πρόχοι ν' ἀποδοθοῦν εἰς τὸν αὐτὸν τεχνίτην δὲν εἶναι ἐντελῶς σαφές. Εἰς μίαν μελέτην τῶν σχημάτων τῶν ἀγγείων τοῦ καμαραϊκοῦ ρυθμοῦ (Kamaraes-Stil, XIV) κατελήξαμεν εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι τὰ δύο ἀγγεῖα εἶναι περίπου σύγχρονα καὶ προέρχονται ἀπὸ διαφορετικὰ ἐργαστήρια. Τὸ πρόβλημα εἶναι ἴσως δυνατὸν νὰ λυθῆ διὰ νέας συστηματικῆς μελέτης.

Πρόχους τοῦ δωματίου VII.

Ἡ πρόχους τοῦ δωματίου VII² εἶναι κατὰ τὸ σχῆμα λίαν συγγενῆς πρὸς τὰς δύο πρώτας. Ἡ κόσμησις μὲ σπείρας ροδάκων δὲν φαίνεται καλῶς εἰς τὴν κακὴν εἰκόνα (καὶ κακὴ διατήρησις τοῦ ἀγγείου) εἶναι πάντως μία τυπικὴ ὄριμος κλασσικὴ κόσμησις³. Τὸ λεπτυνόμενον ἐλαφρῶς πρὸς τὰ κάτω σχῆμα τοῦ ἀγγείου δὲν σημαίνει νεωτέραν ἐποχὴν, διότι τοιαῦτα καὶ ἀκόμη κομψότερα σχήματα (: ἐπόμενον ἀγγείων) εἶναι τυπικὰ διὰ τὸν ὄριμον κλασσικὸν ρυθμόν⁴.

Πρόχους τοῦ δωματίου VI

Ἡ πρόχους τοῦ δωματίου VI⁵ μὲ κόσμησιν σπειρῶν καὶ κυματοειδῶν γραμμῶν δὲν πρέπει ἐπίσης ἔνεκα τοῦ σχήματός της (: σῶμα ὄμοιες, λαιμὸς ὑψηλὸς καὶ σαφῶς διακρινομένη βάσις) νὰ χρονολογηθῆ βραδύτερον. Μεγάλης ὁμοιότητος εἶναι τὸ σχῆμα τῆς πρόχους μὲ ἀβακωτὸν θέμα καὶ κοραλλία τοῦ δωματίου LV («πρῶτη φάσις» πίν. 40, κάτω)⁶. Δὲν θὰ ἦτο μεγάλη τόλμη ν' ἀποδοθοῦν αἱ δύο πρόχοι εἰς τὸν αὐτὸν τεχνίτην: Ὅχι μόνον τὸ σχῆμα ἀλλὰ καὶ ἡ κόσμησις τοῦ κάτω σώματος ἔχει μεγάλην ὁμοιότητα. Ἡ πρόχους μὲ τὸ ἀβακωτὸν θέμα εἶναι ἔργον τοῦ τεχνίτου τοῦ μοναδικοῦ «κρατῆρος μὲ πλαστικὰ ἄνθη» ἀπὸ τὸ αὐτὸ δωμάτιον LV⁷. Τὰ θέματα κοραλλίων τῶν δύο ἀγγείων ἔχουν ἀντιστοιχίαν εἰς μίαν πρόχουν στρογγύλου σχήματος τοῦ αὐτοῦ δω-

¹ PELAGATTI, Osservazioni, σ. 103, «Gruppo B» καὶ πίν. ΣΤ'. Καλὰ εἰκόνες ἐν MARINATOS-HIRMER, πίν. 21 (πρόχους δωμ. XIII) καὶ VIII (πρόχους δωμ. 11).

² Festos I, εἰκ. 101 δεξιὰ (σ. 224).

³ Πρβλ. τὸ κύπελλον τοῦ δωμ. LI καὶ τὴν τρίτων πρόχους τοῦ δωμ. LV (ἀνωτ. σ. 91, ἀριθ. 6) καὶ ἀκόμη τοὺς ἡμιρόδακας τῶν ἀγγείων (ἀνωτ. σ. 91, ἀριθ. 6 καὶ σημ. αὐτ. 1-2) Ὁ ἀμφορεύς τοῦ δωμ. XXI, Festos I, εἰκ. 166 ἀριστερά, δεικνύει νεώτερον τύπον, πρβλ. σ. 32 σημ. 2.

⁴ Ἐκτὸς τῆς ἐνταῦθα σ. 92 ἀναλυτικῶς ἐξεταζομένης τριώτου πρόχους τοῦ δωμ. LV πρβλ. τὸ κομψότερον σχῆμα τῆς ἐπίσης τριώτου πρόχους μὲ κόσμησιν ἀναγλύφων ὀστράκων ἀπὸ τὸ αὐτὸ δωμ. LV, Bollettino 1956, εἰκ. 20 (σ. 247).

⁵ Festos I, σ. 222 ἀρ. 4 (: ὑπάρχει μόνον ἡ κακὴ εἰκὼν ἐν MA 12, στ. 108, εἰκ. 41).

⁶ Bollettino 1956, ἔγχρ. πίν. II b.

⁷ Αὐτ. πίν. II a καὶ MARINATOS-HIRMER, ἔγχρ. πίν. XII.

ματίου¹, ή όποία δεικνύει επίσης κυματοειδείς γραμμές κατά τόν τύπον τής πρόχου του δωματίου VI².

Πρόχους του δωματίου XXII.

Η πρόχους του δωματίου XXII με «κισσοσπείρας» και κυματοειδείς γραμμές ανεφέρθη και κατά την έποπτεία των ανασκαφικών δεδομένων (άνωτ. Δωμάτιον 18: α σ. 39). Όμοίαν κόσμησιν έχει ό μέγας άμφορεύς του δωματίου IL («πρώτη φάσις» πίν. 36)³.

Όπως ήδη έσημειώσαμεν (άνωτ. σ. 89: δ') αί σπείραι του ώμου (περι τόν λαιμόν) του άμφορέως τούτου τής «πρώτης φάσεως» είναι λίαν συγγενείς των σπειρών επί του δίσκου τής βάσεως του «κιονωτου άγγείου» του δωματίου LI και των σπειρών του στομίου του μεγάλου πίθου του δωματίου LXIV (πίν. 35), άμφοτέρων τής «δευτέρας φάσεως».

Γεφυρόστομος σκύφος του δωματίου XXIII.

Κισσόσπείραι του αυτού τύπου κοσμοϋν και τόν γεφυρόστομον σκύφον του δωματίου XXIII⁴. Το άγγειον κατά το σχήμα είναι τυπικώτατα ώριμον κλασσικόν⁵. Κισσόσπείραι εμφανίζονται και εις άλλα ώριμα κλασσικά άγγεία, όπως εις το τρίτον άγγειον του δωματίου L (πίν. 37) και εις άλλους τύπους, ως ήδη ανεφέρθη, εις το «κιονωτόν άγγειον» του δωματίου LI και τόν μέγαν «τρίτον πίθον» του δωματίου LXIV⁶. Πώς εξέλιχθη το θέμα εις την ύστεραν κλασσικήν φάσιν δεικνύουν οι γεφυρόστομοι σκύφοι τής ΝΔ. οικίας⁷. Ότι ό σκύφος του δωματίου XXIII άνήκει πράγματι εις έποχην πολύ προωμότεραν από τούς σκύφους τής ΝΔ. οικίας φαίνεται καθαρά και από την σύγκρισιν των σχημάτων⁸.

1 Bollettino 1956, εικ. 22 a (σ. 249).

2 Διά τας κυματοειδείς γραμμάς πρβλ. άκόμη την τρίτον πρόχου του δωμ. L («πρώτη φάσις»), Annuario 1952-54, εικ. 93 a (σ. 456) (γενικά περι του μοτίβου έν Kamares-Stil, XV).

3 Festos I, εικ. 172 (σ. 295), άλλη όψις έν BANTI, Cronologia, εικ. 31.— Bollettino 1952, εικ. 21 b. Και τα δύο άγγεία παρά FIANDRA, ή όποία επίσης κάνει την σύγκρισιν, Periodi, πίν. ΛΕ' 1-2. Διά την FIANDRA, αυτ. σ. 121, άποτελεϊ ή όμοιότης άπόδειξιν, ότι και αί δύο άνακτορικάι πτέρυγες ήσαν συγχρόνως έν χρήσει καταστραφείσαι υπό πυρκαϊάς (: 'Η «τρίτη περίοδος» τής FIANDRA πρέπει να έξισωθῆ με την «πρώτην φάσιν» του LBN1). Διά την άπουσίαν στρώματος πυρκαϊάς εις την πτέρυγα PERNIER δέν έξοδεύει έν τούτοις ούδὲ λέξιν!

4 Festos I, πίν. XXXV.

5 Πρβλ. κυρίως: Bollettino 1952, έγγρ. πίν. II άρ. 1 με όμοια όριζόντια χείλη και άρ. 3 δια το σχήμα.

6 Annuario 1952-54, εικ. 97 (έπίσης εικ. 96 άνω άριστ.) και έγγρ. πίν. III a. Κιονωτόν άγγειον: Annuario 1952-54, έγγρ. πίν. III a (πρβλ. άνωτ. «δευτέραν φάσιν» σ. 89).

7 Festos I, πίν. XIX a-b. Πρβλ. άκόμη τόν άμφορέα έν Ausonia 3, 1908, σ. 261, εικ. 3 και το άγγειον Ka-

milari, εικ. 165 δεξιά (σ. 115). Το τελευταίον είναι έν έξαιρετον δείγμα τής ύστερας κλασσικής «φάσεως τής ΝΔ. οικίας».

8 Οι τέσσαρες γεφυρόστομοι σκύφοι τής ΝΔ. οικίας, Festos I, πίν. XVIII-XIX, δεικνύουν την άρχομένην διαφοροποίησιν τής βάσεως, ή όποία εις την ύστερωτέραν εξέλιξιν ανεπτύχθη εις πραγματικόν πόδα (και τουτο και εις άλλους τύπους άγγείων), όπως πιστοποιούν τα νέα εύρήματα από τόν Καμηλάρη, π.χ. Kamilari, εικ. 49 (σ. 49). Το σχήμα των άναφερθέντων σκύφων τής ΝΔ. οικίας δέν πρέπει να θεωρηθῆ ταυτόσημον με το σχήμα ώρισμένων ώριμων κλασσικών, π.χ. Bollettino 1952, έγγρ. πίν. II άριθ. 1 και 4: Έκει έχομεν άλλας μορφάς του ρυθμού τής αυτης έποχῆς (ας προσεχθῆ ότι τα περιγράμματα είναι καμπύλα!), ένῶ το ύψηλόν σχήμα των σκύφων τής ΝΔ. οικίας (περιγράμματα κοίλα κατά την βάση!) άποτελεϊ έξελικτικόν γνώρισμα. Οι πολυάριθμοι γεφυρόστομοι σκύφοι από τόν Καμηλάρη, όπου έκτός των άρχαιότερων και νεωτέρων παραδειγμάτων ή «φάσις τής ΝΔ. οικίας» άντιπροσωπεύεται λίαν έπαρκώς (άγγεια του αυτού έργαστηρίου άπαντοϋν και εις τα δύο σύνολα!), δύνανται να συμβάλουν ούσιωδώς εις την διασάφισιν τής ιστορίας του γεφυροστόμου σκύφου και γενικώτερον τής ύστερας MM κεραμεικῆς.

Ἀμφορεὺς τοῦ δωματίου XIV.

Ὁ ὄρατος ἀμφορεὺς μὲ μεγάλους ρόδακας τοῦ δωματίου XIV¹ δημιουργεῖ καὶ ἐκ πρώτης ὄψεως τὴν ἐντύπωσιν ὠρίμου κλασσικοῦ ἀγγείου συγχρόνου τῆς κεραμικῆς τῆς πτέρυγος LEVI. Κατὰ τὸ σχῆμα καὶ τὴν σύνταξιν τῆς κοσμήσεως συγγενεὺς τὸ ἀγγεῖον τόσον πολὺ μὲ τὸν «ἀμφορέα τῶν ναυτίλων» τοῦ δωματίου IL («πρώτη φάσις»), ὥστε πρέπει νὰ δεχθῶμεν, ὅτι τὰ δύο ἀγγεῖα εἶναι ἔργα τῆς αὐτῆς χειρός. Πρόκειται, ὅπως πιστεύομεν, περὶ μιᾶς τῶν ἀσφαλεστέρων ἀποδόσεων δύο ἀγγείων τοῦ καμαραϊκοῦ ρυθμοῦ εἰς τὸν αὐτὸν τεχνίτην (πρβλ. ἀμέσως κατωτέρω καὶ «ἀμφορέα τοῦ ἱεροῦ VIII») ².

Ὁ μέγας ὀξύφυλλος ρόδαξ τοῦ ἀμφορέως τοῦ δωματίου XIV ἔχει ἀκριβεστάτην ἀντιστοιχίαν (ἐν τούτοις ἄλλη χεῖρ!) εἰς τὸν μικρὸν πίθον τοῦ δωματίου XXVIII («πρώτη φάσις») ³.

Πρῶτον κύπελλον τοῦ δωματίου XVI.

Τὸ διακοσμητικὸν σύστημα ἑνὸς κυπέλλου τύπου Βαφειοῦ τοῦ δωματίου XVI⁴ μὲ ρόδακας καὶ σπείρας δύναται νὰ συγκριθῇ μὲ τὰ ὅμοια συστήματα δύο ἀγγείων τῆς «πρώτης φάσεως» LEVI, τὰ ὅποια ἤδη ἐξητάσθησαν: τῆς τριώτου πρόχου τοῦ δωματίου LV μὲ σπείρας, ρόδακας καὶ κλάδους καὶ τοῦ κυλινδρικοῦ ποτηρίου τοῦ δωματίου LI⁵ (πρβλ. ἄνωτ.: «Δευτέρα φάσις», σ. 92, καὶ «πρόχους τοῦ δωματίου VII», σ. 94, ἐπίσης σημ. 3 σ. 94).

Δεύτερον κύπελλον τοῦ δωματίου XVI.

Ἐτερον κύπελλον τοῦ αὐτοῦ τύπου ἀλλὰ εὐρύτερον κατὰ τὸ σχῆμα, ἐκ τοῦ αὐτοῦ δωματίου ⁶, κοσμεῖται μὲ μίαν ἀνωτέραν ζωφόρον μὲ «κοράλλια καὶ ἡλίους» ⁷ καὶ δύο κατωτέρας σειρὰς μικρῶν ἰσταμένων τόξων. Αἱ ζωφόροι ὀρίζονται ὑπὸ ταινιῶν, ἐφ' ὧν πατοῦν τὰ κοσμήματα.

Ὅμοια κύπελλα εὐρέθησαν ὄχι μόνον εἰς ἄλλα σημεῖα τῆς «τρίτης φάσεως» ἀλλὰ καὶ εἰς καθαρὰς ομάδας τῆς «πρώτης φάσεως» (πίν. 40 ἄνω) ⁸. Κύπελλα ὁμοίας κοσμήσεως, μὲ τὴν αὐτὴν ἀνωτέραν ζωφόρον κοραλλίων καὶ ἡλίων, ἀλλὰ μὲ διαφόρους

¹ Festos I, εἰκ. 144 (σ. 261).

² Ἀμφορεὺς ναυτίλων, Bollettino 1953, ἔγχρ. πίν. III. Ἐν ἀγγεῖον δίδυμον τοῦ ἀμφορέως μὲ ρόδακας τοῦ δωμ. XIV εὐρέθη εἰς Μάλια, βλ. ΠΕΛΑΓΑΤΤΙ, Osservazioni, πίν. ΙΔ' καὶ σ. 110 (: ἄνευ περαιτέρω πληροφοριῶν). Διὰ τὸ σχῆμα βλ. ἐπίσης Bollettino 1953, εἰκ. 17 καὶ Annuario 1952-54, εἰκ. 80 (σ. 447), ἀμφότερα «πρώτη φάσις»: Διὰ τὸ δεύτερον ἀγγεῖον βλ. κατωτ. κείμεν. «Ἀμφορεὺς τοῦ ἱεροῦ VIII».

³ Annuario 1952-54, εἰκ. 79 (σ. 447). Εἰς τὴν εἰκόνα ἐν Festos I, εἰκ. 144 (σ. 261) ἐμφανίζεται ὁ ἀμφορεὺς τοῦ δωμ. XIV μὲ σκοτεινὸν δίσκον εἰς τὸ κέντρον τοῦ ρόδακος, εἰς τὴν εἰκόνα παρὰ ΠΕΛΑΓΑΤΤΙ (ἴσως ἢ ἑτέρα ὄψις) μὲ δίσκον ἀνοικτόν. Τὸ χρῶμα τῶν δίσκων εἶναι πορτοκαλί, πρβλ. PERNIER, Festos I,

σ. 259. Ἀνοικτοὶ εἶναι οἱ δίσκοι καὶ εἰς τὸν δεύτερον ἀμφορέα καὶ τὸ πιθάριον.

⁴ Festos I, εἰκ. 150 δεξιὰ (σ. 267).

⁵ Bollettino 1956, ἔγχρ. πίν. III a — Annuario 1952-54, εἰκ. 32 (σ. 412).

⁶ Festos I, εἰκ. 150 ἀριστ. (σ. 267).

⁷ Ὀνομάζομεν τὸ μοτίβο «θέμα ἡλίου», διότι ὁμοιάζει μὲ τὸν ἀνατέλλοντα ἥλιον τῆς τέχνης τῶν παιδιῶν (τοῦ παριστάνουν μὲ ὅμοιον τρόπον καὶ τοὺς «θάμνους»). Τὸ θέμα εἶναι συγγενὲς μὲ τὸν ἡμιρόδακα, μὲ τὸν ὅποιον ὁμως δὲν πρέπει νὰ ἐξισοῦται.

⁸ «Τρίτη φάσις»: Festos I, εἰκ. 177 δεξιὰ (σ. 302), ἐνταῦθα πίν. 40 ἀριθ. 5780. «Πρώτη φάσις»: Bollettino 1951, εἰκ. 47 κάτω σειρὰ, δεύτερον ἐξ ἀριστ. (ἀπὸ τὸ δωμ. 11), ἐνταῦθα πίν. 40 ἀριθ. 10116.

κατωτέρας ζώνας ανευρίσκονται τόσοις εἰς τὴν «πρώτην» ὅσον καὶ εἰς τὴν «τρίτην φάσιν»¹. Ἡ τυπικὴ ζωφόρος κοραλλίων καὶ ἡλίων ἐμφανίζεται ἐπίσης καὶ ἐπὶ γεφυροστόμου σκύφου τοῦ δωματίου ΙΙ (πάλιν εἰς τὸ ἄνω μέρος!)². Αἱ σειραὶ τῶν μικρῶν τόξων, τῶν ἰσταμένων ἐπὶ δριζοντίων ταινιῶν, ἐπανευρίσκονται ἐπίσης εἰς σειρὰν κύπελλων τῆς «πρώτης φάσεως» εἰς τὴν αὐτὴν μορφήν, ὡς καὶ εἰς τὰ κύπελλα τῆς «τρίτης φάσεως»³.

Κύπελλον τοῦ δωματίου XXV.

Ἐν κύπελλον τοῦ δωματίου XXV μὲ 8-σχημα θέματα καὶ δίσκους (ἀριθ. 5782) ἔχει ἓν ἀκριβέστατον «ταῖρι» εἰς τὸ δωματίον 11 (ἀριθ. 10113 «πρώτη φάσις» ἀμφοτέρα πίν. 40 μέσον)⁴.

Τεῖοδόχη τοῦ δωματίου VIII.

Ἐν ἀγγεῖον τοῦ δωματίου VIII, μὲ ἰδιάζον σχῆμα, καταγόμενον ἀπὸ τὸν τύπον τῆς παλαιᾶς τεῖοδόχης (ἢ ὁποία δὲν ἐπιζῆ εἰς τὸν κλασσικὸν ρυθμόν), ἔχει κόσμησιν πλοχομοῦ, ἀποτελουμένου ἀπὸ μίαν κεντρικὴν σειρὰν δίσκων καὶ δύο σειρὰς μικρῶν τόξων ἐκατέρωθεν συνδεόντων αὐτοῦς. Ἡ αὐτὴ κόσμησις ἐπανέρχεται καὶ εἰς ἀγγεῖα τῆς «πρώτης φάσεως»⁵.

Ἀμφορεύς τοῦ δωματίου XVI.

Περὶ τῆς ἀπολύτου ὁμοιότητος κατὰ τὸ σχῆμα καὶ τὴν κόσμησιν τοῦ ἀμφορέως τοῦ δωματίου XVI μὲ ἀμφορέα τοῦ δωματίου LXIV ἐγένετο ἤδη λόγος (ἀνωτ., δωματίον LXIV, σ. 49). Βλέπομεν ἐδῶ ἐκ νέου τὸν αὐτὸν κεραμέα καὶ ζωγράφον ν' ἀντιπροσωπεύεται εἰς δύο διαφόρους «φάσεις» (ἐν προκειμένῳ «δευτέραν» καὶ «τρίτην»)⁶.

Ἀμφορεύς τοῦ ἱεροῦ VIII.

Ἡ Ρ. ΡΕΛΑΓΑΤΤΙ ἐπέτυχε μίαν λίαν ἐπιτυχητὴν ἀπόδοσιν τοῦ ἀμφορέως μὲ σπειράς

1 «Τρίτη φάσις»: δωμ. XIV, Festos I, εἰκ. 145 (σ. 262), —δωμ. XIX, αὐτ. πίν. XXX b. «Πρώτη φάσις»: Bollettino 1955, εἰκ. 17 b, ἀπὸ τὸ δωμ. LVI. Τὰ κύπελλα τῶν δωμ. XIV καὶ LVI εἶναι ἀπολύτως ὅμοια, ἄνευ ἀμφιβολίας ἔργα τοῦ αὐτοῦ ἀγγειοπλάστου καὶ ἀγγειογράφου!

2 Bollettino 1953, ἔγχρ. πίν. II b. Ἡ «ζωφόρος ἀπὸ κοράλλια καὶ ἡλίους» ἀποδεικνύεται ὡς ἓν τυπικόν, εἰς ἀπολύτως ὁμοίαν μορφήν ἐπὶ ἀρκετῶν ἀγγείων τοῦ αὐτοῦ σχήματος, —κύπελλον τύπου Βαφειοῦ καὶ ἄπαξ ἐπὶ γεφυροστόμου σκύφου (δὲ ὁποῖος ἦτο καὶ αὐτὸς ἀγγεῖον πόσεως)—, ἐπανερχόμενον σύστημα, ζωγραφούμενον πάντοτε εἰς τὴν ἀνωτάτην ζώνην τοῦ ἀγγείου. Δὲν εἶναι εὐχερὲς νὰ κριθῆ, ἂν δικαιούμεθα ν' ἀναζητήσωμεν ἐνταῦθα μίαν ἔννοιαν ὅχι ἀπλῶς διακοσμητικὴν. Διὰ μίαν περαιτέρω ἔρευναν θὰ ἔπρεπε ἴσως νὰ συνεξετασθῆ τὸ θαυμάσιον ρυθμὸν τοῦ δωμ. LXI, Annuario 1957-58, ἔγχρ. πίν. XXII b, τὸ ὁποῖον κοσμεῖται μὲ σύστημα κοραλλίων καὶ σπειρῶν μὲ ἀπολήξεις ἡμιροδάκων. Τὸ σύστημα ἐδῶ δὲν περιορίζεται εἰς διάταξιν ζωφόρου ἀλλ' ἀπλοῦται ὡς σύστημα ἐπιφανείας.

Ἐν τῇ ἡμιροδάκῃ καὶ ἡλίῳ εἶναι σχεδὸν ἰσοδύναμοι διακοσμητικαὶ λέξεις, ἂν καὶ δὲν πρέπει νὰ ἐξισοῦνται (πρβλ. σ. 96 σημ. 7), δεικνύει ἡ σύγκρισις τῶν ἐξετασθέντων ἀγγείων (π.χ. τοῦ γεφυροστόμου σκύφου) μὲ ἓν κύπελλον τοῦ δωμ. LV, Bollettino 1956, εἰκ. 24 b. 9, ὅπου ἐμφανίζονται ἡμιροδάκες εἰς συντακτικὰς θέσεις ἀνηκούσας κυρίως εἰς τοὺς ἡλίους.

3 Διὰ τὰς σειρὰς τόξων πρβ. τὰ κύπελλα, Festos I, εἰκ. 150 a (σ. 267) καὶ 177 b (σ. 302) («τρίτη φάσις») μὲ τὰ κύπελλα Bollettino 1956, εἰκ. 24 a τελευταῖον δεξιὰ καὶ 24 b κάτω ἀριστερά («πρώτη φάσις»).

4 Festos I, εἰκ. 180 a (σ. 305), Bollettino 1951, εἰκ. 47 d, ἔγχρωμος εἰκὼν ἐν ΜΑΡΙΝΑΤΟΣ-ΗΙΡΜΕΡ, πίν. VI ἄνω ἀριστερά.

5 Festos I, εἰκ. 111 (σ. 235), Annuario 1952-54, εἰκ. 68 (σ. 437) κύπελλον δεξιὰ καὶ 64 (σ. 435) δευτέρα σειρὰ, μικροσκοπικὸς πίθος.

6 Festos I, πίν. XVI c, —Annuario 1957-58, Gli scavi, εἰκ. 24 a (σ. 209), πρβλ. ἐπίσης FIANDRA, Periodi, σ. 121 καὶ πίν. ΛΕ' 3-4. Ὑπάρχει καὶ ἕτερος ἀμφορεύς ὁμοῖος ἀδημοσίευτος.

καὶ κλάδους τοῦ ἱεροῦ VIII¹ εἰς μίαν ομάδα (: «Gruppo D»)², εἰς τὴν ὁποίαν ἀνήκουν κυρίως ἀμφορεῖς τῆς «πρώτης φάσεως», μεταξὺ ἄλλων ὁ «ἀμφορεὺς τῶν ναυτίλων» τοῦ δωματίου IL, τὸν ὁποῖον ἀπεδώσαμεν εἰς τὸν τεχνίτην τοῦ ἀμφορέως μετὰ μέγλους ρόδακας τοῦ δωματίου XIV (πρβλ. εὐθύς ἀνωτ.).

Ὁ τεχνίτης τοῦ «ἀμφορέως τῶν ναυτίλων» ἐκόσμησεν ἀσφαλῶς καὶ τὸν ἐξ ἴσου ὠραῖον ἀμφορέα τοῦ δωματίου XXVII-XXVIII μετὰ θαυμασίως ἀνεπτυγμένον σύστημα σπειρῶν, τοῦ ὁποῖου τὴν βάσιν ἀποτελεῖ ἡ σιγμοειδῆς σπεῖρα³. Πιστεύομεν, ὅτι εἰς τὴν ὑπέροχον ἀνάπτυξιν τῶν μεγάλων πλαγίων «φύλλων» (:τὸ σιγμοειδῆ σύστημα νοεῖται ἐδῶ ὡς στροβιλιζόμενον καὶ οὕτω συνδέεται μετὰ τὴν παράδοσιν τοῦ λευκοῦ ρυθμοῦ τῆς Ἀνατολικῆς Κρήτης, ὅπου εἶναι συνήθεις αἱ ἀπλαῖ μορφαὶ στροβιλιζόμενων σπειρῶν) δικαιούμεθα νὰ ἴδωμεν τὴν στιγμὴν γεννήσεως τοῦ θέματος τοῦ ναυτίλου: Ἡ σπεῖρα ἢ ἀποτελουμένη ἀπὸ «κυματοειδῆ ταινίαν» (ἢ ἄλλη πλευρὰ τοῦ «φύλλου» δὲν πρέπει νὰ ὑπολογισθῆ) εἶναι ἀπολύτως ὁμοία πρὸς τοὺς πλοκάμους τοῦ ναυτίλου! Ὁ ναυτίλος τοῦ τεχνίτου μας εἶναι κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ὁ πρῶτος τῆς κρητικῆς ἀγγειογραφίας, ὅχι ἀπλῶς ὁ ἀρχαιότατος διασωθεὶς, ἀλλὰ πράγματι τὸ πρότυπον τοῦ θέματος τούτου⁴.

Οἶνοχόη τοῦ δωματίου XIX.

Κλείομεν τὴν ἐποπτεῖαν τῆς κεραμεικῆς τῆς «τρίτης φάσεως» μετὰ τὴν οἶνοχόην τοῦ δωματίου XIX, ἡ ὁποία κοσμεῖται μετὰ φοινικοειδῆ⁵. Ἀκριβέστατα παράλληλα ὑπάρχουν εἰς τὴν κοσμηματικὴν τόσον τῆς «πρώτης» ὅσον καὶ τῆς «δευτέρας φάσεως». Καὶ ἐδῶ εἶναι φανερὰ ἡ ἐργασία τοῦ αὐτοῦ ζωγράφου. Τὰ παραδείγματα ἔχουν συγκεντρωθῆ ὑπὸ τῆς P. PELAGATTI⁶.

Κατόπιν τῶν ἀνωτέρω συντόμων παρατηρήσεων περὶ τῆς κεραμεικῆς τῶν δαπέδων τῆς πτέρυγος PERNIER, ἡ ὁποία ὑποτίθεται, ὅτι ἀντιπροσωπεύει ἄριστα τὴν «τρίτην φάσιν» LEVI, πρέπει νὰ ἔγινε σαφές, ὅτι αὕτη εἶναι σύγχρονος τῆς μεγάλης ὁμοιογενοῦς ομάδος τῆς πτέρυγος LEVI. Δὲν πρόκειται ἐνταῦθα περὶ ἀπλῆς τεχνοπικῆς συγγενείας: Συνηντήσαμεν πολλὰς περιπτώσεις διδύμων ἀγγείων, συγχρότατα προϊόντων ὅχι μόνον τῆς αὐτῆς χειρὸς ἀλλὰ καὶ τῆς αὐτῆς ὥρας, διαμοιραζομένων εἰς τὴν «πρώτην» καὶ τὴν «τρίτην φάσιν». Ἔτερα κεραμεικὰ προϊόντα, ἀνευ ἀμφιβολίας ἔργα τῶν αὐτῶν τεχνιτῶν, ἀπαντοῦν καὶ εἰς τὰς δύο ἀνακτορικὰς πτέρυγας. Ἀσφαλῶς ἡ πλήρης δημοσίευσίς τοῦ ὕλικου θὰ πολλαπλασιάσῃ τὰς περιπτώσεις. Τὸ γεγονός, ὅτι αἱ πλεῖστα περιπτώσεις ἀντιστοιχίας ὁδηγοῦν ἀναγκαστικῶς εἰς τὴν χρονικὴν ταύτισιν «πρώτης» καὶ «τρίτης φάσεως», ἀποτελεῖ ἐπίσης ἔμμεσον ἀλλ' ἀδιά-

1 Festos I, πίν. XXV.

2 P. PELAGATTI, Osservazioni, σ. 108-109 καὶ πίν. IA'.

3 Annuario 1952-54, εἰκ. 80 (σ. 447), P. PELAGATTI, ἔ.ἀ. πίν. IA' 3-4.

4 Τὰ μεγάλα φυλλοειδῆ θέματα ἀπὸ κυματοειδῆ ταινίαν ἐμφανίζονται ἀνεξάρτητα, περισσότερο ἀνεπτυγμένα, εἰς σύστημα ἀντιθετικοῦ ζεύγους εἰς τὸ ἐσωτερικὸν φιαλοσχῆμου ἀγγείου (bowl) τῆς Κνωσοῦ,

Palace IV 1, ἔγχρ. πίν. XXX B (ἐναντι σ. 130, κείμ., αὐτ. σ. 135). Τὸ ἀγγεῖον δύναται ν' ἀποδοθῆ εἰς τὸν αὐτὸν τεχνίτην: Πρέπει ἀκόμη νὰ συγκριθῆ μετὰ τὸν ἀμφορέα τοῦ ἱεροῦ VIII (διὰ τὰς ἐσωτερικὰς σπεῖρας μετὰ ἀπόληξιν δίσκων καὶ τὰ θέματα κρῖνων).

5 Festos I, πίν. XXXI.

6 P. PELAGATTI, Osservazioni, σ. 105 κέξ.: «Gruppo C o della palma».

σειστον ἀπόδειξιν ὅτι «πρώτη» καὶ «δευτέρα φάσις» εἶναι πράγματι μία καὶ μόνη.

Εἰς ὅ,τι ἀφορᾷ τὴν χρονολόγησιν τῆς πτέρυγος PERNIER πρέπει ἐν τούτοις νὰ γίνῃ συνειδητὴ ἡ ἀντινομία, ἡ ὁποία ὑφίσταται μεταξὺ τῆς μαρτυρίας τῶν κεραμεικῶν καὶ τῆς τῶν ἀνασκαφικῶν δεδομένων (πρβλ. ἄνωτ.: «Σχέσις ἀνακτόρων PERNIER καὶ LEVI», σ. 51). Πῶς εἶναι δυνατόν νὰ ἐρμηνευθῇ αὐτὴ ἡ ἀντινομία; Ὡς ἔχουν τὰ πράγματα, εἶναι δυνατὰ αἱ ἑξῆς ὑποθέσεις:

α) Ἡ μεγάλη καταστροφή, ἡ ὁποία ἠφάνισε τὸ φαιστιακὸν ἀνάκτορον εἰς τὸ ὕψιστον τῆς ἀκμῆς τοῦ κλασσικοῦ ρυθμοῦ ὠφείλετο εἰς ἐκτεταμένην πυρκαϊάν. Τὰ ἔχνη τῆς πυρκαϊᾶς δὲν κατεγράφησαν ὑπὸ τοῦ PERNIER.

β) Τὰ δωμάτια τῆς πτέρυγος PERNIER ἐπανεκτίσθησαν ἐν μέρει μετὰ τὴν καταστροφήν καὶ ἐχρησιμοποιήθησαν ἐκ νέου. Ἀρκετὴ διασωθεῖσα κεραμεικὴ ἐχρησιμοποίηθη πάλιν, ἕως ὅτου ἐπῆλθε μετ' ὀλίγον χρόνον μία νέα καταστροφή (σεισμός).

γ) Ἡ μεγάλη πυρκαϊὰ περιορίσθη εἰς τὸ νότιον τμήμα τοῦ ἀνακτόρου (καθὼς καὶ εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ δωματίου 11), ἐνῶ τὰ δωμάτια PERNIER δὲν ἐθίγησαν, καταστραφέντα βραδύτερον ὑπὸ σεισμοῦ.

δ) Σεισμός καὶ πυρκαϊὰ ἐνήργησαν συγχρόνως ἢ πυρκαϊὰ περιορίσθη ἐν τούτοις εἰς τὴν νοτίαν πτέρυγα.

Διὰ τὴν ὀριστικὴν λύσιν τοῦ προβλήματος εἶναι ἀκόμη ἀπαραίτητος πολὺπλευρος ἐργασία, καὶ δὴ:

α) Ὁρθὴ ὀριστικὴ δημοσίευσίς τοῦ συνόλου τῶν ἀρχαιολογικῶν δεδομένων: Εἶναι αὐτόνοητον, ὅτι πρέπει νὰ δημοσιευθοῦν ἐκ νέου καὶ τὰ εὐρήματα τῶν παλαιῶν ἀνασκαφῶν ἐν τῷ συνόλῳ των, τὰ ὁποῖα ἔγιναν γνωστὰ μόνον ἐν μέρει καὶ κατὰ τρόπον ἀντιεπιστημονικῶς ἐκλεκτικόν (πρβλ. σημ. 1 σ. 29).

β) Μία συστηματικὴ ἀνάλυσις τῆς οἰκοδομικῆς ἱστορίας τοῦ ἀνακτόρου περίπου κατὰ τὸν τρόπον, τὸν ὁποῖον ἐδοκίμασεν ἡ FIANDRA, ἀλλὰ μὲ πλήρη ἀξιολόγησιν τῶν ἀρχαιολογικῶν δεδομένων.

Ἐν τῷ μεταξὺ ἡ ἐπιτευχθεῖσα διασάφησις τῶν σχετικῶν μὲ τὴν κεραμεικὴν προβλημάτων ἀποτελεῖ τὸ δίκαιον κέρδος τῆς παρούσης ἐρεῦνης περὶ Φαιστοῦ.

Ἡ ὑστέρᾳ κλασσικῆ φάσις.

Διαπραγμάτευσις τῆς ὑστέρᾳς κλασσικῆς φάσεως τοῦ καμαραϊκοῦ ρυθμοῦ, ἔστω καὶ περιληπτικὴ, θὰ ἐξήρχετο τοῦ πλαισίου τῆς παρουσίας ἐρεῦνης. Θεωροῦμεν καθήκον τοῦ μέλλοντος τὴν ἐρευναν τοῦ τέλους τοῦ καμαραϊκοῦ ρυθμοῦ καὶ τῆς μεταβάσεως εἰς τὸν μονόχρωμον ρυθμὸν «μυκηναϊκοῦ» τύπου: Ὁ μεταβατικὸς ρυθμός, ἡ φυσιοκρατία, ὁ ἀνακτορικὸς ρυθμός, πρέπει ν' ἀποτελέσουν τὸ περιεχόμενον ἀνεξαρτήτου βιβλίου. Διὰ τὸν ὕστερον κλασσικὸν ρυθμὸν ἄς ἀρκεσθῇ κατ' ἀρχὴν ὁ ἀναγνώστης εἰς τὰς παρατηρήσεις περὶ τῆς «φάσεως τῆς ΝΔ. οἰκίας» κλπ., αἱ ὁποῖαι περιέχονται εἰς τὴν παροῦσαν ἐργασίαν.

ΑΝΤΩΝΙΟΣ Α. ΖΩΗΣ

ΣΧΟΛΙΑ ΕΙΣ ΤΑΣ ΕΙΚΟΝΑΣ ΚΑΙ ΤΟΥΣ ΠΙΝΑΚΑΣ

(Οἱ ἀριθμοὶ τῶν ἀγγείων εἶναι οἱ τοῦ καταλόγου τοῦ Μουσείου Ἡρακλείου)

Εἰκὼν 1, σ. 34.

Χρήσιμος ἡ ἀντιπαραβολὴ τοῦ πρωτοτύπου πίνακος Festos I, πίν. II, ὅπου φαίνονται καὶ τὰ λοιπὰ MM λείψανα, διακρινόμενα διὰ κυανοῦ.

Εἰκὼν 2, σ. 35.

Ἐπὶ μέρους σχέδια δωματίων τῆς νέας ἀνακτορικῆς πτέρυγος ὑπάρχουν εἰς τὰς ἐκθέσεις LEVI (σημειουμένας εἰς τὰς παραπομπάς).

Παρένθετος πίναξ Α΄.

Ἡ τρίτη στήλη (ἡμετέρα διαίρεσις) δίδει ἀπλῶς τὴν σχετικὴν χρονολόγησιν τῆς κεραμεικῆς τῶν παλαιότερων ἀνασκαφῶν. Πληρεστέραν χρονολόγησιν βλ. ἐν παρενθέτῳ πίνακι Β΄.

Παρένθετος πίναξ Β΄.

Ὁ πίναξ ἀποτελεῖ περισσότερον ἐποπτικὴν ἀνάπτυξιν τῆς δοθείσης ἐν ἀρχῇ (σημ. σ. 27) διαίρεσεως τῆς κεραμεικῆς τῶν πρωίμων ἐποχῶν. Δίδεται ἡ ἀντιστοιχία τῶν ἐποχῶν τοῦ EVANS τοῦτο σημαίνει, ὅτι κατὰ βάσιν δεχόμεθα τὴν διαίρεσιν τοῦ EVANS ὡς ὀρθήν ἐν τούτοις πλεῖσται ἐπὶ μέρους χρονολογήσεις ἀγγείων ἢ ομάδων κεραμεικῆς ὑπὸ τοῦ EVANS δὲν ἀνταποκρίνονται πρὸς τὴν ἰδικήν μας ἀντίληψιν. Δίδονται παραπομπαὶ εἰς τὰ κεφάλαια τοῦ Kamarges-Stil, ὅπου συστηματικὴ διαπραγματεύσις τῶν ἐπὶ μέρους θεμάτων καὶ πλήρης ἢ σχετικὴ βιβλιογραφία.

Πίναξ 3 α.

Διακρίνεται μέγα τμήμα τῆς νέας πλακοστρώτου Δυτικῆς ἀλλῆς, ὁ Προμαχῶν II καὶ τμήμα τῆς πλακοστρώτου ὁδοῦ ἀνόδου, δι' ἧς ἐπεκρινόνται προφανῶς ἡ κάτω Δυτικὴ ἀλλῆ καὶ αἱ ἀποθήκαι τοῦ ἀνακτόρου (κάτω ὄροφος πτέρυγος LEVI) μὲ τὰ καθ' αὐτὸ δωματία τοῦ πρώτου ὀρόφου (ἄνω ὄροφος πτέρυγος LEVI). Ἐτέρα διακλάδωσις ὠδήγει ἴσως εἰς τὴν ἄνω Δυτικὴν ἀλλῆν I καὶ εἰς τὴν πτέρυγα PERNIER. Αἱ ἔρευναι τοῦ 1965 ἔφερον εἰς φῶς πλεῖστα νέα τμήματα ὁδῶν πλακοστρώτων, τῶν ὁποίων ἡ μελέτη θὰ συμβάλῃ ἀσφαλῶς εἰς τὴν ὀριστικὴν ἀποσαφήνησιν τῶν χρονολογικῶν προβλημάτων τῆς Φαιστοῦ.

Πίναξ 3 β, 4 καὶ 5 α.

Ὅτι αἱ δύο πρώται φάσεις τοῦ LEVI ἀποτελοῦν πράγματι μίαν, ἀποδεικνύεται καὶ ἐκ τῆς ἐξετάσεως τῆς οἰκοδομικῆς ἐνότητος ἀλλῆς, προσόψεως ὀρθοστατῶν καὶ κλίμακος — σχηματιζόντων μνημειώδη εἴσοδον —, δωματίου LIX, δωματίου LX καὶ δωματίου LXIV. Πρόκειται περὶ οἰκοδομικοῦ συνόλου ἀπολύτως ἐνιαίου καὶ ἀσφαλῶς χρονολογουμένου εἰς τὴν αὐτὴν φάσιν. Ἀπὸ τοῦ ἐπιπέδου τοῦ πλακοστρώτου τῆς ἀλλῆς μέχρι τοῦ ἐπιπέδου τοῦ δωματίου LXIV ἀνερχόμεθα τῇ βοήθειᾳ τριῶν κλιμάκων (βαθμίδες 5, 2, 2) κατεσκευασμένων διὰ τοῦ αὐτοῦ μνημειώδους (ἐν συγκρίσει πρὸς τὸ πλεῖστον τῆς ὑπολοίπου κατασκευῆς τῆς πτέρυγος LEVI) ὕλικου φαιῶν πελεκητῶν λίθων, οἵτινες ἐχρησιμοποιήθησαν καὶ εἰς τὴν βάσιν τῶν τοίχων τοῦ τμήματος τούτου ὡς εἶδος τοιχοβατῶν (πίν. 4 β), εἰς δὲ τὸ τελευταῖον δωματίον LXIV, τὸ ὁποῖον ἀποτελεῖ τὴν ἐπίσημον τρόπον τινὰ κατάληξιν τῆς οἰκοδομικῆς ταύτης ἐνότητος, ἐν μέρει καὶ διὰ τὴν οἰκοδόμησιν τῶν τοίχων κατὰ σύστημα ψευδοἰσόδομον (πίν. 4 β ἀριστερὰ καὶ 5 α).

Ἡ ἀλλῆ καὶ ἡ πρόσοψις τῶν ὀρθοστατῶν χρονολογοῦνται ὑπὸ τοῦ LEVI εἰς τὴν «πρώτην φάσιν». Εἰς τὴν αὐτὴν φάσιν τοποθετοῦνται τὰ δωματία LIX καὶ LX, ἐνῶ ὅπως παραδόξως

τὸ δωμάτιον LXIV χρονολογεῖται εἰς τὴν «δευτέραν φάσιν». Περὶ τῶν δωματίων LIX-LX πρβλ. LEVI ἐν Bollettino 1956, σ. 256-260, ἰδίᾳ τὰ περὶ τῆς σχέσεως τοῦ δωματίου LX πρὸς τὰς ἀποθήκας LVIII, σ. 259. Περὶ τοῦ δωματίου LXIV βλ. ἄνωτ. κείμενον σ. 48. Πρβλ. ἐπίσης Annuario 1957-58. Gli scavi, σ. 204, 205 κέξ. καὶ εἰκ. 35 (σ. 219), ἐπίσης Bollettino 1956, εἰκ. 1-3.

Πίναξ 5β καὶ 6.

Αἱ τρεῖς εἰκόνες ἐκ τοῦ δωματίου XXVII-XXVIII δεικνύουν τμήματα τῶν τοίχων εἰς τὴν διαχωριστικὴν γραμμὴν τῶν δύο ὀρόφων. Οἱ τοῖχοι τοῦ ἄνω ὀρόφου ἐκτίζοντο διὰ κοινῶν λογάδων λίθων, ὡς καὶ οἱ τοῦ κάτω ὀρόφου, ἀλλ' ἐλαμβάνετο φροντίς ἢ πρώτη σειρὰ ν' ἀποτελεῖται ἀπὸ κανονικώτερους λίθους, σχηματιζομένης οὕτω στοιχειώδους «πατούρας». Ἐνίοτε (ὄχι πάντοτε!) οἱ τοῖχοι τοῦ ἄνω ὀρόφου ἔξεχον ὀλίγα ἑκατοστὰ (ὄχι πλέον τῶν 10) πρὸς τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ δωματίου (πίν. 6, πρβλ. πίν. 7). Ἄλλοτε ἢ μετάβασις εἶναι κανονικὴ (πίν. 5β). Ὑπὲρ καὶ ὑπὸ τὴν διαχωριστικὴν γραμμὴν τῶν δύο ὀρόφων διακρίνονται ἀνὰ μία σειρὰ ὀπῶν ἐκ ξυλίνων δοκῶν (πίν. 6, πρβλ. πίν. 7). Πῶς ἐγένετο ἢ στήριξις τοῦ δαπέδου εἶναι θέμα χοῦζον μελέτης. Αἱ δύο σειραὶ ὀπῶν πάντως δίδουν τὴν βεβαίαν ἐντύπωσιν, ὅτι ἀνήκουν εἰς τὴν αὐτὴν οἰκοδομικὴν στιγμὴν (καὶ ἐπομένως ἄνω καὶ κάτω ὀροφος, εἰς οὓς διαμοιράζονται, ἀνήκουν ἐπίσης εἰς τὴν αὐτὴν χρονικὴν στιγμὴν). Εἰς τὸ τμήμα πίν. 5β δὲν παρατηροῦνται ὀπαὶ δοκῶν. Καὶ τῶν δύο ὀρόφων οἱ τοῖχοι ἦσαν κεκονιαμένοι.

Πίναξ 7.

Cubicolo LIV. Ἡ γραμμὴ τῆς γωνίας τοῦ ἄνω ὀρόφου εἶναι ἐλαφρῶς μετατοπισμένη ἐν σχέσει πρὸς τὴν ἀντίστοιχον τοῦ κάτω ὀρόφου. Ἐλαφρὰ προεξοχὴ τοῦ Β. τοίχου, ἀλλὰ τὸ κόνιαμα τῶν δύο ὀρόφων τῆς Α. πλευρᾶς εὐρίσκεται εἰς τὸ αὐτὸ ἐπίπεδον. Εἰς τὸ κάτω μέρος φαίνεται τμήμα λίαν ἐπιμελῶς κεκονιαμένον δυσκόλου ἐρμηνείας. Ἴσως ἐνταῦθα ἢ πλευρὰ τοῦ δωματίου ἀπετέλει τμήμα κτιστῆς θήκης πολυτίμων ἀντικειμένων ἢ ὑγρῶν. Εἰς τὸν LEVI ἐδόθη ἢ ἐντύπωσις κλίνης, πρβλ. Bollettino 1955, σ. 145 καὶ εἰκ. 6.

Πίνακες 8-9.

Δωμάτιον LXII.

Ἡ προσεκτικώτερα μελέτη τῆς τομῆς φαίνεται νὰ ἐνισχύη τὴν ἄποψιν, ὅτι ἡ ὅλη ἐπίχωσις ἐδημιουργήθη εἰς μίαν οἰκοδομικὴν στιγμὴν, πλὴν τοῦ ἀνωτάτου τμήματος δεξιὰ καὶ ἄνω τῶν μεγάλων λίθων καὶ τῶν λοιπῶν τμημάτων κατὰ τὴν δεξιὰν κυρίως πλευράν, ὅπου ἐπικρατοῦν οἱ μεγάλοι λίθοι ταῦτα ἀνήκουν ἴσως εἰς τὴν ἐποχὴν ἀνιδρύσεως τοῦ δευτέρου ἀνακτόρου, οὗ τὰ θεμελία ἀποτελεῖ ὁ τοῖχος δεξιὰ. Ἡ εἰκὼν τῆς τομῆς δὲν δεικνύει πάντως «τρεῖς στρώσεις ἀστρακίου».

Ὡς συμπεράσματα τῶν ἀνωτέρω παρατηρήσεων ἐπὶ τῶν εἰκόνων τῶν ἐρειπίων σημειοῦμεν: Ὁ κάτω ὀροφος τοῦ ἀνακτόρου («πρώτη φάσις» LEVI) δὲν εἶναι καθ' αὐτὸ ὀροφος ἀνακτορικῶν οἰκοδομήματος. Τὸ δάπεδον τῶν διαφόρων δωματίων δὲν εὐρίσκεται εἰς τὸ αὐτὸ ἐπίπεδον, ἀντιστοίχως δὲ τὸ ὕψος τῶν δωματίων ποικίλλει ἀπὸ 1.30 μέχρι 2 μ. περίπου. Ἀντιθέτως ἡ γραμμὴ τῆς ὀροφῆς τῶν δωματίων φαίνεται ὅτι εὐρίσκεται εἰς τὸ αὐτὸ ἐπίπεδον, πρβλ. δωμάτια IL καὶ XXVII-XXVIII. Τὸ σημεῖον τοῦτο πρέπει πάντως νὰ μελετηθῇ ἐπαρκῶς. Τὰ δάπεδα εἶναι κατεσκευασμένα ἐπὶ τοῦ φυσικοῦ βράχου, ἐφ' οὗ στηρίζονται καὶ οἱ τοῖχοι τοῦ οἰκοδομήματος. Ὅτι οἱ χώροι οὗτοι τοῦ κάτω ὀρόφου ἐχρησίμευσαν πρὸς ἀποθήκευσιν κυρίως ἀποδεικνύεται ἀπὸ τὸν ἀφάνταστον πλοῦτον τῶν κεραμικῶν εἰρημάτων. Φαίνεται ἐπομένως, ὅτι:

Οἱ τοῖχοι τοῦ κάτω ὀρόφου ἀποτελοῦν τὴν καθ' αὐτὸ θεμελίωσιν τοῦ ἀνακτόρου, ἐνισχυομένην ἐνίοτε διὰ προσθίων τοίχων ἢ ἀντηρίδων.

Εἰς ὠρισμένον ὕψος τῶν θεμελιῶν αὐτῶν τοποθετοῦνται ξύλινοι δοκοὶ πρὸς στήριξιν τοῦ δαπέδου τοῦ ἄνω ὀρόφου.

Ὑπὲρ τὰς δοκοὺς, εἰς τὰ σημεῖα, ὅπου αὐταὶ πατοῦν ἐπὶ τῶν τοίχων, τοποθετεῖται σειρὰ κανονικῶν λίθων πρὸς δημιουργίαν «πατούρας» διὰ τοὺς τοίχους τοῦ ἄνω ὀρόφου.

Δευτέρα σειρά δοκῶν τοποθετεῖται εὐθύς ὑπὲρ τὴν «πατούραν» ταύτην.

Συμπληροῦνται ἡ κατασκευὴ τῶν δαπέδων καὶ ἀκολουθεῖ ἡ οἰκοδόμησις τῶν τοίχων τοῦ ἄνω ὀρόφου.

Ἐλαφροτάτη εἰσοχὴ τῶν τοίχων τούτων ἐν σχέσει πρὸς τοὺς ὑποκειμένους εἶναι συχνή· πρέπει νὰ ἐρευνηθῇ κατὰ πόσον εἶναι τυχαία ἢ σκόπιμος.

Τὸ ὅλον οἰκοδόμημα ἀπὸ τοῦ φυσικοῦ βράχου μέχρι τοῦ ἐπιπέδου τοῦ δαπέδου τοῦ ἄνω ὀρόφου ἀποτελεῖ τὸ τμήμα θεμελιώσεως τοῦ κτηρίου, τοῦ ὁποῦ προῶτος καθ' αὐτὸ ὄροφος εἶναι ἀκριβῶς ὁ «ἄνω ὄροφος» οὗτος.

Οἱ χώροι μεταξύ τῶν τοίχων θεμελιώσεως δὲν ἐπιχώνονται, καθ' ὅσον προφανῶς δὲν ὑπάρχει τοιαύτη ἀνάγκη στατική, ἀλλ' ἀξιοποιοῦνται μετατρεπόμενοι εἰς ἀποθήκας.

Πίναξ 10.

Ἄ ρ. 5672: Πρόχους Δρακόνων, δύο ὄψεις. Πλαστικά κομβία εἰς τὸ μέσον τοῦ σώματος καὶ σχοινίον πλαστικὸν εἰς τὴν βάσιν τοῦ λαιμοῦ. Κόσμησις γραπτὴ διὰ σκοτεινοῦ, νῦν λίαν ἀμυδρά: πλατεῖαι ὀριζόντιαι ταινίαι ἐπὶ τοῦ ὤμου καὶ κάθετοι ἐπὶ τοῦ σώματος. Πρβλ. τὰ κνωσιακὰ πίν. 17 διὰ τὰ κομβία καὶ πίν. 18 διὰ τὸ πλαστικὸν σχοινίον.

Ἄ ρ. 4956: Πρόχους Δρακόνων. Δύο σειραὶ ὀριζόντιαι πλαστικῶν κομβίων ἐπὶ τοῦ σώματος καὶ μία ἐπὶ τοῦ λαιμοῦ, ἕτερα κομβία εἰς σειρὰς, ἐν εἵδει δακτυλίων ἐπὶ τῆς λαβῆς. Γραπτὴ κόσμησις ὀριζοντίων ταινιῶν (νῦν ἀμυδρά) καθ' ὅλον τὸ σῶμα, μᾶλλον σκοτεινὴ ἐπὶ ἀνοικτοῦ. Τοῦτο συμπεραίνεται ἐκ τοῦ γεγονότος, ὅτι αἱ γραπταὶ ταινίαι ἐμφανίζονται νῦν ἀνοικτότεραι τοῦ ἐδάφους, ὅπως ἀντιθέτως εἰς ἀγγεῖα μὲ κόσμησιν λευκὴν, τὰ λευκὰ θέματα ἐμφανίζονται σήμερον (ἐφ' ὅσον ἡ ἐπιφάνεια τοῦ ἀγγείου ὑπέστη ἀλλοιώσεις) σκοτεινά (π.χ. τὸ «κύπελλον τῶν μαιάνδρων» τοῦ Μόχλου).

Ἄ ρ. 4961: Τμήμα ἀγγείου Δρακόνων, ἴσως πρόχου. Ἀκανθωτὴ τράχωσις εἰς τρεῖς σειρὰς καὶ ἔχνη γραπτῶν ὀριζοντίων ταινιῶν, μᾶλλον λευκῶν ἐπὶ σκοτεινοῦ. Ἡ ζώνη τῆς τραχώσεως ἦτο ἐξηρημένη, ἐνῶ ἄνω καὶ κάτω ὑπῆρχε σκοτεινὴ ἀλοιφή. Πρβλ. τὸ τρίωτον πίν. 12, ἀρ. 3975 ἐξ Ἀγίας Τριάδας.

Πίναξ 11.

Ἄ ρ. 5075: Πρόχους ἀπὸ τὸ Πορτί. Λαιμὸς καὶ στόμιον συμπληρωμένα. Ἡ φορὰ τῶν ἀναγλύφων καὶ τῶν γραπτῶν θεμάτων συστροφῆς δὲν εἶναι παράλληλος. Λευκὴ ὀριζοντία ταινία (διπλῆ;) εἰς τὴν βάσιν.

Ἄ ρ. 4952: Πρόχους Δρακόνων μὲ ἀνάγλυφον συστροφῆν. Ἐκαλύπτετο ἴσως ἐξ ὀλοκλήρου διὰ σκοτεινῆς ἀλοιφῆς. Πλαστικοὶ ὀφθαλμοί. Ἐχνη λεπτῶν ὀριζοντίων ταινιῶν (διὰ λευκοῦ;) ἐπὶ τοῦ λαιμοῦ.

Πίναξ 12.

Ἄ ρ. 4953. Πρόχους Δρακόνων, ὁμοία πρὸς τὴν προηγουμένην. Φέρει ἔχνη γραπτῆς κοσμήσεως. Ὁ ἀριθμὸς Μουσείου διακρίνεται ἐπὶ τοῦ ἀγγείου. Ἐν VTM πίν. XLI φέρεται ὑπὸ τὸν αὐτὸν ἀριθμὸν ἀγγεῖον ὁμοιάζον περισσότερον πρὸς τὸ προηγούμενον.

Ἄ ρ. 3975: Πρόχους Ἀγίας Τριάδας, τρίωτος. Τράχωσις ἀκανθωτὴ εἰς δύο τριπλᾶς σειρὰς καὶ ἐπὶ τῶν πλαγιῶν λαβῶν. Ὁπισθία λαβὴ καὶ ράμφος συμπληρωμένον. Σκοτεινὸν βερνίκιον.

Ἄ ρ. 3990: Πρόχους Ἀγίας Τριάδας, τρίωτος πολύχρωμος. Τράχωσις ἐπιφανείας. Μέλαν βερνίκιον. Αἱ λευκαὶ στιγμαὶ ἐπὶ ἔρυθρῶν ταινιῶν. Εἰς τὸ κάτω σῶμα ὀριζόντιαι ταινίαι, ἴσως λευκαὶ καὶ ἔρυθραί.

Πίναξ 13.

Ἄ ρ. 3991. Πρόχους Ἀγίας Τριάδας τρίωτος. Στόμιον συμπληρωμένον. Ἀκανθωτὴ τράχωσις εἰς ὀριζοντίας σειρὰς. Ἐπίχρισμα καστανέρυθρον.

Ἄρ. 4715: Κύπελλον Παλαικάστρου. Τὸ μόνον τραχωτὸν τῆς Ἄν. Κρήτης; Ζώνη μὲ εἶδος φολιδωτῆς τραχώσεως, ἴσως ἐξηρημένη. Ἄνω καὶ κάτω (ἐπίσης καὶ ἐσωτερικῶς) σκοτεινὸν ἐπίχρισμα.

Ἄρ. 5057: Πορτί. Ἄωτος τεϊοδόχη. Διακρίνονται ἴχνη λευκῶν δισκιοροδάκων, ἴσως εἰς δύο σειρὰς ἐπὶ σκοτεινοῦ ἐπιχρίσματος. Ἀποτελοῦνται ἀπὸ πέντε δισκία εἰς σταυροειδῆ διάταξιν.

Τὸ ἀρτοειδὲς σχῆμα μὲ τὰς ἀποφύσεις ἰδιάζον. Πρώιμος κλασσικὴ φάσις.

Ἄρ. 5684: Σκύφος κοινὸς Δρακόνων. Πρβλ. ὅμοιον μὲ ὀριζοντίας λαβάς Πλατάνου VTM, πίν. L, ἀρ. 6892.

Πίναξ 14.

Πρόχοι μὲ τράχωσιν ἐπιφανείας Ἁγίας Τριάδας.

Ἄρ. 3964: Εἰς δύο ὄψεις. Λαβὴ καὶ στόμιον συμπληρωμένα.

Ἄρ. 3965: Γραπτοὶ ὀφθαλμοί. Λαβὴ συμπληρωμένη.

Ἄρ. 3996: Ἀποκεκρουμένον τὸ στόμιον.

Πίναξ 15.

Τρεῖς τεϊοδόχαι Δρακόνων. Ἐφερον σκοτεινὸν ἐπίχρισμα, νῦν ἀπολεπισμένον.

Ἄρ. 4966: Ράμφος ἀποκεκρουμένον.

Ἄρ. 4964: Λαβὴ καὶ ἄκρον ράμφος συμπληρωμένα.

Ἄρ. 4963: Ράμφος συμπληρωμένον.

Πίναξ 16.

Ἄρ. 4968: Τρίωτος τεϊοδόχη Δρακόνων. Τὸ ἀγγεῖον ἔφερον ἐρυθρὰν ἀλοιφήν. Ἡ βάσις κατὰ τὸ ἥμισυ καὶ ἡ ὀπισθία λαβὴ συμπληρωμένη.

Πίναξ 17.

Ἄρ. 4329. Πρόχους Κνωσοῦ. Τέσσαρες ὁμάδες πλαστικῶν κομβίων, τριῶν ἐκάστη, καὶ σκοτεινὴ κόσμησις. Πρβλ. VTM, πίν. XLI ἀρ. 4957. Ἐλαφρὰ πλαστικὴ ἔξαρισις περὶ τὸν λαιμὸν καὶ τὴν βάσιν. Ἐκ τοῦ δωματίου ὑπὸ τὴν Δυτικὴν αὐλήν, MACKENZIE, JHS 26, 1906, πίν. XI 5 (πρβλ. ἐκθεσιν ἀνασκαφῆς BSA 11, 1904 - 1905, εἰκ. 9).

Ἄρ. 4338: Πρόχους Κνωσοῦ. Τέσσαρα πλαστικά κομβία. Λαβὴ καὶ ράμφος συμπληρωμένα. Ἐκ τῆς «βορείας συνοικίας τῆς πόλεως», βλ. MACKENZIE, ἔ.ἀ. πίν. X 10.

Πίναξ 18.

Ἄρ. 2739: Πρόχους Κνωσοῦ. Λαβὴ καὶ ράμφος συμπληρωμένα. Χρῶμα καστανὸν καλύπτει τὸ πλεῖστον τοῦ ἀγγείου σχηματίζον ἐπὶ τοῦ ὤμου τοξωτὰς ἀπολήξεις. Ἐξαιροῦνται οὕτω τριγωνικὰ θέματα καὶ ἐπίσης ὁ λαιμὸς. Πλαστικὸν σχοινίον καὶ γραπταὶ ταινίαι περὶ τὴν βάσιν τοῦ λαιμοῦ. Λευκαὶ ὀριζόντιαι ταινίαι εἰς τὸ μέσον (τρεις) καὶ τὴν βάσιν (μία). Ἐκ τῆς «βορείας συνοικίας τῆς πόλεως», MACKENZIE, ἔ.ἀ. πίν. X 4. Πρβλ. αὐτ. ἀρ. 3 καὶ ἡμέτ. πίν. 10, ἀρ. 5672.

Πίναξ 19.

Ἄρ. 2738: Πρόχους Κνωσοῦ. Ἀκεραία. Καστανὸν ἐπίχρισμα. Λαιμὸς καὶ λαβὴ ἐξηρημένα. Ζωφόρος λευκοῦ θέματος ἐπὶ τοῦ ὤμου καὶ λευκὴ ταινία εἰς τὴν βάσιν. Ἡ γραπτὴ ζωφόρος ἔχει ἀντίστοιχον εἰς ἀμφορέα μὲ ὀριζοντίας λαβάς (Schulteramphora) τῆς Ἁγίας Τριάδας, βλ. Grande Tomba, πίν. XIX b. (καὶ εἰκ. 150 b). Ἐκεῖ ἡ τεχνικὴ ζωγραφήσεως εἶναι ἀντίστροφος, ἦτοι σκοτεινὴ ἐπὶ ἀνοικτοῦ. Ἐκ τῆς «βορείας συνοικίας τῆς πόλεως», MACKENZIE, ἔ.ἀ. πίν. X 5. Τὰς σχέσεις τῆς κνωσιακῆς MM Ia κεραμεικῆς (ἀποκαλουμένης τότε MM I, καθ' ὅσον ἡ MM Ib δὲν εἶχεν ἀκόμη διακριθῆ) πρὸς τὴν κεραμεικὴν Ἁγίας Τριάδας εἶχε διακρίνει σαφῶς ὁ MACKENZIE, πρβλ. ἔ.ἀ. σ. 249. Αἱ σχέσεις πρὸς τὸ ὁμοιογενὲς σύνολον Δρακόνων γίνονται ἔξ ἄλλου σαφεῖς διὰ τῶν παρατιθεμένων ἐνταῦθα ὀλίγων παραδειγμάτων (πρβλ. πίν. 10, 17, 18).

Πίνακες 20 - 21.

Ἄρ. 4395: Τεμάχιον πολυχρώμου ἀγγείου Κνωσοῦ. Τὸ τεμάχιον τοῦτο, ἐκ τῶν σημαντικωτέρων κεραμεικῶν εἰρημάτων τοῦ πρωίμου κλασσικοῦ ρυθμοῦ ἐν Κνωσῷ, ἀνήκει ἴσως εἰς γεφυρόστομον σκύφον ἢ (πιθανότερον) πρόχουν. Τῆς καλυτέρας καμαραϊκῆς τεχνικῆς εἰς ποιότητα καὶ ὀπτησιν πηλοῦ φέρει πολύχρωμον κόσμησιν διὰ τῶν τριῶν βασικῶν χρωμάτων τοῦ ρυθμοῦ εἰς ὃν ἀνήκει: Ἐπὶ τοῦ μέλανος κυανίζοντος βερνικίου εἶναι τὰ θέματα κατ' ἐναλλαγὴν λευκὰ καὶ ρόδινα (τὸ ρόδινον εἰς ἀπόχρωσιν μεταξὺ πορτοκαλλόχρου καὶ κεραμόχρου ἀνοικτοῦ). Ρόδινα εἶναι ἢ ἀνωτέρα τῶν τριῶν ὀριζοντίων ταινιῶν τῆς βάσεως, αἱ ἕξ αὐτῆς ἐκκινουῦσαι κεντρικαὶ πλατεῖαι ταινίαι τῶν λοξῶς ἀνερχομένων ὁμάδων ἐκ πέντε παραλλήλων ταινιῶν καὶ αἱ διπλαῖ σειραὶ τῶν μεγαλυτέρων δίσκων, τῶν εὐρισκομένων μεταξὺ τῶν σειρῶν ἐκ ζευγῶν δρεπανομόρφων θεμάτων καὶ τῶν κεντρικῶν σειρῶν τῶν μικρῶν δίσκων. Λευκὰ εἶναι αἱ δύο κατώτεραι ζῶναι τῆς βάσεως, τὰ ζεύγη τῶν λεπτῶν λοξῶν ταινιῶν, τὰ δρεπανόμορφα θέματα, αἱ σειραὶ τῶν μικροτέρων δισκίων καὶ τὰ μεγαλύτερα δισκία (κατὰ τὸ πλεῖστον ἀπεσβεσμένα) ἐπὶ τῶν πλατειῶν ροδίνων ταινιῶν.

Ἐκ τῆς ὁμάδος τοῦ «δωματίου ὑπὸ τὴν δυτικὴν ἀλλήν». Βλ. Palace I, σ. 186 καὶ εἰκ. 136, πρβλ. PENDLEBURY, Ἐγχειρίδιον, σ. 109 καὶ εἰκ. 17 ἄρ. 10: Τὸ σχέδιον παρὰ PENDLEBURY εἶναι ἐσφαλμένον, διότι ἀφ' ἑνὸς ἐμφανίζει τὸ διακοσμητικὸν σύστημα ὡς ἀποτελούμενον ἐκ καθέτων στοιχείων, ἐνῶ ταῦτα εὐρίσκονται εἰς σχέσιν γωνίας, ἀφ' ἑτέρου δὲ διότι παραλείπει τὰς πυκνὰς σειρὰς τῶν ἐπὶ τῶν ροδίνων ταινιῶν μεγάλων λευκῶν δίσκων, διακρινομένων σαφέστατα.

Πίνακες 22 - 23.

Τεμάχιον καρποδόχης Κνωσοῦ. Τοῦ σπουδαιότατου τούτου τεμαχίου δὲν εἶναι γνωστὴ ἡ ἀκριβὴς προέλευσις, βλ. Palace I, εἰκ. 123 b καὶ σ. 176, πρβλ. PENDLEBURY, Ἐγχειρίδιον, σ. 109-110 καὶ πίν. XVII 2 c. Ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸ προηγούμενον ἔχει πηλὸν χονδρὸν καὶ ἐπιφάνειαν τραχεῖαν. Τὰ χρώματα εἶναι τὰ αὐτά, μέλαν διὰ τὸ βάθος, λευκὸν καὶ ρόδινον-κεραμόχρουν διὰ τὰ θέματα. Τὸ περιεργότατον διακοσμητικὸν σύστημα ἔχει ὡς ἀπωτάτην ἑξελικτικὴν ἀρχὴν τὰς τριγωνοσπείρας τοῦ ὀστράκου ἄρ. 116 τῆς Βορείας Τάφρου τῶν Γουρνιῶν (ἀρίθμησις ἐν Kamares-Stil), ὡς δεικνύει καὶ ἡ σύγκρισις μὲ τὰ ὁμοίως καταγωγῆς συγγενῆ θέματα ἑνὸς γεφυροστόμου σκύφου ἐκ τοῦ Σπηλαίου τῶν Καμαρῶν, BSA 19, 1912-13, πίν. IX a (καὶ PENDLEBURY, Ἐγχειρίδιον, πίν. XVIII 3 a) καὶ ἑτέρου τεμαχίου καρποδόχης ἐκ Κνωσοῦ Palace IV 1, εἰκ. 80 c, ἀμφοτέρων τῆς πρωίμου κλασσικῆς φάσεως.

Τὸ ρόδινον χρησιμοποιεῖται διὰ τοὺς καθέτους κορμούς, ἀφ' ὧν κρέμανται ἢ ἐκβλαστάνουν τὰ λοιπὰ θέματα, μεταξὺ τῶν λευκῶν ταινιῶν, καὶ διὰ τὸ ἐσωτερικὸν τῶν «κλάδων». Τὰ ἀτρακτοειδῆ θέματα δὲν ἔχουν ροδίνην ἐπιφάνειαν.

Πίναξ 24.

Ἄρ. 2400: Τρίωτος πρόχους Κνωσοῦ. Ράμφος συμπεληρωμένον. Τὸ ἀγγεῖον δύναται μὲ ἀπόλυτον σχεδὸν βεβαιότητα ν' ἀποδοθῇ εἰς φαιστιακὸν ἀνακτορικὸν ἐργαστήριον, ὡς ἀποδεικνύει ἡ σύγκρισις μὲ τὴν τρίωτον πολύχρωμον τραχωτὴν πρόχουν τῆς ΝΑ. οἰκίας (πρβλ. καὶ πίν. Α'). Ἄς ἀντιπαρατεθοῦν αἱ ἑγχρωμοὶ εἰκόνες Palace IV 1, ἑγχρ. πίν. XXVIII a, ἔναντι σ. 106 (= HOGARTH - WELCH, πίν. VI 1) καὶ Festos I, πίν. XVII a (ὁμοῦ ἀπεικονίζει τὰ δύο ἀγγεῖα, χρησιμοποιῶν τὰς χειροτέρας εἰκόνας, μὴ ἐπιτρεπούσας σύγκρισιν, ὁ SCHACHERMEYR, Die minoische Kultur des alten Kreta, εἰκ. 30, σ. 75 — πρβλ. κείμ. σ. 74). Ἦδη ὁ PENDLEBURY, Ἐγχειρίδιον, σ. 110 (πίν. XVII 1 b), θεωρεῖ τὸ ἀγγεῖον εἰσηγμένον ἢ ἀντίγραφον τοῦ ρυθμοῦ Μεσαρᾶς (πρὸς τὸν ὁποῖον ἐκφράζει πλήρη ἀπαρέσκεϊαν, πρβλ. ἀνωτ. σημ. 3, σ. 78). Ἰχνη γραπτῶν θεμάτων—λεπταὶ λοξαὶ ταινίαι διὰ καστανοῦ—διακρίνονται καὶ εἰς τὴν πλαγίαν τραχωτὴν ἐπιφάνειαν καὶ εἰς τὴν πρόχειρον φωτογραφίαν τοῦ πίν. 24 β, τὰ ὁποῖα δὲν εἶδον οἱ HOGARTH-WELCH κλπ.

Πίναξ 25

Ἄρ. 8391: Κύπελλον Κνωσοῦ. Ἐπὶ τοῦ μέλανος βερνικίου χιαστὰ θέματα μὲ ἐρυθρὰς τὰς

ΣΧΕΤΙΚΗ ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΑ ΤΗΣ ΦΑΙΣΤΙΑΚΗΣ ΚΕΡΑΜΕΙΚΗΣ ΤΩΝ ΠΑΛΑΙΩΝ ΑΝΑΣΚΑΦΩΝ

BANTI

(Cronologia..., Annuario 1939-40, σ. 9 κέξ.)

Περίοδος 1, 2, 3	Κεραμική υπό τὰ δάπεδα τοῦ καταστραφέντος MM ἀνακτόρου, «ἀπὸ ἀρχαιότερα δάπεδα τοῦ πρώτου ἀνακτόρου» (σ. 35-38). Συμπυλοποιεῖται ἡ κεραμική τοῦ δωματίου XXVII. Πρὸ τῆς ομάδος τῶν δαπέδων, ἀλλ' ἀμφίβολον, ἂν εἶναι ἐνιαία. Κατὰ τὸ σύστημα EVANS τρεῖς ἐποχαί: ΠΜ I, MM I, MM IIβ. (MM IIβ θὰ ἦτο ἡ κεραμική ὑπὸ τὸ δωμάτιον XXVII, ἡ ὁποία πρέπει νὰ χρονολογηθῇ πρὸ τῆς καταστροφῆς καὶ ἐπομένως πρὸ τῆς κεραμικῆς δαπέδων). Πρὸ τῆς καταστροφῆς τοῦ πρώτου ἀνακτόρου.
3	Κεραμική τῆς ΝΔ. οἰκίας (σ. 26-27) Στιγμὴ πρὸ τῆς καταστροφῆς.
3	Κεραμική γεμίματος (riempimento). Στιγμὴ (;) πρὸ τῆς καταστροφῆς: Ἐξισοῦται χρονικῶς μὲ τὴν κεραμικὴν τῆς ΝΔ. οἰκίας (σ. 26-27). Σελ. 28: «... προερχόμενον ἐκ τῆς γῆς τοῦ γεμίματος καὶ προηγούμενον ... τοῦ τέλους τοῦ ἀνακτόρου».
4	Κεραμική δαπέδων τοῦ καταστραφέντος ἀνακτόρου, εὑρεθεῖσα in situ (σ. 10-26). Συμπεριλαμβάνεται ἡ κεραμική τοῦ δωματίου XXI. Στιγμὴ καταστροφῆς πρώτου ἀνακτόρου.
5	Κεραμική ΒΑ. κτηρίων (σ. 28-31). Νεωτέρα τῆς κεραμικῆς δαπέδων (ἀλλὰ τοῦτο παραμένει ἀβέβαιον).

ΠΛΑΤΩΝ

(Χρονολογία..., Κρητικά Χρονικά 3, 1949, 150 κέξ.)

Περίοδος 1	Κεραμική ὑπὸ τὰ πατώματα τοῦ πρώτου ἀνακτόρου ΠΜ III - MM Ia (σ. 161).
2	MM Iβ: Ἴδρυσις τοῦ πρώτου ἀνακτόρου. Ἡ κεραμική διακρίνεται διὰ τεχνολογικῆς ἀναλύσεως (σ. 161, 163).
3	Κεραμική ΝΔ. οἰκίας. Ἄσφαλῆς MM IIα στιγμὴ (σ. 162).
3α	Κεραμική ὑπὸ τὸ δωμάτιον XXVII. Ἄλλοτε νεωτέρα, - μεταξὺ ΝΔ. οἰκίας καὶ κεραμικῆς δαπέδων (σ. 162).
4	Κεραμική δαπέδων. MM IIβ - Τέλος τοῦ πρώτου ἀνακτόρου (σ. 162).
5	Κεραμική ΒΑ. κτηρίων. MM IIIβ (σ. 164-6).

ΗΜΕΤΕΡΑ ΔΙΑΙΡΕΣΙΣ

Περίοδος 1	Κεραμική διαφόρων ΠΜ ρυθμῶν - φάσεων.
2	Βαθμὶς τῆς πρώιμου πολυχρωμίας - MM Ia. (Festos I, πίν. XIII - XIV).
3	Πρώιμος κλασσικὴ φάσις - MM Iβ. (Festos I, πίν. XVII: ὄρμα πολύχρωμα τραχωτά, πίν. XXII. c: χαρακτηριστικὸν MM Iβ ποιτήριο, πίν. XXXIII: χαρακτηριστικοὶ στιγμορόδακες).
4	Ὁρμος Κλασσικὴ φάσις - MM IIα. Κεραμική ὑπὸ τὸ δωμάτιον XXVII. Κεραμική δαπέδων. Κεραμικὴ ἐπιχώσεων, ἐφ' ὅσον τοῦτο εἶναι τεχνολογικῶς δυνατόν. Ἐνταῦθα ἀνήκει καὶ τὸ κύπελλον τοῦ δωματίου XI, Festos I, σ. 249, εἰκ. 127 καὶ πίν. XXIV b, ὡς καὶ ἀμφότερα τὰ κύπελλα Festos I, πίν. XX (πρβλ. ἀνωτ. σ. 30 σημ. 8). (Ἡ κεραμική τοῦ δωματίου XXI δὲν συμπυλοποιεῖται!).
5	Κεραμική τῆς ΝΔ. οἰκίας: Festos I, πίν. XVIII - XIX κλπ. Ἰδία φάσις: τεχνολογικῶς χρονολογεῖται σαφῶς μεταξὺ MM II καὶ MM III. Δύναται νὰ ὀνομασθῇ προσωρινῶς «ὑστέρη κλασσικὴ φάσις». (Ἡ πολύχρωμος τραχωτὴ πρόχους Festos I, πίν. XVIIa ἐκ τῆς αὐτῆς οἰκίας ἀνήκει εἰς τὴν πρώιμον κλασσικὴν φάσιν, ἀνωτ. Περ. 3).
5α	Κεραμική δωματίου XXI. Σύγχρονος (ἢ ὀλίγον νεωτέρα) τῆς κεραμικῆς τῆς ΝΔ. οἰκίας. MM III χαρακτηριστικά. Προφανῆς ἀνάμειξις μὲ παλαιότεραν κεραμικὴν (= ἀσκοειδεῖς πρόχοι, πρβλ. ἀνωτ. σ. 32 σημ. 2 καὶ σ. 82-83, σ. 83 σημ. 1).
6	Κεραμική ΒΑ. κτηρίων. MM III.

πλατείας ταινίας και λευκάς τὰς ἀτάκτως πλαισιούσας στενάς. Συμπεληρωμένον κατὰ τὸ ἥμισυ. Πρβλ. πίν. 26.

Ἄρ. 8388: Κύπελλον κρῖνων Κνωσοῦ. Τρία κρῖνοειδῆ ἀρχίζουσι ἀπὸ τὴν βάσιν, καμπτόμενα κατὰ τὸ ἄνω μέρος των εἰς τὴν ἀκμὴν τοῦ ἀγγείου· ἕτερα τρία ἀρχίζουσι ὀλίγον κάτω τῆς βάσεως. Τὰ κρῖνοειδῆ ἀποτελοῦνται ἀπὸ συνδυασμὸν πολυχρωμίας καὶ τραχώσεως. Οἱ δισκιορόδακες εἶναι μόνον γραπτοί. Βλ. Palace IV 1, ἔγχρ. πίν. XXVIII c, καὶ σ. 106.

Ἄρ. 2447: Κύπελλον σταυρῶν Κνωσοῦ. Εἰς τὰς πλαγίας πλευρὰς ἀνὰ μία λοξὴ πλατεία ταινία καστανή, με ἐπιζωγραφημένους λευκοὺς σταυρούς. Σκοτεινὸν χρῶμα καὶ εἰς τὸν πυθμῆνα ἔξωτερικῶς. Λευκὴ πλαισίωσις τῆς δεξιᾶς ταινίας (ἀριστερὰ εἰκὼν εἰς τὸν πίνακα) καὶ τοῦ σκοτεινοῦ δίσκου τῆς βάσεως. Φαίνεται, ὅτι ἡ ἑτέρα ταινία δὲν εἶχε λευκὴν πλαισίωσιν, ἢ αὕτη δὲν διετηρήθη. Βαφὴ σκοτεινὴ ἔσωτερικῶς, εἰς τὰ χεῖλη καὶ εἰς τὴν ἄνω ἐπιφάνειαν τῆς λαβῆς.

Πίναξ 26.

Ἄρ. 2460. Πολύχρωμον κύπελλον Κνωσοῦ, συμπεληρωμένον μερικῶς. Ἐπὶ τοῦ μέλανος βερνίκιου τὰ χιαστὰ θέματα τῶν πλευρῶν ἐζωγραφήθησαν δι' ἐρυθροῦ ἀνοικτοῦ με πλαισίωσιν λευκὴν. Αἱ πλαισιοῦσαι λευκαὶ ταινίαι δὲν διακόπτονται κατὰ τὴν συμβολὴν τῶν σκελῶν τοῦ Χ. Ἐπὶ τῶν (ἔσωτερικῶν) ἐρυθρῶν ταινιῶν σειρὰ λευκῶν δισκίων (πρβλ. τὸ ἀγγεῖον τῶν πιν. 20-21). Εἰς τοὺς ἐλευθέρους χώρους ἑκατέρωθεν τῆς λαβῆς καὶ εἰς τὴν ἐμπροσθίαν ὄψιν ἀνὰ εἰς δισκιορόδαξ διὰ λευκοῦ (ἦτοι ἐν ὄψι τρεῖς, ὧν εἰς δὲν σώζεται, διότι ἔλλειπει τὸ δεξιὰ τῆς λαβῆς τμήμα, τοῦ ἀγγείου). PENDLEBURY, Ἐγχειρίδιον, πίν. XVII 2 b, πρβλ. σ. 109-110.

Πίναξ 27.

Ἄρ. 4383: Κύπελλον Κνωσοῦ. Μέλαν βερνίκιον. Εἰς τὰς πλαγίας ὄψεις ἀνὰ ἓν «θέμα κλίμακος» λευκόν, φυλλόσχημον, λοξῶς τεθειμένον (εἰκ. α καὶ γ). Ἐμπρὸς ἴχνη τριῶν λοξῶν ταινιῶν παραλλήλων πρὸς τὸ φυλλόσχημον θέμα τῆς ἀριστερᾶς πλευρᾶς. Δεξιὰ τούτων δύο πλατεῖαι ταινίαι κάθετοι ἐρυθροί (ἀνοικτόχρωμοι εἰς τὴν εἰκόνα β). Ἄνὰ ἓν ζεύγος ὁμοίων ἐρυθρῶν ταινιῶν ἐπίσης καθέτων, ὀπίσω ἑκατέρωθεν τῆς λαβῆς. PENDLEBURY, ἔ.δ. πίν. XVII 2 d.

Πίναξ 28.

Ἄρ. 4407: Ποτήριον Κνωσοῦ. Καθ' αὐτὸ λευκὸν ἐπὶ ἐρυθροῦ. Ζωφόρος τεσσάρων δμάδων δισκίων μὴ συγκροτηθέντων εἰς κανονικοὺς δισκιορόδακας, ὡς ἄνωτ. εἰς τὸ κύπελλον πίν. 26, τ. ἔ. με κεντρικὸν δίσκον καὶ τοὺς λοιποὺς πέριξ εἰς κανονικὸν κύκλον. Πρόκειται περὶ τοῦ μοναδικοῦ παραδείγματος ἀσυμμέτρων δισκιοροδάκων τῆς «φάσεως τῶν δισκιοροδάκων». Τὸ παρὸν μικροσκοπικὸν ποτήριον θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ χρονολογηθῆ εἰς παλαιότεραν φάσιν, ἀλλ' ἡ σύγκρισις με τὸ ἐπόμενον, τὸ ὁποῖον εἶναι χαρακτηριστικώτατον δεῖγμα τῆς πρωίμου πολυχρωμίας (MMIβ), καθιστᾷ μᾶλλον ἀσφαλῆ τὴν χρονολόγησιν εἰς τὴν αὐτὴν φάσιν. Ἐπίσης ἐνδεικτικοὶ πρέπει νὰ θεωρηθοῦν καὶ οἱ ἀριθμοὶ τοῦ καταλόγου, ὑποδηλοῦντες ἴσως, ὅτι ἀμφοτέρω τὰ ἀγγεῖα προέρχονται ἐκ τῆς αὐτῆς ὁμάδος. Πρβλ. VTM, πίν. IX ἀρ 6862, ποτήριον Πλατάνου.

Ἄρ. 4408: Τεμάχιον πολυχρώμου ποτηρίου Κνωσοῦ. Ἐξαιρετος τεχνικὴ τοῦ πηλοῦ εἰς καθαρότητα καὶ ὄπτησιν. Μέλαν βερνίκιον ἔσω καὶ ἔξω. Κόσμησις λευκὴ καὶ ἐρυθρὰ. Λευκὰ μνηοειδῆ θέματα μεταξὺ ὀριζοντίων ταινιῶν. Ὑπὸ τὰ μνηοειδῆ εἶναι δύο ζῶναι, λευκὴ (ἄνω) καὶ ἐρυθρὰ πλαισιούσα ταύτην. Εἰς τὴν βάσιν ἑτέρα λευκὴ. Ὑπὲρ τὴν ζωφόρον τῶν μνηοειδῶν ὑπῆρχον θέματα δίσκων λευκῶν, μεγάλων εἰς καθέτους σειρᾶς. Ἐκ τῆς ὁμάδος τοῦ «δωματίου ὑπὸ τὴν δυτικὴν αὐλήν», βλ. Palace I, εἰκ. 136 a. Τὸ σχέδιον παρὰ PENDLEBURY, ἔ.δ. εἰκ. 17 ἀρ. 4 ἔσφαλμένον, καθ' ὅσον παραλείπεται ἡ ἐρυθρὰ ταινία.

Πίναξ 29.

Ἄρ. 4397: Πολύχρωμον κύπελλον Κνωσοῦ. Ἄριστον δεῖγμα τοῦ πρωίμου κλασσικοῦ ρυθμοῦ, με τεχνικὴν τοῦ πηλοῦ καθ' αὐτὸ κλασσικὴν. Ἐχει λεπτότατα τοιχώματα καὶ εἶναι ἐξαιρετι-

κῶς ἑλαφρόν («ἀνεμοφόρητον»). Ἐπὶ μέλανος βερνίκιου κόσμησις λευκή καὶ ἐρυθρά. Ἐσωτερικῶς εἰς τὰ χεῖλη ταινία μέλαινα καὶ κόσμησις ραντιστὴ καθ' ὅλην τὴν ἐπιφάνειαν, ἀσφαλῶς σκοπίμως γενομένη (πρβλ. τὸ ἐξαιρετόν τάσι τῆς Φαιστοῦ ἐκ τοῦ δωματίου LXV, *Annuario* 1957-58, ἔγχρ. πίν. XXIII d). Διὰ τὰς ἀνεξαργήτους σιγμοσπείρας πρβλ. τὰ ἀγγεῖα τοῦ Παλαικάστρου BSA Suppl. I, πίν. VIII A καὶ C καὶ τὸ κύπελλον ἐν Sphoungaras, εἰκ. 29.

Πίναξ 30.

Ἄρ. 11607: Κάνιστρον Προμαχῶνος II, Φαιστός. Πηλὸς χονδρός. Βερνίκιον μέλαν, ἀμαυρόν. Μέγα τμήμα (τῆς πλευρᾶς τῶν καθέτων) συμπεληρωμένον.

Τὸ κάνιστρον τοῦ Προμαχῶνος II εἶναι ἐκ τῶν ἀρίστων δειγμάτων καθαρᾶς τεκτονικῆς ἀντιλήψεως τοῦ καμαραϊκοῦ ρυθμοῦ (ἀνάλυσις ἐν Kamarges-Stil, XVI).

Πίναξ 31.

Ἄρ. 10132 καὶ 10757: Φαιστός, τεμάχια πίθου ἐκ τοῦ δωματίου 11. Ἐπιφάνεια κιτρινωπή ἕως ἐπίχρσιμα συντελούμενον διὰ τῆς τριβῆς τῶν ὑγρῶν χειρῶν. Βερνίκιον καστανὸν ἕως μέλαν. Εἰς τὸ μικρὸν τεμάχιον ρόδινον. Τὸ μικρὸν τεμάχιον (ἀριστερὰ) ἀνήκει εἰς τὸν αὐτὸν πίθον, εἰς ὃν καὶ τὰ συγκολληθέντα ὄστρακα, προφανῶς δὲ ἀποτελεῖ τὴν κατάληξιν δεξιὰ τοῦ κέντρου τοῦ μεγάλου θέματος, ἀντίστοιχον τῆς ἀριστερᾶς καταλήξεως μὲ τὸ κεντρικὸν θέμα. Οὕτω θὰ συνεπληροῦτο εὐκόλως τὸ θέμα: δύο ἐφαπτόμενα τόξα ἀπολήγοντα εἰς φοινικοειδῆς κατὰ τὰ ἄκρα καὶ ὅμοια φοινικοειδῆ ἀνὰ ἓν εἰς τὰς μεταξὺ γωνίας. Τὸ θέμα εἶναι μοναδικόν ἀντίστοιχα φοινικοειδῆ ἀναφέρονται καὶ ἀνωτ. ἐν τῷ κειμένῳ, σ. 83, ἀμφορεύς, συγγενῆς δὲ θέμα, ἀλλ' ἄνευ φοινικοειδῶν ἀπολήξεων, κοσμεῖ ἀδημοσίευστον εἰσέτι πρόχουν τοῦ Μουσείου Ἡρακλείου τῆς ὀρίμου κλασσικῆς φάσεως.

Πίναξ 32.

Ἄρ. 10091: Σκύφος μὲ στροβιλιζομένους ρόδακας. Φαιστός, δωμ. 11. Ἡ πλαγία ὄψις, ὡς δεικνύει ἡ εἰκὼν, δὲν ὑπελογίσθη ὑπὸ τοῦ ζωγράφου πρὸς διακόσμησιν. Ἡ μία τῶν ὄψεων τοῦ ἀγ' γείου (μὴ φαινομένη εἰς τὰς εἰκόνας) ἔχει σαφῶς ἀμελεστέραν ἐκτέλεσιν ἢ ἡ καθ' αὐτὸ κυρία ὄψις. Πηλὸς καὶ ἐπιφάνεια κιτρινόφαιος ἀμαυρός (μάτι). Βερνίκιον μέλαν ἀμαυρόν. Ὁ δακτύλιος εἰς τὸ κέντρον, ὅπου φύονται τὰ φύλλα, ρόδινος-κεραμόχρους. Ἐγχρωμος εἰκὼν ἐν *Chefs-d'Oeuivre de l'Art*, I, achette 1963 (M. Bonicatti), σ. 65, ὅπου καὶ ὠραία εἰκὼν τῆς τεϊοδόχης μὲ κλαδοσπείρας τοῦ Σηλαιίου Καμαρῶν, ἀνωτ. σ. 66 καὶ 76.

Πίναξ 33.

Πιθάριον ἰχθύων. Φαιστός, δωμ. LXIV.

Πηλὸς φαιός, μᾶλλον χονδρός. Βερνίκιον καστανομέλαν, ἀμαυρόν. Ἡ κόσμησις λευκή. πλὴν τῶν ἰχθύων, ὧν τὸ σῶμα ἦτο ἐρυθρόν (ἢ πορτοκαλόχρουν), νῦν καστανόφαιον ἀνοικτόν. Ὑψος 50 ἐκ. Βλ. ἔγχρ. εἰκόνα ἐν MARINATOS - HIRMER, πίν. XI.

Πίναξ 34.

Πιθάριον μὲ κρινοσπείρας κλπ. Φαιστός, δωμ. LXIV.

Ὅμοιος πηλὸς καὶ χρώματα ὡς ἀνωτέρω. Κατὰ τὴν βᾶσιν ἐπιφάνεια κηλιδωτή. Τὸ πορτοκαλόχρουν σῶζεται καλύτερον. Χρησιμοποιεῖται διὰ τὰ καθ' αὐτὸ τρίγωνα καὶ εἰς τὰς περιβαλλούσας τὰ κρεμάμενα κρινοειδῆ ταινίας. Πρβλ. τὰς ἐγχρωμους εἰκόνας ἐν MARINATOS - HIRMER, πίν. X. Ἄς παρατηρηθοῦν αἱ ἀσυμμετρίαι εἰς τὰς σχέσεις τῶν ἐπὶ μέρους συστημάτων, π.χ. εἰς τὴν σχέσιν τοῦ ἡμισελήνοειδοῦς θέματος (πίν. 34 β) πρὸς τὸ ὑπεράνω αὐτοῦ σύστημα τοῦ κρεμαμένου κρινοειδοῦς, — ἢ τοῦ τριγωνικοῦ συστήματος (πίν. 34 α) πρὸς τὴν ὑπεράνω αὐτοῦ λαβὴν καὶ τὰ περὶ αὐτὴν θέματα. Ὑψος 45 ἐκ.

Πίναξ 35.

Ἄρ. 10678: Πίθος Φαιστοῦ, δωμάτιον LXIV. Διὰ τὰ χρώματα πρβλ. τὴν εἰκόνα παρὰ MARINATOS-HIRMER, πίν. IX. Τὸ στόμιον εἶναι γεφυρωτόν. Αἱ λαβαὶ καὶ τὸ στόμιον δὲν ὑπελογίσθησαν κατὰ τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ συστήματος τῶν σπειρῶν. Διὰ τὸ σύστημα τῶν τριῶν λαβῶν πρβλ. τὴν τεῖοδόχην τῶν Δρακόνων πίν. 16, τὸ ἄγγειον τοῦ δωματίου L, πίν. 37, τὸν σκύφον τοῦ δωματίου IL, Bollettino 1952, ἔγχρ. πίν. II a, κλπ. Ὑψος 69 ἐκ.

Πίναξ 36.

Ἄρ. 10165: Ἄμφορεὺς Φαιστοῦ, δωμ. IL. Πηλὸς χονδρός. Βερνίκιον καστανὸν ἕως μέλαν ἀμαυρὸν μὲ τοπικὰς «φλογώσεις». Κόσμησις λευκὴ καὶ ἐρυθρὰ. Ἐρυθρὸν (νῦν ροδόφαιον ἀμαυρὸν) μόνον εἰς τὰς δύο ταινίας τὰς ἀποτελούσας τὴν βᾶσιν τῶν κυματοειδῶν θεμάτων. Ἐπὶ τοῦ λαιμοῦ (κεφαλῆς) κύκλοι δίκην ὀφθαλμῶν. Ὑψος περ. 45 ἐκ.

Πίναξ 37.

Τρίτον ἄγγειον Φαιστοῦ, δωμ. L. Ἡ ἀριστερὰ πλευρὰ τοῦ ῥάμφους συμπληρωμένη. Πηλὸς κιτρινορόδιος λεπτός. Ὀπτησις ἐξαίρετος. Βερνίκιον καστανομέλαν λάμπον. Κόσμησις μὲ λευκὸν καὶ πορτοκαλλόχρουν. Ἐπὶ τοῦ χείλους εἰς τὸ ἔξω νεῦον τμήμα ἀπεσβεσμένα μικρὰ σπεῖρα, ἴσως ὅμοια τῶν τοῦ σώματος. Ἐσώτερον ζώνη πορτοκαλλόχρους. Βερνίκιον εἰς ὅλην τὴν ἐσωτερικὴν πλευρὰν τοῦ στομίου. Διὰ πορτοκαλλόχρου ἔχουν ἐκτελεσθῆ ἡ ὀριζοντία ταινία τῆς βᾶσεως, ἡ ἀντίστοιχος τοῦ λαιμοῦ, ὡς καὶ αἱ συνδέουσαι ταύτας λοξαὶ ταινίαι. Ἐπὶ πασῶν τῶν ταινιῶν τούτων ὑπάρχει λευκὸν γραμμικὸν θέμα ζικ-ζάκ.

Τὸ διακοσμητικὸν σύστημα τοῦ ἀγγείου τούτου εἶναι τὸ μόνον γνήσιον σύστημα συστροφῆς (Torsion) τοῦ ὀρίμου κλασσικοῦ ρυθμοῦ. Ἀνάλυσις ἐν Kamares-Stil, XVI.

Πίναξ 38.

Ἄρ. 10574: Πίθος Φαιστοῦ. Δωμάτιον XXVIII. Πηλὸς χονδρός. «Ἀλοιφή-τριβή» δίδει ἐπιφάνειαν κιτρινωπὴν. Βερνίκιον μέλαν ἀμαυρὸν ἢ καστανὸν ἀναλόγως ὀπτήσεως. Ἀμυδραὶ καταλειβάδες ὑπὸ τὴν κυρίαν κόσμησιν ἐγένοντο προφανῶς σκοπίμως μετὰ τὴν ἐκτέλεσιν τῆς κυρίας κοσμήσεως, πρὸς ἐξουδετέρωσιν τῆς διακοσμητικῆς ἀδιαφορίας τῶν μεγάλων ἐπιφανειῶν τοῦ κάτω σώματος. Αἱ καταλειβάδες συντελοῦν οὐσιωδῶς εἰς τὴν ὀργανικὴν προσαρμογὴν τῆς κυρίας κοσμήσεως εἰς τὸ ἄγγειον. Ἄνω ἕξ λαβαὶ κάθετοι, κάτω τρεῖς. Αἱ ἀσπίδες τῶν σπειρῶν εἶναι ἕξ. Ἐκάστη πληροῦται μὲ ἕξ μονὰς σπείρας, ὧν αἱ περιφερειακαὶ διὰ λευκοῦ μόνον, ἐνῶ αἱ κεντρικαὶ φέρουν καὶ μεσαίαν ἐρυθρὰν ταινίαν. Τὸ ἐρυθρὸν φαίνεται, ὅτι ἐξωγραφῆθη ἐπὶ τοῦ λευκοῦ. Ὁμοία ἐκτέλεσις λευκοῦ καὶ ἐρυθροῦ εἰς τοὺς περιβάλλοντας τὰς ὁμάδας τῶν σπειρῶν κύκλους, οἱ ὅποιοι κατὰ τὸ πλεῖστον ἐξωγραφῆθησαν ἐπὶ τοῦ μέλανος βερνικίου τῶν ἀσπίδων. Ἐρυθραὶ ταινίαι ἐπίσης εἰς τὰ μέγιστα τῶν ἄνω λαβῶν ἔσω καὶ παραπλεύρως τῶν λευκῶν ἐπὶ τοῦ σκοτεινοῦ βερνικίου.

Προηγούμενα στάδια τοῦ διακοσμητικοῦ θέματος τοῦ κύκλου πληρουμένου ὑπὸ μονῶν ἀνεξαρτήτων σπειρῶν ὑπάρχουν ἐπὶ ὀστράκου τῆς Βορείας Τάφρου (Kamares-Stil, πίν. 18 ἄρ. 24) καὶ ἐπὶ πρωίμου πολυχρώμου ἀγγείου τοῦ Παλαικάστρου, BSA Suppl. I, πίν. XI B.

Ὁ πίθος τοῦ δωματίου XXVIII εἶναι ἀσφαλῶς ἐκ τῶν ὀραιότερων δημιουργιῶν (ἄς προσεχθῆ καὶ τὸ θαυμάσιον ὄσειδὲς σχῆμα) τοῦ καμαραϊκοῦ ρυθμοῦ.

Πίναξ 39, ἀριστερά.

Πίθος μὲ καταλειβάδας, in situ, Φαιστός. Ὁ πίθος μὲ καταλειβάδας τῶν ἀποθηκῶν LVIII εἶναι ὁ μόνος (καθ' ὅσον γνωρίζομεν) φαιστιακὸς πίθος, ὅστις ἔχει στενὴν ἀναλογίαν κατὰ τὸ σχῆμα πρὸς τὸν πίθον τοῦ δωματίου XXVIII, ἄνωτ. πίν. 38. Πρόκειται προφανῶς περὶ συγχρόνων ἔργων, διαφερόντων μόνον κατὰ τὴν καλλιτεχνικὴν ποιότητα (κατὰ LEVI ὁ πίθος τοῦ δωμ. XXVIII ἀνήκει εἰς τὴν «δευτέραν», ὁ τῶν ἀποθηκῶν LVIII εἰς τὴν «πρώτην φάσιν»). Ἄλλη ἔνδειξις χρήσιμος

διὰ τὴν χρονολόγησιν παρέχεται ὑπὸ τῶν πλαστικῶν σχοινίων τῆς βάσεως, τὰ ὅποια ἀπαντοῦν κυρίως εἰς τὰ ὑπὸ τοῦ LEVI εἰς τὴν «δευτέραν φάσιν» χρονολογούμενα «πιθαράκια», π.χ. Annuario 1952-54, εἰκ. 23-24, τοῦ δωματίου LI, καὶ Annuario 1957-58, Gli scavi, εἰκ. 24 b-c ἐκ τοῦ δωματίου LXIV.

Πίναξ 39, δεξιά.

Πίθος μὲ θέματα σταγόνων, Φαιστός, in situ. Ὁ πίθος μὲ κόσμησιν «σταγόνων» τῶν ἀποθηκῶν LVIII, «πρώτη φάσις» κατὰ LEVI, ἔχει ἀντιστοιχοῦς εἰς σύνολα τόσον τῆς «πρώτης» (ἀποθηκαὶ PERNIER) ὅσον καὶ τῆς «δευτέρας φάσεως» (δωμ. LXIV) πρβλ. Festos I, πίν. XXXVII καὶ Annuario 1957-58, Gli scavi, εἰκ. 23 (σ. 209). Ἀπολύτου ὁμοιότητος πρὸς τὸν πίθον τῶν ἀποθηκῶν LVIII εἶναι ὁ ἕτερος τῶν πίθων τοῦ δωματίου LXIV, Annuario ἔ.ἀ. εἰκ. 23 δεξιά. Ἡ χρονολόγησις τῶν δύο ἀγγείων ἀντιστοίχως εἰς τὴν «πρώτην» καὶ τὴν «δευτέραν φάσιν» ὑπὸ τοῦ LEVI εἶναι πλήρως ἀστήρικτος. Διὰ τὴν χρονικὴν ταύτισιν τῶν δμάδων τοῦ δωματίου LXIV καὶ τῶν ἀποθηκῶν LVIII χρήσιμος εἶναι καὶ ἡ σύγκρισις τῶν πίθων μὲ καταλειβάδας, πίν. 39 ἀριστερὰ καὶ Annuario ἔ.ἀ. εἰκ. 23 μέσον.

Πίναξ 40.

Κύπελλον ἀρ. 5780: Ἐκ τῆς πτέρυγος PERNIER. Εὐρέθη εἰς τὸν διάδρομον μεταξὺ τῶν δωματίων XXIII-XXIV, βλ. Festos I, σ. 302 κείμενον καὶ εἰκ. 177 b. Ἀκέραιον. Πηλὸς κιτρινόφαιος, βερνίκιον καστανομέλαν ἔσω καὶ ἔξω. Θέματα λευκά. Τὸ ἐσωτερικὸν τῶν κοραλλίων πορτοκαλλί (νῦν καφετί). Τρεῖς ἥλιοι καὶ τρία κοράλλια. Εἰς τὸν πυθμένα ἐξωτερικῶς δύο τόξα λευκὰ ἀντιθετικά. Κατὰ LEVI «τρίτη φάσις».

Κύπελλον ἀρ. 10116: Ἐκ τοῦ δωματίου 11. Bollettino 1951, εἰκ. 47, κάτω ἀριστερά. Κατὰ LEVI «πρώτη φάσις». Ἔχουν συμπληρωθῆ ἢ λαβῆ καὶ τμήματα τῶν τοιχωμάτων καὶ τοῦ πυθμένου. Πηλὸς περισσότερον ρόδιος ἢ εἰς τὸ προηγούμενον, βερνίκιον ἀραιότερον. Τρία κοράλλια καὶ τέσσαρες ἥλιοι, ἦτοι διάταξις συμμετρικωτέρα τῆς τοῦ προηγούμενου. Ἐπὶ τῆς πορτοκαλλόχρου ἐπιφανείας τῶν κοραλλίων ἀνά δύο δισκία δι' ἐρυθροῦ σκοτεινοῦ.

Ὅτι τὰ δύο κύπελλα εἶναι ἔργα τῆς αὐτῆς χειρὸς καὶ τῆς αὐτῆς ὥρας εἶναι πλέον ἢ φανερόν. Περὶ τῆς διακοσμήσεως διὰ κοραλλίων καὶ ἡλίων ὁ PERNIER ἀναφέρει ἀορίστως, Festos I, σ. 302, ὅτι ἀπαντᾷ εἰς ἕτερα τέσσαρα παραδείγματα (πρβλ. ἀνωτ. κείμενον καὶ σημ. 1-2, σ. 97).

Κύπελλον ἀρ. 5782: Λαβῆ συμπληρωμένη. Πηλὸς κιτρινόφαιος. Βερνίκιον μέλαν, λάμπων ἔλαφρως, ἔσω καὶ ἔξω. Λευκὰ τὰ 8-σχημα θέματα καὶ οἱ δίσκοι πλὴν τῶν μεσαίων, ὄντων πορτοκαλλόχρων. Ἡ βάση σχηματίζεται δι' ἔλαφροτάτης γωνιώσεως φερούσης λευκὴν ταινίαν. Ἐπὶ τῆς βάσεως δύο λευκαὶ παράλληλοι ταινίαι (πρβλ. τὰ ἀντιθετικά τόξα τοῦ ἀρ. 5780 ἀνωτ.): Λευκὴ ταινία καὶ εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τῶν χειλέων. Ἐκ τοῦ δωματίου XXV τῆς πτέρυγος PERNIER, βλ. Festos I, σ. 304-305, εἰκ. 180 a. Κατὰ LEVI «τρίτη φάσις».

Κύπελλον ἀρ. 10113: Ἐκ τοῦ δωματίου 11. Bollettino 1951, εἰκ. 46-47. Κατὰ LEVI «πρώτη φάσις». Ὁμοίωτον πρὸς τὸ προηγούμενον μὲ ἐλαχίστας διαφορὰς: Τοιχώματα περισσότερον κάθετα. Ἡ γωνίωσις τῆς βάσεως πολὺ μικροτέρα. Βερνίκιον ἄνισον μὲ εἶδος φλογώσεως: Ἐπὶ τῆς βάσεως ἀντὶ τῶν παραλλήλων ταινιῶν τοῦ προηγούμενου τόξα ὅμοια τῶν τοῦ ἀρ. 5780, πλατύτερα, ἀπολήγοντα εἰς ὄξύ.

Ἀσφαλῶς τὰ δύο κύπελλα ἀρ. 5782 καὶ 10113 εἶναι ἔργα τῆς αὐτῆς χειρὸς καὶ τῆς αὐτῆς ὥρας. Δὲν ἀποκλείεται, ὡς δεικνύουν τὰ ὅμοια ἀντιθετικά τόξα τῆς βάσεως τῶν κυπέλλων ἀρ. 5780 καὶ 10113, καὶ τὰ τέσσαρα κύπελλα νὰ εἶναι ἔργα τοῦ αὐτοῦ ἐργαστηρίου ἢ ἀκόμη τοῦ αὐτοῦ τεχνίτου.

Πρόχουσις ἀρ. 10579: Φαιστός, δωμάτιον LV. Πηλὸς ροδόφαιος. Βερνίκιον καστανόν. Κόσμησις κυρίως λευκή. Δι' ἀνοικτοῦ κεραμοῦρου τὰ κοράλλια μὲ τὴν συνήθη λευκὴν πλαισίωσιν καὶ

ΣΧΕΤΙΚΗ ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΑ ΤΗΣ ΦΑΙΣΤΙΑΚΗΣ ΚΕΡΑΜΕΙΚΗΣ
 ἐν ἀναφορᾷ πρὸς ἄλλα κέντρα τῆς Μεσαρῆς καὶ τῆς λοιπῆς Κρήτης
 ΝΕΟΛΙΘΙΚΗ ΚΑΙ ΠΡΩΤΟΜΙΝΩΙΚΗ ΕΠΟΧΗ

ΕΠΟΧΑΙ	Φ Α Ι Σ Τ Ο Σ	Μ Ε Σ Α Ρ Α - Λ Ε Β Η Ν Α	Α Λ Λ Α Κ Ε Ν Τ Ρ Α
Νεολιθική Kamares-Stil, II	*Αφθονα κατάλοιπα προχωρημένης «ὑπονεολιθικής»: στυλβωτά, ἐγγράρακτα, γραπτά. Festos I, 67 κέξ. Museo Pigorini, II κέξ. LEVI, Le varietà della primitiva ceramica cretese ἐν Studi in onore di Luisa Banti, 223 κέξ. *Ανωτ. 29, 59 - 60.	(PENDLEBURY, Ἐγχειρίδιον, 44). *Αγιος Ὀνούφριος: EVANS, Cretan Pictographs, εἰκ. 106 α-β. MATZ, Kreta u. frühes Griechenland, 52 - 53. Λεβήνα: ΑΛΕΞΙΟΥ, ΑΑ 1958, 1 κέξ. BCH 83, 1959, 742 κέξ. SCHACHERMEYER, AA 1962, 120 κέξ. ΑΛΕΞΙΟΥ, BCH 84, 1960, 844 κέξ., ΑΔ 16, 1960, σ. 257 - 58, πίν. 226 α. Arch. Rep. 1959 - 60, 19 κέξ. BCH 85, 1961, 886 κέξ., Arch. Rep. 1960 - 61, 24 - 25. ΑΛΕΞΙΟΥ, Πρακτικά Α' Κρητολ. Συνεδρίου I, 88 κέξ.	Κνωσός: Κυρίως στυλβωτά καὶ πλούσιοι ἐγγράρακτοι ρυθμοί. *Αλουσία γραπτῶν. J. EVANS, BSA 59, 1964, 132 κέξ. Κατσαμπάς: ΑΛΕΞΙΟΥ, ΠΑΕ 1953, 305 - 308, 1954, 371 - 374 (ὅμοια τῶν κνωσιακῶν ἐγγράρακτα). Τραπεζα: Ρυθμὸς Τραπεζῆς. PENDLEBURY, BSA 36, 1935 - 36, 13 κέξ., ἰδίᾳ 25-33. Κομμαρόσπηλιο: JANTZEN ἐν Forschungen auf Kreta, 6 κέξ. Βλ. καὶ PENDLEBURY, Ἐγχειρίδιον, 44-45.
Βαθμὸς Πύργου ΠΙΜ I Kamares-Stil, III	Ρυθμὸς Ἁγίου Ὀνουφρίου, Ρυθμὸς Πύργου. *Αφθονα ἀσφαλῆ κατάλοιπα. *Ανωτ. 60 κέξ.	Κνωσός: PALACE I, εἰκ. 40: Καθαρὸν ὁμοιογενὲς σύνολον. Μόγλος: SEAGER, Mochlos: Τάφος I, εἰκ. 4, πρόρους I b (εἰκ. 13), κάλυμμα ἐκ σχιστολίθου I i (εἰκ. 5). Τάφος I i, εἰκ. 7, τὸ περιφρημον πινάκιον II b (εἰκ. 13) κλπ. Λοιποὶ τόποι: Βασιλική, Rock Shelters Γουρνιῶν, Ἁγ. Φωθῆς, Πατάκαστρο, Ζάκρο, Λασηθι.	Πύργος: ΞΑΝΘΟΥΛΙΑΣ, ΑΔ 4, 1918, 137 κέξ. Ρυθμὸς Πύργου, ρυθμὸς Ἁγίου Ὀνουφρίου, ρυθμὸς τῶν τεφρῶν ἐγγράρακτων. *Ἴσως ἐν μέρει τῆς κεραμεικῆς εἶναι πρῶτον τῆς ἐπομένης βαθμίδος. Κυπαρίσσι: ΑΛΕΞΙΟΥ, Κρητ. Χρον. 5, 1951, 275 κέξ. Τὸ καλύτερον ὁμοιογενὲς σύνολον τῆς ἐποχῆς. Κράσι: ΜΑΡΙΝΑΤΟΣ, ΑΔ 12, 1929, 102 κέξ. *Ἡ κεραμεικὴ διαμοιρᾶζεται εἰς πολλὰς ἐποχάς.
Βαθμὸς Κουμάσας ΠΙΜ IIa Kamares-Stil, IV	Ρυθμὸς Κουμάσας. *Ασφαλῆ κατάλοιπα ὀμαλῆ ἐξέλιξις ἐκ τοῦ ρυθμοῦ Ἁγίου Ὀνουφρίου. *Αγνώστον μέγεθος ποιῶν ἁπλοῦς ὁ ρυθμὸς Κουμάσας καλύπτει καὶ τὴν ἐπομένην βαθμίδα. *Ανωτ. 62-63.	Κουμάσας (δικτυωμένα τριγωνα, γωνιώδη θεμέτια, συστήματα ρομβῶν, εἰς τεχνικὴν dark on light). Ρυθμὸς τῶν ἐγγράρακτων τεφρῶν (κυρίως κρημαστῶν ἀγγείων). VTM, κυρίως πύνακες XXVI b, XXVII, I, XXV, XXVIII. Μαροθόκεφαλο: ΞΑΝΘΟΥΛΙΑΣ, ΑΔ 4, 1918, παρόρθημα, 18 κέξ. Ἁγία Τριάδα, Ἁγία Εἰρήνη. Λεβήνα: Βιβλιογραφία ὡς ἀνωτέρω.	Κνωσός: Κυρίως στυλβωτά καὶ πλούσιοι ἐγγράρακτοι ρυθμοί. *Αλουσία γραπτῶν. J. EVANS, BSA 59, 1964, 132 κέξ. Κατσαμπάς: ΑΛΕΞΙΟΥ, ΠΑΕ 1953, 305 - 308, 1954, 371 - 374 (ὅμοια τῶν κνωσιακῶν ἐγγράρακτα). Τραπεζα: Ρυθμὸς Τραπεζῆς. PENDLEBURY, BSA 36, 1935 - 36, 13 κέξ., ἰδίᾳ 25-33. Κομμαρόσπηλιο: JANTZEN ἐν Forschungen auf Kreta, 6 κέξ. Βλ. καὶ PENDLEBURY, Ἐγχειρίδιον, 44-45.
Βαθμὸς Βασιλικῆς ΠΙΜ IIβ Kamares-Stil, V	Ρυθμὸς Βασιλικῆς. *Ἴσως συνέχεια ρυθμοῦ Κουμάσας. Φαίνεται ἀσφαλῶς ὑπάρχουσα παρᾶ μὲν ἐν τοῖσι ἀδευκρήντοις λόγῳ μὴ δημοσιεύσεως τοῦ ὕλικου. *Ανωτ. 63.	Κουμάσας (δικτυωμένα τριγωνα, γωνιώδη θεμέτια, συστήματα ρομβῶν, εἰς τεχνικὴν dark on light). Ρυθμὸς τῶν ἐγγράρακτων τεφρῶν (κυρίως κρημαστῶν ἀγγείων). VTM, κυρίως πύνακες XXVI b, XXVII, I, XXV, XXVIII. Μαροθόκεφαλο: ΞΑΝΘΟΥΛΙΑΣ, ΑΔ 4, 1918, παρόρθημα, 18 κέξ. Ἁγία Τριάδα, Ἁγία Εἰρήνη. Λεβήνα: Βιβλιογραφία ὡς ἀνωτέρω.	Κνωσός: PALACE I, εἰκ. 40: Καθαρὸν ὁμοιογενὲς σύνολον. Μόγλος: SEAGER, Mochlos: Τάφος I, εἰκ. 4, πρόρους I b (εἰκ. 13), κάλυμμα ἐκ σχιστολίθου I i (εἰκ. 5). Τάφος I i, εἰκ. 7, τὸ περιφρημον πινάκιον II b (εἰκ. 13) κλπ. Λοιποὶ τόποι: Βασιλική, Rock Shelters Γουρνιῶν, Ἁγ. Φωθῆς, Πατάκαστρο, Ζάκρο, Λασηθι.
Βαθμὸς τοῦ λευκοῦ ρυθμοῦ ΠΙΜ III Kamares-Stil, VI	Λευκὸς ρυθμὸς. *Ασφαλῶς ὑπάρχουσα κατάλοιπα ὀλίγα. *Ανωτ. 63 κέξ.	*Ανωτ. 65 κέξ.	Κνωσός: Κυρίως στυλβωτά καὶ πλούσιοι ἐγγράρακτοι ρυθμοί. *Αλουσία γραπτῶν. J. EVANS, BSA 59, 1964, 132 κέξ. Κατσαμπάς: ΑΛΕΞΙΟΥ, ΠΑΕ 1953, 305 - 308, 1954, 371 - 374 (ὅμοια τῶν κνωσιακῶν ἐγγράρακτα). Τραπεζα: Ρυθμὸς Τραπεζῆς. PENDLEBURY, BSA 36, 1935 - 36, 13 κέξ., ἰδίᾳ 25-33. Κομμαρόσπηλιο: JANTZEN ἐν Forschungen auf Kreta, 6 κέξ. Βλ. καὶ PENDLEBURY, Ἐγχειρίδιον, 44-45.

Περὶ τῆς ΠΙΜ III ἐποχῆς (βαθμίδος τοῦ λευκοῦ ρυθμοῦ) βλέπε ἀνακοινωσὶν μας ἐνώπιον τοῦ Β' Κρητολογικοῦ Συνεδρίου, Ἀπρίλιος 1966, μὲ βιβλιογραφίαν καὶ τινὰ νέα στοιχεία.

ΜΕΣΟΜΙΝΩΙΚΗ ΕΠΟΧΗ

ΕΠΟΧΑΙ	Φ Α Ι Σ Τ Ο Σ	Μ Ε Σ Α Ρ Α - Λ Ε Β Η Ν Α	Α Λ Λ Α Κ Ε Ν Τ Ρ Α
Βαθμίες της προώλου πολυχρωμίας MM Ia Kamares-Stil, κυρίως VII-IX	Πρώιμος πολύχρωμος ρυθμός. *Ασφαλώς υπέρχουσα: κατάλοιπα όλιγα. *Ανωτ. 67. "Ίδρυσος Α' Ανακτόρου (Κατά την «φάσιν τραχωτών Αγίας Τριάδας», άνωτ. 86-87).	Λεβήνα: Ασφαλή στρώματα: βιβλιογραφία ως άνωτέρω. Πατερικιές: Καθαρόν όμοιογενές σύνολον. Μεταβατική «φάσις Πατερικιών», άνωτ. 64, 66, 76. Δρακόνες: Όμοιογενές σύνολον «πρωτοτραχωτά, φάσις δρακόνων», άνωτ. 70, 76. *Αγία Τριάδα: «Φάσις τραχωτών Αγίας Τριάδας», άνωτ. σ. 72 κέξ., 86. Κυκλικοί τάφοι Μεσσαράς: *Ανωτ. σ. 67, σημ. 2. Σπήλαιον Καμαρών: *Ανωτ. σ. 66, 76, BSA 19, 1912-13, πίν. IV a, V a, VII.	Κνωσός: Πλούσια καθαρά σύνολα. Είς τὰ παρὰ MACKENZIE JHS 26, 1906, 253-54, άναγραφόμενα προσθετέα: δύο άδημοσίευτα pit-deposits υπό τὰ δάπεδα τῆς Α' καὶ Β' δυτικῆς Ἀποθήκης καὶ ἡ πλουσία ἑλλιπῶς δημοσιευμένη κεραμική ἀπὸ τὰς οἰκίας ὑπὸ τὰς Κουλούφας, PENDLEBURY, BSA 30, 1928-30, 53 κέξ. καὶ Palace IV 1, ἰδὸν 82 κέξ. Τύλλος: ΧΑΤΖΙΔΑΚΙΣ, AE 1912, 197 κέξ. Tyllissos, Villas minoennes, Ét. Crét. III, 1934 (ἀναλυτικῶς Kamares-Stil, X). Γοῦρες: Πλουσιώτατον καθαρόν σύνολον λατρευτικῆς ταφικῆς κεραμικῆς. ΧΑΤΖΙΔΑΚΙΣ κυρίως AA 4, 1918, 45 κέξ. (ἀναλυτικῶς Kamares-Stil, X). Μάλια: Πλούσια κεραμική (νέα ἐξέτασις ἐν Kamares-Stil, XI).
Φάσις τοῦ προώλου κλασσικοῦ ρυθμοῦ MM Ib *Ανωτ. 67 κέξ.	Πρώιμος κλασσικός ρυθμός (συμπεριλαμβάνει τὰ ὄριμα τραχωτά). «Φάσις τῶν διακιροδράκων». Πλούσια όμοιογενή σύνολα. *Ανωτ. 77 κέξ. Προμαχῶν II. Παλαιότερα όμάς δωματίου LXX. Όμάς θρανίου δωματίου LXIII. Όμάς ξυλίνου κιβωτίου δωματίου II. Διαρρυθμίσεις ἢ ἐπισκευαὶ τοῦ ἀνακτόρου, ὀφειλόμεναι ἴσως εἰς μερικὴν καταστροφὴν.	*Αγία Τριάδα: *Ανωτ. 72 κέξ. Πλάτανος: *Ανωτ. 55-56, VTΜ πίν. IX, ἀριθ. 6859, 6862: «Φάσις τῶν διακιροδράκων». Σπήλαιον Καμαρών: *Ανωτ. 76, 80 BSA, ἔ.δ. ἐκ. 3 (σ. 16), πίν. IV b, V b, IX a. Καλαθιανά: VTΜ, πίν. XLVI a, ἄνω σειρά (ἄποτοι τεῖοδόχα). Πορτί: VTΜ, ἔγχο. πίν. VI, ἀριθ. 5059, 5056.	Κνωσός: *Ανωτ. 69 κέξ. Μάλια: Χρυσόλακκος, Dépôt Nord, ἐν Néctropoles 1. Παλαίκαстро. Βλ. προχέως Palace V (Index), 123-24, Localities καὶ PENDLEBURY, Ἐγγειρίδιον, 146 κέξ.
Φάσις τοῦ ὀρθόλου κλασσικοῦ ρυθμοῦ MM IIa Kamares-Stil, κυρίως XIII - XVI.	*Όστερος κλασσικός ρυθμός. Κεραμική στρώματος πυρκαϊῆς ἀνακτόρου LEVI. Κεραμική in situ ἄνω ὀρόφου ἀνακτόρου LEVI. Κεραμική δαπέδων ἀνακτόρου PERNIER. Δωματίον II. *Αποθῆκαι XXXIV. Μεγάλη καταστροφὴ ἀνακτόρου.	Κυκλικοὶ τάφοι Μεσσαράς (: Πορτί, Καλαθιανά). *Αγία Τριάδα: *Ανωτ. 74-75. Σπήλαιον Καμαρών: BSA ἔ.δ. πίν. VI, VIII, IX b, X, XI.	Κνωσός: MM IIβ - MM III κεραμική. *Αφθόνως καὶ εἰς τὰ λοιπὰ κέντρα.
Φάσις τοῦ ὑστεροκλασσικοῦ ρυθμοῦ	*Εποχὴ ἐνδιάμεσος παλαιοῦ καὶ νέου ἀνακτόρου;	Καμηλάρης: LEVI, Annuario 1961 - 62.	Κνωσός: MM IIβ - MM III κεραμική. *Αφθόνως καὶ εἰς τὰ λοιπὰ κέντρα.

*Η ἐξέλιξις τῆς κεραμικῆς εἰς τὴν ἐποχὴν τοῦ ὑστεροκλασσικοῦ ρυθμοῦ δὲν ἔχει ἀκόμη ἐρευνηθῆ.

ἡ πλατεῖα ταινία ὑπὸ τὸ ἀβακωτὸν θέμα, ἐπίσης μὲ λευκὴν πλαισίωσιν. Πλαστικά κέρατα, ἀποκεκρουμένα κατὰ τὸ ἥμισυ, φθύνονται εἰς τὴν θέσιν τῶν πλαστικῶν ὀφθαλμῶν (πρὸς βλ. πρόχουν δωματίου 11 ἐν MARINATOS - HIRMER, πίν. VIII). Ἐμπρός, ὑπὸ τὸ ράμφος, φαίνονται ἴχνη ἀποκρούσεως πλαστικοῦ μέλους (ἴσως ὑπογενείου;). Πλαστικὸς δακτύλιος εἰς τὴν βάσιν τοῦ λαιμοῦ καὶ ἔμπρός λείψανα ἐτέρου πλαστικοῦ μέλους (ἄνθους ἢ ἀλύσεως; πρὸς βλ. τὸν κρατῆρα τοῦ αὐτοῦ τεχνίτου ἐν MARINATOS-HIRMER, πίν. XII).

Τὰ πλαστικά κέρατα ὑποδηλοῦν προφανῶς, ὅτι πρὸ ἡμῶν ἔχομεν τελετουργικὸν σκεῦος. Συνδυασμὸς ἀγγείου καὶ εἰδωλίου παρατηρεῖται εἰς μίαν περίπτωσιν εἰς τὴν ἐποχὴν Πύργου, βλ. ΞΑΝΘΟΥΔΙΑΔΗΝ ἐν ΑΔ 4, 1918, σ. 154 (ἀρ. 47) καὶ πίν. Α 2. Ὁ ΛΕΒΙ θεωρεῖ τὸν κρατῆρα καὶ τὴν οἰνοχόην τοῦ δωματίου LV συμποσιακὰ σκεῦη, βλ. Bollettino 1956, σ. 249-250*.

A. Z.

* Διὰ τὴν ἄδειαν μελέτης, φωτογραφίσεως καὶ δημοσιεύσεως τοῦ κεραμικοῦ ὕλικου ἐπιθυμῶ νὰ ἐκφράσω τὰς θερμότητας μου εὐχαριστίας πρὸς τὸν διευθυντὴν τοῦ Μουσείου Ἡρακλείου κύριον Στ. Ἀλεξίου, ὁ ὁποῖος παντὶ τρόπῳ ἐβοήθησε τὴν ἐργασίαν μου. Ὁ

διευθυντὴς τῆς Ἱταλικῆς Σχολῆς κύριος D. ΛΕΒΙ εἶχε τὴν καλωσύνην νὰ μοῦ ἐρμηνεύσῃ συντόμως ἐπὶ τόπου τὰ λείψανα τοῦ νέου ἀνακτόρου καὶ νὰ μοῦ ἐπιτρέψῃ τὴν φωτογράφησιν τοῦ ὀφείλω λίαν θερμὰς εὐχαριστίας διὰ τοῦτο.

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΑΙ

Πλὴν τῶν συνήθων χρησιμοποιοῦνται αἱ ἑξῆς συντομογραφίαι:

BANTI, Cronologia: L. BANTI, Cronologia e ceramica del palazzo minoico di Festòs, Annuario 1939-40, 9 κέξ.

FIANDRA, Periodi: E. FIANDRA, I periodi struttivi del primo palazzo di Festòs, Κρητ. Χρον. 15-16, 1961-62, Πρακτικά Α' Κρητολ. Συνεδρίου I, 112 κέξ.

Grande Tomba: L. BANTI, La grande tomba a tholos di Hagia Triada, Annuario 1930-31, 155 κέξ.

HOGARTH-WELCH: D. HOGARTH-F. WELCH, Primitive Painted Pottery in Crete, JHS 21, 1901, 78 κέξ.

Kamilari: D. ΛΕΒΙ, La tomba a tholos, di Kamilari presso a Festòs, Annuario 1961-62, 8 κέξ.

Κυπαρίσσι: Στ. ΑΛΕΞΙΟΥ, Πρωτομινωικαὶ ταφὰι παρὰ τὸ Κανλί-Καστέλλι Ἡρακλείου, Κρητ. Χρον. 5, 1951, 277 κέξ.

ΛΕΒΙ, Classificazione: D. ΛΕΒΙ, Per una nuova classificazione della civiltà minoica, La parola del passato 72, 1960, 81 κέξ.

ΛΕΒΙ, Gli nuovi scavi, Enciclop.: D. ΛΕΒΙ, Gli nuovi scavi di Festòs, Enciclop. dell'arte antica, ἄρθρον *Minoico-micenea*, *Arte*, τόμ. V, 1963, 94 κέξ.

ΛΕΒΙ, Gli scavi, Atti: D. ΛΕΒΙ, Gli scavi, di Festòs e la cronologia minoica, Atti 7 Congr. intern. archeol. class., Roma 1961.

ΛΕΒΙ, The Recent Excavations, Med. St.: D. ΛΕΒΙ, The Recent Excavations at Phaestos, *Studies in Mediterr. Archaeol.* 11, 1964.

MA: Monumenti antichi (Reale Accademia dei Lincei).

Museo Pigorini: M. BORDA, *Arte cretese-micenea nel Museo Pigorini di Roma*, 1946.

Palace I - V: EVANS, *The Palace of Minos I - V*, 1921 - 1936.

PELAGATTI, Osservazioni: P. PELAGATTI, Osservazioni sui ceramisti del I palazzo di Festòs, Κρητ. Χρον. 15-16, 1961-62, Πρακτικά Α' Κρητολ. Συνεδρίου I, 99 κέξ.

PENDLEBURY, Ἐγχειρίδιον: J. PENDLEBURY, *The Archaeology of Crete*, 1939.

Φαιστός. ΜΜ ανακτορική πτέρυξ I.E.VI.

Άνω : Κάτω δυτική αυλή, προμαχών II και οδός άνοδου (rampa).

Κάτω : Πρόσοψις όρθοστατών και μνημειώδης είσοδος προς δωμάτια LIX, LX, LXIV.

Φαιστός. ΜΜ ανατορική πτέρυξ ΛΕΝΙ - δωμάτιον LXIV.

Άνω : Τμήμα (ΒΑ. γωνία) δωματίου LΧ, κλίμαξ και διάδρομος πρὸς δωμάτιον LΧΙV.

Κάτω : ΝΔ. γωνία δωματίου LΧΙV και τμήμα διαδρόμου πρὸς δωμάτιον LΧ.

Φαιστός. ΜΜ ανακτορική πτέρυξ LEVI.
*Ανω : ΒΑ. γωνία δωματίου LXIV.
Κάτω : Ν. τοίχος δωματίου XXVII.

Φαιστός. ΜΜ ανακτορική πτέρυξ ΛΕΝΙ.
*Ανω: ΒΔ. γωνία δωματίου XXVII.
Κάτω: Λεπτομέρεια τῆς αὐτῆς γωνίας.

Φαιστός. ΜΜ άνακτορικη πέρυξ ΙΕΝΙ.
Άνω: ΒΔ. γωνία cubicolo LIV.
Κάτω: Τò κάτω τμήμα τής αυτής εικόνας.

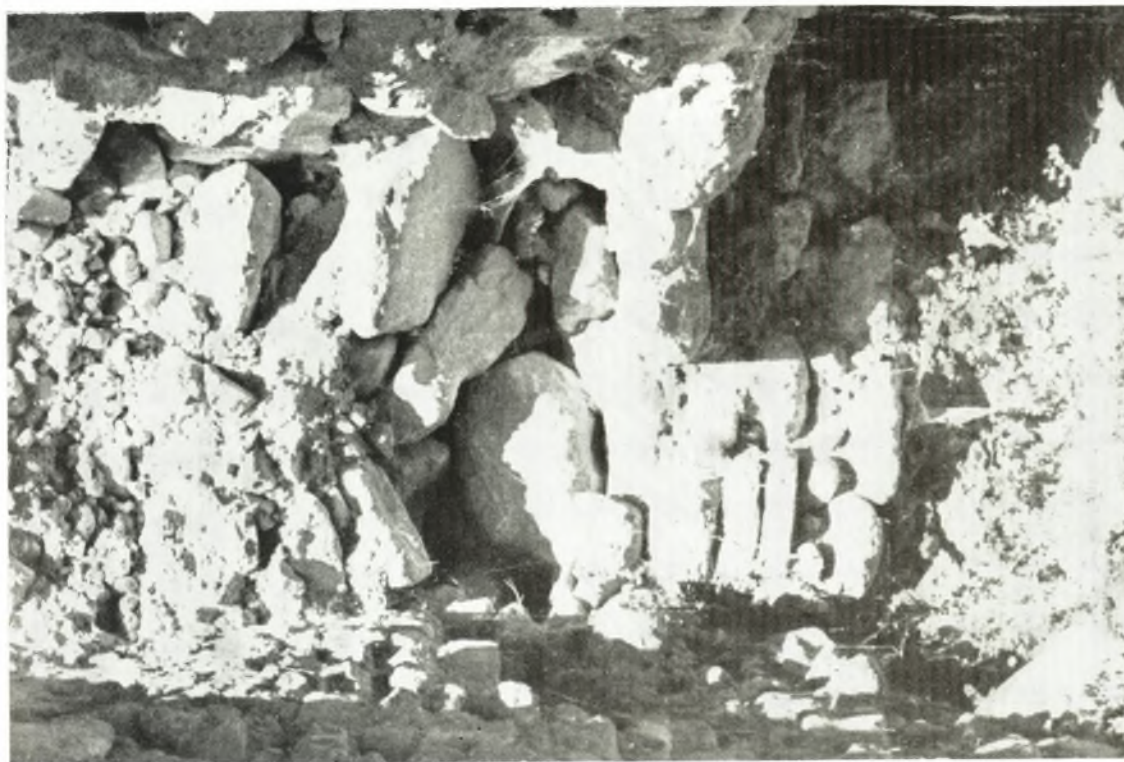

β
β. Λεπτομέγεια (ἄνω τμήμα) τῆς παραπλευρῶς εἰκόνας.

α
α. Β. πλευρὰ δωματίου LXII.

β

Φαιστός, ΜΜ ανάκτορική πέφυξ ΙΒΝΙ.

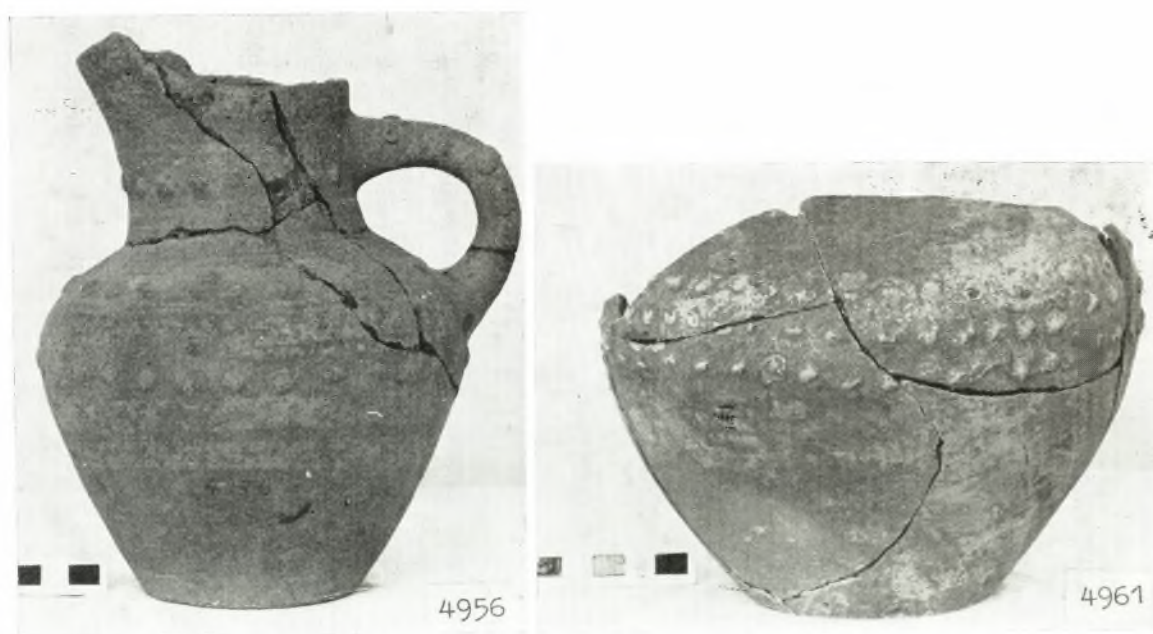
α - β. Δωμάτιον ΙΧΙΙ : Λεπτομέρεια του πίνακος 8, άριστερά.

α

α

β

γ

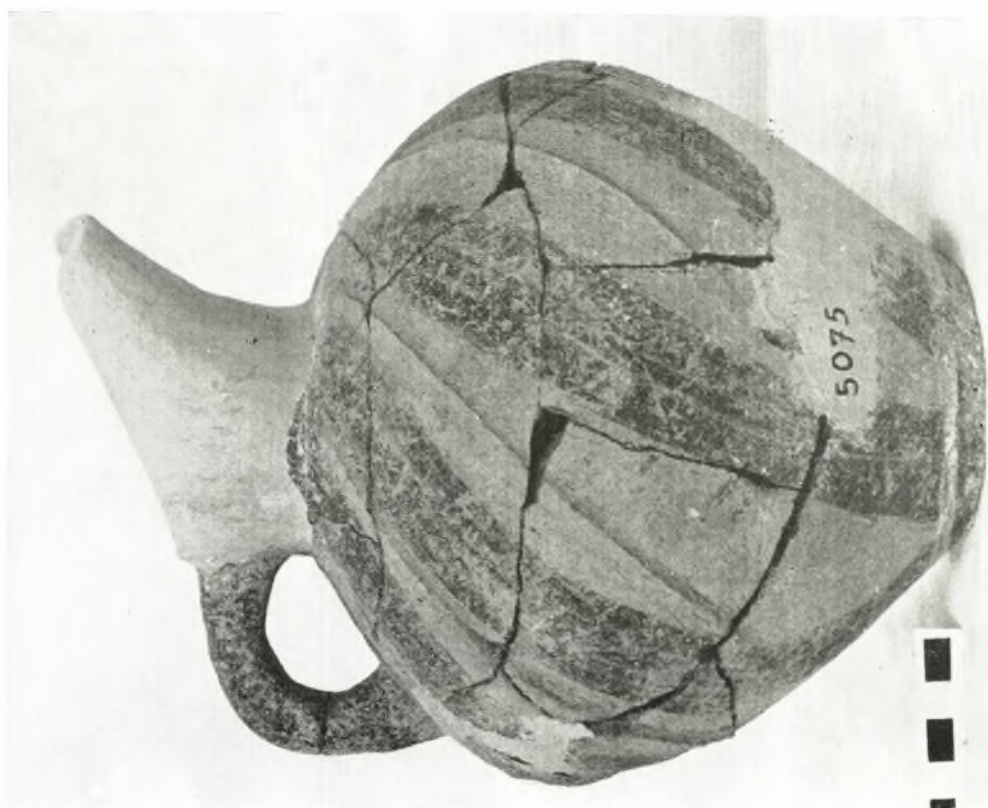
δ

Δρακόνες : α - δ. Τρία πρωτοκραχωτά αγγεία.
«Φάσις Δρακόνων».

β. Δρακόνες. Πύργους με ανάγλυφον κόσμωσιν συστροφής.
«Φάσις Δρακόνων».

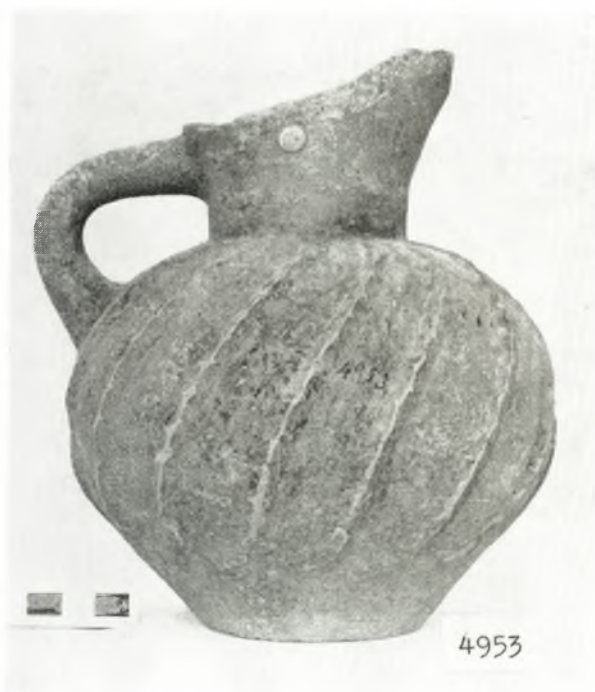
α. Ποτή. Πύργους με ανάγλυφον και γραμμικήν κόσμωσιν συστροφής.

α

β

γ

δ

α - δ. Τρία πρώιμα τραχωτά αγγεία ἐκ Μεσσαῶς.
3975 καὶ 3990 Ἀγίας Τριάδας, 4953 Δρακόνων.

3991

5057

4715

5684

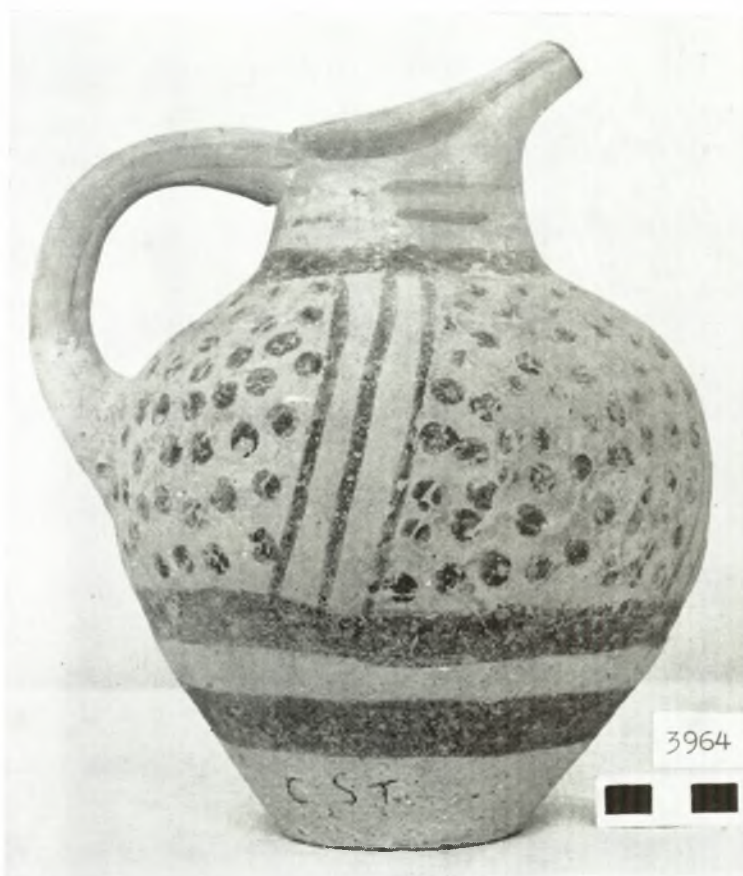
4715

5684

Πρώιμος ΜΜ κεραμική.

3991: Τρίωτος τραχωτή πρόχους Ἁγίας Τριάδας. 5057: Ἄσπις τεϊοδόχη ἀπὸ τὸ Πορτί με γραπτὴν κόσμησιν δισχιροδάκων. 4715: Κύπελλον τραχωτὸν ἐκ Παλαικάστρου. 5684: Τρίωτος σκύφος Δρακόνων.

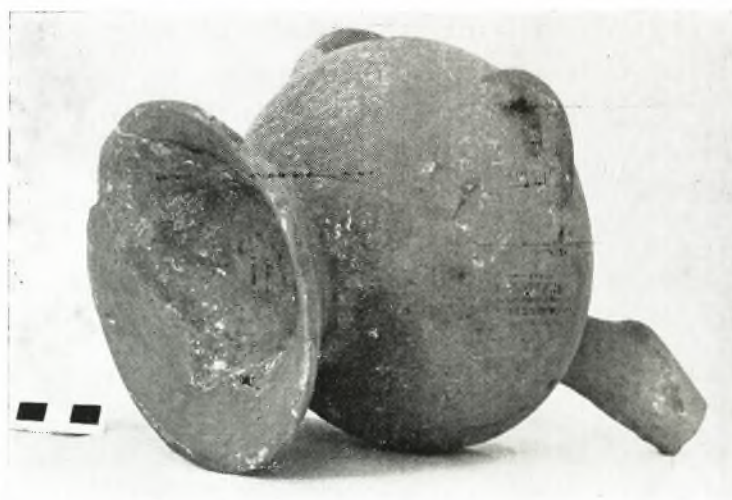

Ἄγια Τριάδα. Τρεῖς πρόχοι με τράχωσι ἐπιφανείας καὶ σκοτεινὴν κόσμησι.
«Φάσις Τραχωτῶν Ἄγιας Τριάδας».

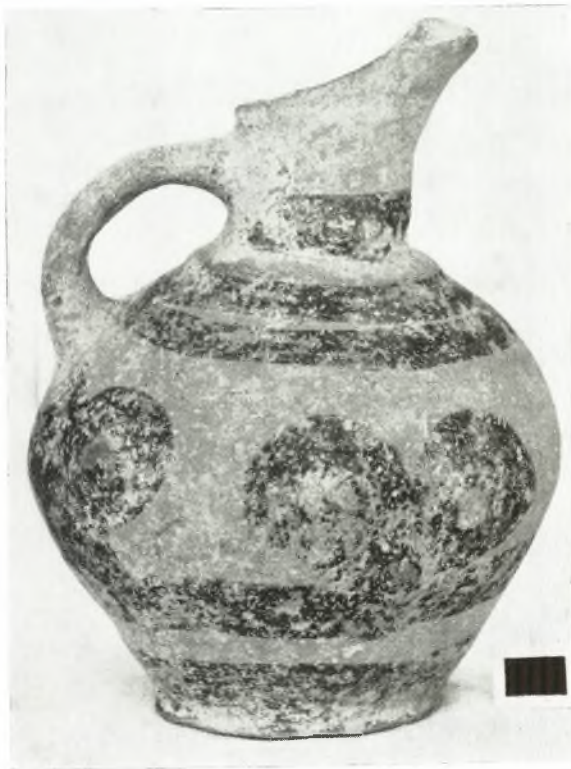

Δρακόνες. Τρεις τεϊοδόχαι.
«Φάσις Δρακόνων».

Δρακόνες. Τρίωτος τεττοδόγη.
«Φάσις Δρακόνων».

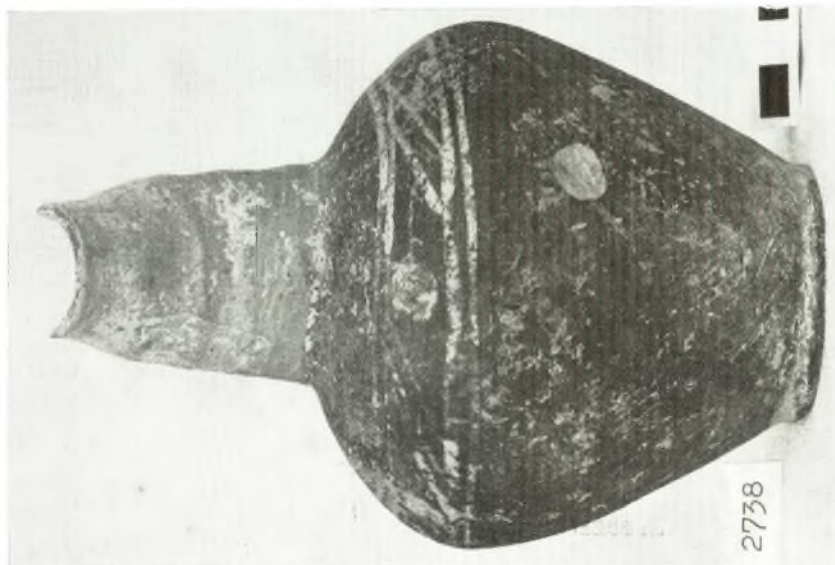

Κνωσός. Δύο πρόχοι με κομβιωτήν τράχωση. «ΜΜ Ια».

Κνωσός. Πρόχους με κόσμησιν λευκήν ἐπὶ σκοτεινοῦ καὶ πλαστικὸν σχοινίον περὶ τὴν βᾶσιν τοῦ λαιμοῦ «ΜΜ Ια».

Κνωσός. Πυρόχους με κόσμησιν λευκῆν ἐπί σκουτεινοῦ. «ΜΜ Ια».

Κνωσός. Τεμάχιο πολυχρόμου αγγείου. «ΜΜ Ιβ»: Πρώτος κλασσική φάσις.

Κνωσός Περαιτέρω ὄψεις τοῦ τεμαχίου τοῦ πίνακος 20.

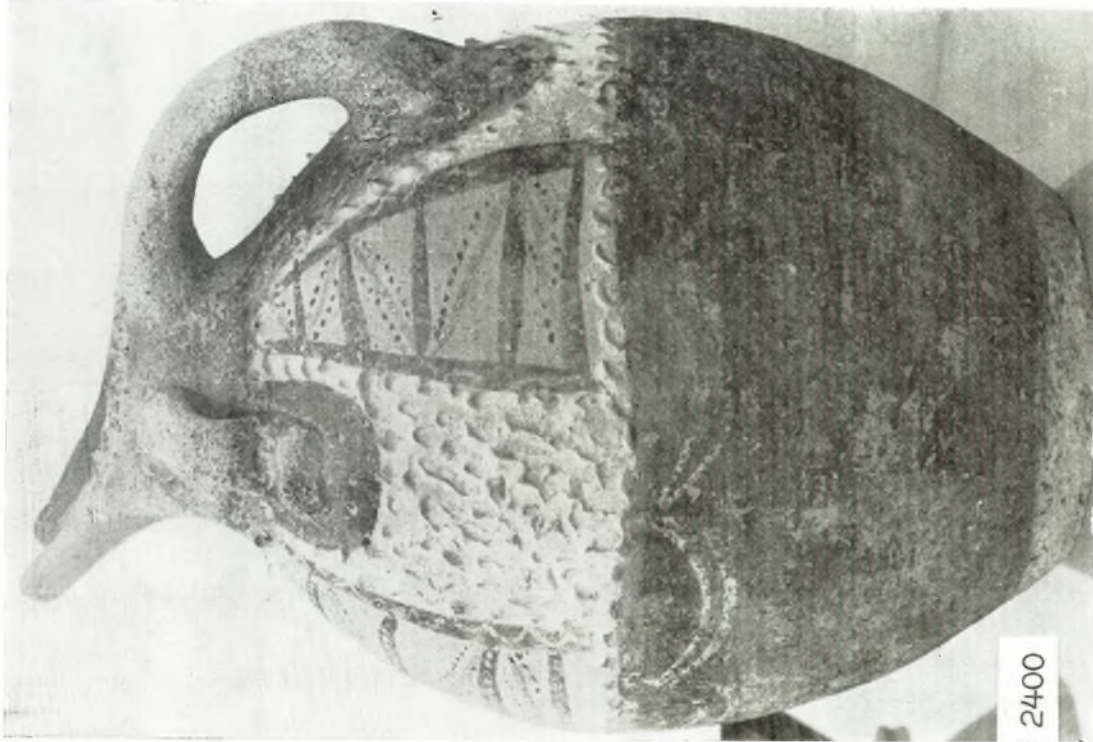

Κνωσός. Κάτω τμήμα πολυχρόμου καρποδόχης ή λύχνου.
«ΜΜ Ιβ»: Πρώιμος κλασική φάσις.

Κνωσός. Περαιτέρω όψεις του τεμαχίου του πίνακος 22.

Κνωσός. Τρίωτος πρόογους με τραχωτήν και πολύχρωμον γραπτήν κόσμησιν.
«ΜΜ Ιβ»: Προϊόνος κλασσική φάσις.

Κνωσός. Τρία κύπελλα τῆς πρώιμου κλασικῆς φάσεως («ΜΜ Ιβ») 8391: Πολύχρωμον. 8388: Πολύχρωμον τραχωτόν. 2447: Μὲ καστανήν καὶ λευκὴν κόσμησιν.

Κνωσός. Πολύχρωμον κύπελλον, ἀριθ. 2460. Πρώιμος κλαστική φάσις (*ΜΜ Ιβ*).

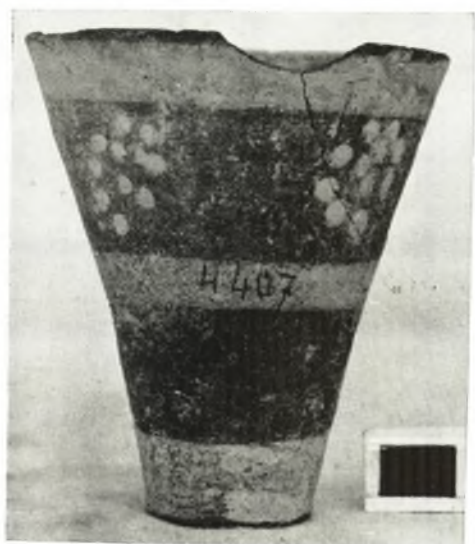

4383

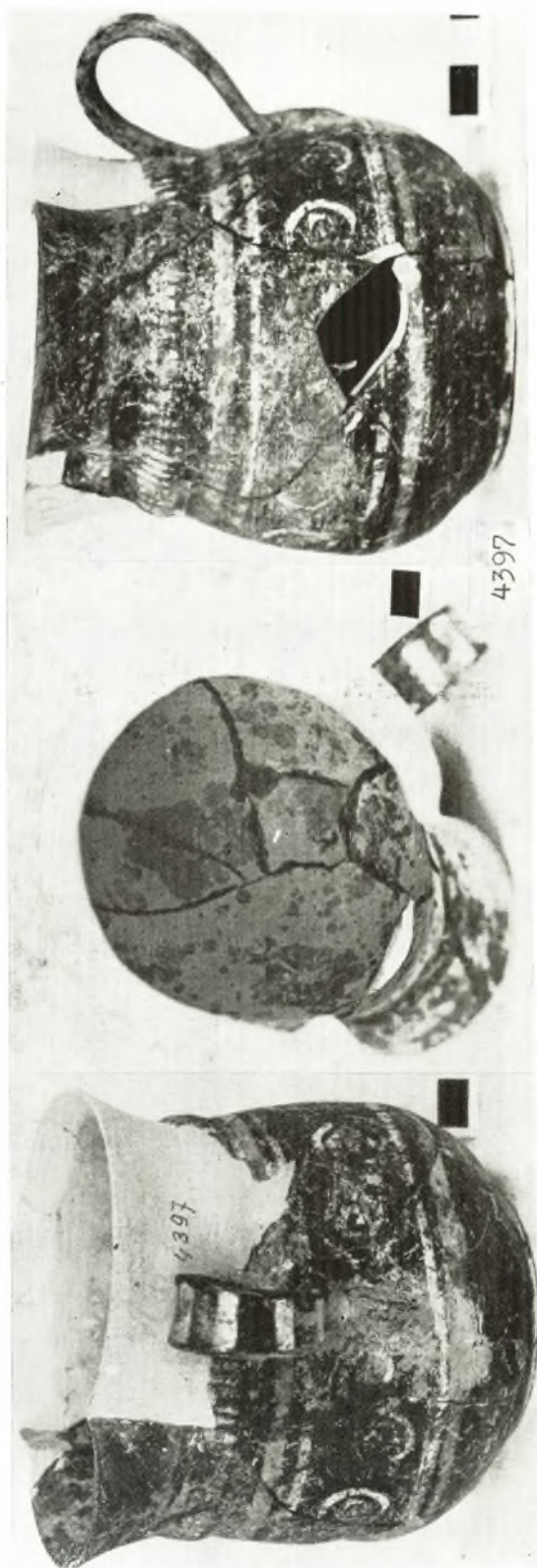

Κνωσός. Πολύχρωμον κύπελλον. Πρώμος κλαστική φάσις (-ΜΜ Ιβ>).

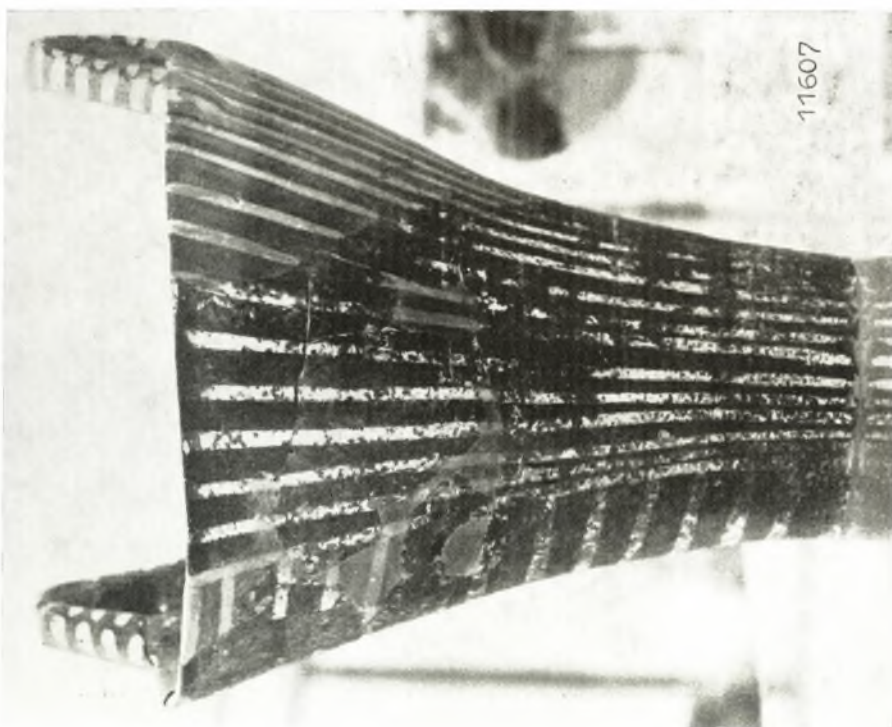
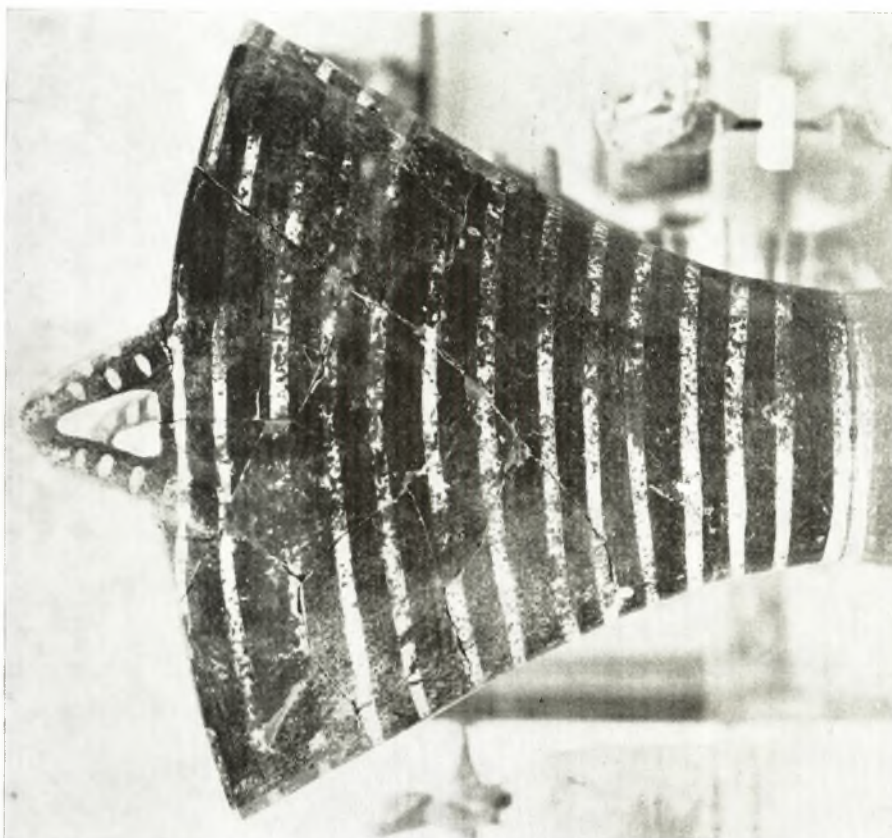

Κνωσός. Δύο ποτήρια της πρώιμου κλασσικής φάσεως («ΜΜ Ιβ»)
Ἄνω : με κόσμησιν λευκὴν ἐπὶ ἐρυθροῦ. Κάτω : πολύχρωμον.

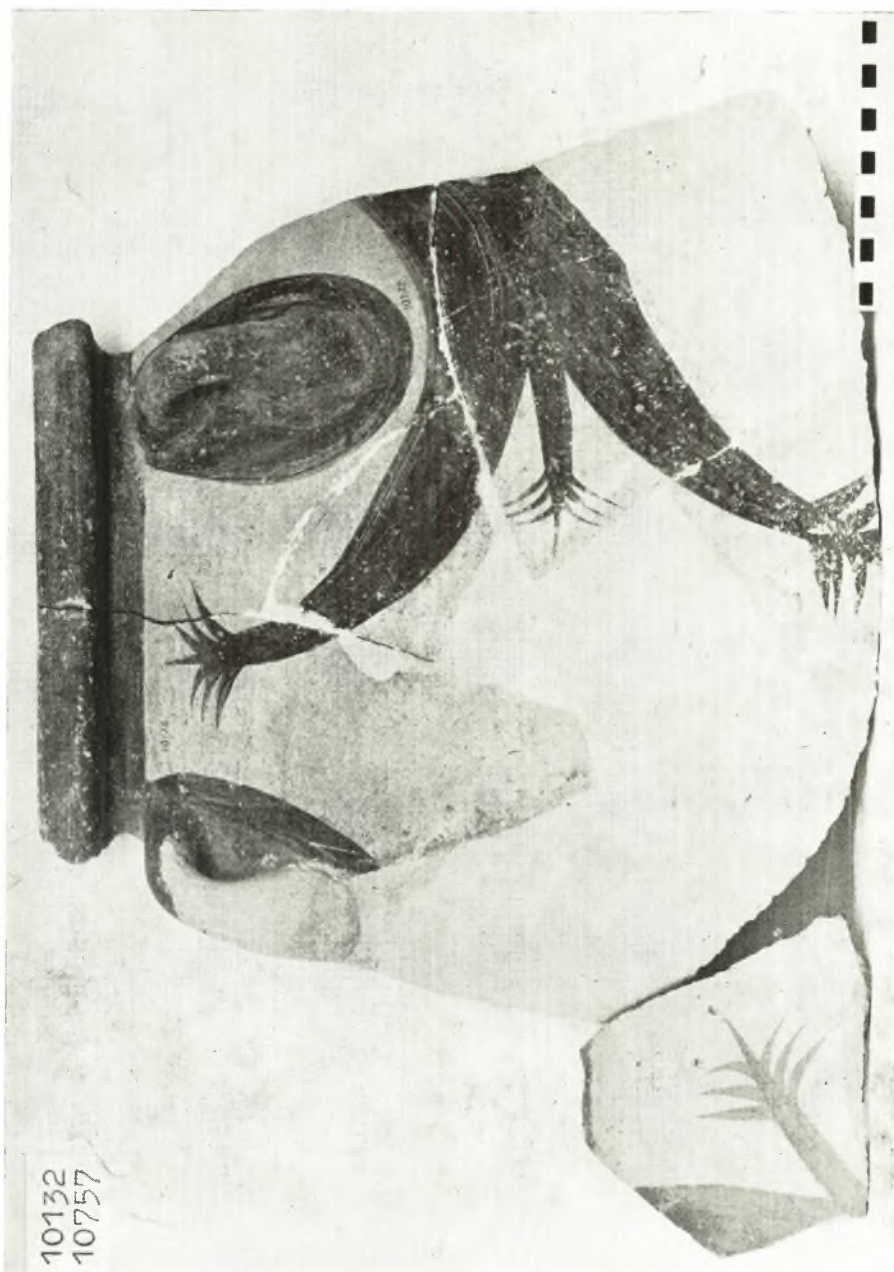

Κνωσός. Πολύχρωμον κύπελλον. Πρώμος κλαστική φάσις («ΜΜ Ιβ»).

Φαιστός. Κάνιστρον ἐκ τοῦ Προμαχώνος II. Πρώτος κλασσικὴ φάσις.

Φαιστός. Τεμάχια πύφου ἐκ τοῦ δοματίου 11. Πρόωμος κλασσική φάσις.

Φαιστός. Δίωτος πολύχρωμος σκύφος ἐκ τοῦ δωματίου 11. Ὁρμος κλασσικὸς ρυθμὸς.

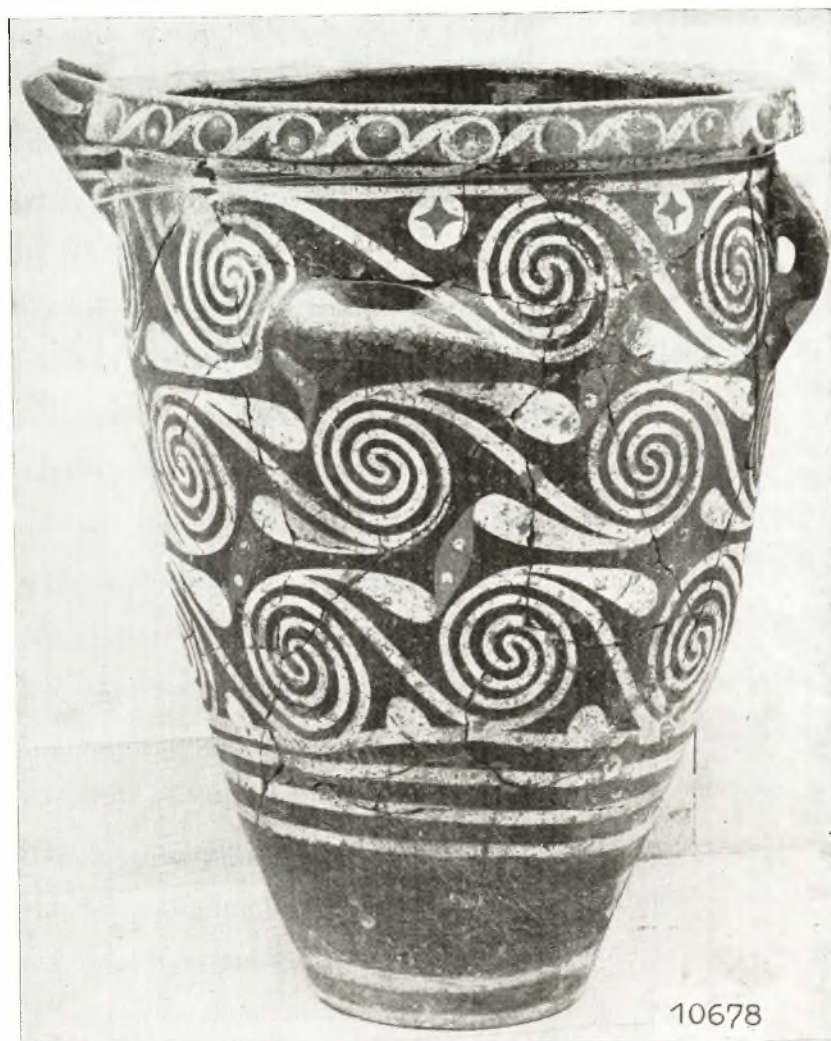
Φαιστός. Πολύχρωμον πιθίον ἐκ τοῦ δωματίου LXIV. Ὁρμος κλασσικός οὐφμός.

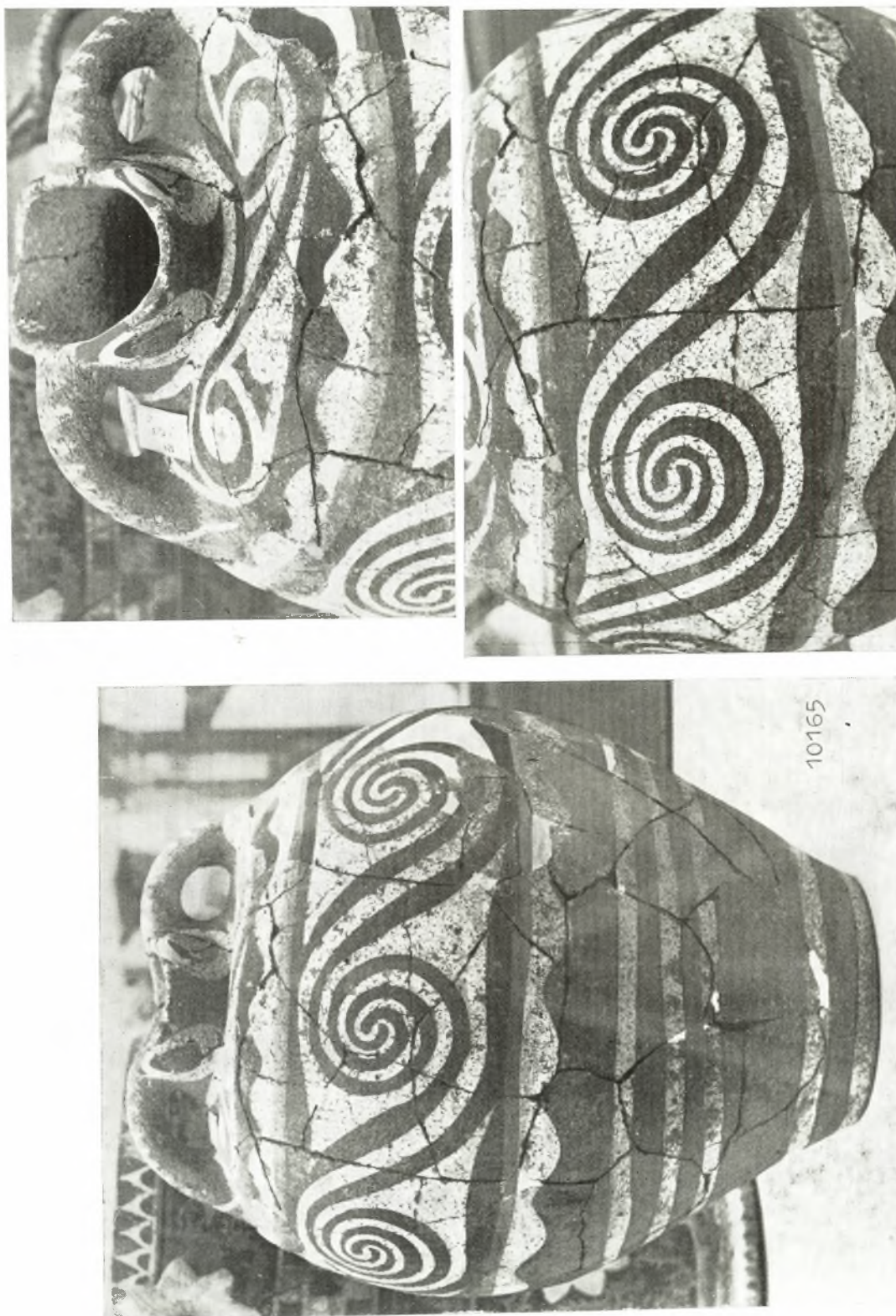

Φαιστός. Πολύχρωμον πιθάριον ἐκ τοῦ δωματίου L·XIV. Ὁρμος κλασσικὸς ρυθμὸς.

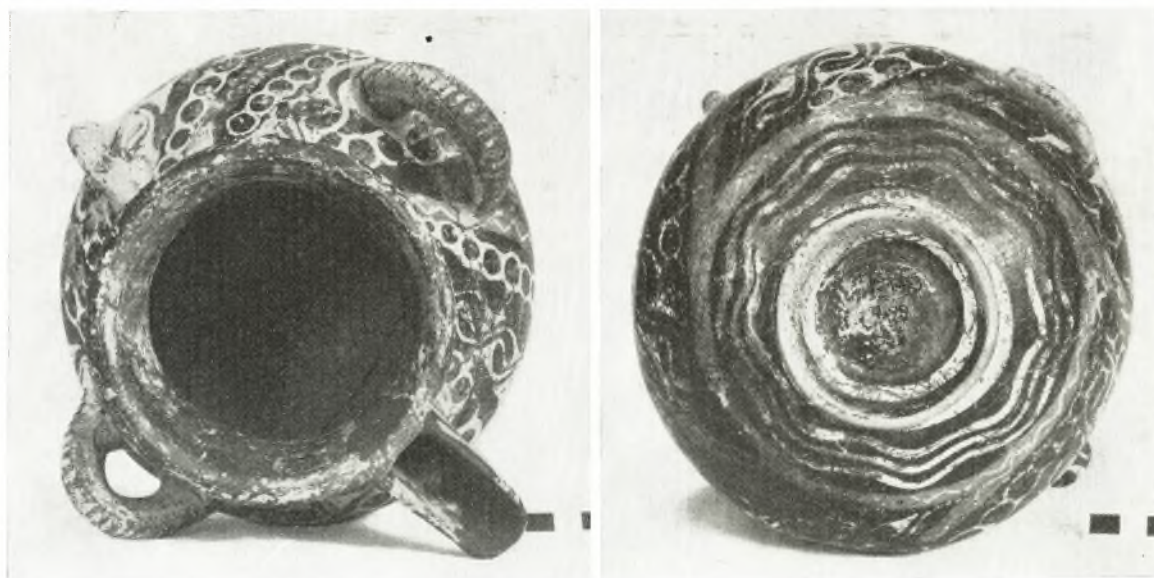
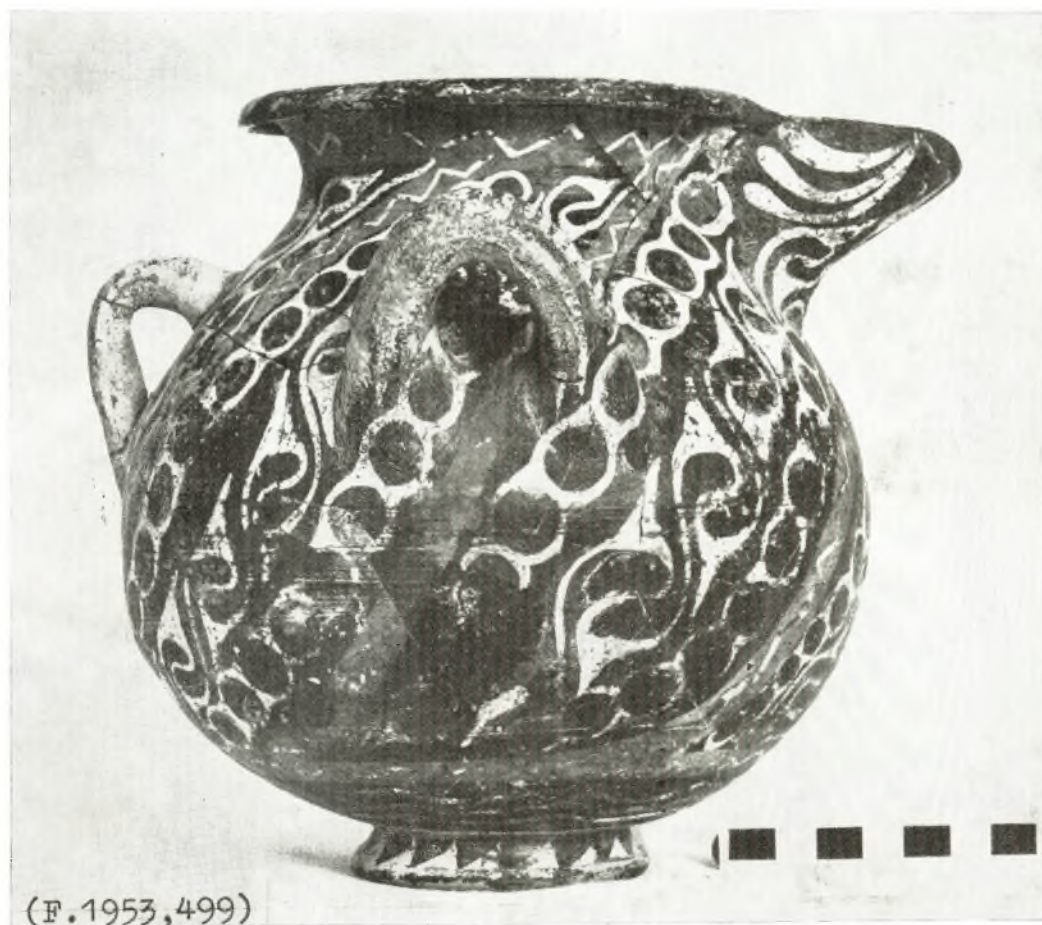

Φαιστός. Πίθος πολύχρωμος ἐκ τοῦ δωματίου L, XIV (κάτω : λεπτομέρεια στομίου). Ὁριμος κλασσικὸς ρυθμὸς.

Φαιστός. Άμφορες ἐκ τοῦ δοματίου ΙΙ. Ὁριμος κλασσικὸς εὐθύμος.

Φαιστός. Τρίωτον πολύχρωμον ἀγγεῖον ἐκ τοῦ δωματίου L. Ὁριμος κλασσικὸς ρυθμὸς.

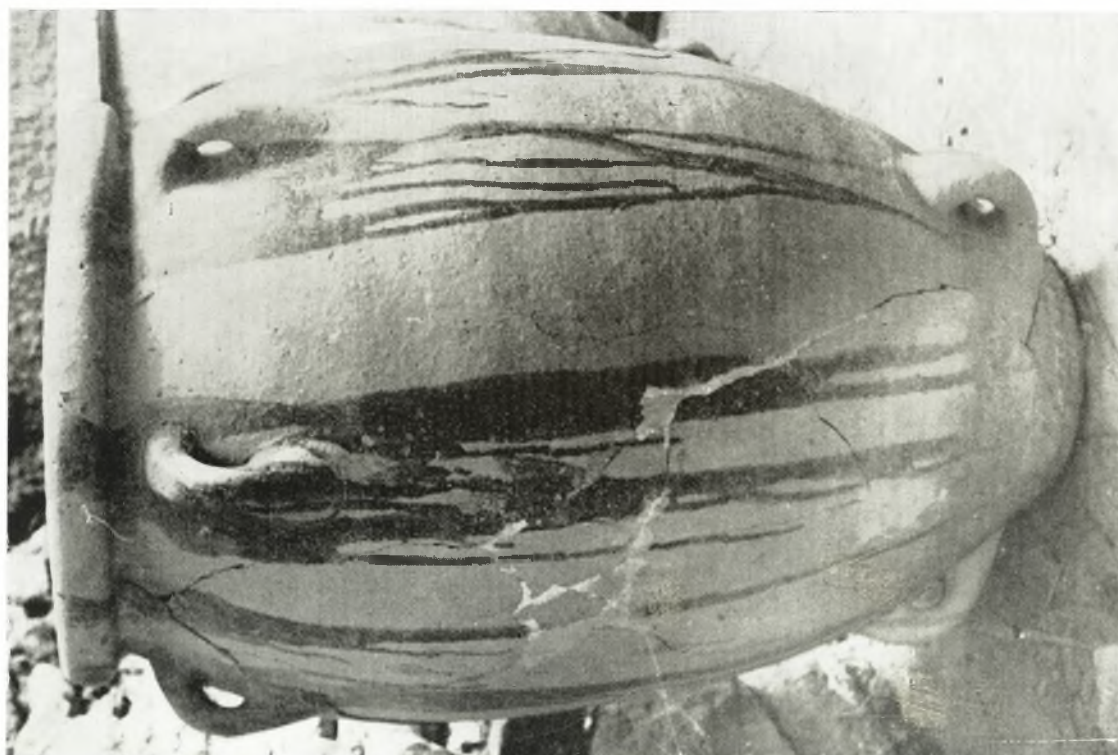

Φαιστός. Πολύχρωμος πίθος ἐκ τοῦ δωματίου XXVIII. Ὁρμητος κλασσικὸς ρυθμὸς.

Φαιστός, Πίθου in situ εις τὰς ἀποθήγῃς, LVIII. Ὁμοιος κλασσιζή φτίσις

Φαιστός. Ἄνω: τέσσαρα κύπελλα, ἀριστερὰ ἐκ τῆς πτέρυγος Pernier, δεξιὰ ἐκ τοῦ δωματίου 11.
Κάτω: πρόχους ἐκ τοῦ δωματίου LV.
ῶριμος κλασσικὸς ρυθμὸς.